Національний університет «Одеська юридична академія»
Південноукраїнський центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 56

Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік НАПН України С. В. Ківалов

Одеса
Фенікс
2015

УДК 32(082)

Засновники:
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південноукраїнський центр гендерних проблем

Редакційна колегія:
д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України,
академік НАПН України *С. В. Ківалов* (гол. ред.),
д-р. іст. наук, професор, академік УАН,
академік УАПН *Л. І. Кормич* (заст. гол. ред.),
д-р. політ. наук, професор *М. А. Польовий* (відп. секр.),
д-р. юрид. наук, професор *Ю. П. Аленін*,
д-р. політ. наук, професор *Б. П. Андресюк*,
д-р. філос. наук, професор *В. С. Богданов*,
д-р. політ. наук, професор *К. М. Вітман*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. В. Додін*,
д-р. політ. наук, ст. наук. співр. *Р. Н. Жангожа*,
д-р. політ. наук, професор *І. М. Коваль*,
д-р. юрид. наук, професор *Б. А. Кормич*,
д-р. юрид. наук, професор *А. Р. Крусян*,
д-р. політ. наук, професор *С. М. Наумкіна*,
д-р. політ. наук, професор *А. О. Сіленко*,
д-р. філос. наук, професор *Т. В. Розова*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. О. Харитонов*,
д-р. політ. наук, професор *Г. П. Щедрова*,
д-р. політ. наук, професор *Д. В. Яковлев*.

Рекомендовано Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. №1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1)
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 7364 від 02.06.2003

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2015
© Південноукраїнський центр
гендерних проблем, 2015

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК [378.4:35.072.1]:001.891.3

Ківалов С. В., НУ «ОЮА»

УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТОНОМІЯ: ҐЕНЕЗА ІДЕЇ ТА ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ

В статті аналізується генеза ідеї автономії вищих навчальних закладів від початку розвитку європейських університетів до кінця XIX ст. Показано, що концепт автономії університетів у середньовіччі мав в першу чергу зміст привілею, який забезпечував правову, політичну та економічну незалежність університету. Водночас не йшлося про академічну свободу. Лише в XIX ст., зі спробами поєднання наукової діяльності та університетів виникає концепт автономії університетів як втілення академічної свободи.

Університетська автономія вважається невід'ємною складовою теорії і практики сучасної вищої освіти. Останніми роками все частіше розвиток автономії вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) пропонується розглядати як найбільш бажаний шлях розвитку вищої школи в Україні.

Важливою теоретичною проблемою є питання про методологічні основи університетської автономії. Іншими словами, проблема полягає в знаходженні принципу, через який потреба в автономії могла б бути виправданою. Найбільш яскравим прикладом подібної прагматики слугують документи міжнародного права і Болонського процесу, в яких проголошується такий принцип, як академічна свобода, що, у свою чергу, є необхідною умовою розвитку вищої освіти і науки. Однак переважаючий шлях розвитку вищої освіти в Європі не може бути універсальним рішенням щодо розвитку освіти у решті країн світу.

© Ківалов С. В., 2015

У рамках пошуку прагматичних основ університетської автономії розглянемо різні аспекти сучасних поглядів на проблему автономії системи вищої освіти. Звернемо увагу на проблему генези автономії університетів і способи реалізації академічної свободи, що існували на початкових стадіях формування системи вищої освіти в країнах Європи.

Як відомо, ідея університетської автономії виникла в XII ст. практично одночасно із народженням перших середньовічних університетів. Болонський університет, який має вагомі підстави вважатися першим, був заснований у 1088 р. як юридична школа, а вже в 1158 р. німецький імператор Фрідріх I Барбаросса дарував Болонському університету хартію Authentica Habita, яка забезпечувала правовий захист студентів. У цьому документі вперше в історії була зафіксована незалежність університету від місцевої влади.

На перший погляд ця обставина говорить про те, що ідея автономії є невід'ємною складовою ідеї університету як оплоту знання. Проте проаналізуємо форми, в яких реалізувалася в той час ідея університетської незалежності або ж автономії.

Середньовічні університети виникали за участю влади і підтримувалися владою протягом усієї історії, точніше, професійні школи змогли перетворитися в університети завдяки визнанню влади можновладдців. Хартія, надана Болонському університету, не була, як це може здатися, проявом альтруїзму. Імператор у перші роки свого правління прагнув скористатися економічним потенціалом і престижем університету у своїй політичній діяльності.

У той же самий час римські понтифіки були не меншою мірою зацікавлені в додатковому авторитеті, пов'язаному з ім'ям університету, що виразилося в значній підтримці папством вищої освіти. У 1231 р. папа Григорій IX видав буллу Parens Scientiarium, яка, власне, стала хартією паризького університету. Він надав університету папський захист, свободу від місцевої церковної і міської влади і дозволив йому ухвалювати власні закони для самоврядування [10]. Згодом гільдія паризьких учених за підтримки папства отримала ще ширше право jus ubique docendi. Цей привілей уповноважив університет присуджувати академічні міри, які б визнавалися у всьому християнському світі. Григорій IX спочатку надав це право заснованому ним у 1233 р. університету в Тулузі, а пізніше розповсюдив його на інші університети, у тому числі в Болоньї (1291) і Парижі (1292). Цей крок мав чітке політичне значення; Папа Римський підкреслював цим, що лише він має владу у християнському світі. Для вчених цей акт також мав наслідки. З однієї сторони, папська санкція підтверджувала монополію

університетів у сфері знання, але з іншої університет виявився в оковах ідеологічної залежності від церкви.

При усіх національних особливостях вищої освіти, які можна виявити в різних частинах середньовічної Європи, найбільш характерний приклад Франції. Середньовічні французькі університети вважалися незалежними від світської влади, знаходячись при цьому під пильною опікою католицької церкви. Королі не втручалися в життя університетів, лише зрідка дарувавши привілеї і гарантуючи дотримання прав. Проте в XVI ст. «традицію своїх попередників порушив Луї XIV, залишивши за королем призначення професорів, які повинні були надавати освіту за королівськими розпорядженнями і французькими традиціями» [7], а в 1762 р. при Луї XV прерогатива церкви в університетській освіті була зломлена остаточно. З цього, до речі, витікає, що відома наполеонівська модель взаємин університету і держави представляє собою логічне завершення абсолютистської політики централізації влади.

У зв'язку з цим слід підкреслити, що успіх середньовічного університету став можливий не стільки як результат духовних або наукових досягнень, скільки через його значення в боротьбі зовнішніх сил. Університет як відносно незалежний соціальний інститут і духовний феномен зародився в західноєвропейській культурі у відповідь на потреби в інтелектуальній підтримці політичних амбіцій, з однієї сторони, держави, а з іншої церкви. Можна сказати, що середньовічний університет отримував і відстоював автономію як привілей, який міг би забезпечити правову, політичну, економічну (але зовсім не академічну) незалежність. Інституціональне оформлення університету спиралося на такі загальні чинники, як прагнення до колективної організації для захисту від зовнішніх погроз і потреба в забезпеченні своїх прав через підтримку політичної і / або духовної влади.

Таким чином, ідея університетської автономії народилася в Середньовіччі у формі привілею у відповідь на виклики з боку владного оточення і відповідно до прагнення забезпечити свою адміністративну і господарську незалежність. Слід зауважити, що всупереч існуючим переконанням, попередній виклад переконує нас у тому, що в епоху ранніх університетів не існувало прямого зв'язку між інституціональною автономією університетів і академічною свободою їх працівників.

У епоху Нового часу реалізація ідеї університетської автономії зазнала певних змін, причому як правило, не на користь академічної свободи.

Дійсно, науковий прогрес і поширення гуманістичних ідеалів в епоху Відродження привели до створення університетів нового типу, і в той же самий час намітилася тенденція відриву наукової підготовки і наукових досліджень від діяльності ВНЗ. У XVII-XVIII ст. ст. з'являються Лондонське королівське товариство, Паризька академія наук, Петербурзька академія наук та ін., які узяли на себе функції підготовки учених і проведення наукових досліджень.

В той же час привілей автономії, завойований в нелегкій боротьбі, послугував університетам недобру службу. Протягом століть наростало відчуження від потреб людини, суспільства і науки. В результаті можна констатувати, що значні наукові досягнення Нового часу не мали в більшості випадків відношення до університетів. Тому, наприклад, Лейбніц, ратуючи за розвиток наук у Російській імперії, не радив Петру I засновувати університет.

Таким чином, втілення досконалої інституціональної автономії обернулося проявом надмірного консерватизму, що пригнічував свободу наукового пошуку і академічну свободу.

Як відомо, в результаті університетської реформи в Німеччині на початку XIX ст. уперше був здоланий розрив між системою вищої освіти і науковими дослідженнями. Нові організаційні основи концепції вищої освіти, які багато в чому визначили зміст реформи, розробив В. фон Гумбольдт, що визначив основну роль самоврядування наукового співтовариства в розвитку університетів, що є корпорацією вчених, науковим співтовариством. «Lehrfreiheit und Lemfreiheit» («свобода викладання і навчання») головні принципи в еволюції системи освіти: професорам надано право вільного наукового дослідження в тому або іншому напрямі і читання авторських лекційних курсів [8, с. 25]. У навчальному процесі автономного університету відсутні єдиний для усіх студентів факультету навчальний план, обов'язкові навчальні дисципліни, єдиний навчальний розклад. В. фон Гумбольдт відзначив, що у разі успіху школа випускає такого вихованця, який «духовно, морально та інтелектуально може бути наданий свободі і самостійності», і тоді, уникнувши примусу, він переходить не до неробства або практичного життя, але «тамує своє прагнення піднятися до тієї науки, яка раніше лише як би здалека була йому показана» [1, с. 68].

В. фон Гумбольдт вважав, що системоутворюючим в університетському житті стає принцип «єдності викладання і дослідження», тобто до завдань професора входять, насамперед наукове дослідження, і лише потім викладання. До постійного наукового пошуку професорів поступово залучаються студенти, Гумбольдт проголошує найважливі-

ший принцип: «Не учитель для учня, але вони обидва для науки» [12]. Тобто університети виступають, передусім, як дослідницькі установи, як авангардні наукові центри. Науково-дослідна праця вченого стає найважливішою умовою його роботи на університетській кафедрі. Відмовляючись від концепції багатознання, він акцентує увагу на методології наукового пошуку, щоб сприяти відкриттю єдиної філософської системи життя. Гумбольдт заявляє: «Einsamkeit und Freiheit» («самотність і свобода») найважливіші, але, на жаль, такий, що залишився благим побажанням принцип академічної установи. Лише через століття європейська університетська науково-педагогічна спільнота з подивом виявить ідеальну модель вищої школи, запропоновану Гумбольдтом.

На початку XIX ст., втілюючи в Російській імперії німецьку модель університету, В. М. Каразін і академік Н. Фусс розробили вкрай ліберальний загальноуніверситетський статут, який проголосив самоврядування, автономію вищої школи [9, с. 78]. Університет визначався як «вищий вчений стан, який для викладання наук заснований», «в ньому юнацтво готується для вступу в різні звання державної служби» [9, с. 80]. Органом колегіального управління була Рада університету, що обирала деканів і ректора. Рада і правління мали право контролювати діяльність усієї мережі навчальних закладів цього округу і призначати директорів і педагогічний склад. Університетському науковому співтовариству доручений контроль за системою народної освіти цього навчального округу, що означало децентралізацію системи освіти. Статут конституція університету, що відображає форми самоврядування і порядок організації академічного і навчально-виховного процесу. Разом з навчанням, на студентів значно впливає найважливіший академічний чинник самоврядування, бо рівень і якість освіти безпосередньо залежить від атмосфери наукового партнерства, яка створюється в автономному університеті. Пануючий принцип самоврядування трансформує стиль взаємин професорсько-викладацького співтовариства дуже істотна характеристика автономії. При автономії суттєво розширюються діапазон самостійності і незалежності професорів і викладачів в науково-освітньому процесі.

Таким чином, загальноуніверситетський статут авторства В. М. Каразіна і Н. Фусса проголошував республіканський устрій університету, заснований на демократичних принципах самоврядування, виборності, звітності і змінюваності керівництва університету: ректора, деканів, професорів.

Спочатку лібералізація торкалась лише професорської корпорації, не поширюючись на студентів: навчальний процес залишався

монологічно лекційним. В той же час прийом в студенти проводився без станових обмежень, згідно з ідеєю М. В. Ломоносова – «науки називаються вільними через те, що будь-кому залишена свобода їх набувати» [9, с. 82].

Таким чином, ідеї, реалізовані Гумбольдтом при заснуванні Берлінського університету і, частково, В. М. Каразіним при створенні Харківського університету, полягали, по-перше, в інтеграції навчальної діяльності і наукових досліджень, по-друге, у свободі вчити і вчитися, по-третє, в затвердженні фундаментального для університету значення філософського факультету [12].

Участь викладачів і студентів у вільній науковій діяльності позитивно позначилася на якості освіти, а «ідея університету» Гумбольдта стала зразком для систем вищої освіти у всьому світі. XIX століття можна назвати золотим століттям німецьких університетів, коли процвітала академічна свобода, що викликало щире захоплення в багатьох країнах світу. Свобода вчити і свобода вчитися стали гордістю німецьких університетів [4].

«Поняття про вищі наукові заклади як про вершину, на якій сходиться усе, що робиться безпосередньо для моральної культури нації, засновано на їх призначенні, писав Гумбольдт призначення це заняття наукою в найглибшому і ширшому значенні цього слова» [6]. Академічна свобода для німецького філософа і реформатора була фундаментальним правом, що було нормою для забезпечення єдності освіти і наукових досліджень, яке, на думку Гумбольдта, повинне автоматично вести до розвитку національної самосвідомості.

У цей період університетська казна вже перестає бути центром університетської автономії, мабуть, тому ідея університетської автономії як самоврядування у Гумбольдта практично відсутня. Слова про те, що «будь-яка спроба державного втручання може лише перешкодити розвитку науки» [6], слід трактувати лише як незалежність наукового пошуку. Щодо домінуючого в наші дні ідеалу автономії як самоврядування Гумбольдт висловився цілком зрозуміло: «викладачів університету повинна призначати виключно держава, і, поза сумнівом, не варто допускати більший вплив факультетів на цей процес, чим надав би їм досвідчену і розсудливу опікунську раду» [6].

Ліберальні ідеї Гумбольдта, власне, обмежувалися персональною свободою університетського викладача, і лише в науковій сфері. Спираючись на слова німецького реформатора, багато хто робить поспішні висновки про різке неприйняття ним державного управління вищою школою. У свою чергу, сам філософ приймає більш зважену позицію, розуміючи, що «найбагатші академії і університети зовсім

не завжди ті місця, де наукою займаються найглибше і розсудливо», внаслідок того, що «свободі небезпека погрожує не лише з боку держави, але і з боку самих установ, які при своєму виникненні набувають певний дух і згодом схильні пригнічувати прояв іншого духу. Держава повинна запобігти і тим недолікам, які можуть витікати звідси» [6].

Вважаємо, що ідея академічної свободи у німецьких філософів початку XIX ст. має специфічний характер, в основі якого лежать уявлення про наукове пізнання як чисте прагнення до істини заради неї самої, забарвленого протестантською етикою, те, що сьогодні йменується класичною науковою раціональністю. Тому ускладнене проведення паралелей між цінностями німецької ідеалістичної філософії і аксіологічними поглядами сучасності.

Наукове знання в очах Гумбольдта має вищу цінність, але при цьому не заперечується соціальне значення університетської діяльності. «Університети, стверджує Гумбольдт, за своєю суттю занадто тісно пов'язані з безпосередніми інтересами держави». Тому «якщо … у вищих наукових закладах стане пануючим принцип прагнення до науки як такої, то і не треба буде більше турбуватися ні про що інше окремо. Тоді усі вимоги внутрішньої сторони справи будуть задоволені» [6].

Дещо іншу модель взаємин між університетом і його соціальним оточенням запропонував опісля півстоліття Д. Ньюмен. Його ідея католицького університету також містила високу оцінку академічної свободи. «У занятті науками, де істина виявляється людським інтелектом, надзвичайно важливо, щоб дослідник був вільний, незалежний, щоб дії його були не обмежені і щоб він мав можливість безперешкодно приділяти усю свою увагу, усю силу свого розуму предмету дослідження» [11]. Але при цьому Д. Ньюмен фактично ставив університет у підлегле положення щодо церкви. Йшлося не про прямий контроль, а про світоглядний: «Католицькій церкві університет сприяє, по-перше, тому, що всяка істина сприяє істині; по-друге, і в ще більшій мірі, тому, що природа завжди віддаватиме належне Благодаті, адже розум не більше ніж ілюстрація і апологія Одкровення; і, по-третє, тому, що Церква має вищу владу, і коли вона говорить ex cathedra, то їй потрібно підкорятися» [11].

Аргумент Д. Ньюмена на користь абсолютної цінності академічної свободи, широко відтворений сьогодні, неявно виражає уявлення клерикалізму про вчених та їх незалежний статус. Таке уявлення про академічну свободу несе на собі відбиток образу служителя церкви, який домінував в Середньовіччі, як особа, що зберігається не лише земною ієрархією, але і «Вищими силами». Тут слід взяти до уваги, що теологія в європейській свідомості продовжує залишатися науковою галуззю.

Таким чином, можна констатувати, що Гумбольдт затверджує академічну свободу ученого, наполягаючи, в той же час, на підпорядкуванні діяльності університету як соціального інституту державі, а Д. Ньюмен, також затверджуючи академічну свободу, підпорядковує університет і його наукову діяльність церкві - якщо не безпосередньо в управлінському відношенні, то, щонайменше, у світоглядному плані.

Отже, існування університетів в європейській історії до початку XX ст. значною мірою визначалося, з однієї сторони, потребами суспільства і необхідною фінансовою і правовою підтримкою держави, а з іншої ідеологічними і політичними інтересами церкви і відповідною легітимацією університетської практики.

В процесі генези автономії вищої школи її взаємозв'язок з ідеєю академічної свободи трансформувався. Аж до XIX ст. затверджувалася автономія університетів без академічної свободи її співробітників, а починаючи з реформи вищої освіти в Німеччині на початку XIX ст. починає затверджуватися академічна свобода при одночасному обмеженні університетської автономії. При цьому слід обмовитися, що ми маємо на увазі не дійсну відсутність академічної свободи, скажімо, в Середньовіччі або реальний недолік автономії в XIX ст., але відсутність відповідної рефлексії і уявлень про онтологічний взаємозв'язок академічної свободи і університетської автономії.

Бібліографічний список:

1. Андреев А. Ю. Русские студенты в немецких университетах ХУШ первой половины XIX в. / А. Ю. Андреев. – М. : Знак, 2005. – 432 с.
2. Бикбов А. Философское достоинство как объект исследования / А. Бикбов // Логос. – 2004. – № 3-4 (43). – С. 30 – 60.
3. Вербицкая Л. Институциональная автономия и проблема управления в высшем образовании / Л. Вербицкая, В. Касевич // Высшее образование в России. – 2006. – № 7. – С. 17 – 20.
4. Гельмгольц Г. Об академической свободе в немецких университетах / Г. Гельмгольц // Отечественные записки. – 2003. – № 6 (15).
5. Гретченко А. Автономизация вузов России и Болонский процесс / А. Гретченко // Высшее образование в России. – 2006. – № 6. – С. 22 – 24.
6. Гумбольдт В. О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине / В. Гумбольдт // Неприкосновенный запас. – 2002. – № 2 (22). – С. 24 – 28.
7. Денжуа Ж. Истоки централизации и абсолютной власти в государстве // Логос. – 2003. – № 6 (40). – С. 155.

8. Князев Е. А. Г енезис высшего образования России XVIII начало XX вв. / Е. А. Князев. – М. : Сентябрь, 2001. – 239 с.
9. Князев Е. А. Русское образование: персоналии (IX XX вв.) / Е. А. Князев. – Germany : Lambert Academic Publishing, 2012. – 326 с.
10. Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в Средние века / Ж. Ле Гофф. – Долгопрудный, 1997. – С. 90.
11. Ньюмен Д. Христианство и научные изыскания / Д. Ньюмен // Отечественные записки. – 2003. – № 6 (15).
12. Humboldt W. von. Schriften zur Politik und zum Bildungswesen / W. von. Humboldt. – Bd. 4. – Darmstadt, 1982. – 342 p.
13. Kwiek M. The Classical German Idea of the University Revisited, or on the Nationalization of the Modern Institution [Електронний ресурс] / M. Kwiek // Center for Public Policy (CPP) Research Papers Series. 2006. – V. 1. – Режим доступу: http://www.cpp.amu.edu.pl/ publications.htm

В статье анализируется генезис идеи автономии высших учебных заведений от начала развития европейских университетов до конца XIX в. Показано, что концепт автономии университетов в средневековье в первую очередь подразумевал привилегию, которая обеспечивала правовую, политическую и экономическую независимость университета. В то же время не шла речь об академической свободе. Лишь в XIX в., во время попыток объединения научной деятельности и университетов возникает концепт автономии университетов как воплощение академической свободы.

The article analyzes genesis of the idea about autonomy of higher educational institutions since the beginning of European universities until the end of the XIX century. It was demonstrated that the concept of university autonomy in the Middle Ages was primarily the privilege, which provided legal, political and economic independence of the university. At the same time it did not embraced academic freedom. Only in the XIX century with attempts to combine scientific activity and universities, the concept of university autonomy emerged as the embodiment of academic freedom.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2015

УДК 327.1:355.4

Глушков В. О., НУ «ОЮА»

ОСНОВИ НОВІТНЬОЇ ТЕОРІЇ ВЕДЕННЯ СУЧАСНИХ ВІЙН

В статті піддано аналізові новітню теорію ведення війн – мережевоцентричну. Розглянуто припущення про те, що центральним завданням ведення мережевих війн є проведення «операцій базових ефектів». Визначено основні характеристики таких операцій.

Теорія мережевоцентричних війн – нова теорія мережевоцентричних війн прийнята військовим керівництвом США – Офісом реформування Збройних Сил під керівництвом віце-адмірала Артура К. Сибровски. Дана теорія активно впроваджується в практику ведення бойових дій США в різних країнах світу, а також тестується на навчаннях і стимуляторах. Автори цієї теорії вважають, що в майбутньому ця теорія стане провідною і не тільки змине традиційну теорію, але й суттєво її збагатить.

Основа мережевоцентричних війн базується на розподілі циклів людської історії на три фази – Аграрну, Промислову і Інформаційну (відповідно в соціологічному плані – премодерн, модерн і постмодерн). Епоха постмодерну здійснюється у сучасних умовах, коли суспільство Заходу переходить до якісно новітньої фази. Внаслідок цього мережевоцентричні війни розглядаються як такі, що мають якісну перевагу над попередніми військовими концепціями. Таким чином, теорія мережевоцентричних війн являє собою впровадження основних положень постмодерністського підходу до сфери військової науки.

Суть теорії мережевих війн полягає в обміні інформацією, максимальне розширення форм виробництва в цій сфері, доступу до неї, до її розподілу і зворотного зв'язку. Мережа представляє собою новий інформаційний простір, у якому здійснюються основні стратегічні операції розвідувального і військового характеру, а також їх медійнє, дипломатичне, економічне і технічне забезпечення. Мережа в широкому розумінні включає в себе складові, які до цього розглядались роздільно – бойові одиниці, система зв'язку, інформаційне забезпечення операцій, формування громадської думки, дипломатичні кроки, розвідка та контррозвідка, етнопсихологія, релігійна та колективна психологія, економічне забезпечення, академічна наука, технічні інновації тощо, що в теперішній час розглядаються як взаємопов'язані частини єдиної системи, між якими здійснюється постійний інформаційний обмін. Тому зміст військової реформи в умовах новітньої

© Глушков В. О., 2015

теорії війни в умовах інформаційної епохи полягає у створенні міцної і всеохоплюючої мережі, яка концептуально змінює попередні моделі і концепції військової стратегії, а військові дії є різновидом мережевих процесів. Тому регулярна армія, всі види розвідок, технічні досягнення і високі технології, журналістика, дипломатія, економічні процеси, соціальні трансформації, цивільне населення і кадрові військові, регулярні частини і окремі оформлені групи – все це інтегрується в єдину мережу, по якої циркулює інформація.

Центральним завданням ведення мережевих війн є проведення «операцій базових ефектів» (ОБЕ). Це важливіша суть всієї концепції даної теорії. ОБЕ – визначається як «сукупність дій, спрямованих на формування моделі поведінки друзів, нейтральних сил і ворогів в ситуації миру, кризи і війни». ОБЕ означає завідоме встановлення повного і абсолютного контролю над всіма учасниками або можливі бойові дії і тотальне маніпулювання ними у всіх ситуаціях – підчас війни, миру, або, коли війна назріває. В цьому суть мережевої війни, вона не має ні початку ні кінця, вона ведеться постійно, її метою є забезпечення тих, хто її веде, здібність всебічного управління всіма діючими силами людства. Це означає, що впровадження мережі представляє собою позбавлення країн, народів, армій і урядів будь-якої самостійності, суверенності і суб'єктності, перетворення їх в жорстко керовані, запрограмовані механізми. За абревіатурою ОБЕ стоїть план прямого планетарного контролю, світового панування нового типу, коли управлінню підлягають не окремі суб'єкти, а їх зміст, мотивація, дії, наміри і т.д. Це являє собою проект глобальної маніпуляції і тотального контролю у світовому масштабі.

Задачею такої «операції» є формування структури поведінки не тільки друзів, але й нейтральних сил і ворогів, тобто вороги і нейтрали завідомо підкоряються нав'язаному сценарію, діють не за своєю волею, а за волею тих, хто очолює ОБЕ. Якщо вороги, друзі або нейтрали в будь-якому випадку діють саме так, як від них хочуть, вони перетворюються в керованих маріонеток задовго до кінцевої поразки. Це виграш битви до її початку. ОБЕ застосовуються під час миру, війни, кризи, що підкреслює тотальний характер мережевих війн. Вони запускаються не тільки в момент напруженого протистояння і у відношенні противника, але й в момент миру і кризи, і не тільки по відношенню до противника, але і по відношенню до союзника або нейтральних сил. Мета мережевих війн – ОБЕ, а мета ОБЕ – абсолютний контроль над всіма учасниками історичного процесу у світовому масштабі.

На появу перших концепцій «мережевоцентричних війн» вплинули зміни в різних секторах американського суспільства – в економіці, бізнесі, технологіях і т. д. Виділяється три напрями трансформацій, які покладені в основу цих концепцій: перенос уваги від концепту «платформи» до «мережі»; перехід від розгляду окремих суб'єктів (одиниць) до розгляду їх як частини безперервної екосистеми, що адаптується; важливість здійснення стратегічного вибору в умовах адаптації та виживання в екосистемах, що змінюються.

У військово-стратегічному змісті це означає: перехід від окремих одиниць до узагальнюючих систем; розгляд військових операцій в широкому інформаційному, соціальному, ландшафтному та інших аспектах; підвищення швидкості прийняття рішень і миттєвий зворотній зв'язок, якій впливає на цей процес під час ведення військових операцій або підготовки до них.

Метою переходу до мережевоцентричних військових моделей є забезпечення наявності союзників і друзів; навіювання всім думки про відмову та безглуздість військової конкуренції; попередження загроз і агресивних дій проти себе; якщо до цього дійде справа, швидка і рішуча перемога над противником.

Це повинно досягатися через конкретні переваги, які надає мережевий підхід: краща синхронізація подій і їх наслідків на поле бою; досягнення високої швидкості передачі команд; підвищення жертв серед противників, зменшення жертв серед власних військ і зростання особистої відповідальності військових під час проведення військової операції і підготовки до неї.

Одним із основних принципів мережевоцентричних операцій – це інформаційна перевага. В першу чергу слід воювати за інформаційну перевагу: штучно збільшити потребу противника в інформації і одночасно скоротити для нього доступ до неї; забезпечити широкий доступ до інформації своїх через мережеві механізми та інструменти зворотного зв'язку, надійно захистившись від впровадження противника; скоротити власну потребу у статичній інформації через забезпечення доступу до широкого спектра оперативного і динамічного інформування.

«Загальна обізнаність» досягається через: побудову загальної зведеної інформаційної мережі через «сирі» та оброблені данні, що надаються розвідувальними і іншими інстанціями; перетворення користувачів інформації одночасно в постачальників інформації, здатних активувати без зволікань зворотній зв'язок; максимальний захист доступу до цієї мережі від противника з одночасною максимальною доступністю її для більшої частини кількості своїх.

Швидкість командування повинна бути збільшена в критичної пропорції, щоб: через адаптацію до умов бою скоротити швидкість прийняття рішень та їх передачі, переводячи цю якість в конкретну оперативну перевагу; в прискореному темпі блокувати реалізацію стратегічних рішень противника і забезпечити завідому перевагу в змаганні на рівні рішень.

Сама синхронізація призвана забезпечити можливість базових бойових підрозділів діяти практично в автономному режимі, формулювати самим і вирішувати оперативні задачі на основі «загальної обізнаності» і розуміння «наміри командира». Для цього слід: підвищити значення ініціативи для підвищення загальної швидкості ведення операції; здійснювати співучасть в реалізації «наміру командира», де «намір командира» відрізняється від формального наказу і представляє собою усвідомлення швидше фінальної задумки операції, ніж суворе слідування буквальній стороні наказу; швидко адаптуватися до важливих змін на полі битви і усунення логіки крокових операцій традиційній військовій стратегії.

Задача мережевоцентричних війн здійснити перерозподіл сили від лінійної конфігурації на полі бойових дій до ведення точкових операцій. Для цього слід: переважно перейти від форми фізичного заняття значного простору до функціонального контролю над найбільш важливими стратегічними елементами; перейти до нелінійних дій у часі і просторі, так, щоб в необхідний момент мати можливість зосередити критично важливий обсяг сил в конкретному місці; посилити тісну взаємодію розвідки, операційного командування і логістики для реалізації точних ефектів і забезпечення тимчасової переваги за допомогою розсіяних сил.

Принцип демасифікації відрізняє війни постмодерну від війн модерну, де в цілому все вирішувала кількість бойових одиниць. Демасифікація заснована на: використанні інформації для досягнення бажаних ефектів, обмежуючи необхідність зосередження крупних сил у конкретному місці; збільшенні швидкості і темпу переміщення на полі дій, щоб утруднити можливість противника до поразки цілі.

Глибоке сенсорне проникнення – цей принцип мережевоцентричної війни становить собою вимогу збільшення кількості і розвитку якості датчиків інформації як в районі бойових дій, так й поза нього. Це проникнення забезпечується за рахунок: об'єднання в єдину систему даних, отриманих розвідкою, спостереженням і системами розпізнання; використання сенсорів як головних маневрових елементів; використання датчиків і точок спостереження як інструмента морального впливу; постачання кожної зброї і кожної бойової одиниці

(платформи) різними датчиками і інформаційними сенсорами – від окремого бійця до супутника.

Зміни стартових умов ведення військових дій – класична військова стратегія стверджує, що розгортання війни залежить від стартових умов. Від того, в якому контексті і при якому балансі сил почнеться війна, залежить, як будуть розвиватися подальші події. Тому задача мережевих війн: вплинути на стартові умови війни, закласти в них таку структуру, яка завідомо приведе американську сторону до перемоги; спровокувати поєднання у часі і в просторі ряду подій, які повинні вплинути на потенційного противника і блокувати його зустрічну ініціативу.

Стиснуті, або компресійні, операції – це такі операції, в яких долаються структурні та процедурні розмежування між різними військовими службами і забезпечується повний доступ до різного роду інформації навіть на нижчому рівні бойових одиниць. Для цього: підвищується швидкість розгортається застосування бойової сили, а також забезпечення набоями; припиняється фрагментація процесів (організація, розгортання, використання, забезпечення і т. д.) і функціональних областей (операцій, розвідки, логістики і т. д.); відміняються структурні розмежування на низових базових групах.

Структура областей мережевоцентричних війн. Теорія мережевих війн стверджує, що сучасні конфлікти розгортаються в чотирьох суміжних областях людської структури: фізичної, інформаційної, когнітивної і соціальної. Кожна з них має важливе самостійне значення, але вирішальний ефект в мережевих війнах досягається синергією (односпрямовані дії різних сил) всіх цих елементів.

Фізична область – це традиційна область війни, в якої здійснюється зіткнення фізичних сил у часі і просторі. Ця область включає до себе середовище ведення бойових дій (море, суша, повітря, космічний простір), бойові одиниці (платформи) і фізичні носії комунікаційних мереж. Цей аспект піддається виміру і раніше служив основою при визначенні сили армії і здатності вести бойові дії. В інформаційну епоху це стає не таким очевидним, тому слід розглядати фізичний аспект як деякий граничний ефект дії мережевих технологій, основна частина яких знаходиться в інших областях, але які проектують на фізичну область свої ефекти.

Інформаційна область – це сфера, де створюється, обробляється і розподіляється інформація. Ця область покриває системи передачі інформації, базові сенсори (датчики), моделі обробки інформації і т. д. Це переважне середовище епохи мережевих війн, яка відокремилась в самостійну категорію – «інформосферу» – поряд з фізичними се-

редовищами і набуває важливого значення. Інформаційна область в епоху мережевих війн пов'язує між собою всі рівні ведення війни та є пріоритетною. Переваги або недоліки в накопиченні, передачі, обробці і охороні інформації набувають поступово вирішального значення.

Когнітивною областю є усвідомлення бійця. Саме вона є тим простором, де переважно здійснюється ОБЕ. Всі основні війни і битви розгортаються і виграються саме у цієї сфері. Саме в когнітивній області знаходяться такі явища, як «намір командира», доктрина, тактика, техніка і процедури. Мережевоцентричні війни надають цьому фактору важливе значення, хоча процеси, що здійснюються в цієї сфері, виміряти значно складніше, ніж в області фізичної. Але їх цінність і ефективність набагато важливіше.

Соціальна область являє собою поле взаємодії людей. Тут переважають історичні, культурні, релігійні цінності, психологічні установки, етнічні особливості. В соціальному просторі розвиваються відношення між людьми, вибудовуються природні ієрархії в групах – лідери, відомі і т. д., – складаються системи групових відношень. Соціальна область є контекстом мережевих війн, яку слід брати до уваги найбільш ретельним чином.

Війни інформаційної епохи засновані на свідомій інтеграції всіх чотирьох областей. З них і створюється мережа, яка знаходиться в основі ведення військових дій.

Сфери перетинання цих областей мають принципове значення. Налаштування всіх факторів мережі в гармонійному поєднанні посилює військовий ефект від дій збройних сил, а свідомі дії, спрямовані проти противника, навпаки, розлагоджують його ряди, розмежовують ці області між собою, позбавляючи таким чином найважливішого фактору переваги.

Україна у мережевій війні. Об'єктивний аналіз теорії мережевоцентричних війн і мережевоцентричних операцій, в центрі яких знаходяться ОБЕ (операції базового ефекту), приводить до важливих висновків, що торкаються України. Сама суть мережевої війни, що описана в документах Департаменту оборони США, заснована на встановленні світового панування США на основі мережевих технологій, які слугують головним інструментом встановлення цього панування. Показово, що ОБЕ в такій теорії повинні проводитись завжди (війна, криза, мир) і у відношенні всіх без виключення (противників, нейтральних сил або друзів). Це означає, що у сучасноих геополітичних умовах ведеться повноцінна і фундаментальна «мережева війна» проти своїх противників. Суть ОБЕ складається із сукупності дій,

спрямованих на формування моделі поведінки друзів, нейтральних сил і ворогів в ситуації миру, кризи або війни». Таким чином, модель поведінки противника ретельно і послідовно формує зовнішня сила, що свідчить про те, що проти противника ведуться військові дії нового покоління – інформаційної епохи.

Задачею мережевоцентричних війн для США є «навіювання всім думки про відмову і безглуздість військової конкуренції з США», а це означає, що будь які спроби їх противників побудувати систему стратегічної безпеки виходячи із своїх власних інтересів і з опорою на збереження і зміцнення своєї геополітичної суб'єктності будуть зриватися в результаті послідовних, ретельно прорахованих мережевоцентричних операцій. По суті створення «мережі» в тому сенсі, в якому мають на увазі стратеги Пентагона, – це побудова геополітичної ситуації глобальної домінації США над всім світом, тобто постмодерністський аналог колонізації і підпорядкування, тільки здійсненні в нових умовах, в нових формах і за допомогою нових засобів. У такому випадку не обов'язкова пряма окупація, масове введення військ або захоплення територій. Зайвими є і армійські дії і величезні військові втрати. Мережа – більш гнучка зброя, вона маніпулює насильством і військовою силою тільки в крайніх випадках, і основні результати досягаються у впливі на широку сукупність факторів – інформаційних, соціальних, когнітивних і т. д.

США будують американську мережу, мережу з відсутністю чіткої локалізації головного командного пункту, діючу в їх інтересах. Мережеву війну ведуть саме США, і ведуть її проти всіх інших країн і народів – як проти ворогів, так і проти друзів і нейтральних сил. Встановлення зовнішнього контролю і зовнішнє управління діями і обертання в рабство – тільки в епоху постмодерну воно оформлено в інші образи, ніж в індустріальну епоху. Але «мережа» – це система ведення війни і військових дій, навіть якщо вона подається як «благо» і «пік технічного розвитку».

Перший висновок із знайомства з теорією мережевоцентричних війн: ця війна сьогодні спрямована, як і будь яка війна, на підкорення, підпорядкування і обертання в рабство противника.

Факт ведення мережевої війни у сучасних умовах на євразійському напрямку заставляє по-новому розглядати багато процесів, що здійснюються в російському і українському суспільстві. Якщо країна підпадає під мережевий вплив і якщо існує могуча, технологічно розвинута і ефективна інстанція, що займалася ним, то багато явищ суспільного життя – в соціальному, політичному, інформаційному і інших розуміннях – зазнають зовнішнього впливу та є досить

структурованими, невипадковими і спрямованими до конкретної мети. Мережеві війни постійно апелюють до контексту, когнітивним, інформаційним і психологічним факторам. Крім того, центральність задачі впливу на «стартові умови війни» вказує на значну зацікавленість США в маніпуляціях соціальними процесами ще тоді, коли перспективи реального зіткнення і ще немає.

Звідси випливає задача: виявлення сегментів американської «мережі» у вітчизняному суспільстві, дослідження системи впливів, імпульсів і маніпуляцій в інформаційній і соціальній сферах, а також в інших областях, які є пріоритетними зонами впливу в середовищі «мережевоцентричних операцій».

Слід підкреслити, що російські і українські спецслужби, політичні інститути, системи оборони, силові міністерства і відомства концептуально залишаються в рамках стратегій епохи модерну, індустріального суспільства. Більш того, в Росії і в Україні практично не йде процес національної економічної модернізації, а по інерції експлуатуються залишки радянської економіки і природні ресурси, що означає регрес навіть по відношенню до промислових суспільних парадигм – в сторону ресурсного придатку і примітивних стратегій аграрної епохи. Такі структури принципово нездатні не тільки ефективно подолати виклики постмодерністських мережевих технологій, які були задіяні в мережевій війні, що активно проводилась і на нашій території, але й коректно розпізнати сам факт її ведення. Мережеві технології надто тонкі і рафіновані для застарілих систем функціонування спецслужб, які беззахисні і зовсім неефективні проти системних дій з боку США.

Сегменти американської глобалістської мережі пронизують все вітчизняне суспільство – від простого телеглядача до політичної еліти і верхівки силових міністерств і відомств, не зустрічаючи ніякої протидії. Багато процесів і явищ в суспільному житті, які зовні виглядають як спонтанні є прямими наслідком використання налагоджених технологій нового покоління.

Сегментами цієї глобалістської мережі виступає пряме проамериканське лобі експертів, політологів, аналітиків, технологів, які очолюють владу щільним кільцем. Багаточисельні американські фонди активно діють, підключаючи до своєї мережі інтелектуальну еліту. Представники крупного російського капіталу і вищого чиновництва природним чином інтегрується в західний світ, де зберігають свої збереження. Засоби масової інформації опромінюють читачів і телеглядачів потоками візуальної і змістовної інформації, побудованої за американськими лекалам. І більшість цих процесів неможливо

кваліфікувати як дії «зовнішньої агентури», як це було в індустріальну епоху. Технології інформаційного часу не відслідковуються класичними системами і методиками спецслужб.

В останні роки мережеві війни стали все більш очевидними. В жорстокій формі вони ведуться США, зокрема, в Іраці і Афганістані. В м'якої формі вони апробуються в Грузії, Україні, Молдові. На пострадянському просторі вони однозначно спрямовані проти Росії та її інтересів. «Помаранчева» революція в Києві – типовий приклад саме таких технологій. Задача відриву України від Росії вирішується енергійно, наполегливо, з використанням безліч факторів, причому без застосування класичних силових методів. Результат сам падає в руки.

Важливішим інструментом цього процесу є «помаранчева» мережа. Вона створена за всіма правилами ведення «мережевоцентричних операцій». Завданням ОБЕ в Україні було наочне формування систем поведінки всіх сторін – Ющенко, Януковича, Кучми, еліт, мас, політтехнологів, економічних кланів, вищих чиновників, етнічних і соціальних груп. Кожен учасник драматичних подій 2004 р. або 2014 р. був маніпульований. Хтось напряму, хтось ненапряму, хтось через Росію, хтось через Європу, хтось через економічні важелі, хтось через релігійні (часто протестантські) кола і т.д. «Помаранчеві» процеси – це відверте викриття мережевоцентричних операцій. Після цього не помічати їх неможливо.

Провал Росії і проросійських сил в Україні був визначений до початку всієї ситуації, так як між собою зіткнулися несиметричні сили – індустріальні технології проти інформаційних (постіндустріальних). Саме «помаранчева» революція в Києві показала російське відставання і весь обсяг американської перемоги. На шляху до світового мережевого панування США зробили ще один значний крок.

Така ж участь очікує і Росію. За логікою ведення мережевоцентричних війн її чекає така же доля. При цьому важливо, що це відбудеться навіть у тому випадку, якщо Росія залишиться в статусі «нейтральної» держави або навіть друга США. ОБЕ ведуться проти всіх і завжди. В Росії природним чином назріває криза. Поведінкою її в цей період займуться і вже активно займаються американські архітектори мережевих війн. Для цього будуть задіяні основні сегменти всередені самої Росії, буде здійснений вплив на соціальні, інформаційні і когнітивні процеси, всім будуть відведені свої ролі і всім доведеться їх виконувати – і «помаранчевим», і їх противникам, і опозиції, і охоронним структурам, і мешканцям.

Єдиною теоретично чіткою відповіддю з боку країни, якщо вона бажає здійснювати супротив і відстоювати свою суверенність, тобто готова прийняти виклик мережевоцентричної війни і приймати участь у ній, була б розробка симетричної мережевої стратегії в системі управління, спецслужб, академічної науки, технопарків і інформаційної сфери в сторону прискореної постмодернізації. Іншими словами, мережеву війну можна виграти тільки мережевими засобами, адаптувавши їх до власних умов і цілей ефективні технології, що стрімко розвиваються.

В статье подвергнута анализу новейшая теория ведения войн – сетецентричная. Рассмотрено предположение о том, что центральным заданием ведения сетевых войн является проведение «операций базовых эффектов». Определены основные характеристики таких операций.

The newest theory of conduct of wars – net-centered – was subject in the article to the analysis. Supposition is considered that the central task of conduct of net-centered wars is realization of «operations of base effects». Basic descriptions of such operations are certain.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2015

УДК 303.01

Чальцева О. М., ДонНУ (Вінниця)

ПРОСТОРОВІ ВИМІРИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Просторовий дискурс в класичних і сучасних теоріях соціо-політичного напрямку дозволив визначити і конкретизувати концепт публічної політики через призму таких категорій як: публічний простір, публічна сфера, публічне поле. Просторовий вимір публічної політики надає змогу деталізувати цю дефініцію і емпірично її перевіряти.

В умовах світу, що модернізується, і інтенсивних змін в усіх сферах громадського життя інтерес вчених різних наук і напрямів знову був звернений до категорії «простір». Просторовий дискурс привів до появи безлічі теорій щодо соціального, політичного, економічного, інформаційного просторів.

Щодо пояснення дефініції «політичний простір» дослідниками застосовувались різні методологічні підходи (системний підхід, структурний функціоналізм, конструктивізм, комунікативний підхід,

© Чальцева О. М., 2015

неоінституціоналізм, структуралізм та ін.), які ускладнили трактування в розумінні вказаної категорії, але в той же час поставили перед науковим співтовариством безліч питань, які вимагають свого осмислення: що вважати політичним простором, один або чи безліч просторів існує, де межі цих просторів, чи пов'язаний простір з територією або це нематеріальна категорія, хто формує простір та ін.

Публічна політика як особливий вид політичного простору.

В середині XX століття в політичній науці з'явилися просторові виміри публічної політики, які були пов'язані з такими категоріями як «публічний простір», «публічна сфера» і «публічне поле». Конструювання реальності публічної політики за допомогою просторового концепту дало можливість проаналізувати різні види взаємодій як інституалізованих, так і не інституалізованих індивідуальних і колективних акторів в процесі здійснення влади і впливу на неї в конкретному політичному середовищі, яке у свою чергу є складною системою, що саморозвивається, за своїми законами і межами.

Концептуальна основа «простору» була закладена авторами німецької класичної філософії епохи Просвітництва і Нового часу : І. Кантом, В. фон Гумбольтом, Ф. Гегелем та ін. Пізніше тема «простору» отримала визнання в працях М. Хайдеггера, Х. Арендт, Ю. Габермаса, Б. Верлена, М. Фуко, Е. Гідденса, М. Понті, Б. Вальденфельса, А. Шуца, П. Бурд'є та ін.

У сучасній науковій літературі по цій проблематиці можна виділити дві основні позиції, які по-своєму розкривають проблему «простору» і дають свій рівень осмислення публічної політики. Перша представлена працями авторів, які вважають, що просторову матрицю доречно застосовувати швидше, як метафору, ніж як матеріальну субстанцію, що має прив'язку до конкретної території. Простір, на думку французького представника соціальної географії Б. Верлена, це не емпіричне, а скоріше формальне і класифікаторске поняття. Це система координат для фізичних складових дії і позначення для проблем і можливостей, що відносяться до виконання дії у фізичному світі [1, с.33]. Інша позиція поширена серед прихильників емпіричних досліджень, де простір – це не абстрактне і загальне поняття, існуюче окремо від соціальних подій, як фон або територія, на якій розгортається дія. В той же час, його не можна представити, як щось незалежне від того, що відбувається у соціальному світі. Соціальні стосунки не просто існують в якомусь обмеженому просторі, а визначають топологію соціальних сутностей, структуру близькості між подіями. Не існує універсального простору соціального світу. У кожної сфери громадського буття є специфічний простір

(публічне, політичне, економічне соціальне) [2, с.73]. Простори – це не статична категорія. Усі простори взаємоперетинаються і мають взаємовплив один на одного, а також видозмінюються в часі і під зовнішньою дією різних чинників.

Політичний простір як різновид простору соціального є просторовою конфігурацією політичного життя, формою, що виражає певні стійкі стосунки між людьми і політичними інститутами в процесі здійснення влади і управління. Виникаючи в полі політики як особливій сфері комунікації індивідів і колективних учасників політичного процесу, політичний простір не тотожно йому. Виділяє політичний простір його відносна стійкість в часі, ґрунтована на досить міцних взаємодіях різних політичних акторів. Ця ознака відрізняє, окрім іншого, простір політичний від простору соціального, яке, будучи родовим поняттям, мінливіше і нестабільно [3, с. 71-69].

Поняття політичного простору, на думку російської дослідниці М.В. Стрижневої – цей опис рефлексії, синтетичного політичної організації. Воно допомагає виявити найважливіші зв'язки між людьми і політичними інститутами, встановити сферу діяльності політичного суб'єкта. У кожному реально існуючому політичному просторі існує влада, яку воно обмежує, формує і локалізує. Там же повинний проходити публічний розгляд питань особливої громадської значущості [4, с. 38].

Публічна політика, будучи окремою частиною в політичному просторі, який у свою чергу є частиною соціального простору, як окремий об'єкт аналізу опинилося в центрі уваги порівняно недавно, в середині XX ст. Розпочала дискурс про публічний простір німецька дослідниця Ханна Арендт. Вона вперше ввела в науковий обіг термін «публічний простір», як визначення місця людської діяльності і дій, які неможливі поза суспільством.

Слово «публічний», за її уявленням, означає два тісно один з одним пов'язаних, але все таки ніяк не тотожних феноменів. Воно визначає, по-перше, що все являється перед загальністю, для будь кого видно і гласно, так що його супроводжує максимальна відкритість. Що щось взагалі являється і може бути сприйняте і іншими і нами самими як таке, означає усередині людського світу приналежність до дійсності. По-друге, публічне означає – загальний світ, як створення людських рук і збиральне поняття для всього, що розігрується між людьми, що відчутне, виступає на передній план у цьому створеному світі. Спільно жити у світі означає по суті, що деякий світ речей розташовується між тими, для кого він загальне місце проживання. Публічний простір, подібно до загального нам світу, збирає людей

і одночасно перешкоджає тому, щоб ми так би мовити спотикалися один об одного [5, с. 69].

Публічний простір, на думку Х.Арендт – це середовище для людського розвитку – формування кращого і унікальнішого в ньому, тоді як у приватній сфері виділення і розвиток неможливий. Публічність означає готовність до зустрічі з «іншим» за певними формальними правилами на спеціально організованому (інституалізованому) просторі [6, с. 69]. Людина входить в публічний простір не для того, щоб повідомити світ про себе, а для пропозиції світу свого погляду, послання і дії, для знаходження згоди і підтримки інших, взаємодії з іншими в сфері політики.

Публічний простір має характер загальності і універсальності як місце персональної і колективної представленості, в якому суб'єкт заявляє про себе як про автономний носій загальнозначущих цінностей, здатний їх реалізувати у своїй діяльності і у взаємодії з іншими суб'єктами. Публічний простір як політико-соціальне і культурне явище, загальнодоступне місце формування, акумуляції і передачі ідей і пам'яті, досвіду, подій і їх фізичного відображення, вибудовується на традиційних формах політичної боротьби за колективну свідомість і історію в широкому сенсі – доступності для усіх, через механізми символізування, відчуження і апропріації [7, с. 58].

Сенс публічного співіснування, за твердженням Х. Арендт, залежить від комунікативної практики суб'єктів. Бути почутими і побаченими іншими отримує свою значущість від того факту, що кожен дивиться і слухає з якоїсь іншої позиції, на відміну від сімейного життя, яке може запропонувати лише поширення і розмноження власної позиції і властивих їй аспектів і перспектив [8, с.76].

Ще одна категорія – це дія, яку Х.Арендт вважає базою стосунків в публічному просторі. Коли ми говоримо і діємо, ми включаємося у світ людей, що існував, перш ніж ми в ньому народилися, і це включення подібно до другого народження [9, с.230]. Лише через вимовлене слово будь яка дія входить в значимий взаємозв'язок, причому функція мови не в тому, щоб якось пояснити скоєне, але слово швидше ідентифікує діяча і оголошує, що діє саме він, тобто хтось може апелювати до інших вчинків і рішень і говорити, що він має намір робити далі [10, с.233]. Між словом і дією завжди існують певні зв'язки, які Х.Арендт метафоричний представила «тканиною міжлюдських зв'язків».

Таким чином, публічний простір Х. Арендт не пов'язувала в своєї концепції з простором фізичним. Швидше це основа взаємодії суб'єктів за допомогою комунікації, де можлива діяльність індивіда у взаємодії

з іншими учасниками політичного процесу, на основі загальнозначущих норм і цінностей. Х. Арендт заклала основи універсального розуміння публічного простору, який включає комунікативні, дискурсивні і діяльнісні практики.

Ще одна синонімічна просторова категорія – це «публічна сфера», осмислення якої в дослідженнях авторів різних наукових напрямів і шкіл йшло шляхом пояснення наступних питань : про межі «приватного» і «публічного» просторів, про структуру публічного простору, про комунікацію між учасниками політичного процесу, про співвідношення між соціальними і політичними компонентами публічний політики, про діяльність суб'єкт. Термін «публічна сфера» («public sphere») уперше з'явився в німецькій публіцистиці в 1964 р. у словнику «Fischer Lexikon» (випуск по масовим комунікаціям і публіцистиці, серед авторів – Е. Ноэль-Нойманн і У. Шульц). У 1974 р. вираження перекочувало в журнал «Нова німецька критика» («New German Critique»). Інтерес до терміну проявили учені різних наукових напрямів. Одно з перших уявлень про публічну сферу сформулював німецький історик Р.Козеллєк у своїй книзі «Критика і криза», де він говорив про буржуазну природу публічної сфери [11]. Ця ідея була підтримана німецьким філософом Юргеном Габермасом. Нормативним ідеалом публічної сфери в справжніх умовах, на думку Ю. Габермаса, слід рахувати критичну буржуазну публічну сферу, що виникла як результат розкладання репрезентативної публічної сфери, властивої середньовічної державності. Генезис критичної буржуазної сфери простежується в загальній логіці розвитку капіталістичного суспільства і націй держав, де одночасно з появою буржуазної публіки стала зростати роль громадської думки; тобто буржуазія інтерпретується як публіка, критично налагоджена до політичного управління, а публічна сфера розглядається як особливе інформаційно-комунікативне середовище, де народжується громадська думка, яка виконує функцію критики і контролю по відношенню до держави [12].

В буржуазному суспільстві, що народжується, боротьба йшла за те, щоб деякі форми громадського життя, наприклад, ухвалення політичних рішень, ставали доступними для обговорення усіма членами співтовариства. Тому спочатку Габермас мав на увазі не «публічну сферу» як простір, а «публічність» або «статус публічного» – сукупність соціальних дій/процесів, що мають статус публічних у буржуазному суспільстві [13].

Слід зазначити, що опублікована в 1962 р. фундаментальна робота Ю.Габермаса «Структурна трансформація публічної сфери» започаткувала науковий пошук філософа про суть публічної сфери. У кожній

подальшій роботі він вносив зміни і уточнення відносно розуміння цієї категорії і її проявах в соціально-політичному процесі. Саме його визначення публічної сфери вважається класичним. Публічна сфера – це та «сфера соціального життя, в якому формується громадська думка» [14, с. 231].

Існування різних типів публічних сфер (полісною, репрезентативною, критичною і споживчою) призводить до висновку про те, що публічна сфера існує у рамках будь-якого історичного типу державності. Зв'язуючи публічну сферу з політичним інститутом, Ю.Габермас тим самим розширює її межі і виводить за межі тільки громадських стосунків.

Подібно до того, як приватна сфера все більше підкоряється господарству, так і громадська сфера потрапляє під панування всесильної держави, прагнучої контролювати засобами масової інформації і інститути соціалізації.

Подальший розвиток поняття «публічна сфера» в другій половині XXст. було пов'язано з інтерпретацією ідей Ю. Габермаса або їх критикою. Але вся та безліч визначень, які пояснювали сенс публічної сфери, зводилися до того, що це – публічний дискурс з приводу соціальних, політичних проблем життя і розвитку суспільства.

У працях сучасних авторів підкреслюється різниця між формою і змістом – сукупністю дій, що призводять до формування громадської думки, і простором, де ці дії відбуваються: останнє має власну структуру і задає умови, в яких і формується громадська думка. Наприклад, в англосакській політичній літературі поширено розуміння публічної сфери як просторової метафори, для явища, в цілому непросторового [15,] Публічна сфера може виступати однiй з ключових соціальних уявних реалій (social imaginaries), тобто колективною формою розуміння соціальної дійсності, що гніздиться в побутовій свідомості людей. Такі уявні реальності мають серйозну силу, оскільки їх розділяють великі групи людей, вони визначають соціальні практики і мають соціальну легітимність. Автор цієї ідеї Ч.Тейлор визначає публічну сферу як екстраполітичний, секулярний, метатопічний простір, що виступає, як соціальний і як політичний інститут [16, с.116].

Більш поширене просторове уявлення про публічне, а саме про публічну сферу політики надає український учений О.Третяк, який вважає, що вона є комплексним явищем, яке на сучасному етапі, з одного боку, відокремлює громадську діяльність людини від інших систематизованих підрозділів суспільства, таких як економіка, сфера соціальної допомоги і культурно-духовна діяльність людини, та,

з іншого боку, охоплює все суспільство на основі тематизації спільних інтересів [17, с. 309]. Тобто публічна сфера поєднує суб'єктивну і колективну діяльнісну складову.

Ще один просторовий вимір публічної політики представлений в науці через теорію соціального поля, яке запропонував французький політичний соціолог, представник постструктуралізму П.Бурд'є. Він вважав, що політичне поле – це місце, де в конкурентній боротьбі між агентами, які опиняються в втягнутими неї, народжується політична продукція, проблеми, програми, аналізи, коментарі, концепції, події, з яких і повинні вибирати звичайні громадяни, зведені до положення «споживачів» і тим що більше ризикують потрапити в халепу, чим більше видалені вони від місця виробництва [18, с. 180]. Політичне поле є місцем боротьби за владу, за розподіл капіталів. Поле є частиною соціального простору, який будучи абстракцією, є багатовимірним, відкритим ансамблем відносно автономних просторів, чиє функціонування і зміна підпорядкована більшою чи меншою мірою безпосередньо полю економічного виробництва. Усередині кожного поля ті, хто займає пануючу позицію, і ті, хто займає підпорядковану позицію, безупинно залучені в різного роду боротьбу, в результаті якої відбувається трансформація стосунків між акторами [19,с.53]. Агенти можуть займати позиції одночасно в декількох полях. У кожному полі існують свої структуровані просторові позицій, свої закономірності, боротьба за статуси і панування його агентів. Аналізуючи структуру поля і практик (діяльності) агентів, Бурд'є надав спробу пояснити мотивацію дій суб'єктів. Диспозиції акторів (суб'єктивні схильності індивіда) спонукають до дій. Сукупність диспозицій дій, система міцних придбаних схильностей, структур, призначених для функціонування, складають габітус. Габітус – це структуроване соціальне (політичне відношення), система довготривалих групових і індивідуальних установок, орієнтацій, що функціонують як матриці задля сприйняття, постановки соціальних цілей, дій і поведінки. Це свого роду, є результатом узагальнень усіх знань індивіда виходячи із його соціального статусу і непіддатлива раціональному осмисленню.

Теорія політичного поля знайшла згодом безліч своїх послідовників в різних напрямах політичної науки що вивчають світ політичного. Продовжувачем позицій П. Бурд'є можна вважати Н.А. Шматко, у своїй концепції політичного поля, грунтуючись на системних знаннях, вона зробила спробу його структуризації. Дослідниця вийшла за рамки тільки просторового розуміння і включила елементи наповнення (топоси). Поняття «топос» дозволяє розкрити не лише

«територіальний» (стосунки «центр – регіон»), але і власне соціальний аспект публічної політики (стосунки «загальне – особливе», коли під «особливим» розуміється конкретна соціальна позиція). Топоси – це соціальні умови, які складаються з легітимних практичних схем акторів публічної політики, відбитих у громадському і політичному дискурсах, а також різноманітні ресурси акторів (економічні, політичні, інформаційні, комунікативні, юридичні). Публічна політика – це різноманіття специфічних модусів – топосів, які обумовлюють практичну діяльність акторів публічної політики. Топоси – це структурні одиниці публічної політики, обумовлюючі практики агентів, що входять в них. Звідси, публічна політика може бути представлена як конфігурація стосунків між топосами. Проте топос є не лише специфічним ансамблем соціальних умов, але і конкретною локалізацією агентів публічної політики як у фізичному, так і соціальному просторі. Таким чином, топос – це одночасно і просторова категорія, і її наповнення (соціальна позиція), і умова і практика[20]. Схожі позиції можна побачити в роботах Е.Гідденса, який також використовує власну категорію «локус», яка є вмістищем для соцільних дій і місцем для формування змістовної складової публічного поля.

У неоінституціональному підході, дуже популярному в політичній науці з 80-х рр. XX ст. всі теорії детальніше конкретизують політичні поля: їх називають власне організаційними полями (Ді Маджио і Пауэлл), секторами (Мейєр і Скотт), полями стратегічної дії (Флінгстін і Мак Адам) або іграми (Аксельрод). У економічній теорії поняття полів відповідають існуючим поглядам у рамках індустріальної організації (Гіббсон). Поля відбивають ситуації, коли організовані групи акторів збираються і спільно визначають свої дії. Нові інституціональні теорії розглядають те, як ці дійові поля виникають, стабілізуються і трансформуються. Виробництво правил, що діють на соціальній арені, це і є створення інститутів. Інституціоналізація є процесом, за допомогою якого правила з абстракцій перетворюються на конституюючи елементи моделей взаємодії, що повторюються, в просторі полів (Джепперсон) [21]. Така диференціація полей дозволила політичній науці зробити цей концепт таким, що стало можливим його емпірично перевіряти і розробляти теорію відносно різних типів публічного простору. Ця тенденція простежується в роботах російської школи публічної політики, представниця якої Н.Ю.Бєляєва вважає, що «поле публічної політики» піддається графічному зображенню і можливості застосування кількісних показників для його вивчення і виміру. Графічно «поле» представити як простір

між трьох осей, що розходяться. У верхній осі вимірюється «інформаційна відкритість, прозорість», по правій осі – «можливість участі і впливу», по лівій – облік інтересів соціальних груп, що потребують громадського захисту і підтримки [22, с. 13].

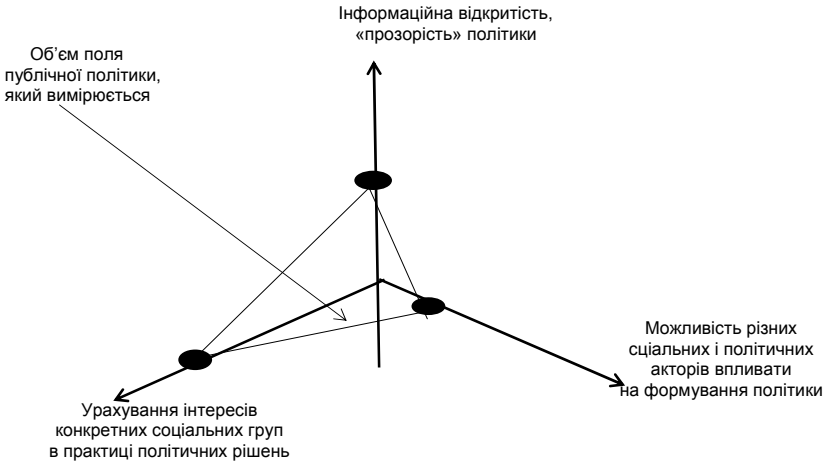

Таким чином, незважаючи на появу в політичній науці великої кількості досліджень, де публічна політика представлена через призму просторового концепту, ця тема ще вимагає свого детального вивчення і уточнення. Дослідницький інтерес представляють проблеми пов'язані з моделюванням поля публічної політики в умовах політико-інституціональних змін, глобалізацією світової системи, формуванням нового типу співтовариств і нового типу управління, нового характеру взаємодії акторів у внутрішньополітичному і міжнародному середовищі та ін.

Бібліографічний список:

1. Верлен Б.Общество, действие и пространство. Альтернативная социальная география. [Текст] Б.Верлен // Социологическое обозрение. – 2001. – Том 1. – № 2. – С. 26-47.
2. Мальчёнков И. Е. Паттерны социального пространства в современном социологическом дискурсе// Общество. Среда. Развитие (Terra Humana), 2012. – № 2. – С. 73-77.
3. Прохоренко И.Л. О методологических проблемах анализа современных политических пространств [Текст]/И.Л.Прохоренко// Полис.- 2012. – № 6. – С. 68-80.

4. Стрежнева М.В. Структурирование политического пространства в Европейском союзе (Многоуровневое управление). [Текст] / Стрежнева М.В. //МЭиМО, 2009. – № 12. – С. 38-49.
5. Арендт Х. Vita Activia!,или О деятельност жизни. [Текст] / Х. Арендт. – СПб. : Алтейя, 2000. – 437 с. – С. 69.
6. Там само.
7. Сетевой анализ публичной политики [Текст] / под ред. Сморгунова Л.В. – М. : РГ-Пресс. – 320 с.
8. Арендт Х. Vita Activia, или О деятельност жизни. [Текст] / Х. Арендт / СПб. : Алтейя, 2000. – 437 с. – С. 69.
9. Там само.
10. Там само.
11. Koselleck R. Kritik und Krise – Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt. [Text]/ Koselleck. R /Frankfurt/Main. – 1973. – 247 p.
12. Habermas J. Die Moderne-ein unvollendetes Projekt [Text]/ J.Habermas // Habermas J. Kleine politische Schriften.- Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1981. – P. 444–464
13. Habermas J. «The Public Sphere» in Seidman, S (ed.). [Text] / J. Habermas / Jurgen Habermas on Society and Politics. – Boston : Beacon Press, 1973. – 231 p.
14. Бодрунова С.С. Концепции публичной сферы и медиакратическая теория: поиск точек соприкосновения. [Текст] / С.С. Бодрунова // Журнал социологии и социальной антропологи. – 2011. – Том 14. – № 1(54). – С. 110-132.
15. Calhoun C. The Democratic Integration of Europe: Interests, Identity, and the Public Sphere // [Text] Europe without Borders: Re-Mapping Territory, Citizenship and Identity in a Transnational Age / Ed. by Berezin M., Schain M. – Baltimore, 2003. – P. 243-274.
16. Бодрунова С.С. Концепции публичной сферы и медиакратическая теория: поиск точек соприкосновения [Текст] /С.С.Бодрунова // Журнал социологии и социальной антропологи. – 2011. – Том 14. – № 1(54). – С. 110-132.
17. Третяк О.А. Публічна сфера політики демократичного суспільства: теоретико-концептуальні засади і напрямки структурної еволюції.[Текст] / О.А. Третяк. – Д. : Вид-во Дніпропетровського університету,2012. – 376 с.
18. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики [Текст] / П. Бурдьё / Сост. и общ. пер. с фр. и послесл. Н.А. Шматко. Ч. 1. – СПб. : Алетейя, 2007. – 567 с.
19. Там само.
20. Шматко Н.А. Феномен публичной политики [Текст] / Н.А.Шматко // Социс. – 2001. – № 7. – С. 106–112.

21. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений // Экономическая социология. Том 2. – 2001. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208204947/ecsoc_t2_n4.pdf#page=28
22. Беляева Н.Ю. «Публичная политика» как термин, понятие, научная категория [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.civisbook.ru/files/File/Belyaeva_publ_pol_kak_termin.pdf

Пространственный дискурс в классических и современных теориях социо-политического направления позволил определить и конкретизировать концепт публичной политики через призму таких категорий как: публичное пространство, публичная сфера, публичное поле. Пространственное измерение публичной политики дает возможность детализировать эту дефиницию и эмпирично ее проверять.

Spatial discourse in the classical and contemporary theories of socio-political theory has allowed to define and specify the concept of public policy through the prism of categories such as: public space, public sphere, a public field. The spatial dimension of public policy makes it possible to refine this definition and its empirical check.

Стаття надійшла до редколегії 06.10.2015

УДК 321.01:316(477)

Кормич А. І., НУ «ОЮА»

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

В статті розкривається зміст соціальної держави. Визначений соціальний характер сучасної української держави. Проаналізовані запозичення та національна специфіка процесу формування соціальної держави в Україні на сучасному етапі її розвитку.

В статті 1 Конституції Україна проголошена соціальною державою, а у статті 3 Основного Закону визначено обов'язок та відповідальність держави гарантувати права і свободи людини. Адже саме людина визнана найвищою соціальною цінністю [1, ст. 1, ст. 3].

Конституційні норми як норми прямої дії фактично обумовлюють і відповідну спрямованість всієї законодавчої бази України, яка має підпорядковуватися такій загальній меті. Тож правове поле в цілому створює засади формування та функціонування соціальної держави.

© Кормич А. І., 2015

Соціального змісту набуває сучасна держава не лише в реаліях перехідного українського суспільства, а і в будь якому іншому демократичному суспільстві. Тому завдання соціального характеру стають пріоритетом і для розвитку нормативної підсистеми, і для функціонування інституційної підсистеми в рамках політичної системи в цілому.

Щоб переконатись в цьому достатньо навіть поверхового аналізу державних стратегій та програм розвитку різних сфер, програм політичних партій, особливо їх передвиборних обіцянок та проектів; статутних завдань громадських організацій тощо.

Тенденції прояву протестного потенціалу також напряму пов'язані з недостатнім рівнем задоволення соціальних потреб. Все це заставляє владу орієнтуватись на соціальний спектр проблем. А теоретиків стимулює до пошуку оптимальної моделі держави, комфортної для життя людини.

Ідеї соціальної держави в Україні відстоювали представники української демократії, зокрема, М. Грушевський. Важливим завданням він вважав необхідність «соціалізувати державу», вбачаючи в цьому спосіб перетворити державу на гаранта захисту прав і свобод людини. Таке бачення спиралось на традиційні уявлення про справедливість, рівність, свободу та інші цінності.

Термін «соціальна держава» ввів у 1850 році німецький юрист Лоренц фон Штайн. Однак, особливого розвитку ідеї соціальної держави набули у 60 – 90 ті роки минулого XX століття. Такі теоретики як А. Браун (США), Г. Ріхтер (Німеччина), Г. Моретті (Франція), К. Соле (Іспанія) сформулювали основні принципи та ознаки соціальної держави.

Вчені М. Годе, Т. Ріттер, Д. Ролс, Н. Фернес, Т. Тіллон, К. Хессе, Д. Янкелович та багато інших узагальнили досвід соціальних перетворень в розвинених європейських державах, визначивши основні функції, складові та загальну гуманістичну спрямованість держави такого типу. Вони охарактеризували вплив національних, історичних, політичних, географічних, соціальних, інших умов на формування соціальної держави. Теоретики показали, що становлення такої держави – це результат цілеспрямованої державної політики, впровадження та реалізації системної стратегії реформування суспільства.

Різні моделі соціальної держави, впроваджені у суспільну практику, поєднують загальні, універсальні риси з національною специфікою, але не суперечать головному принципу – створенню умов реалізації інтересів людей, забезпечення соціальної злагоди і порозуміння у суспільстві.

При цьому американська, німецька чи скандинавська моделі мають значні відмінності між собою, наголошували дослідники [2].

Так, в першому варіанті превалюють суто ліберальні цінності, акцент робиться на політичних, громадянських правах та стимулюється власна ініціатива людини. Соціальна ж діяльність держави лише стримує соціальні конфлікти, створює базу соціальної стабільності.

Друга модель більш гуманізована, де громадянські і соціальні права забезпечуються податковою політикою, системою компенсацій тощо.

Третя модель найбільше відповідає змісту соціальної держави: без різкої соціальної диференціації, з соціальними гарантіями з боку державного та недержавного сектора, з пріоритетністю соціальних прав, зі створенням рівних умов життєдіяльності для всіх члені соціуму.

При всій різноманітності організація державного і суспільного життя в такому типі держави підпорядковані цілі відповідальності держави за зростання добробуту, безпечні умови життя та перспективи для людини. Акцент на соціальні цінності є привабливим для різних верст суспільства, а не лише для соціально незахищених. Адже йдеться не тільки про потреби тих, кому важко, або й неможливо самостійно створювати гідні умови власного життя, а і про значення соціальної підтримки та стимулювання задля розвитку всіх.

Люди з особливими потребами, діти, люди похилого віку, безумовно, потребуватимуть більшої опіки з боку держави. Але і працездатні хочуть відчувати увагу держави через вдосконалення законодавства, яке забезпечить їм нормальні умови праці та життя; через стан безпеки життєдіяльності, через високий морально – етичний рівень суспільних відносин та інші умови, важливі для людини. Створення таких умов значною мірою пов'язане з діяльністю держави та характером її взаємодії з громадянським суспільством.

Правові, політичні, економічні, моральні норми і принципи визначають механізм такої взаємодії, регламенти державного управління, створюючи цивілізовані засади буття як суспільства в цілому, так і окремого індивіда.

Економічна стабільність, справедливий перерозподіл доходів і благ через державний бюджет, прийнятна для всіх система оподаткування, оптимальний механізм реалізації інтересів громадян стають запорукою соціальної стабільності, суспільного порозуміння, на яких базується соціальна держава. Тобто, соціальними мають бути і економіка, і демократія, і етика тощо.

Чітко визначене правове поле гарантує поєднання індивідуальних прав і свобод з колективними правами соціальних спільнот, знижуючи

рівень конфліктів у соціумі. Саме правові важелі забезпечують поєднання головних принципів – солідарності і субсидіарності в процесі функціонування соціальної держави. Солідарність забезпечує об'єднання навколо спільних цілей і цінностей, а субсидіарність стимулює самостійність і відповідальність всіх суб'єктів і на всіх рівнях.

Разом з тим, ідеї соціальної справедливості не можуть повністю виключити з соціальної практики протиріч та суперечностей. Тому концепція соціальної держави має і своїх критиків, як Ф. Хайєк, Р. Дарендорф та інших, хто опонує можливості досягнення економічної ефективності в умовах вирівнювання заради соціальної справедливості. Зокрема, французький філософ Анрі Мішель у своїй праці «Ідея держави» проаналізував критичний досвід соціальних держав.

Все це стимулює подальший теоретичний пошук оптимальної моделі соціально спрямованої держави та визначення її національної специфіки.

Сучасна Україна на шляху утвердження незалежної демократичної держави також долучилась до створення власної моделі соціальної держави, здатної прискорити демократичні трансформації перехідного суспільства.

При цьому Україна використовує існуючий світовий досвід різних моделей демократії, соціальної політики, на які спирається розуміння соціальної держави. Це дозволяє формувати власне бачення механізмів функціонування такої держави, уточнювати змістовні характеристики її, чітко окреслювати основні суб'єкти та способи їх взаємодії в процесі формування і діяльності сучасної соціальної держави.

В центрі уваги залишаються ефективність функцій держави – регулятивної, захисної, стабілізаційної та інших, в наслідок яких підвищуються показники індексу людського розвитку, створюється соціальний капітал, реалізується соціальна політика зростання якості життя. До виконання таких функцій держава активно залучає інститути громадянського суспільства, налагоджує соціальне партнерство із соціумом, розширюючи коло суб'єктів соціальних перетворень.

Правове регулювання з боку держави та громадський контроль з боку громадянського суспільства створюють ефективну систему таких взаємозв'язків та співпраці, вдосконалюють механізм взаємодії елементів системи.

Ця співпраця стосується різних напрямків та сфер життєдіяльності суспільства. Це, зокрема, сфера перерозподілу суспільного продукту, зайнятість та соціальне забезпечення, демографія, соціально – економічні інтереси соціальних страт тощо. При цьому, загальний рівень економічного розвитку країни не впливає напряму на якість її со-

ціального змісту, бо має доповнюватись політичними та ціннісними орієнтаціями, якими керуються і державні, і суспільні інституції в своїй діяльності. Комплексний підхід, в рамках якого відбувається реальний свідомий справедливий розподіл ресурсів, доходів, майна, створює сприятливі умови для економічного зростання при зацікавленій активності всіх суб'єктів – учасників процесу розвитку держави і суспільства. Тому правові, фінансово – економічні, ідеологічні відмінності не змінюють основоположної соціальної спрямованості сучасної демократичної держави, її орієнтованості на соціальну стабільність та економічне зростання в інтересах всіх категорій суспільства. Подібні прагнення досягаються через збільшення соціальних витрат, зменшення рівня бідності та безробіття, гнучку податкову політику та іншими шляхами, прийнятними для суспільства та підтриманими ним.

Україна обирає власну модель для реалізації конституційної мети – побудови демократичної, соціальної, правової держави. Ця модель формується в умовах перехідного суспільства, що накладає на неї цілий ряд особливостей. Вони породжені і неузгодженістю теоретичної бази, особливо суперечностями законодавства; і фактичною обмеженістю вибору форм соціальної підтримки через недостатній рівень економічного розвитку суспільства, і рядом інших факторів, що практично зводять соціальну політику тільки до соціального захисту. Механізми реалізації соціальної політики залишаються неефективними, а обсяги фінансування соціальної сфери недостатніми або не результативними за використанням.

Але попри все, паростки соціальної держави є очевидними, а суспільна підтримка такого спрямування розвитку держави є переконливою. Суспільство усвідомлює потребу просування саме таким шляхом, що є запорукою реалізації кінцевої мети – побудови соціальної, правової, демократичної сучасної держави в Україні.

Можна констатувати, що Україна обрала для себе модель, яка поєднує елементи соціал – демократичної і ліберальної. Це означає, що ставка робиться на перехід до розвитку економіки для задоволення потреб людини та на гарантії соціальної справедливості для всіх членів суспільства через певну оптимізацію інтересів та визначення спільних пріоритетів.

Така спрямованість визначена правовими актами від самого початку становлення України як суверенної, незалежної, демократичної держави. Зокрема, подібний зміст трактування сутності сучасної держави окреслений в «Концепції соціального забезпечення населення України» 1993 року, безумовно, в Конституції України 1996 року, в Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні

соціальні гарантії» 2000 року та у багатьох інших важливих документах, які визначали стратегії суспільного розвитку сучасної України.

Але слід враховувати, що держава спроможна гарантувати лише мінімальний рівень потреб, близьких до прожиткового мінімуму та певний обсяг послуг в різних сферах. Підвищення ж рівня задоволення інтересів потребує ініціативної підтримки індивідами зусиль держави щодо зростання добробуту, рівня та якості життя. Тому ефективна праця, трудова активність, підприємницька ініціатива стають невід'ємною складовою соціальної політики. Така політика також включає широко розгалужену систему меценатства, благодійництва, волонтерства та інших громадських ініціатив.

Державні гарантії не спроможні забезпечити піклування про всіх членів суспільства, в основному звужуючись до соціально незахищених . В більш широкому колі соціальної підтримки та стимулювання задіяні структури місцевого самоврядування, різні інститути громадянського суспільства.

Але саме держава створює для них правове поле для ефективної діяльності. І завдяки цьому саме держава через свою соціальну політику займається «розподілом соціального багатства і державних ресурсів» [3, 27].

Крім того, Україна , включена у світовий цивілізаційний процес та у систему міжнародних відносин, керується у своїй діяльності в соціальній сфері нормами, передбаченими міжнародними стандартами, прагне позитивно просуватись за показниками шкали індексу людського розвитку.

Все це спрямоване на розбудову соціальної держави в Україні, змінює її соціальну структуру в бік зменшення крайньої полярності соціальної диференціації, сприяє зростанню чисельності середнього класу, що, в свою чергу, виступає основою соціальної стабільності та забезпечує ефективність соціальних трансформацій сучасного українського суспільства і держави.

На цьому шляху Україна має вирішити ще багато складних питань. Адже, наприклад, за даними британського інституту Legatum, наведеними Європейською правдою, Україна займає сьогодні 70-те місце з поміж 142 країн за індексом добробуту. Цей індекс включає показники економічного становища, якості державного управління, стану охорони здоров'я, безпеки громадян, рівня індивідуальних свобод. Тобто, йдеться про цілий комплекс проблем, які характеризують соціальний статус людини. Найгіршими є показники щодо економічного розвитку та управлінської системи: 127-ме та 120-те місця відповідно. І саме першочергове реформування цих сфер має змінити

ситуацію в державі та суспільстві, наблизити Україну до моделі соціальної держави та до реалізації завдань, визначених Конституцією як основним Законом, якому повинні відповідати стратегії перспективного розвитку.

Бібліографічний список:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Furness N., Tillon T. The Case for the Welfare State : From Social Security to Social Equality. – Bloomington, 1976.
3. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О.В. Скрипнюк. – К. : Ін. Держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. – 600 с.

В статье раскрывается сущность социального государства. Определен социальный характер современного украинского государства. Проанализированы заимствования и национальная специфика процесса формирования социального государства в Украине на современном этапе ее развития.

The article provides the explanation of the essence of a social state. The social character of the modern Ukrainian state is determined. The external adaptations and national peculiarities of the social state formation process in Ukraine at the modern stage of development are also analized.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2015

УДК 321.7

Хлевнюк Т. П., ОНУ им. И. И. Мечникова

ДЕМОКРАТИЯ ЗАПАДНОГО ОБРАЗЦА – «РЕАЛИСТИЧЕСКИЕ СТАНДАРТЫ» И «ТУМАННЫЙ ИДЕАЛ»

Рассматривается тенденция радикального расширения демократического влияния как важнейшей политической альтернативы авторитаризму XX в. Доводится, что использование понятия «демократия» несет на себе печать идеализированного и весьма туманного образа в его теоретическом конструировании. Показано, что своеобразная идеализация демократии остается устойчивым стереотипом не только обыденного, массового сознания, но и многих политологических конструкций.

Демократия как форма правления и государственное устройство стало задекларированной политической формулой большинства

© Хлевнюк Т. П., 2015

стран мира. С середины XX века демократия воспринимается как панацея от все бед, как «шапка-ушанка», по образному выражению, Н. Набокова, которая подойдет любому народу.

Волна демократических революций конца XX столетия и попытки последующих демократических преобразований в Центральной и Восточной Европе дали далеко не везде ожидаемые результаты, хотя стартовые возможности были практически везде относительно одинаковые. На вопрос «почему?» – вариантов ответа много, но единого знаменателя нет, да и вряд ли он может быть найден.

С распространением демократических форм правления на новые региона мира достижение единого понимания демократии не только не приблизилось, но и стало еще более сложным и не до конца определенным. Наряду с сугубо нормативным, формально-институциональным подходом к характеристике того или иного политического устройства, абстрагирующимся от сущностных аспектов его функционирования, достаточно распространенным является оценочный подход, открывающий широкий простор для субъективизма и эмоций при разграничении демократических и недемократических политических систем. Примером может служить, в частности, позиция известного американского специалиста по проблемам демократизации, соредактора весьма авторитетного журнала «Magazine of democracy» М. Платтнера. По его мнению, демократией является лишь то политическое устройство, которое несет в себе качества «либеральной демократии», отличающейся последовательным и всесторонним уважением к соблюдению гражданских свобод, прав человека и торжеством закона. «Сегодня, – утверждает он, – когда мир говорит о демократии, это почти всегда означает «либеральную демократию», это тот тип политического устройства, который существует в Соединенных Штатах и в большинстве других экономически развитых стран» [1].

Можно по-разному оценивать данное утверждение, которое, собственно, противоречит тезису о радикальном расширении демократического влияния как важнейшей политической тенденции конца XX в. Однако бесспорным является то, что использование понятия «демократия» часто несет на себе печать идеализированного и весьма туманного образа некоего, безусловно, позитивного во всех отношениях политического устройства в его теоретическом конструировании. Своеобразная идеализация демократии остается устойчивым стереотипом не только обыденного, массового сознания, но и многих политологических конструкций.

В связи с этим в западной политологии, приложившей немало усилий для теоретического осмысления этого феномена, появляется в последнее время вполне обоснованные высказывания по поводу семантической неопределенности, царящей вокруг понятия «демократия». Как известно, данное понятие имеет более 2000 определений, однако, ни одно из них не является общепринятой научной дефиницией.

Американский политолог Дж. Мюллер считает, что характерное для многих авторов идеализированное представление о демократии является своеобразной политологической проблемой, определяемой им как «проблема образа» демократии. Как отмечает Дж. Мюллер, ряд авторов, оценивая характер политического порядка, складывающегося в поставторитарных странах вообще и в посткоммунистических – в частности, склонны руководствоваться в своих суждениях не «реалистическими стандартами», а неким «туманным идеалом». И это несоответствие между образом демократии и демократической реальностью становится, по мнению политолога, фактором, порождающим существенные аналитические трудности [2, p. 102–104].

Таким образом, что в свете политических реальностей современного процесса глобальной демократизации использование понятия демократия с целью характеристики той или иной политической системы может иметь аналитический смысл лишь при наличии уточняющих это понятие определений. Так, Д. Кольер и Ст. Ливитски в своей статье «Демократия с уточняющими определениями» пишут о важности конкретизации сегодняшних рассуждений о демократии и о процессах демократизации [3].

Американский политолог Р. Гастил, которому принадлежит авторство в разработке методологии определения степени демократичности политических режимов (она на протяжении ряда лет используется Домом Свободы при сопоставлении разных стран по уровня соблюдения в них демократических свобод) еще в середине 1980-х годов подчеркивал, что для оценки перспектив демократического режима необходимо уточнить, что именно подразумевается под словом демократия [Цит. по : 4, с. 256-257]. Однако единства мнений на этот счет до сих пор не существует. Понятие «демократия» продолжает оставаться слишком общим и абстрактным для того, чтобы его использование обладало сколько-нибудь значительным аналитическим смыслом. Как признает один из ведущих мировых авторитетов в области теории демократии Р. Даль, «за двадцать пять веков, в течение которых демократия обсуждалась, оспаривалась, поддерживалась, атаковывалась, игнорировалась, утверждалась, реализовывалась, разрушалась, и затем иногда вновь восстанавливалась, согласия относительно некоторых

фундаментальных вопросов, относящихся к сути понятия демократия, судя по всему, так и не возникло» [5, с. 54].

И действительно, понятие демократия относится к числу тех, которые с большим трудом поддаются однозначному толкованию. В свое время Дж. Оруэлл заметил: «Когда речь идет о таком понятии как демократия, то обнаруживается не только отсутствие его общепринятого определения; любые попытки дать такое определение встречают сопротивление со всех сторон… Сторонники любого политического режима провозглашают его демократией и боятся утратить возможность пользоваться этим словом в том случае, если за ним будет закреплено какое-то одно значение» [Цит. по : 6, р. 4]. Согласно Р. Далю, понятие демократия имело разное значение для разных людей, в разное время и в разных местах света.

Г. Дилигенский считает, что демократически устроенное общество – это, в первую очередь, «общество, обладающее институтами, позволяющими ему в той или иной степени влиять на власть и политику (хотя это влияние неравномерно распределяется по различным социальным группам и различным сферам политических решений)», «общество, предоставляющее людям, с одной стороны, определенную степень свободы самоопределения личности – выбора форм деятельности, места жизни и работы, убеждений, источников информации и т.п. – и, с другой стороны, защиту от авторитарного произвола власть имущих, жизнь людей в рамках и под защитой закона» [7].

Можно соглашаться или не соглашаться с этим определением. Однако в данном контексте важно другое – специфические трудности определения феномена демократии, на которые, в частности, и указывает Дилигенский в своей рефлексии над темой: «… мы вольно или невольно включаем (в понимание демократии) не только эти общие принципы, но и конкретную модель политико-правовой институциональной системы, функционирующую в современном западном обществе» [8]. К середине 90-х годов XX ст. институты представительной демократии утвердились во многих еще недавно тоталитарных и авторитарных обществах – в постсоциалистических странах Европы, в ряде стран Латинской Америки, Юго-Восточной Азии и в Южной Африке.

Конец XX века ознаменовался бурными событиями (от развития рыночных экономик в Азии до развала СССР и коммунистического блока), которые, казалось бы, свидетельствовали о торжестве западных принципов в ряде регионов, ранее не входивших в сферу западного влияния. Однако на протяжении всего столетия ни в одной стране (за исключением государств Восточной Европы и Балтии, где был лишь

восстановлен status quo) не сформировались ни подлинно демократический режим, ни полноценное гражданское общество. Политическая практика показывает, что во многих из тех стран, где под влиянием кризиса тоталитарных и авторитарных режимов и притягательности «западной модели» в последние десятилетия были созданы формально-демократические институты, они остаются неустойчивыми, часто дисфункциональными и выступают как дополнительный фактор социальной и политической нестабильности.

Как считают В. Иноземцев и Е. Кузнецова, западный мир десятилетиями занимался самообманом, усматривая признаки распространения свойственных ему ценностей там, где на деле их не было. Это, по-видимому, можно объяснить тем, что западные общества, прошедшие долгий путь естественного развития, стали воспринимать сложившиеся у себя политические формы как нечто неотделимое от своей социальной сущности; между тем формы копируются сегодня весьма легко, тогда как скрытые за ними основы создаются веками [9, с. 131-139].

Поскольку западная демократия является наиболее развитой и наиболее многосторонней исторической организацией политической жизни общества, ее определения, понимание характера порождающих ее и порождаемых ею отношений дают возможность проникновения в природу других политических форм, вовлекаемых процессами глобализации в общее историческое русло.

Практика показала, что для многих традиционных обществ изменить свой внешний облик оказалось нетрудным, при этом они сумели сохранить свои базовые принципы, отвергающие индивидуализм и не признающие принципов гражданственности. В качестве подтверждения этому можно считать введение института президентства у ряда африканских племен, появление законодательного органа – парламента – в странах, далеких от западной цивилизации и атрибутики (например, в Индонезии), декларирование введение принципа «разделение властей» в подавляющем большинстве развивающихся стран и т. п. Все это объяснимо тем, что главным условием выделения западной помощи, кредитов и инвестиций в последние десятилетия нередко выступало наличие формальных признаков движения к демократическому гражданскому обществу, а ресурсы, направлявшиеся постиндустриальным Западом, оставались важнейшим фактором развития периферийных стран. Видя формирующиеся там представительные институты, «независимые» суды, развивающуюся сеть банков и бирж, западные эксперты поторопились увериться в том, что речь идет о структурах, аналогичных существующим

в постиндустриальных странах. Прозрение наступило только в конце 1990-х годов, когда выяснилось, что официальные отчеты банка Таиланд не соответствуют действительности, экономическая политика Индонезии и Кореи определяется интересами клановых структур, а мнгократное увеличение курса рубля по отношению к доллару происходит именно в дни расчетов по валютным фьючерсам и т. д.

А вместо поиска новых форм и моделей демократии, соответствующих специфике данного общества, его истории и традициям, политические элиты воодушевляются стремлением как можно скорее насадить в своих странах институты и отношения западного политического устройства. В одних случаях это привело к сооружению почти современной формы, за которой скрывается господство прежних политических нравов и прежних методов правления. В других – «эталонные» демократические институты и отношения извращаются, становясь своей противоположностью, приспосабливаясь к произволу коррумпированной бюрократии, к приватизированному криминальными элементами.

Важно понимать, что критика подобной практики справедлива только с точки зрения западного эксперта, воспитанного в иной традиции и считающего семейственность, кумовство, коррумпированность и местничество неэтичными. А для традиционных обществ данные черты являются органичными и в большинстве случаев воспринимаются как норма. В порядке вещей считается тот факт, что лидеры таких обществ действуют или пытаются действовать в соответствии с западными принципами только в отношениях с западными же государствами, в то время как при решении внутренних вопросов они используются традиционные методы.

Следует ли винить во всем этом демократизацию? И да, и нет. Сейчас, уже во второе десятилетие нового тысячелетия, становится ясно, как никогда, что вопреки канонам вестернизации, люди не могут жить согласно одному единственному политическому порядку, даже если за последним стоят успехи народов ряда регионов. Существование человечества – не только каким оно было, но и каким ему быть – это мир своеобразия, специфики, различий (в т.ч. политических), не нивелируемых влиянием других, даже передовых стран, но и не противопоставляющих себя передовому опыту.

Итак, на основании выше изложенного следует сделать определенные выводы. Так, после проведения первых демократических выборов и перехода власти к поставторитарным силам, демократизация достигает качественно новой стадии своего развития и встает перед качественно новыми дилеммами. Главная из них – будет

ли процесс демократизации продолжаться и каковы будут результаты? Очевидно, что сам по себе приход новых, поставторитарных сил к власти еще не является гарантией последовательного углубления демократического процесса. Во-первых, новые силы не являются демократическими по определению – они вполне могут быть подвержены авторитарным соблазнам; во-вторых, возникающие проблемы могут оказаться необычайно сложными для решения, а попытки новой власти – недостаточно эффективными. В среднесрочной перспективе сочетание этих факторов способно привести к совершенно иным, помимо демократической консолидации, результатам, например, постепенной консолидации неоавторитаризма, или – что еще более опасно – неконтролируемому революционному коллапсу основных общественных институтов. Поэтому, политический переход не может считаться полностью состоявшимся без консолидации установленных демократических институтов.

Консолидация демократии выступает, таким образом, лишь как один из возможных результатов демократизации и отнюдь не может рассматриваться как нечто последовательно-неотвратимое на этом пути. Не случайно, научная литература, посвященная анализу собственно проблем демократической консолидации, отмечена несравненно большим пессимизмом, нежели литература по проблемам перехода и передачи власти.

При всей дискуссионности самого термина «консолидация», чаще всего под ней подразумевают достижение режимом такого состояния, в котором ни одна влиятельная политическая сила, партия или организация интересов, не обсуждает всерьез иные, кроме демократических, пути приобретения власти и не использует для этого иные, кроме демократически признанных, ресурсы. Но такое, своего рода «негативное» определение консолидации, оставляет невыясненным целый ряд вопросов.

Является ли проблема демократической консолидации лишь проблемой времени? Специалисты утверждают, например, что ее решение потребует как минимум двадцати лет, связанных со сменой одного или даже двух поколений политиков. Однако правомерно ли называть консолидирующимся демократический режим, в течение нескольких лет не уделяющий никакого внимания институционализации демократических институтов, режим, который использует практику всеобщих выборов как ширму для прикрытия поисков новой концентрации власти и, возможно, возвращения к авторитаризму? Правильно ли сводить проблему демократической консолидации к проблеме выживания демократии? Очевидно, что нет. Явно, что

консолидация подразумевает упорную и целенаправленную работу по конституированию и укоренению демократических институтов в обществе, по их взаимосогласованию и притирке. Консолидация подразумевает постоянные усилия режима и оппозиции привить обществу уважение к правилам демократической игры, убедить вчерашних радикалов в том, что жестоко критикуемый ими «оппортунизм» и «соглашательство» в политике весьма нередко являются благотворными и заслуживающими одобрения.

Полемика относительно условий демократической консолидации берет свое начало в известных теориях демократизации. Одни авторы придерживаются убеждения, что на консолидацию оказывает огромное значение природа и степень общественной укорененности прежнего авторитарного режима, другие концентрируют свое внимание на модальностях перехода, без особого почтения относясь к его предпосылкам.

Сегодняшние переходы к демократии убеждают в важности наличия и степени развитости в обществе независимости в суждениях, общественного мнения и публичной сферы, автономных от государства экономических структур и многого другого. Не преуменьшая важности тактического и стратегического искусства реформаторов, их способностей отыскать и реализовать оптимальные и в основном приемлемые для оппозиции альтернативы политического развития, следует помнить и о роли историко-политических факторов.

Библиографический список:

1. Plattner M. By Popular Demand / M. Plattner // The New York Times Review of Books. – 2009. – Febr. 7.
2. Mueller J. Democracy, Capitalism, and the End of Transition Postcommunism Four Perspectives / Ed. M. Mandelbaum / J. Mueller. – N. Y., 2006. – P. 102–104.
3. Collier D., Levitsky St. Democracy with Adjectives. Conceptual Innovation in Comporative Research / D. Collier, St. Levitsky // World Politics, – 1997. – Vol. 49.
4. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология. – М., 2002. – С. 256-257.
5. Даль Р. О демократии / Р. Даль. – М. : Наука, 2000. – 200 с.
6. Sartori G. The Theory of Democracy Revisite / G. Sartori. – Chatham, 1987. – 84 p.
7. Политические институты на рубеже тысячелетий / отв. ред. К. Г. Холодковский. – Дубна : ООО «Феникс+», 2001. – 480 с.
8. Политические институты на рубеже тысячелетий. Указ. монография.

9. Иноземцев В. Л., Кузнецова Е. С. Глобальный конфликт XX1 в. Размышления об истоках и перспективах межцивилизационных противоречий // Полис. – 2011. – № 6. – С. 131-139.

Розглядається тенденція радикального розширення демократичного впливу як найважливішої політичної альтернативи авторитаризму XX ст Доводиться, що використання поняття «демократії» несе на собі друк що ідеалізується і вельми туманного образу в його теоретичному конструюванні. Показано, що своєрідна ідеалізація демократії залишається стійким стереотипом не лише буденної, масової свідомості, але і багатьох політологічних конструкцій.

The tendency of radical expansion of democratic influence is examined as a major political alternative Led to authoritarianism of XX cent., that the use of concept «democracy» carries on itself a seal idealized and very misty appearance in his theoretical constructing. It is retained that original idealization of democracy remains the steady stereotype of not only ordinary, mass consciousness but also many political science constructions.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2015

УДК 321.02

Співак М. В., Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я

У статті наголошується, що складна структура об'єкта дослідження зумовлює використання у політологічному дослідженні охорони здоров'я як загальнонаукових так і специфічних методологічних підходів. Вказується на те, що предметне поле політики охорони здоров'я збагачується під впливом різноманітних факторів, чим розширює дослідницький горизонт, змушуючи активно використовувати методологію пізнання соціальної сфери суспільства, дослідження складних соціальних систем і процесів. Зроблені висновки про те, що дослідження збереження здоров'я у політології міждисциплінарні і відображаються у їх інтеграції з іншими дисциплінами насамперед із соціологією, психологією, правом, економікою, державним управлінням тощо.

Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної

© Співак М. В., 2015

методології, застосування певних методів. Існують різні рівні методологічного аналізу. Конкретно-наукова методологія зі своїми методиками має справу з технічними прийомами, приписами, нормативами, формулює принципи, методи конкретно-наукової діяльності, описує і обґрунтовує їх. Наприклад, методи мічених атомів у біохімії, умовних рефлексів у фізіології, анкетування в соціології тощо. Другий рівень – загальнонаукова методологія як вчення про принципи, методи і форми знання, що функціонують у багатьох науках, які відповідають їх предмету і об'єкту дослідження. Це, наприклад, методи емпіричного дослідження: спостереження, вимірювання, експеримент; загальнологічні методи: аналіз, синтез, індукція, аналогія, дедукція тощо, а також такі форми знання, як поняття і закони, гіпотези і теорії. Виникнувши як прийоми і форми, які використовуються в конкретних дослідженнях, вони потім використовуються іншими вченими в різних галузях знання, тобто отримують наукову і культурно-історичну апробацію, що дає їм статус загальних або загальнонаукових методів [1, С. 23-24].

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки [2, С. 56]. Рівень дослідження буде залежати від уміння скористатися такою системою.

В сучасних умовах, відзначають дослідники, потрібна методологія, здатна відкривати нові, історично змінні, відношення тих чи інших суспільних груп до таких явищ, як політика, демократія, медіа, комунікація, свобода. Не менш важливою є її здатність аналізувати нові контексти для понять, що представляють ці явища і відношення [3, С. 193].

Метод – це спосіб, шлях дослідження або пізнання, підхід, інструмент, яким користується певна наука для дослідження закономірностей і категорій, що становлять її предмет. Кожна наука спирається на сукупність методів дослідження, тобто має свою методологію. Для того щоб одержати нові знання, треба свідомо застосовувати науково обґрунтовані методи. Це важлива умова розвитку всіх наук, у тому числі політології. Особливо гостро це проявляється в сучасних умовах на етапі реформування галузі охорони здоров'я, як напрямку соціальної політики.

Серед робіт, присвячених різним аспектам цього питання, слід особливо відзначити наукові праці дослідників, в яких обґрунтовано використання соціального методу. Це наукові розробки Рудавки С., Васильєва О., Побурко О., Герасимчук З., Лобас В., Вовк С., Шутова

М. Серед прихильників інституціонального методу слід відзначити Баєва О., Виноградова О., Чернецького Ю. Водночас слід зазначити, що глибина дослідження залежить від уміння поєднувати авторами різні методи, синхронізувати їх сумарний потенціал.

Важливе значення для досліджень політики збереження здоров'я має історичний метод. Він покладений в основу вивчення політичних процесів, явищ, політичних систем в історичному плані з точки зору їх історичного взаємозв'язку та розвитку. Цей метод використаний у працях Латиш О. для здійснення порівняльного аналізу соціальної політики двох тоталітарних режимів: радянського та фашистського, особливостей розвитку охорони здоров'я різних категорій населення України на всіх етапах Великої Вітчизняної війни, дав можливість з'ясувати місце та значення медичних доктрин, впроваджуваних радянською державою та окупаційною гітлерівською владою [4].

Історичний метод дав змогу науковцям дослідити стан та еволюцію системи охорони здоров'я УРСР у роки нової економічної політики у контексті новітньої соціальної історії України, з використанням новітніх підходів проаналізувати історичні джерела введені до наукового обігу [5, 6, 7, 8].

Емпіричний (прикладний) метод широко використовується для досліджень політики збереження здоров'я в основу яких покладені статистичні дані, спостереження політичних подій, експерименту, сфокусованого групового інтерв'ю, аналізу документів, анкетування і т. д. Використання цього методу дало можливість Таралло В. запропонувати стратегію, методичні підходи та показники, використання яких сприяє структурній перебудові галузі охорони здоров'я з урахуванням її макро- та мікроекономічних аспектів діяльності; нові методологічні та інформаційно-методичні складові у теорії соціальної медицини та охорони здоров'я у напрямку оцінки, спостереження, збереження та покращання здоров'я населення; нові методологічні та інструментальні підходи щодо визначення закономірних характеристик перебігу процесів здоров'я, захворюваності, смертності та середньої тривалості життя населення, за якими одержуються більш точні результати у порівнянні з традиційними [9].

Дані отримані Лопіним Є. дали можливість науковцю запропонувати нові підходи щодо розв'язання актуальної задачі – визначення потреби закладів охорони здоров'я щодо ліжок із застосуванням технологій інформаційного та математичного моделювання, реалізованих за допомогою комплексу комп'ютерних програм [10].

Проблема пошуку моделі управління якістю охорони здоров'я в Україні займає чільне місце в працях багатьох вітчизняних

дослідників. Так, збір фактів, первинне узагальнення та опис дали можливість Зіменковському А. науково обгрунтувати механізми оцінки якості й алгоритм проведення моніторингу системи медичної стандартизації як технології управління якістю у галузі охорони здоров'я. Автор на галузевому рівні розробив програми розвитку якості та клінічної формації, встановив незалежні універсальні індикатори оцінки якості системи охорони здоров'я на основі вперше застосованої методології SWOT-аналізу, що передбачає вивчення гарантій, стандартів і задоволеності населення, які можуть бути уніфіковані з показниками розвинених країн [11].

В умовах розвитку інформаційного суспільства значно зростає роль інформаційних технологій. Дана проблематика також не залишається поза увагою сучасних дослідників. Онопчук Ю. розглянуто методи використання інформаційних технологій у ході прийняття рішень щодо інвестування охорони здоров'я та освіти. Запропоновано методи розв'язання задач формування планів інвестування з метою оптимального розподілу бюджетних і позабюджетних ресурсів та контролю за цим процесом [12].

Мінцер О. викладено особливості опрацювання медичної та статистичної інформації, основи теорії імовірностей, описано типи розподілів випадкових величин та наведено їх характеристики, теорію кореляції, аналізу часових рядів. Висвітлено методи перевірки статистичних гіпотез, а також апроксимацію експериментальних даних та залежностей з використанням методу найменших квадратів і дослідження часових рядів, способи розв'язування диференціальних рівнянь. Використання цього методу дало можливість розглянути питання організації статистичних досліджень, інформативності та валідності здобутих результатів, стандартизації медичних даних, елементи теорії кластеризації [13].

Наукові здобутки Столярова Г. зосереджені на висвітленні статистичних досліджень у сфері соціальної медицини й організації охорони здоров'я. Зокрема, це дало змогу науковцю охарактеризувати основні напрями реформування даної галузі, розглянути історію розвитку медичної статистики, розкрити суть понять профілактичної медицини, охорони здоров'я, санітарної статистики, висвітлити питання статистики здоров'я населення (захворюваність, інвалідність, фізичний розвиток), а також статистики мережі охорони здоров'я, навести методи багатовимірної статистики, розкрити суть поняття багатовимірної сукупності, подати приклади розв'язання задач за допомогою програмних продуктів STATISTICA, EXCEL [14, 15].

Системний метод акцентує увагу на цілісності політики і характері її взаємовідносин із зовнішнім середовищем. Найбільш широке використання системний метод має під час дослідження складних об'єктів, що розвиваються, − багаторівневих, таких, що як правило, самоорганізуються. До них і відносяться політичні системи, організації, інститути. Використання системного методу дає можливість розглядати даний вид політики, як цілісну, складно організовану систему, як саморегульований механізм.

Так, Лещенко В., Радиш Я., застосовують цей метод для системного аналізу понятійного апарату проблеми визначення права людини на життя та охорону здоров'я як методологічної основи державного управління охороною здоров'я [16].

За допомогою системного підходу Шекер О., Мудрик Н. приходять до висновку, що проблеми підтримання здоров'я населення України передбачає залучення не лише самої галузі охорони здоров'я, але й галузі освіти, культури і соціального забезпечення тощо. На їх думку, умовою формування оптимального рівня здоров'я є належне економічне забезпечення. Але воно має бути реалізоване не лише безпосереднім фінансуванням системи охорони здоров'я, але й через забезпечення населення необхідними побутовими умовами, комунальними послугами, екологічно-безпечними продуктами харчування тощо. Такий підхід можливий при створенні чітких міжгалузевих механізмів, що забезпечували б контроль та реалізацію політики збереження здоров'я [17, С. 34-38].

Структурно-функціональний метод передбачає розчленування політичного явища на складові частини з подальшим аналізом вивчення їх ролі для суспільства, соціальних змін індивідів. Аналіз взаємозв'язків між рівнем економічного розвитку і політичним устроєм, між ступенем урбанізації населення та його політичною активністю, роботою органів виконавчої влади тощо. Він використаний у працях Скрипник О. [18, 19], Кравченко Ж. [20], Лемішко О. [21], Серьогіна С. [22].

Проблеми розробки методичних підходів до стандартизації у медицині та рекомендації щодо практичного застосування методичних підходів до стандартизації у сучасній системі охорони здоров'я викладені в працях Лехан В. [23]. Грунтуючись на системних і взаємодіючих зовнішніх і внутрішніх зв'язках, Чекановою Т. вивчено багатовимірні суб'єкти й об'єкти управління охороною здоров'я, визначено механізми покращання їх функціонування [24].

Найбільш перспективним методом прогнозування розвитку гуманітарної політики є метод моделювання. Модель (від лат.

modulus – міра, взірець) – спрощене уявлення про явища або об'єкти дійсності у вигляді схем, зображень, описів, математичних формул, які досліджуються як аналоги реальних предметів (явищ, процесів).

Особливістю моделей в суспільних науках, на відміну від моделей, що застосовуються в природознавстві, є те, що вони відображають явища, безпосередньо пов'язані з діяльністю людини або соціальних груп. Моделювання це вивчення об'єктів пізнання за допомогою їхніх моделей. Інакше кажучи, при моделюванні здійснюється побудова і вивчення моделей реально існуючих об'єктів або явищ.

Результати, які отримують при дослідженні моделі, переносяться на реальний об'єкт. Адекватність подібного «знання» про реальний об'єкт або явище залежить від того, наскільки вдало була побудована модель. Наукова практика моделювання в природознавстві, якій вже не одна сотня років, дозволяє говорити про те, що це один з найбільш ефективних методів пізнання. Суспільство і людина недостатньо вивчались за допомогою метода моделювання, результати в цій галузі досить скромні.

Однак, з методом моделювання пов'язані цілком виправдані очікування в дослідженні соціальних процесів. Розрізняють наступні види моделювання: концептуальне моделювання, в якому сукупність вже відомих фактів або уявлень відносно досліджуваного об'єкта або системи тлумачення за допомогою деяких спеціальних знаків, символів, операцій над ними або за допомогою природних або штучних мов; структурно-функціональне моделювання, при якому моделями є схеми, графіки, креслення, діаграми, таблиці, малюнки, доповнені спеціальними правилами їх об'єднання і перетворення; математичне (логіко-математичне) моделювання, яке здійснюється засобами математики і логіки; імітаційне (програмне моделювання, де логіко-математична модель досліджуваного об'єкта уявляє собою алгоритм функціонування об'єкта, реалізований у вигляді програмного комплексу для комп'ютера); комп'ютерне (обчислювальне) моделювання, виконується засобами комп'ютерних технологій (засобами обчислювальної техніки).

Перераховані вище види моделювання можуть застосовуватись при дослідженні гуманітарної сфери окремо, або в певній комбінації. Моделювання розглядається як імітаційне, а відповідна модель називається імітаційною, якщо вона настільки складна, що для отримання результатів, що відображають її поведінку, доводиться застосовувати сучасні електронно-обчислювальні машини (ЕОМ) або, як зараз кажуть, комп'ютери.

Під імітацією в цьому випадку розуміється проведення на комп'ютерах різних серій експертів з моделями, які представлені в якості певного набору (комплексу) програм для комп'ютера. Імітаційною є та модель, яка спеціально призначена для дослідження в режимі імітації, тобто для порівняння характеристик (конструкцій) об'єкта, що моделюється, шляхом варіантних розрахунків [25]. Сьогодні цей метод використовується для моделювання процесу управління системою охорони здоров'я в різних умовах, з метою отримання досвіду імітаційного моделювання по оптимізації бази і фінансів системи охорони здоров'я, моделювання системи охорони здоров'я, зокрема пошук оптимальних моделей діяльності лікувально-профілактичних заснувань а також моделювання процессів у сфері медичного страхування тощо.

Порівняльний метод у політичній науці став одним з центральних, оскільки багато дослідників вважали і вважають його найбільш підходящим замінником методу експерименту, використовуваного широко в природничих науках. Порівняння виступає загальною установкою пізнання. Цей метод ефективний при порівнянні реформ в охороні здоров'я та систем охорони здоров'я [26, 27], можливостях отримання і використання позитивного досвіду з державного управління охороною здоров'я в країнах Східної Європи, розробки практичних рекомендацій для вітчизняної системи охорони здоров'я [28], факторів розвитку системи охорони здоров'я [29, С. 148-166].

Слід згадати і про антропологічний метод. Він багато в чому протилежний соціологічному, виходить з обумовленості управління персоналом соціальними факторами, природою людини як родової істоти, що має основні потреби в їжі, одязі, безпеці, волі. Стосовно до управління персоналом антропологічний метод орієнтований на вивчення ірраціональної, інстинктивної, біологічної мотивації політичної поведінки, що обумовлена людською природою. Даний метод використовується для пошуку рівноваги між антропологічними та біоетичними засадами у правовому регулюванні питань пов'язаних з охороною здоров'я [30, С. 124-134; 31, С. 164-168], з'ясування передумов формування, змісту, особливостей функціювання, предметної сфери, методологічного потенціалу і меж застосування наукової парадигми здоров'я людини [32], визначення антропологічних складових сучасної людності [33], майбутнього впровадження сучасних біоетичних принципів у дослідницьку та лікарську практику [34], вдосконалення соціально-педагогічної діяльності щодо збереження та зміцнення здоров'я [35, 36], вивчення особистості людини з точки зору

християнського гуманізму [37], формування здоров'язбережувальної компетентності [38] тощо.

Нормативно-ціннісний метод орієнтує на розробку ідеалу політичного устрою, в основі якого – загальне благо, справедливість, повага людської гідності, а також визначення шляхів його практичного втілення. Метод дозволяє виявити значення для суспільства конкретних політичних процесів, їх роль у здійсненні загальних й індивідуальних інтересів людей, осіб. Цей метод є основним у працях Євсєєнко В. при розгляді теоретико-методичних аспектів формування новітніх інститутів в системі соціального захисту населення України, що ґрунтуються на засадах медичного страхування, особливостях соціального захисту в реалізації соціальної політики держави [39]. У дослідженнях Пустовіт С. при окресленні принципів біоетики, що є фундаментом нормативно-правової та законодавчої бази окремих європейських країн, що дістали свою інституціалізацію в рамках національних конституцій або окремих законодавчих актів у галузі охорони здоров'я людини та екології [40]. У роботах Галай В. та Пазенока А. при комплексному науковому дослідженні системи прав людини та громадянина у контексті захисту прав пацієнта за допомогою державних і громадських правозахисних механізмів, застосування способів захисту прав пацієнта: система оскарження, за допомогою якої вирішуються правові конфлікти у сфері охорони здоров'я; звернення до інститутів судочинства; застосування примирювальних процедур; звернення до недержавних організацій та інших інституцій громадянського суспільства [41, 42]. У дисертаційному дослідженні Фесенко Є. на предмет злочинів проти здоров'я населення [43] та Давидової Н. у дослідженні проблем законодавчого захисту особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи [44], Буравльова Л. у визначенні правового регулювання державного управління у сфері приватної медичної діяльності [45], Пономаренка М. щодо правових питань реформування галузі охорони здоров'я населення [46], Алєксєєвої І. з приводу методології правового аналізу, нормотворчості та правозастосування в охороні здоров'я [47].

В сучасних умовах посилюється значимість економічного методу. Який використовується для налізу ефективності впровадження медико-організаційних заходів і вивчення рівня задоволення пацієнтів наданою медичною допомогою. На основі даного методу, узагальнюючи відомі факти і тенденції, що виражаються у дії ринку на зміну економічних процесів, які поширюються в охороні здоров'я Ахламов А., Кусик Н. наголошують на низці обставин: по-перше,

ринок комерціалізує справу охорони здоров'я в цілому, а також відношення кожної людини (пацієнта) до свого здоров'я. Це призводить до зміни парадигми охорони здоров'я, формування якісно інших типів економічного мислення, стилів практичної господарської поведінки суб'єктів галузі. По-друге, і це є найважливішим слідством комерціалізації, – відбувається швидко зростаюча зміна об'єму платних і напівплатних (медичне страхування) послуг охорони здоров'я, що надаються населенню. По-третє, здійснюється фактична зміна економічного статусу медичної установи. При цьому медична лікувально-профілактична установа все більш виразно набуває економічні риси підприємства, що виробляє та надає послуги. По-четверте, зміни у статусі медичної установи приводять до зміни характеру економічних зв'язків, які виникають в її діяльності. По-п'яте, виникає надзвичайне різноманіття форм власності і видів господарювання в охороні здоров'я, яка є одночасно і умовою і слідством розвитку ринку. По-шосте, як результат здійснення економічної діяльності в різноманітних господарських формах, під впливом ринку в широкому діапазоні видозмінюється і економічний стан самого працівника охорони здоров'я [48, С. 6]. Наголошені зміни пов'язані головним чином із значною диференціацією цього економічного і соціального стану.

Даний метод дає змогу дослідити фінансовий менеджмент в установах системи охорони здоров'я та медичного страхування [49, С. 278-284], ринок медичних послуг його особливості функціонування та регулювання [50, С. 168-171], фінансове забезпечення системи охорони здоров'я [51, С. 43-50], оптимізацію методології формування державної частки фінансування системи охорони здоров'я [52, С. 10-15], основні положення соціальної інфраструктури та політики у період переходу до ринкових відносин [53]. Теоретичні, методологічні, методичні та практичні аспекти розвитку системи охорони здоров'я, як важливого сегменту соціальної сфери, формування та розробку організаційних і економічних механізмів його ефективного використання в Україні на регіональному рівні [54].

Нажаль, в рамках даної публікації не вдається можливим визначити важливість всіх методів дослідження та згадати науковців, які досягли значних наукових доробок за їх використанням. Однак, хоча і не повний, аналіз методів дослідження політики охорони здоров'я є важливим принаймі з позиції твердження того, що в середені політичних перетворить залишається людина. Основу дослідження складає вибрана дослідником методологія. Діалектику формування будь-якого наукового методу формує людина і її роль є мега значною.

Іван Павлов свого часу писав: «Метод – найперша, основна річ. Від методу, від способу дії залежить вся серйозність дослідження. Вся справа в хорошому методі. При хорошому методі і не досить талановита людина може зробити багато. А при поганому методі геніальна людина працюватиме марно і не отримає цінних, точних даних» [55].

Роль методів у науковому пізнанні дуже важлива. Дослідження збереження здоров'я у політології міждисциплінарні і відображаються у їх інтеграції з іншими дисциплінами насамперед із соціологією, психологією, правом, економікою, державним управлінням тощо. Політологія ж вивчає їх, інтегруючи в себе окремі аспекти цих дисциплін. Збереження здоров'я це одне з найважливіших завдань нашої епохи тому всі розробки і новації можуть стати поштовхом до позитивних зрушень. Цінність методу в них є безперечною.

Бібліографічний список:

1. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. − К. : Центр учбової літератури, 2010. − 352 с.
2. Шейко В.М., Кушнаренко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. – 4-те., випр. і доп. – К. : Знання, 2004. – 307 с.
3. Рубан Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження політичної комунікації. Вісник Національної академії державного управління. Політологія і право. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-2-27.pdf
4. Латиш О. Ю. Розвиток системи охорони здоров'я в Україні періоду Великої Вітчизняної війни : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. Ю. Латиш ; Донец. нац. ун-т. − Донецьк, 2004. − 19 с.
5. Ткаченко І. В. Охорона здоров'я в Україні в роки нової економічної політики: соціально-історичний аспект : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. В. Ткаченко ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. − Черкаси, 2009. − 20 с.
6. Радиш Я. Ф. До історії управління системою медичного забезпечення радянських військ в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1943 рр. / Я. Ф. Радиш // Лікар. справа. − 2004. − № 5-6. − С. 104-108.
7. Ціборовський О. М. Становлення системи охорони здоров'я в Українській Соціалістичній Радянській Республіці / О. М. Ціборовський // Україна. Здоров'я нації. − 2008. − № 2. − С. 211-219.
8. Ткаченко І. В. Охорона здоров'я в Україні в роки нової економічної політики: соціально-історичний аспект : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. В. Ткаченко ; Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. − Черкаси, 2009. − 20 с.

9. Таралло В. Л. Наукове обгрунтування інтегральних показників оцінки здоров'я населення за параметрами дожиття : автореф. дис... д-ра мед. наук: 14.02.03 / В. Л. Таралло ; Нац. мед. ун-т ім. О.О.Богомольця. − К., 2003. − 32 с.
10. Лопін Є. Б. Наукове обгрунтування та розробка моделі завантаження лікувальних закладів охорони здоров'я пацієнтами : автореф. дис... канд. мед. наук / Є. Б. Лопін ; Нац. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П.Л.Шупика. − К., 2008. − 23 с.
11. Зіменковський А. Б. Наукове обгрунтування концептуальної моделі управління якістю в охороні здоров'я України шляхом системного розвитку медичної стандартизації : автореф. дис... д-ра мед. наук / А. Б. Зіменковський Нац. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П.Л. Шупика. − К., 2007. − 34 с.
12. Онопчук Ю. Н. Информационные технологии при принятии решений относительно инвестирования социальной сферы / Ю. Н. Онопчук, Т. В. Трусова // Управляющие системы и машины. − 2004. − № 3. − С. 20-26.
13. Мінцер О. П. Інформаційні технології в охороні здоров'я і практичній медицині : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: У 10 кн. Кн. 5. Оброблення клінічних і експериментальних даних у медицині / О. П. Мінцер, Ю. В. Вороненко, В. В. Власов. − К. : Вища школа, 2003. − 350 с.
14. Столяров Г. С. Статистика охорони здоров'я : підруч. / Г. С. Столяров, Ю. В. Вороненко, М. В. Голубчиков ; Київ. нац. екон. ун-т. − К., 2002. − 230 с.
15. Столяров Г. С. Статистика охорони здоров'я : навч.-метод. посіб. / Г. С. Столяров, Ю. В. Вороненко, М. В. Голубчиков ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2000. − 187 с.
16. Лещенко В.В., Радиш Я.Ф. Права людини на життя та охорону здоров'я – методологічна основа державного управління здоровоохоронною сферою: вступ до проблеми [Електронний ресурс]. – Режим доступа: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
17. Шекера О.Г., Мудрик Н.Ш. Соціально-медичні аспекти державної політики України. Вісник соціальної гігієни і та організації охорони здоров'я. Т. 1. – Київ-Тернопіль : «Укрмедкнига» 2003. − С. 85.
18. Скрипник О.А. Структурно-функціональна перебудова як інструмент удосконалення системи державного управління у сфері охорони здоров'я в Україні // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2013. − № 1 (41). − С. 179-182.
19. Скрипник О.А. Еволюція принципів формування та прийняття державно-управлінських рішень у системі державного управління у сфері охорони здоров'я в Україні // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2013. − № 2 (42). − С. 24-27.

20. Кравченко Ж. Д. Реформування структурно-функціонального забезпечення системи первинної медико санітарної допомоги в навчальних закладах [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/4/05.pdf
21. Лемішко О. Роль державного управління реформуванням системи охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.lvivacademy.com/visnik3/fail/+Lemishko_O.pdf
22. Серьогін С. Модернізація діяльності органів виконавчої влади в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/.../10ssssfp.pdf
23. Лехан В. М. Методичні підходи до розробки медичних стандартів / В. М. Лехан, А. П. Гук. − К. : Сфера, 2000. − 28 с.
24. Чеканова Т. Д. Взаємодія адміністративних та політичних механізмів у системі управління охороною здоров'я : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. / Т. Д. Чеканова ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. − О., 2008. − 20 с.
25. Дзоз В.О. Екстраполяція, експертна оцінка та моделювання в системі прогнозування розвитку гуманітарної політики України в трансформаційний період [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://novyn.kpi.ua/2005-2/01_Dzoz.pdf
26. Порівняння реформ в охороні здороов'я серед країн з перехідною економікою. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.eu-shc.com.ua/UserFiles/File/exspert_letters/1_____A%20Comparison%20of%20Health%20Care%20Reforms%20in%20Transition%20Countries_ukr.pdf
27. Виноградов О.В., Рингач Н.О. Порівняльний аналіз розвитку систем охорони здоров'я деяких країн колишнього СРСР як метод оцінки напрямів державного управління охороною здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/07vovurz.htm
28. Пліш Б. А. Державне управління охороною здоров'я в країнах Східної Європи: досвід та можливість використання в Україні :
29. автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Б. А. Пліш ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. − К., 2005. − 20 с.
30. Степанова О. В. Соціальний капітал як фактор розвитку системи охорони здоров'я / О. В. Степанова // Укр. соціум. − 2011. − № 1. − С. 148-166.
31. Іванійчук Т. Ю. Проблеми співвідношення антропологічних та біоетичних засад у правовому регулюванні проведення доклінічних досліджень лікарських засобів // Актуальні проблеми політики. – 2014. − Вип. 52. − С. 124-134.
32. Кашинцева О.Ю. Правова охорона антропологічної цілісності людини крізь призму особистих немайнових прав // Часопис Київського

університету права. Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні. – 2011. – № 1. − С. 164-168.
33. Марчук М., Слухенська Р. Парадигма здоров'я людини з погляду сучасної гуманітарно-наукової методології [Електронний ресурс]. – Режим доступа: dspace.chnu.edu.ua/jspui/.../УДК%20168.docx
34. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: новий погляд [Електронний ресурс] / С. Сегеда // Народна творчість та етнографія. –2001. – № 4. – С. 96-103. – Режим доступа: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=324
35. Семчук Н.І. З історії становлення та розвитку біоетики в Україні // Історія науки і біографістика. − 2007. − N 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://inb.dnsgb.com.ua/2007-1/07snirbu.pdf
36. Навчання здоров'я: просвітницька робота з підлітками щодо збереження, розвитку та зміцнення репродуктивного здоров'я: навч.-метод. посіб. / Н.В. Зимівець, В.С. Петровч, О.Ю. Закусило ; за заг. ред. Н.В. Зимівець. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. − 360 с.
37. Вільчковський Е.С., Курок О.І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. − Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. − 428 с.
38. Волкова Н.М., Терешкевич Г. Т. Толокова Т. І. Цінність людського життя в контексті християнської етики та біоетики [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://obljustif.gov.ua/wp-content/uploads/2013/06/Volkova.pdf
39. Халло О. Є. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх педагогів // Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. – 2014. – Вип. 1.45 (106). Педагогічні науки. – С. 168-170.
40. Євсєєнко В. О. Процеси інституціональних перетворень соціального захисту населення на засадах медичного страхування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / В. О. Євсєєнко ; Донец. держ. ун-т упр. − Донецьк, 2013. − 20 с.
41. Пустовіт С. В. Європейська модель біоетики / С. Пустовіт // Дир. шк., ліцею, гімназії. − 2006. − № 5. − С. 64-65.
42. Галай В. О. Реалізація прав людини та громадянина в контексті захисту прав пацієнта: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. О. Галай ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. − К., 2010. − 20 с.
43. Пазенок А. С. Права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / А. С. Пазенок. − К. : Академвидав, 2010. − 176 с.
44. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Є. В. Фесенко ; Нац. акад. внутр. справ України. − К., 2004. − 33 с.
45. Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав особи, що забезпечують її природне існування : автореф. дис...

канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. О. Давидова ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2005. − 18 с.
46. Буравльов Л. О. Правове регулювання державного управління у сфері приватної медичної діяльності (теоретико-методологічні засади) / Л. О. Буравльов // Україна. Здоров'я нації. − 2008. − № 1. − С. 62-64
47. Пономаренко М. С. Деякі правові питання реформування галузі охорони здоров'я населення України / М. С. Пономаренко, І. М. Алєксєєва // Запорож. мед. журн. − 2007. − № 1. − С. 155-157.
48. Алєксєєва І. М. Понятійно-термінологічний апарат: основа єдиної методології правового аналізу, нормотворчості та правозастосування в охороні здоров'я / І. М. Алєксєєва // Запорож. мед. журн. − 2007. − № 3. − С. 170-174.
49. Ахламов А.Г., Кусик Н.Л. Економіка та фінансування охорони здоров'я : навч.-метод. посіб. / Укл.: А. Г. Ахламов, Н. Л. Кусик. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. – 134 с.
50. Арзянцева Д.А. Фінансовий менеджмент в установах системи охорони здоров'я та медичного страхування // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. − 2003. − № 2 (6). − С. 278-284.
51. Арзянцева Д.А. Ринок медичних послуг: особливості функціонування та регулювання // Вісник Технологічного університету Поділля. − 2003. − № 5. − Частина 2. − Том 2. − С. 168-171.
52. Арзянцева Д.А. Фінансове забезпечення системи охорони здоров'я // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. − 2003. − № 3. − С. 43-50.
53. Кричковська А. М. Оптимізація методології формування державної частки фінансування системи охорони здоров'я / А. М. Кричковська, Н. Г. Марінцова, В. Г. Червецова, В. П. Новіков // Фармац. журн. − 2007. − № 3. − С. 10-15.
54. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика : навч. посіб. / А. Г. Ягодка ; Київ. нац. екон. ун-т. − К., 2000. − 210 с.
55. Куценко В. І. Сфера охорони здоров'я: соціально-економічні та регіональні аспекти : моногр. / В. І. Куценко, Г. І. Тріленберг ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. − К., 2005. − 366 с.
56. Поняття методу. Класифікація методів наукового пізнання та їх характеристика. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/1/09H2R9_2.htm

В статье отмечается, что сложная структура объекта исследования предопределяет использование в политологическом исследовании о здравоохранении как общенаучных так и специфических методологических подходов. Указывается на то, что предметное поле политики здравоохранения обогащается под воздействием разнообразных факторов, чем расширяет

исследовательский горизонт, вынуждая активно использовать методологию познания социальной сферы общества, исследования сложных социальных систем и процессов. Сделаны выводы о том, что исследования сохранения здоровья в политологии междисциплинарны и отображаются в их интеграции с другими дисциплинами в первую очередь с социологией, психологией, правом, экономикой, государственным управлением и тому подобное.

It is marked in the article, that the difficult structure of research object predetermines the use in political science research of health protection as scientific so specific methodological approaches. Specified on that the subject field of politics of health protection is enriched under act of various factors, what extends research horizon, to compel actively to use methodology of cognition of social sphere of society, research of difficult frames of society and processes. Drawn conclusion that research of maintenance of health in political sciences interdisciplinary and represented in their integration with other disciplines first of all with sociology, psychology, right, economy, by state administration and others like that.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2015

УДК 340.115:330.101

Штуца В. М., НУ «ОЮА»

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАВА

У статті розглянуті теореми Познера та Беккера щодо економічного аналізу права. Досліджені економічний позитивний і нормативний аналізи. Зазначено, що методи позитивної економічної теорії направлені на вивчення правових наслідків застосування права. Доведено, що нормативна економічна теорія, займається питаннями ефективності правового регулювання. Взаємопов'язаність економічної та правової систем обґрунтовується через неоінституціоналізм.

Неодноразові наукові дискусії стали основою для дослідження правової системи через економічні методам, виявлення взаємовпливу та взаємозалежності права від економіки та економіки від права. У XX столітті сформувалися цілі школи як юридичні, так і економічні, основою наукового пошуку яких було виявлення закономірностей взаємовпливу економіки та права. Проте економічний підхід до права неодноразово критикувався саме юристами. Хоча однією із задач права є регулювання економічних правовідносин.

© Штуца В. М., 2015

Економічний підхід до права зустрічається у роботах А. Алчиян, Г. Беккер, І. Бентама, Г. Демсетца, Г. Калабрезі, Дж. Коммонса, Р. Коуза, К. Маркса, Т. Мітчелі, Д. Роббінсона, Р. Познера та інших.

У період з 1920 по 1960 роки економічні дослідження права та інститутів не знайшли визнання, хоча взаємодія між юридичною і економічною теорією тривало в тих областях, де у законів були чіткі економічні цілі/наслідки [1]. В Так взаємодія економіки та права мало місце при розгляді питань антитрестовського та конкурентного права, а також законодавства в галузі торговельної політики, торгівельних відносин. У сфері міжнародного права взаємодія економіки та права є природою та основою міжнародного економічного права, права СОТ / ГАТТ, міжнародного торгового права. На практичній площині взаємодія економіки та права втілилося в інтеграційних об'єднаннях, митних союзах, зонах вільної торгівлі, наприклад, створення ЄС та АСЄАН, однім із завдань яких та передумов створення був розвиток економічних відносин. Отже, доба глобалізації під економічною інтеграцією вимагає належного правового регулювання та обґрунтування реалізації економічних інтересів.

Одним з напрямів економічного підходу до права є парадигма економічної науки – теорія вибору, яка цілком застосовна до вивчення будь-яких видів поведінки фізичних та юридичних осіб. Як зазначав Д. Роббінсон, «коли час і засоби для досягнення мети обмежені і можливі їх альтернативні застосування, а цілі можуть відрізнятися у залежності від важливості, бо передбачаються різні форми вибору. Це і є економічний підхід» [2]. Економічний підхід до права будується на основі принципів, що максимізують поведінки, стійкі переваги, порівняння витрат і вигід. Основою економічного підходу до права є припущення, що люди, які пов'язані з нормотворчістю/правотворчістю реалізують свої функції задля раціональної максимізації їх задоволення/вигоди.

Р. Познер вказує, що до 1960 року економічний аналіз права був синонімом економічного аналізу антитрастового права (antitrust law) незважаючи на те, що вже існували економічні праці в галузі податкового права, корпоративного права, патентного права, договірного права [3, p. 759]. Р. Познер, будучи членом Верховного суду США, підготував базову працю з економічного аналізу права «Antitrast paradox», саме в ній суддя аналізує судові рішення по антитрестовським процесам проти великих фірм.

Перетин права та економіки можливо спостерігати у відносинах господарських, цивільних, трудових, однак найбільша увага приділяється антимонопольному регулюванню. Антимонопольне регулювання на

пряму направлене на економічну сферу та пов'язане з економічним розвитком держави. Дослідження економістів в антимонопольному праві ніколи не визивали сумніві як у юристів, так і у економістів. Представники двох різних наукових напрямів знаходили точку дотику саме у сфері антимонопольного регулювання. В антимонопольному вимірі роль економіки, як і роль права беззаперечна. У центрі уваги антимонопольного законодавства є контроль монополії і вивчення монополії було основним видом діяльності економістів протягом багатьох років. Економічний аналіз антимонопольного законодавства пов'язаній з питаннями оподаткування, діяльності корпорацій і обігу цінних паперів.

Р. Познер зазначає, що рисою «нового» права та економіки є застосування економічної теорій і емпіричних методів економіки в центральних елементах правової системи, у тому числі загального права щодо відповідальності (цивільної, кримінальної, адміністративної), договірного права, майнових відносин; теорії і практики покарання; цивільного, кримінального, адміністративного процесу; теорії законодавства і нормотворчості; правоохоронного і судового адміністрування [3, p. 759]. У той час як «старий» закон і економіка обмежували свою увагу на законах, що регулювали явні економічні відносини, та й взагалі дуже обмежено, наприклад, право договорів було поза економічним аналізом, проте «новий» закон і економіка не визнає жодних обмежень щодо сфери економічного аналізу права [3, p. 759]. Розглядаючи економічний аналіз права, не можливо оминути її основу – теорему Познера «правові норми і рішення повинні сприяти встановленню такого розподілу прав, до якого економічні агенти приходили б самі, не перешкоджай їм – у цьому позитивні видатки трансакцій» [4]. Трансакційними видатками може бути і право, бо його норми компенсують відсутність автоматичного економічного механізму. Дана ідея знайшла реалізацію в теоремі Г. Беккера, що доводиться нам добудовувати цей світ новими нормами, оскільки автоматизм в ньому неможливий через позитивні трансакційні витрати [4].

Основне призначення економічного аналізу права – це аналіз правових норм з точки зору економічної ефективності, суспільного добробуту і оптимального розподілення ресурсів.

Економічний підхід до права прагне поєднати цілі та засоби, знайти узагальнення, які можна використовувати, щоб виробити стратегію і оцінити правову доктрину, нормативно-правову базу, судочинство, показати компроміси між цілями і простежити взаємозв'язки між різними законами та індивідуальною поведінкою. Економічний підхід до права не може забезпечити всеосяжного охоплення правових

питань, він є лише допоміжним засобом для дослідження ефективності та необхідності чи нормативно-правового акту, чи його правореалізації. В якості методологічної основи економічний підхід до права може бути корисним при аналізі суспільних явищ. Економічний підхід до права може сприяти виявленню підтексту і взаємозв'язків судових рішень, і це може бути використано в начальному процесі при підготовці юристів щодо аналізу та виявленню закономірностей судових рішень. Слід зазначити, що дуже часто економічний підхід до права зводиться лише до прогнозування у сфері кримінального права (злочини та покарання), цивільного права (цивільні правопорушення, не виконання цивільних договорів). Проте, економічний підхід до права треба використовувати для перевірки гіпотези, наскільки сам закон може бути реалізованим, ефективним.

Економічна теорія може бути розділена на дві дослідницькі традиції – позитивний і нормативний аналіз. Позитивна економічна теорія використовується, щоб робити якісні прогнози і збирати інформацію для емпіричної перевірки даних прогнозів. Методи позитивної економічної теорії найбільш корисні до вивчення правових наслідків (effect evaluation). Через вивчення правових наслідків намагаються визначити і виміряти наслідки закону за допомогою вимірних змінних. Наприклад, позитивний економічний аналіз злочинної діяльності, тобто вводиться якась нова міра по боротьбі зі злочинністю, наступним етапом є визначення її ефективності. Треба зазначити, що ефективність у короткостроковій перспективі може бути мінімальною, а в довгостроковій позитивною, чи навпаки. Для визначення ефективності і економічної доцільності використовуються методи статистики, однак, не забуваючи про правовий регулятор/рішення, що привело до відповідного результату. Р. Коуз акцентував, що нова інституціональна економічна теорія – це економічна теорія, якою вона мала б бути, якби ми раптом вирішили врахувати реалії життя, саме економічна теорія злочину і покарання якраз реалістично визначає стан ефективності правового регулювання боротьби зі злочинністю.

Нормативна економічна теорія/теорія добробуту, займається питаннями ефективності, визначенням ситуацій, де ефективність не досягається, і розробкою альтернативних коригуючих рішень. Її основним постулатом – в ідеальних ринкових умовах закон може переслідувати неекономічні цілі. Нормативний підхід до права з погляду ефективності починається з визначення мети закону в мінімізації суспільних витрат, пов'язаних з тим чи потрібні інші види діяльності, шляхом створення стимулів, які обмежують неекономічні збитки. Сама теорія ефективності розподілу прав і обов'язків за своєю природою є строго обмеженою. Також прийнято використовувати

нормативну економічну теорію економічного аналізу права при розробленні концепції / політики реформування економічного устрою, економіки держави через проведення правових реформ – тобто мета економічний добробут, а засіб правові інструментарії. При реалізації правових реформ необхідно спроектувати економічну ефективність. Таким чином, отримуємо модель соціального результату через математичні методи.

Одним із напрямів економічного підходу до права є концепція, у відповідності до якої максимізація поведінки (максимізація корисності), стійкості переваг і альтернативних витрат, тобто суспільні відносини аналізуються через потреби індивіда. Постулат раціональності базується на тезі, що індивіди реагують на зміни чистого доходу, що відбуваються в результаті вибору з альтернативних можливостей. Цінність в економічній теорії визначається перевагами (в умовах обмеженості), підкріпленими готовністю платити за допомогою відмови від альтернативного вибору. В даний напрямок входять два піднапрями: маржинальний та ex ante. Метою маржинального піднапрямку є аналіз прирістних змін у системі, яка в цілому стабільна, бо він не може бути ефективним в разі глибоких змін у правових чи/або соціальних системах. Маржиналізм знову може використовуватися, коли подібна зміна відбулася для вивчення ефективності прирістних правових чи/або соціальних змін при новому положенні речей. Піднапрям ex ante концентрує увагу на стимулах, суб'єктивних очікуваннях і рідко досліджує питання про те, чи були реалізовані очікувані вигоди.

Ефективність є одним з основних вимірів економічного аналізу права. Отже через призму ефективності можливо оцінювати матеріальне право (зміст права), форму права, строк дії права (регулює чи не регулює суспільні відносини). Економічний аналіз матеріального права дозволяє розкрити на скільки деталізовані правові норми, наскільки їхній зміст регуляторний. Економічний аналіз форми права направлений на виявлення ефективності в залежності від «жорсткості» та «м'якості» права. Щодо економічного аналізу строку дії права – мета вивести закономірність ефективності через стабільність права.

Т. Мітчелі підкреслює, що застосування економічного аналізу права заснована на тезі, що економічна ефективність корисна і плідна для дослідження правових норм та інститутів [7, p. 3].

Також, економічний аналіз права є напрямом тієї гілки економічної теорії, яку економісти називають неоінституціоналізмом. Неоінституціоналізм обґрунтовує взаємопов'язаність економічну та правову системи. Неоінституціоналізм проявляється саме через вплив правової системи на поведінку людей, а через них на економічну систему. А в свою чергу економічна система впливає на поведінку

людей, а відповідно на правову систему. Економічна система впливає на систему стимулів, пов'язану з правом людини на приватну власність. У економічному контексті права власності трактуються у широкому контексті. Так, правова система впливає на систему обмежень, створюючи правила присвоєння прав власності, встановлює приписи відповідальності, механізми захисту. Таким чином, економічний аналіз права направлений на дослідження впливу правової системи на економічну поведінку, ефективність і відносини людей, пов'язані з процесом раціонального вибору [5].

В економічному аналізі права правова система виступає як субститут ринку в умовах ненульових трансакційних витрат, коли сторони самостійно не можуть дійти згоди і ресурси не можуть бути перерозподілені ефективним чином.. Правова система, сприяє ефективному перерозподілу ресурсів через звернення сторін до допомоги правового регулювання. Ф. Міхельман зазначав, що у правовій системі (загального права) несвідомо приймаються такі рішення, як якби вони приймалися виходячи з вимоги максимізації суспільного добробуту [6].

Ґрунтуючись на англосаксонській правовій традиції економічний аналіз права можливо розглядати як аналіз загального (прецедентного) права та аналіз кодифікованого (цивільного) права. Цей поділ пов'язано з відмінностями правових традицій англосаксонської і континентальної системи права. Економічний аналіз загального (прецедентного) права досліджує ефективність та аргументованість рішень суду. Економічний аналіз кодифікованого права направлений на аналіз законотворчості, ефективності норм права, правозастосування їх.

Щодо прецедентного права цікавою є економічна мотивація позивачів у господарських/корпоративних/арбітражних спорах. Саме економічна складова є основою у зазначених судових на квазісудових процесах. Економічний результат спонукає для використання правових засобів для одержання більшої вигоди. Право з його правовими механізмами є інструментом задоволення економічних потреб. Саме верховенство права у судовій системі є тим стимулом, що сприяє економічному розвитку, залученню інвестицій, лібералізації торгівлі та іншим економічним процесам як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях. При використані економічного аналізу прецедентного права, можливо зробити висновок, що судова влада є більш регулятивною та корисною для економічного розвитку, ніж законодавча деталізація економічної сфери.

Також, як стверджує Центо Г. Вельяновські, що економічний підхід до права – частина широко тенденції, що намітилася використання

компоненти економічної теорії – теорії вибору – до інших видів людської та інституційної поведінки [1]. Тобто економічний підхід до права намагаються перенести на неекономічні відносини, а соціальні. Через дану методологію шукаються відповіді на соціальні процеси, а саме на відносини церкви – держави – суспільства (наприклад, взаємозалежність суїцидів від економічного благополуччя особи), аналізу інституту сім'ї (наприклад, аналіз того, як економічне положення сім'ї впливає на її існування).

Однак є помилковим твердженням, що індивід, компанія, держава завжди приймають раціональні економічні рішення. Ірраціональну поведінку також можливо досліджувати через економічні виміри та її наслідки. Саме наслідки ірраціональної поведінки є прикладами необхідності економічного прогнозування у прийняті правового регулювання, чи прийняті тих чи інших рішень. Юристи, як би це тривіально не звучало, зазвичай діють у відповідності до економічної ефективності, звішуючи наслідки алгоритмів своїх дій, але економічна ефективність повинна бути складовою у діяльності законодавчої, виконавчої, судової влади з метою добробуту та розвитку держави.

Проте економічний підхід до права критикується за надмірно спрощену економічну інтерпретацію права і всеохоплюючі позитивні та нормативні твердження, зроблені під призмою ринкової економічної теорії. В свою чергу правові інститути не бездоганні. Через обмежену раціональність, корупцію законодавчої, виконавчої, судової влади їхня діяльність не знижує трансакційні витрати, тобто вони не виконують свою економічну функцію, а навпаки вона їх підвищує. Отже державне управління може як позитивно, так і негативно впливати на економічний розвиток, використовуючи правові інструментарії. Від оптимізації державного управління залежить економічний результат. Прикладом можуть бути технічні регламенти, при зловживанні вони можуть стати бар'єрами у торгівлі, тим самим негативно вплинути на розвиток економіки держави, або навпаки створення уніфікованих правил виробництва у свою чергу позитивно вплине на якість виробництва продукції і сприятиме лібералізації торгівлі.

Література:

1. Вельяновски Ц. Г. Экономический подход к праву: критическое вступление [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nsu.ru/nif/people_1/016.pdf
2. Бэрроуз Р. Экономический подход к праву / Р. Бэрроуз, Ц. Вельяновский // Журнал «Экономическая теория преступлений и наказаний» № 6. – Экономическая теория права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://corruption.rsuh.ru/magazine/6/n6-02.html

3. Posner R. A. The Economic Approach to Law / R. A. Posner // Texas Law Review, 757. – 1975. – P. 757-782.
4. Аузан А. Экономический анализ права и стратегии государственного регулирования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polit.ru/article/2014/06/20/auzan/
5. Особенности экономического подхода к праву [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://institutional.narod.ru/shmakov/shmakov2.pdf
6. Michelman F.I. Comment on Some Uses and Abuses of Economics in Law, 1979.
7. Miceli T. J. Economics of the law. Oxfod-New York: Oxford University Press, 1997.

В статье рассмотрены теоремы Познера и Беккера по экономическому анализу права. Исследованы экономический позитивный и нормативный анализы. Отмечено, что методы позитивной экономической теории направлены на изучение правовых последствий применения права. Доказано, что нормативная экономическая теория, занимается вопросами эффективности правового регулирования. Взаимосвязь экономической и правовой систем обосновываются через неоинституционализм.

The article deals with the theorem of Posner and Becker on the economic analysis of law. Economic positive and normative analyses are studied. It is noted that the methods of positive economic theory focused on studying the legal consequences of the application of law. It is proved that the normative economic theory deals with the effectiveness of legal regulation. The relationship of economic and legal systems is justified by neoinstitutionalism.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2015

УДК 348+34.01:340.12

Бальжик І. А., НУ «ОЮА»

ЦЕРКОВНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджується проблема визначення місця церковного права в системі правового регулювання. Визначається сутність церковного права в рамках концепції правового плюралізму. Наголошується на системному характері церковного права.

Концепція правового плюралізму сформувалася в рамках соціологічної школи права. Для представників якої, суспільство – це

 © Бальжик І. А., 2015

сукупність різнохарактерних соціальних груп, спільнот, яким чужі єдині ціннісні засади, і тому, з позицій соціологічного підходу, спочатку визнається плюралізм державно-правової системи, в межах якої можуть співіснувати офіційне й інше право [1]. Рене Давид так само вважає, що «в сучасному світі кожна держава має своє право, а буває й так, що в одній і тій же державі діють кілька конкуруючих правових систем. Своє право мають і недержавні спільності: канонічне право, мусульманське право, індуське право, іудейське право» [2]. Відповідно до загальноприйнятого визначення С. Є. Меррі під правовим плюралізмом розуміється «ситуація, коли дві або більше юридичні системи співіснують в одному соціальному полі» [4]. При цьому, правовий плюралізм не обмежує право державної правової системи, але поширює його на різні форми інституціоналізованих соціальних організацій, таких як міжнародне право або численні форми неофіційного права [5].

Так, Лев Петражицький виділяє право офіційне і неофіційне, позитивне (гетерономне) і інтуїтивне (автономне) [6]. Офіційне право, визнане і гарантоване державою, функціонує поряд з неофіційним, що виникають всередині різних соціальних груп. На відміну від офіційної правової моносистеми, неофіційне право характерно нормативно-ціннісним різноманітністю, значно більш широкою сферою застосування, багаторівневою структурою. Таким чином, не можна ігнорувати те, що правова реальність набагато багатше – крім офіційного права існують і інші рівні «життя» права. Аналіз соціологічних аспектів праворозуміння говорить про те, що зв'язок права і держави не є неодмінною і винятковою. Характерно, що представники соціологічного праворозуміння, критикуючи визначення права як продукту державної діяльності, вказують саме на церковне право як приклад такої правової реальності, яка не вкладається в нормативне розуміння права. Формулюючи власну дефініцію права, вони виходять з того, що в суспільстві існують відносини, що є правовими за самою своєю природою. Іншими словами, в рамках правового плюралізму право не вважається винятковою прерогативою держави, так як і інші правові порядки можуть також розцінюватися як права в повному значенні цього слова. По суті, даний підхід заперечує однолінійну еволюцію права і визнає споконвічну множинність форм його існування [7].

У цьому зв'язку слід зазначити, що церковне право спочатку являло собою правову цілісність, сприйняту на Русі з Візантійської імперії разом з християнством. Церковно-правові приписи довгі роки виступали найважливішими регуляторами суспільних відносин.

Багато з цих приписів знаходили своє відображення в законодавстві, роблячи істотний вплив на формування і розвиток вітчизняного позитивного права [8].

Зауважимо, що канонічні норми регулювали не тільки питання церковного управління і життя, але і питання сімейного права.

Існують різні точки зору про юридичну природу церковного права. Перша точка зору полягає в тому, що церковне право – це особлива правова система, аналогом якої може служити міжнародне право. Згідно з іншим думку церковне право відноситься до корпоративного права. Третій підхід полягає в тому, що церковне право – це комплексне правове утворення. Нарешті, четверта точка зору полягає в тому, що церковне право за певних умов можна вважати галуззю права [9].

Дореволюційні юристи вважали, що церковне право – це особлива правова система [10]. Звернемося до аналогії церковного і міжнародного права, яку проводили дореволюційні юристи. Видатний фахівець церковного права А. С. Павлов підкреслював, що церковне право має більше спільного з міжнародним правом, ніж з державним [11]. Виходячи з визнання міжнародного права особливою системою права, що відрізняється від національного права, і з ідеї про те, що церковне право володіє власне правовим характером незалежно від визнання його державою і становить особливий вид права поряд із правом світським.

Чи присутній в церковному праві комплекс норм, подібних міжнародному праву? Таке питання має сенс тільки стосовно православному, а не до католицького праву, оскільки структура Католицької Церкви відрізняється наявністю єдиного вищого органу влади і високим ступенем централізації законотворчості та управління. Православну ж Церква, де така «вертикаль влади» відсутня, можна в юридичному відношенні охарактеризувати як спільнота «автокефальних» (незалежних), або «помісних» (діючих на території певних держав і регіонів) Церков [12].

Якщо звернутися до другої точки зору про те, що церковне право – це корпоративне право, можна знайти певний аналог і в дореволюційній науці. Г. Пухта, Ф. К. Савіньї, Р. ф. Моль, Г. Аренс, В. Н. Лешков відносили церковне право до суспільного правило, виділяють нарівні з публічним і приватним правом [13], яке виникає незалежно від держави.

Сьогодні в юридичній науці термін «публічне право» не використовується. Деяким аналогом може служити термін «корпоративне право», що є предметом дискусії. У роботах М. Ю. Варьяса,

Є. П. Гаранова, Д. Д. Борового висловлюється думка, що корпоративне право регулює реально існуючі відносини людей всередині особливого корпоративного співтовариства, в тому числі церкви [14]. Це система правил, встановлених власником або адміністрацією підприємства (комерційної організації) і регулюють різні внутрішньофірмові відносини (наприклад, правила трудового розпорядку, положення про порядок преміювання і т. п.). Більшість же вчених дотримуються думки, що корпоративне право – це складова частина цивільного права, сукупність юридичних норм, що регулюють правовий статус, порядок створення і діяльності господарських товариств.

Богослови (В. Ципін, О. Бондач, А. Задорнов) вважають, що церковне право не можна розглядати як корпоративне право, так як під корпоративним правом мається на увазі конгломерат норм, що діють в комерційних організаціях, профспілках та інших об'єднаннях. Такі норми регулюють, як правило, економічну діяльність, вони базуються на принципах рівності учасників правовідносин, свободи договору і т. д. Церковне ж право впливає на відносини в духовній сфері, відображає ієрархічну побудову Церкви, закріплює субординацію у відносинах сторін, необхідність строгого слідування встановленим правилам. Християнська релігія і Церква за своїм походженням не пов'язані з державою; їх метою є, в кінцевому рахунку, порятунок душ віруючих [15].

Концепція, вироблена церковними вченими-каноністами, полягає в тому, що з урахуванням принципових розходжень у предметі правового регулювання та джерел право диференціюється на світське право (куди відноситься і корпоративне право, і церковне право). Можна говорити про більш широке поняття – релігійне право, оскільки багато хто, в тому числі нехристиянські, релігійні об'єднання мають свої правові норми. [16] У нашій країні, де Православна Церква є традиційною і об'єднуючою більшість населення, визначальне значення має церковне право.

Існує точка зору, яка полягає в тому, що церковне право за певних умов можна вважати галуззю права. Так, наприклад, А. С. Смикалін пише про церковне право: «Ця галузь права для нашого законодавства порівняно молода, хоча, як парадоксально, має майже тисячолітню історію ... Це самостійна галузь права в системі юридичних норм, які мають свій специфічний об'єкт» [17].

У сучасній юридичній науці церковне право Російської імперії характеризується як галузь права, що є сукупністю правових норм, що визначають статус церков, а також права та обов'язки духовного прошарку, підданих (громадян) залежно від ставлення до них. Слід також

звернути увагу на те, що терміни «церковне право» і «канонічне право» в Росії наприкінці XVIII – початку XX ст. суттєво різнилися. Норми канонічного права приймалися тільки церковними органами і ставали нормами церковного права, тільки якщо отримували санкцію держави. Наприклад, у Статуті духовних консисторій церковне право – це позитивне право, джерелом якого була держава. Сьогодні, дослідження та аналіз традиційних підходів до питання про співвідношення канонічного та церковного права, дозволяють зробити висновок про те, що вони співвідносяться як елементи однієї нормативної системи, що знаходяться в нерозривному зв'язку. Вивчення цих компонентів дає можливість більш повно відобразити структуру і функції розглянутої регулятивної системи, визначити співвідношення релігійних норм з нормами позитивного права в процесі соціального регулювання і усвідомити соціально-регулятивну функцію церковного права.

А. А. Дорська у своєму дисертаційному дослідженні з позицій догми права аналізує стосовно церковного права ознаки галузі права і пропонує до розгляду такі ознаки [18].

Перша ознака. Церковне право дореволюційної Росії мало свій об'єкт регулювання – всі сфери життя, прямо або побічно пов'язані з інтересами церкви. Предметом церковного права були суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення прав церковної організації і віруючих.

Друга ознака. До методів церковного права можна віднести як імперативний, так і диспозитивний, при перевазі першого. Причому слід зазначити, що по відношенню до православних діяв імперативний метод: заборонявся вихід з православ'я; у разі якщо один з батьків був православним, а другий належав до іншого християнського сповідання, дитина могла бути тільки православним; існувала тільки церковна форма шлюбу і т. д. Щодо решти підданих застосовувався і диспозитивний метод; наприклад, нехристияни могли перейти в будь християнське віросповідання, а іншословні – у православ'я.

Третя ознака. Церковне право має відповідний ступінь внутрішньої організації, що дозволяє даній групі норм виступати елементом системи права в цілому.

Однак, жоден з офіційних джерел не давав уявлень про систему церковного права. Не була вирішена ця проблема і в Зводі законів Російської імперії. Аж до 1917 р системи церковного права створювали тільки вчені. Практично всі з них виділяли: 1) зовнішнє право церкви, що містить питання правового регулювання взаємовідносин з державою та іншими церквами і релігійними спілками; 2) внутрішнє право церкви, що включає проблеми устрою церкви (вступ до церк-

ви, особовий склад церковного суспільства, органи церковної влади) і церковного управління (церковно-процесуальні питання, що освячує владу церкви, церковно-майнове право).

Четверта ознака. Церковне право взаємодіяти з іншими галузями, як системами одного і того ж рівня. Необхідно відзначити, що світське і церковне право в Росії наприкінці XVIII – початку XX ст. постійно взаємодіяли і впливали один на одного.

Церковне право справило значний вплив на кримінальне право, причому часом воно сприяло як розвитку, так і стагнації. У зв'язку з тим що церква була важливим державним інститутом, релігійні злочину по тяжкості завжди знаходилися в кримінальному законодавстві після злочинів проти держави. З церковного права кримінальним правом були запозичені такі принципи, як наявність вини як ознака злочину, допущення каяття злочинця, затвердження різних цілей покарання, а не тільки залякування. Багато положень церковного права стали вихідною позицією для подальшого розвитку кримінального права.

З іншого боку, церковне право практично не зробило впливу на розвиток громадянського права. Разом з тим, цивільне законодавство зробило церква привілейованим суб'єктом цивільно-правових відносин.

Величезний вплив церковне право справила на становлення сімейного права. До XVIII в. шлюбно-сімейні справи цілком перебували в юрисдикції церкви. Проте з кінця XVIII в. спостерігається посилення втручання держави в правове регулювання сімейних відносин, яке поступово наростало в XIX в. В кінці XIX – початку XX ст. державна влада, незважаючи на розробку проектів введення цивільного шлюбу і розлучення, зберігали старі підвалини – церковну форму шлюбу, умови вступу в шлюб, віднесення розлучень до церковних судів.

Сучасна юридична наука з урахуванням різних аспектів розуміння права – позитивістського, природно-правового, соціологічного, інтегративного – виходить до нового розгляду такого соціально-правового явища як церковне право, з урахуванням зростаючого впливу на життя суспільства.

На жаль, тривалий час зазначена область соціальних відносин була пріоритетним напрямком досліджень релігієзнавчих, філософських, соціологічних та інших суспільних наук, залишаючись за рамками юриспруденції, в тому числі теорії держави і права. Мабуть, неувага до даної проблематики обумовлено як її недооцінкою, так і одностороннім підходом до осмислення ролі норм церковного права в системі соціально-правового регулювання.

Церковне право володіє комплексом ознак, що дозволяють розглядати його як специфічну нормативну систему соціального регулювання.

Правовий аналіз основних джерел церковного права дозволяє виявити, що характер регулятивного впливу канонічних норм на суспільні відносини безпосередньо залежить від його співвідношення з правовою складовою системи соціально-правового регулювання. У зв'язку з чим, важливою особливістю регулятивної функції норм церковного права є можливість їх застосування у своїй специфічній сфері правового регулювання.

Тривалий час церковне право визнавалося частиною російської правової системи і тільки після відділення церкви від держави його регулятивні можливості були різко обмежені. Разом з тим, принципи християнської релігії, викладені в канонічних установленнях, знаходять своє відображення в нормах законодавства сучасної держави, так як в основу багатьох нормативно-правових актів були покладені саме релігійні цінності. Сьогодні, до церковного права (jus ecclesiasticum) можна віднести всі церковно-правові норми, позначені в актах церкви і в законах у справах церкви, заснованих на приписах канонічного права. Іншими словами, церковне право – це право, яке має своїм предметом регулювання церковно-правових відносин у державі, при цьому будучи результатом діяльності не тільки церкви як джерела свого права, а й держави, як влади, визначальною правовий статус церковної організації.

В цілому ж, церковне право спрямоване на регулювання двох великих сфер – це сфера внутрішніх і сфера зовнішніх церковно-правових відносин, в основі регламентації яких лежить саме канонічне право. Церковне право становить норми, що регулюють відносини, що складаються як усередині церкви, так і її відносини з іншими громадськими об'єднаннями та з державою.

Даний підхід дозволяє усунути невизначеність у застосуванні зазначених понять, встановити однакове розуміння і відмежування релігійно-догматичних норм від церковно-правових.

Ця класифікація є досить умовною, однак вона дозволяє більш чітко уявити церковне право як нормативну систему соціально-правового регулювання.

У сучасному розумінні, церковне право – це діюча правова система, регулююча конкретні, реально існуючі відносини людей всередині особливого релігійного товариства-Церкви. За словами Н. Н. Глубоковського: «Церква, реалізуючись у світі, приносить свої власні норми, за якими засновує і регулює типово християнське жит-

тя, відмінне від всякої іншої по самому своєму устрою ... Так виникає церковно-правовий порядок, який за своєю вирішальною важливості вимагає спеціального наукового історико-теоретичного розгляду, а для церковно-правового життя це буде церковним правом» [18].

У позитивному сенсі церковному праву притаманні: нормативність, зовнішнє вираження, системність, функціональність і механізми забезпеченості.

Церковне право, полягає в регламентації поведінки людей, їх дій, ґрунтуючись на санкціях по відношенню до порушників встановленого правопорядку. Розглядаючи примус у механізмі захисту норми права, слід зазначити значні його особливості, а саме наявність санкцій, основне призначення яких, не кара, а виправлення.

Перш, ніж церковне право знайшло повноту і зайняло міцні позиції в суспільстві, воно пройшло довгий і складний шлях становлення, починаючи від Хрещення Русі князем Володимиром. Церковно-правові приписи виступали фактичними регуляторами суспільних відносин, більше того, багато з цих приписів знайшли своє відображення в національному законодавстві, надаючи в цілому вплив на подальше формування і розвиток вітчизняного позитивного права.

Церковне право зіграло величезну роль у процесі формування європейських правових систем. Як зазначає М. Ю. Варьяс, «по суті церковне право стало першою загальноєвропейської наднаціональної системою права; інститути та правові процедури, породжені цієї протосистемою, випередивши національно-правове регулювання з часу своєї появи, лягли в основу сформувалися пізніше національних правових систем Європи »[19].

Сьогодні, система взаємовідносин між державою та релігійними об'єднаннями в Україні, що склалася, поступово набуває характеру співробітництва (партнерства) на основі поділу їх функцій, а тому необхідно знання і розуміння церковних норм, багато з яких складалися століттями.

В даний час в Україні, поряд зі світським законодавством, функціонує церковне право як самостійна система правових норм, встановлених органами церковної влади і регулюючих як внутрішні відносини віруючих з приводу духовних благ, так і різні аспекти статусу православної Церкви в суспільстві.

У цьому зв'язку, можна говорити про норми церковного права, які є своєрідним регулятором суспільних відносин, доповнюючи систему правового регулювання, при цьому церковне право, існує незалежно від його формального визнання державою.

Бібліографічний список:

1. Ван Хоек М. Право как коммуникация / М. Ван Хоек; пер. с англ. А. В. Полякова // Правоведение. – 2006. – № 2. – С. 44–54.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; пер. с фр. В. А. Туманова – М. : Международные отношения, 1998. – 400 с.
3. Стриджбош Ф. Концепции правового плюрализма и их применимость в контексте изучения юридической практики у молуккцев в Нидерландах // Обычное право и правовой плюрализм. – М. , 1999. – С. 213.
4. Ван Хук М. Право как коммуникация / пер. с англ. М. В. Антонова и А. В. Полякова. – СПб : Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, ООО «Университетский издательский консорциум», 2012. – 288 с.
5. О «неофициальном праве» см. : Griffiths J. What is Legal Pluralism? / Griffiths. // The Journal of Legal Pluralism. – 1986. – № 24. – С. 1–41; Gijssels J. Recht, ruimbekeken / J. Gijssels. – Antwerpen, 1991. – С. 15-21.
6. Петражицкий Л. И. Теория и политика права. Избранные труды / науч. ред. Е. В. Тимошина. – СПб : «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2011. – 1031 с.
7. Некрасов А. П. Концептуальные и методологические аспекты феномена «плюрализм» / А. П. Некрасов // Вектор науки ТГУ. – 2013. – № 1. – С. 214–216.
8. Боровой Д. Д. Каноническое (церковное) право как нормативная система социально-правового регулирования : автореф. дис. … канд. юр. наук : 12. 00. 01 / Боровой Д. Д. – Ставрополь, 2004. – 28 с.
9. Дорская А. А. Церковное право в системе права Российской Империи конца XVIII – начала XX вв. : автореф. дис. … докт. юр. наук : 12. 00. 01 / Дорская А. А. – СПб, 2008. – 37 с.
10. Бердников И. Церковное право как особая, самостоятельная правовая область. . . / И. Бердников // Православный собеседник. – 1885. – Ч. 3. – С. 172–195; Павлов А. С. Курс церковного права / А. С. Павлов. – 2-е изд. – СПб. : Издательство «Лань», 2002. – С. 13-16.
11. Павлов А. С. Курс церковного права / А. С. Павлов. – 2-е изд. – СПб. : Издательство «Лань», 2002. – 379 с.
12. Бондач А. Г. Еще раз о природе церковного права: сравнительно-правовой аспект / А. Г. Бондач // Актуальные вопросы публичного права : материалы II Межрегиональной конференции молодых ученых и студентов (4 декабря 2003 г.). – Екатеринбург : УрГЮА, 2004. – С. 40–43.
13. Лешков В. Н. Критика. Полицейское право г. Андреевского / В. Н. Лешков. – М. : Книга по Требованию, 2011. – 40 с.

14. Гаранова Е. П. Церковное право и российская правовая система: Монография / Е. П. Гаранова. – Кострома : Изд.-во Костромск. госуд. технол. ун.-та, 2007. – 270 с.
15. Цыпин В. А. Церковное право: 2-е изд. / В. А. Цыпин. – М. : Изд.-во МФТИ, 1996. – 426 с. ; Бондач А. Г. Церковное право как автономная правовая реальность в системе российского права / А. Г. Бондач // Эволюция российского права : материалы Всерос. студенч. науч.-практ. конф. / А. Г. Бондач. – Екатеринбург : УрГЮА, 2003. – С. 3–6; Задорнов А. Современные проблемы русского церковного права [Электронный ресурс] / А. Задорнов // Богослов. RU. – 2008. – Режим доступа: http://www. bogoslov. ru/text/220951. html.
16. Дорская А. А. Эволюция места канонического (церковного) права в системе права России / А. А. Дорская. // Юриспруденция. – 2010. – № 2. – С. 37–43.
17. Смыкалин А. С. Церковное право: публичное или частное / А. С. Смыкалин // Публичное, корпоративное, личное право: проблема конфликтности и перспективы консенсуальности : материалы V научно-теоретической конференции (2-3 декабря 2005 г.). – СПб., 2005. – С. 189, 193.
18. Глубоковский Н. Н. Русская богословская наука в ее историческом развитии и новейшем состоянии / Н. Н. Глубоковский. – М. : Издательство Свято-Владимирского Братства, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://proroza. narod. ru/Glubokovsky. htm.
19. Варьяс М. Ю. Церковное право в романо-германской правовой системе : дис. канд. юр. наук : 12. 00. 01 / Варьяс М. Ю. – М. , 1997. – 213 с.
20. Антонов М. В. Ойген Эрлих: живое право против правового плюрализма? / М. В. Антонов. // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2013. – № 1. – С. 151–175.

Исследуется проблема определения места церковного права в системе правового регулирования. Определяется сущность церковного права в рамках концепции правового плюрализма. Подчеркивается системный характер церковного права.

The article researches the problem of determining of the place of church law in the system of legal regulation. It defines the essence of church law within the concept of legal pluralism. It emphasized the systemic nature of church law.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2015

УДК343.178:001.891

Калаянова О. Д., ОДУВС

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ СУТНОСТІ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті розглядаються питання впливу методологічних факторів в аспекті організації та правової регламентації експертної діяльності. Обґрунтовується необхідність організації наукових досліджень інформаційної складової об'єктів експертних досліджень.

Поняття функції експертного дослідження в експертології є визначальним. За своєю суттю це поняття впливає на фактуру процесуальних відносин. Природна риса фактурності утворює перспективи формування і розвитку процесуальних інституцій. Зокрема, в криміналістичній сфері це означає новітніх напрямків експертних досліджень, удосконалення класичних методів і прийомів досліджень, підвищити рівень надійності і довіри до прийнятих рішень.

В історичному і соціальному планах інститут експертних досліджень української дійсності демонструє розмаїття проявів рівня культури етносу, його асиміляції і адаптації до інших культур (сучасне розуміння – міжнародні відносини), політико-економічної формації, загального рівня розвитку людства, його матеріального, ментального і духовного аспектів.

Знаходячись у взаємному зв'язку, суспільно-правові відносини прямо впливають на зміст визначення терміну «експертного дослідження», змінюють рівневі акценти на особу експерта, його місця і ролі в доказовому провадженні, ваги експертного висновку в сукупності доказів по справі.

Термінологічне визначення містить дієвий потенціал програм з інформативно позначеним спрямуванням. Тому вкрай важливо сформувати визначення експертного дослідження як специфічної діяльності людини, наділеної певними повноваженнями у юридичних процесах.

Поєднання двох слів: «експертне» і «дослідження» утворює більш складну змістовну комбінацію, ніж поодинці кожний з термінів. Кожне з наведених слів інформативно складне, тому що має декілька аспектних значень і рівнів сприйняття не тільки як лінгвістичної форми понятійної системи, але, зважаючи на етимологію слова, і як дійової форми у феноменальному світі. Саме змістовний аспект дає змогу дослідити і знайти правильну відповідь у рішенні багаторівневих задач, створити креативно спрямовану програму по реалізації ек-

© Калаянова О. Д., 2015

спертних спеціальних знань в частині інформаційного забезпечення юридичних проваджень.

Експертні функції визначаються приналежністю суб'єкта до конкретної професійної групи (мікрогрупи) і певним чином регламентовані як правовими нормами, так і кодексом професійної поведінки, відповідно до рівня розвитку соціальних стандартів і уподобань, норм, правил. Слідуючи за В. Кукушиним, відповідність професіоналізму експертної ролі вимірюється знаннями, уміннями, навичками, дотриманням у професійній діяльності вимогам норм стосовно професійного статусу, відповідної професійної і соціально-моральної поведінки, яка дедалі потребує твердої духовної опори [1, с. 127]. Таким чином духовна проекція на спеціаліста – експерта покладає на нього обов'язок дотримуватись нормативно-правових вимог, але й слідувати морально-етичним нормам. Дана обставина потребує ретельного і системного вивчення експертних функцій під кутом багатоаспектного феномену людини.

Етимологія терміну «діяльність» в асоціативному мисленні розгортає варіантність понятійних проявів; щодо даної теми дослідження обираємо його значення в наступному варіанті: це утворення зв'язків різного роду і виду; побудова певної системи відносин, зокрема, не тільки в лінійній послідовності, але й рівневій.

Професійна діяльність, таким чином, означає утворення системних зв'язків різного роду, виду і рівнів (включаючи інформативні) унаслідок вирішення професійних задач, обумовлених етично-історичним, науково-технічним, державно-політичним і правовим, духовно-ментальним, соціально-моральним рівнями розвитку організованого соціуму.

Необхідність встановлення рушійної і творчої сили, що є причиною утворення згаданих системних зв'язків, зумовлює необхідність визначати функцію дослідження особи експерта у всіх його феноменальних проявах. Філософія є синтезуючою системою знань, яка поєднала загальнолюдський історичний досвід і практику, зокрема в частині дослідження людини, який набуває конкретних обрисів в проекції даної теми. Тобто, характеристику діяльності зумовлює фактор, який слід віднести до джерела такої діяльності – суб'єкта, в нашому випадку – людини як природного явища, феномену і професіонала.

Експерт виступає як індивід, особа і особистість, що є основними поняттями та термінами, які позначають пізнавальну функцію щодо природного феномену людини. Змістовна частина означених термінів за своєю приналежністю до єдиного біологічного виду – людини, різна; вона відображає різні аспекти прояву і реалізації даного феномену.

Індивідуальна характеристика відповідає поняттю життєвої програми утіленої душі, його підсвідомості, інстинктам. У класичній метафізичній традиції – це позначення одиничного, неповторного на відміну від сукупності, від єдиного джерела утворення.

В літературі спостерігаються відмінні підходи стосовно характеристики даного терміну. Категорія «індивід» найчастіше визначає характерні особливості біологічного аспекту людини. Украй рідко цей термін уживають щодо визначення окремої людини. У соціально-філософському контексті під цим словом розуміють суспільно обумовлену істоту [2, с. 84].

Таким чином, по-перше, термін «індивід» співвідносять з анатомічною і фізіологічною складовою людини; механічною і хімічною діяльністю його органів, систем, всього організму; по-друге, людині, як істоти певного біологічного виду, додатково притаманні і інші, наприклад, психологічні ознаки. Дана обставина підкреслює суттєві відмінності у розумінні єдиного терміну, що обов'язково тягне хибні наслідки в практичній, дійовій площині.

Як особа людина виступає у системі суспільних відносин, утворюючи систему різноманітних і різнопланових (на фізичному, емоційному, ментальному рівні) зв'язків. У філософії та теології людину асоціюють з проявом частки єдиного розумного буття, що у фізичній реальності відповідає психічному, анатомічному складу людини, тобто, утіленій душі.

Нарешті третій людський аспект – особистість, наразі є проблемним науковим, соціальним і державним питанням: за О. Негодченком – конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки [3, с. 361] (зокрема, у професійній діяльності – способи утворення соціальних зв'язків за наслідками особливого способу розв'язання професійних та життєвих задач). Причина невизначеності даного терміну полягає у системній складності природного феномену людини. У сфері соціальних наук особистість визначається як стійка система соціально значущих рис, якостей, які характеризують індивіда як плід суспільного розвитку і залучення його в систему соціальних відносин шляхом активної предметної діяльності та спілкування. Одночасно особистісні риси піддані впливу індивідуального коду людини: біологічного фактору, організації нервової системи і психіки. Зазначимо, що біологічні (хімічні) процеси і нервові реакції певним чином піддаються вивченню методами інструментального спостереження і певною мірою усвідомлюються людьми, тоді ж як психіка є предметом метафізичних досліджень і знаходиться в зоні інтуїтивного сприйняття, у іншому вимірі. Наразі вивчення психічної складової є

актуальною темою багатьох наук як в частині термінологічного апарату, етимології термінів-слів, так і емпіричної сфери у дослідженні психологічного феномену людей.

Класифікаційна модель психотипів-характерів, типологічних властивостей вищої нервової діяльності і обумовлені ними особливості психічних процесів і станів задовольняє сучасне наукове розуміння феномену людини в межах методології матеріалістичної динаміки розвитку форм і формування зв'язків, однак не створює умови усвідомлення істинних причинно-наслідкових факторів означеного предмету дослідження. У практичній площині цей факт позначається як проблема свідомого контролю за процесами утворення і трансформації даного предмету дослідження, а також створює перешкоди щодо творчого впливу на ці процеси. Експерт, виконуючи професійні завдання, реалізує спеціальні знання за певними методиками. Однак цей процес проходить на ментальному рівні, рівні простого розуміння. Процес експертного дослідження триває у режимі зрозумілості щодо інформації, закладеної у професійній методиці. Це соціальний рівень мислення, який відповідає колективному мисленню. Рівень надійності і довіри до експертного продукту – висновку характеризується процесуальними позиціями щодо можливості призначення повторних експертиз. Тобто, суспільно-правова думка допускає варіанти похибок, водночас обмежуючи права особистості у персональному і еволюційному зростанні. Дана обставина перешкоджає прийняттю більш прогресивних програм забезпечення надійності методик імперативною позицією держави підтримки виключно «апробованих і рекомендованих» до застосування методик.

Статистика скасованих і відхилених хибних експертних висновків акцентує на необхідності задіяти у професійній діяльності більш глибокі аспекти людської психіки, ніж ментальний рівень. Питання розширення свідомості професіонала щодо усвідомлення внутрішніх причинних зв'язків у механізмі утворення слідів, об'єктів експертного дослідження, є наразі актуальним і багатовекторним у програмі своєї реалізації. Необхідно не тільки розуміти предмет дослідження шляхом застосування експертних методик, але й усвідомлювати причинні аспекти появи того чи іншого комплексу ознак. Це потребує активізації і реалізації знань про причинні, духовні закономірності, а відтак – активізацію і удосконалення духовних аспектів дослідника. Експерт має природне і юридичне право на свій духовний і професійний розвиток, а на державу, відповідно покладено обов'язок розробки дослідницьких, загальних і спеціальних навчальних программ, а також уживати заходів усілякої підтримки.

Існування природного феномену людини щодо сприйняття об'єктів тонкого, не матеріального виміру демонструється у програмах ЗМІ. У професійних колах силових структур епізодично реалізують «над здібності» в операціях по розкриттю злочинів і встановленню злочинців [4, с. 12 – 13; 5, с. 18 – 19].

Аналіз робіт з даної тематики підтверджує припущення щодо причин низького рівня організації професійної діяльності, зокрема, експертної в частині досліджень по встановленню інформативних складових юридичного факту. «Системно-структурная характеристика образуется под воздействием следующих четырех ее подструктур, или сторон: а) соціально обусловленных сторон личности; б) индивидуально приобретенного опыта (знаний, навыков, учений, привычек, уровня личной культуры); в) индивидуальных особеностей отдельных психологических процессов (форм отражения); г) биологически обусловленных свойств личности (темперамента, инстинктов, органических, патологических изменений, свойств) [2, с. 86].

В даному судженні в частині п. «а» – «соціально обумовлені сторони особистості» визначаються терміном «спрямованість», у зміст якої покладають інтереси, схильності, ідеали, переконання, що формують світогляд. Однак в подібних формулюваннях вченими не сприймається причинне джерело спрямованості і яке не залежить від соціальних або політичних факторів і формувань, а є певним аспектом безумовної життєвої програми індивідуума. Прикладом можуть слугувати соціальні випадки протиправної спрямованості індивіда, свідомість якого формувалась у благополучному середовищі і навпаки.

Структурно-аспектна характеристика за п. «б» – індивідуальне набуття досвіду (знань, навичок, звичок, рівня особистої культури) пов'язана з вольовими рішеннями як наслідками психічної діяльності нефізичного аспекту людини. Особиста культура ні в якому разі не передбачає обов'язкового домінантного впливу соціального фактору, а пролягає у сфері етики – комплексу природних законів і закономірностей. Особиста культура регламентує і формує звички, навички, характер і рівень знань.

Наведені положення в п. «в» щодо структурно-аспектної характеристики, на які впливають індивідуальні особливості окремих психологічних процесів (форм відображення), також стосуються нефізичної, небіологічної (фізіологічної) складової людини; дане поняття кореспондує змістовній частини терміну і поняттю «індивідуум».

До біологічно обумовлених властивостей особистості за означеним вище п. «г» класифікаційного ряду віднесені: темперамент, інстинкт, органічні і патологічні зміни. Але необхідно зауважити, що темперамент є умовною інформаційною одиницею, терміном, лінгвістичним інструментом науково-професійного середовища для відображення характеристик емоційної сфери особистості, а не органічної, фізичної складової людини з її патологічними змінами. Темперамент в проекції психо-емоційної сфери не є незмінним, один раз і назавжди завданий; він підлягає корекції збоку радикальної і принципово протилежної організації процесу мислення і емоційних реакцій, контролю за ними, постійної практики самовиховання і самовдосконалення із застосуванням певних психотехнік. Тому немає ніяких наукових підстав для їх об'єднання в одній класифікаційній підгрупі.

Висновки. Викладений авторський погляд на організаційно-правові фактори в експертній діяльності наочно демонструє хибний класифікаційний підхід з причин нерозуміння істинної психічної природи живої істоти, зокрема, людини – особи – особистості, професіонала, суб'єкта юридичного провадження та наукової діяльності.

Класифікаційні особливості в характерному поданні інформації утворюють обриси прояву людини за певною схемою; вони приймаються в лінійній площині логічного мислення без утворення об'ємних асоціативних зв'язків між всіма сутнісними складовими людини для створення стану розуміння і усвідомлення змістовності предмету дослідження, міркування. Останню умову необхідно розглядати як визначальний фактор формування креативного, тобто, дійового мислення. Реалізація даної умови можлива за умов ініціювання природних даних людини, ідентичних до складових буття, в процесі пізнання явищ, феноменів, подій у їх взаємодії і взаємозв'язку і у всій повноті, що сприяє встановлення істини як обов'язковій реалізації вимог законодавства.

Розгорнута увага гуманітарних і природничих наук в останній час до вивчення феномену людини під кутом взаємозв'язків об'єктів дослідження Буття (філософсько-етичний і теологічний аспекти) – Всесвіт (філософсько-історичний, фізико-математичний, інформативний: теоретичний і емпіричний аспекти) – людина (медико-біологічний, психологічний, соціально-політичний) поставило під сумнів спроможність методологічного, методичного інструментарію діалектичного матеріалізму в розв'язанні задач з нематеріальними елементами. Означена наукова парадигма

характеризується припущеннями, віруваннями, віртуальними позиціями, не тривалою історичною європейською спадщиною наукового пізнання. Спостерігається порушення обов'язкових умов формування наукової доктрини в частині об'єктивності, повноти, всебічності в предметних дослідженнях за умов ігнорування аналогічного досвіду в науковій сфері країн Східної частини землі з її традиційно глибоким і історично тривалим досвідом вивчення людської психіки. Не можна відкидати їх висновки на тій підставі, що вони відрізняються від наукових позицій західної науки.

Бібліографічний список:

1. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1.
2. Сорокотягина Д.А., Сорокотягин И.Н. Судебная експертиза: Учебное пособие / Д.А. Сорокотягина, И.Н. Сорокотягин. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – С. 336.
3. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»,2005. – Т. ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.
4. Полковник-екстрасенс – пророк «не своєї» вітчизни // Моменти № 8 (12), додаток до газети «Іменем закону». – 2007. – № 35 (5577).
5. Екстрасенси – помічники чи шарлатани? // Іменем закону. – 2006. – № 14 (5504).

В статье рассматриваются вопросы влияния методологических факторов в аспекте организации и правовой регламентации экспертной деятельности. Обосновывается необходимость организации научных исследований информационной составляющей объектов экспертных исследований.

The present article provides the review of methodological factors influence upon the organization and legal regulation of expert activities; the justification for the need for research management information component objects of expert studies is also provided.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2015

УДК [342.34+321.011.5]:001.891.3

Скрипнюк О. О., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗГЛЯДУ ПОНЯТТЯ «НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ»

У статті здійснено узагальнення теоретичних підходів до розгляду поняття «народний суверенітет». Встановлено, що поняття «народний суверенітет» потрапляє в коло наукових досліджень в контексті становлення і розвитку конституціоналізму, а також інститутів прав і свобод людини і громадянина. Разом з тим, поняття «народний суверенітет» стає предметом наукового пошуку в контексті ідей «правової держави» та «демократії». З точки зору автора народний суверенітет виступає центральним елементом системи базових принципів, які покладено в основу такого специфічного способу організації суспільних відносин як народовладдя.

Починаючи принаймні з кінця XVIII століття поняття «народний суверенітет» доволі міцно увійшло в сферу правових та політичних досліджень як одна з базових категорій у поясненні генезису суспільних відносин, держави і права. Разом з тим, додатковим стимулом розвитку вчення про народний суверенітет стала теорія суспільного договору (*pactum unionis, contract social, Gesellschaftsvertrag*), яка після свого формулювання у XVIII столітті, дедалі частіше ставала предметом змістовного аналізу правознавців наприкінці XVIII – початку XIX століть. Недарма вже в кінці XIX століття відомий французький конституціоналіст А.Есмен писав: «Принцип народного суверенітету поступово обійшов весь світ... Цією своєю силою він зобов'язаний тому, що він являє собою ідею просту, яка віддзеркалює глибинні прагнення людської душі до справедливості і рівності. По суті, він зводиться до наступної тези: суверенітет належить всьому народові, взятому як ціле, і не може належати ще будь-кому крім нього»[3, с. 123]. Подібну тезу зустрічаємо й в статті М.Рейснера, який пов'язує розробку та розповсюдження поняття народного суверенітету з дедалі ширшим запровадженням в практику державних відносин представницьких органів влади. Більш того, на його думку, завдяки цій ідеї стало можливим принципово по іншому подивитись на природу державної влади, оскільки було чітко усвідомлено, що «в державі не лише влада існує для народу, а сам народ стає державою; народне благо здійснюється не тільки для народу, а й через народ... сам народ стає владою» [12, с. 122].

© Скрипнюк О. О., 2015

Проблеми теоретичного аналізу ідеї народного суверенітету та поняття народовладдя вже ставали предметом уваги вітчизняних правознавців та політологів. Зокрема, з позицій юридичної науки ці питання досліджували такі автори як: В.Погорілко, Ю.Тодика, О.Тодика, В.Селіванов, М.Ставнійчук, М.Тесленко, Г.Мурашин, О.Мурашин, О.Батанов, Н.Гаєва, Л.Шипілов, О.Радченко, О. Щербанюк, І. Куян, В. Людвік та ін. Водночас необхідно згадати й цілий ряд цікавих розвідок присвячених висвітленню проблем функціонування і розвитку безпосередньої демократії в Україні. В цьому плані не можна обійти увагою праці А.Георгіци, М.Баймуратова, Г.Манчуленка, В.Філіпчука, А.Григоренка.

Поняття «народний суверенітет» потрапляє в коло наукових досліджень не лише тоді, коли ми вивчаємо форми безпосередньої демократії, проблематику прав і свобод людини і громадянина, але й у тому випадку, коли предметом нашої уваги стають такі поняття як «правова держава» та «демократія». Адже відомо, що навіть за своєю етимологією термін «демократія» є сполученим з такими поняттями як народовладдя та верховенство влади народу. Таким чином будь-який аналіз як сучасного стану розвитку України, так і перспектив її подальшої демократизації, формування і становлення демократичних інститутів, конституціоналізму, неможливий поза зверненням до проблеми забезпечення принципу народного суверенітету. Виходячи із таких позицій завданням нашого дослідження є аналіз теоретико-методологічних засад вивчення народного суверенітету в сучасній юридичній науці, зокрема теоретичних підходів до розгляду поняття «народний суверенітет».

Реалізація принципу народного суверенітету в державно-правовій практиці пов'язана із нормою ст.3 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, в якій було зафіксовано: «Джерелом суверенної влади є нація. Жодні установи, жоден індивід не можуть мати владу, яка б явно не виходила від нації»[9, с. 32]. Це дало підстави Ф.Тарановському твердити, що після 1789 року теорія народного суверенітету знайшла не лише свого теоретичного, але й емпіричного обґрунтування. Тобто за народом було визнано і зафіксовано статус суб'єкта установчої влади, його право встановлювати той чи інший образ правління, а також право обирати своїх представників до законодавчих органів влади [13, с. 350-351].

Водночас, ідея народного суверенітету торувала свій шлях не лише на європейському континенті, але й в Америці. В цьому сенсі, на думку Ф.МакДоналда, слід звернути особливу увагу на положення зафіксовані в Декларації незалежності 1776 року [25, p. 31-32]. Справа

в тому, що традиційно піддається цитуванню лише загальновідома теза про «самоочевидну істину» щодо рівності людей у їх природному праві на життя, свободу та прагнення до щастя [26, p. 15]. Але не менш важливим є і продовження цього положення, яке слідує в Декларації: «У випадку, якщо певна форма врядування стає згубною для цих цілей, народ має право змінити чи скасувати її та встановити нове врядування, засноване на таких принципах і формах організації влади, які, на його думку, найкращим чином забезпечуватимуть людям безпеку і щастя». Тобто, по суті, йдеться про невід'ємне право народу встановлювати і змінювати державний лад, яке обґрунтовується тим, що першоджерелом, а отже й верховним носієм влади (інакше кажучи – сувереном), є сам народ, який на власний розсуд визначає таку форму державного устрою і державного управління, яка якнайкраще здатна задовольнити природні права і прагнення осіб, що складаються в народ чи націю.

До речі, в цьому контексті було б варто згадати слова відомого російського дореволюційного правознавця Б.Чичерина, який в своїй роботі «Філософія права» (1900) писав, що в основі вчення про народовладдя лежить ідея, яка визнає, що верховна влада в державі невід'ємно належить народові, який може розпоряджатися нею на власний розсуд [21, с. 244]. Водночас, народовладдя не є анархічним свавіллям, яке так само легко змінює чи порушує закони, як воно їх встановлює. Тут можна навести слова не менш відомого правознавця Л.Тихомирова, який писав, що величезною помилкою є спроба поставити рівність між поняттям «загальна воля» (*volonté génerale*) та «воля всіх» (*volonté de tous*) [16, с. 22].

В цьому сенсі, як наголошує Б.Чичерин, терміном «народ» описується не просто будь-яка сукупність громадян (згадаймо, що починаючи ще з часів Античності ідея народовладдя, як правило ставала об'єктом критики саме за тієї причини, що поняття «народ» тлумачили як некеровану масу, яку легко підбурити і яка піде на будь-що аби тільки задовольнити свої миттєві пристрасті; критикуючи саме таке розуміння поняття «народ» П.Шванебах писав: «якщо ми тлумачитимемо народ саме так, то тоді це слово позбавлене реального значення... це багатоманітний, різнорідний мурашник, який займає певну територію, в якому немає ні свідомого самовизначення, ні думки, ні волі» [22, с. 29]), а лише така в якій вільні громадяни погоджуються слідувати справедливим правовим законам, які є вищими як за інтереси держави, так і за тимчасові потреби самих громадян. Одразу ж зауважимо, що саме з цієї позиції до визначення цього поняття підходять й сучасні науковці. Наприклад, Ю.Ірхін пише, що

терміном народ описується «сукупність громадян однієї держави як політичної спільноти, відносини яких врегульовані на правовій основі» [5, с. 350]. На думку А.Зайця, суб'єктом народовладдя є вільний і освічений народ, який прагне жити за ідеалами свободи та визнає право на таку свободу за кожною особою [4, с. 17]. В результаті чого народовладдя передбачає існування базового закону (конституції), який би не дозволив народові порушувати право та правові установи (наприклад, виходячи з волі більшості брутально нехтувати інтересами меншості, і т.д.) і водночас, гарантував би неможливість з боку держави та її органів узурпувати народний суверенітет.

Фактично, цей важливий момент абсолютно чітко відображено у С.Алексєєва, який наголошував, що в умовах демократії (коли визнається і гарантується народний суверенітет) і конституціоналізму право вже не може розглядатись як «придаток державної влади», оскільки «право, немов, міняється місцями з державою», утверджується верховенство права, і воно височіє над державою і суспільством [1, с. 49]. Про це ж саме пише і Р.Лившиць зазначаючи, що народовладдя не є шляхом до відмирання держави і права (коли зникає потреба як в першому, так і в другому) [7, с. 170-171]. Навпаки, йдеться про одну з найбільш складних і розвинених систем управління, в якій роль права гранично підвищується, а народна воля завжди реалізується не довільно чи свавільно, а лише через існуючі конституційно-правові інститути. Також в цьому плані хотілося б навести слова такого відомого російського дослідника як В.Атаманчук, який описуючи специфіку державного управління за умов демократичної, правової держави писав, що поняття народний суверенітет зв'язує державу і народ, і тим самим формує основу теорії демократії, дозволяє принципово по-новому зрозуміти природу конституціоналізму, державності і шляхи її демократичного перетворення [2, с. 222-223].

Таким чином, як бачимо, щойно ми вводимо до кола нашого розгляду такі поняття як «конституція», «конституціоналізм» та «верховенство конституції», як ми одразу ж стикаємося з необхідністю застосування поняття «народний суверенітет». І це цілком зрозуміло, адже компаративний конституційно-правовий аналіз абсолютно певно підтверджує, що всі сучасні конституції ґрунтуються на теорії народного суверенітету та на доктрині делегування народом своєї влади, «якою конституюються органи держави і посадові особи, здійснюючи належні їм за конституцією і законом повноваження» [14, с. 89].

До речі, на це вказує В.Погорілко, коли досліджуючи теоретичні проблеми сучасного українського конституціоналізму, він прямо зазначає, що новий етап розвитку українського конституціоналізму без-

посередньо пов'язаний не просто з проголошенням народу єдиним джерелом влади, а саме зі створенням такої системи організації державної влади і політичної системи в цілому, коли це положення реалізується на практиці [11, с. 61-62]. Цю ж тезу аргументує О.Тодика, пишучи, що на сучасному етапі розвитку правової науки просто неможливо розглядати категорії «конституціоналізм», «державність», «конституційний лад» поза межами категорії народовладдя [19, с. 28]. Водночас ці поняття (народовладдя, народний суверенітет) виявляють свій глибинний зв'язок з процесами втілення вимог демократичного врядування та триваючою новелізацією Конституції України [17, с. 76].

Не менш цікавою в цьому аспекті є і точка зору Р.Циппеліуса, який характеризуючи теоретичний зміст поняття народного суверенітету звертається до класичної французької конституційної теорії і визначає його через діалектичний взаємозв'язок термінів «*pouvoir constituant*» та «*pouvoirs constitues*» («влада, яка конституює» та «влада конституйована»). Тобто влада може вважатися суверенною (*souveräner*) лише тоді, коли вона не виводиться з будь-якої іншої влади. Згідно з демократичною теорією та ідеєю конституціоналізму джерелом конституційної влади має бути тільки народ взятий у своїй цілісності, що означає, що він є єдино легітимним конституцієдавцем, тоді як усі інші влади в державі (законодавча, виконавча, судова, контрольно-наглядова, президентська тощо) виводять свої компетенції безпосередньо або опосередковано з конституції [20, с. 196]. Таким чином, як доводить Р.Циппеліус, сам факт звернення до поняття «конституція» (звісно, що тут мається на увазі не просто формальна сукупність декларацій, а ніщо інше як верховний чи основний закон для держави і суспільства) передбачає, що ми постаємо перед необхідністю вибору між двома моделями суверенітету. З одного боку – це модель державного суверенітету. Якщо так, то тоді держава розуміється як інститут, що стоїть «над» конституцією і може використовувати її відповідно до своїх потреб та намірів. З іншого боку – це модель народного суверенітету, коли конституція тлумачиться як зафіксована на ціннісно-нормативному рівні воля народу щодо державного і суспільного устрою, а отже і як верховний по відношенню до держави та її нормативно-правових актів закон.

Зрозуміло, що характеризуючи конституцію як основу системи державного законодавства, що має виняткову цінність для держави, суспільства і людини або ж як основоположний нормативно-правовий акт в системі джерел права, основне джерело конституційного права і всіх галузей права, ми тим самим пов'язуємо поняття «конституціоналізм» саме з другою із названих моделей, що, суто, й дає

нам підстави казати про верховенство норм та приписів конституції по відношенню до держави і державної влади. Більш того, лише з цих позицій набувають сенсу такі поняття як «верховенство права» та «верховенство конституції» (яке включає в себе такі три базові вимоги як: первинність конституційного регулювання; універсальність конституційних норм, та універсальний характер їх юридичної сили; та пряма дія конституційних норм і можливість їх безпосереднього застосування [6, с. 6]).

Разом з тим маємо вказати, що поняття «народний суверенітет» потрапляє в коло наукових досліджень, не лише тоді, коли ми досліджуємо процес становлення і розвитку конституціоналізму, а також інститутів прав і свобод людини і громадянина, але й тоді, коли предметом нашої уваги стають такі поняття як «правова держава» та «демократія». Серед сучасних підходів до вивчення правової держави та оцінки процесу реалізації її принципів і вимог в Україні одним з домінуючих є той, що ґрунтується на аналізі базових інститутів, які характеризують її становлення та функціонування. Наразі дедалі більш широко розповсюджуваний в наукових колах спосіб дослідження перехідних країн, який запроваджує концепцію двоступеневого аналізу держави з точки зору реалізації в ній принципів демократі, з одного боку, і правородержавності – з іншого, робить актуальною темою характеристику тих фундаментальних правових і політичних інститутів, а також тих базових понять, які дозволяють казати про глибинну спорідненість та взаємну доповнюваність таких явищ як правова держава і демократія.

Тобто вже на цьому первинному чи фундаментально-понятійному рівні ми засвідчуємо, що демократія з необхідністю передбачає первинність народної волі, втілення в життя суверенного права народу бути верховним і повновладним управителем на всій території держави [15, с. 20]. В цьому сенсі цілком обґрунтованою є теза тих авторів, які вважають, що держава є демократичною, якщо вона забезпечує нормальне функціонування всіх форм народовладдя, реалізацію громадянами своїх політичних прав, створює правові та інші умови для діяльності політичних партій, інших суб'єктів політичного процесу [18, с. 11].

Саме тому, як відмічає І.Магновський, такі терміни як «народовладдя» і «народний суверенітет» формують основу й одне з базисних значень самого поняття «демократія» [8, с. 27]. При цьому, вживаючи поняття «демократія», мається на увазі не просто можливість народу або його представників тим чи іншим чином впливати на дії державної влади, але те, що народ виступає джерелом влади і її суверенним

(тобто найвищим) носієм. В результаті чого ми спостерігаємо часткове співпадіння у визначеннях демократії та народного суверенітету, адже на доктринальному рівні сутність народного суверенітету розкривається як «визнання неприпустимості узурпації влади народу державою і права народу на протидію узурпації будь-якими засобами, а також, звичайно, неприпустимість узурпації (незаконного присвоєння) державної влади будь-якою суспільною силою» [10, с. 56-57] або ж як «належність влади народові та її здійснення ним безпосередньо чи через органи державної влади і місцевого самоврядування» [24, с. 66]. Інакше кажучи, навіть на рівні базових визначень демократії, що обмежуються колом класичної науково-теоретичної інтерпретації цього терміну, ми стикаємося з фактом сутнісного зв'язку між демократією й такими поняттями як «народний суверенітет» і «народовладдя».

З позиції другого концептуального підходу до розгляду поняття «народний суверенітет» в сучасній юридичній науці показовими є наукові ідеї О. Щербанюк стосовно народного суверенітету як основи функціонування держави. Зокрема автор зазначає про те, що принцип народного суверенітету є визначальним в доктрині принципів державного та суспільного ладу та полягає в тому, що держава як організація влади народу зобов'язана виражати загальні інтереси суспільства, регулювати використання суспільних ресурсів, орієнтувати розвиток суспільства в інтересах народу, зберігати саморегулювання суспільства та нести відповідальність перед народом, громадськими об'єднаннями, людиною у формах, визначених Конституцією та законами України. Відповідно до позиції О. Щербанюк, народний суверенітет як конституційний принцип суспільного ладу означає, що влада в суспільстві належить народу та здійснюється ним безпосередньо, а також через органи публічної влади, які створюються державою та територіальними громадами. Політична влада народу єдина, вона виражає його інтереси і волю та здійснюється як державна влада від імені всього суспільства та як місцева політична влада від імені територіальної громади відповідно до предметів відання та повноважень [23, с. 25].

Таким чином, поняття «народний суверенітет» може бути предметом теоретичного аналізу принаймні із двох позицій. По-перше, таке поняття потрапляє в коло наукових досліджень тоді, коли ми досліджуємо процес становлення і розвитку конституціоналізму, а також інститутів прав і свобод людини і громадянина. У цьому контексті поняття «народний суверенітет» перебуває у нерозривному органічному взаємозв'язку із такими поняття як «конституція»,

«конституціоналізм» та «верховенство конституції», оскільки всі сучасні конституції ґрунтуються на теорії народного суверенітету та на доктрині делегування народом своєї влади. По-друге, розглядаючи зміст понять «народний суверенітет» та «народовладдя», можемо констатувати, що народовладдя є загальною формою організації суспільних відносин, в основу якої кладеться принцип народного суверенітету, що підтверджується конституційним визнанням народу єдиним джерелом влади, верховенством прав і свобод людини і громадянина, забезпеченням рівної й ефективної участі громадян в процесі державного управління. Таким чином, порівнюючи науково-теоретичний зміст згаданих вище термінів, можна сказати, що народний суверенітет виступає центральним елементом системи базових принципів, які покладено в основу такого специфічного способу організації суспільних відносин як народовладдя.

Бібліографічний список:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опит комплексного исследования. – М. : «Статут», 1999. – 712 с.
2. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. – М.: Издательство ОМЕГА-Л, 2005. – 584 с.
3. Есмен А. Общие основания конституционного права. – СПб. : Тип. Б.М. Воль, 1898. – 360с.
4. Заєць А.П. Конституційно-правові засоби обмеження держави і контролю над владою // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 3(14). – С. 17. (С. 15-28).
5. Ирхин Ю.В. Политология. – М.: Издательство «Экзамен», 2006. – 686 с.
6. Козюбра М.І. Теоретичні проблеми реалізації нової Конституції // Українське право. – 1996. – № 3. – С. 6-9.
7. Лившиц Р.З. Теория права. – М. : Издательство БЕК, 2001. – 224 с.
8. Магновський І. Демократична, правова, соціальна, правова держава і громадянське суспільство: єдність та обумовленість // Право України. – 2005. – № 7. – С. 25-29.
9. Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 784 с.
10. Погорілко В.Ф. Конституційні основи українського державотворення і розвиток безпосереднього народовладдя в Україні // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3(42). – С. 54-65.
11. Погорілко В.Ф. Теоретичні проблеми сучасного українського конституціоналізму // Вісник прокуратури. – 2000. – № 2. – С. 61-70.
12. Рейснер М.А. Основные черты представительства // Конституционное государство: Сборник статей. – СПб. : Тип. Тов. «Общественная польза», 1905. – С. 121-178.
13. Тарановский Ф.В. Учебник энциклопедии права. – Юрьев : Тип. К. Матиссена, 1917. – 534 с.

14. Тесленко М. Держава і правова охорона конституції // Право України. – 2005. – № 2. – С. 89-91.
15. Тесленко М.В. Демократія як народовладдя // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 2(40). – С. 17-26.
16. Тихомиров Л. Демократия либеральная и социальная. – М.: Университетская типография, 1896. – 188 с.
17. Тодика О.Ю. Конституційна реформа в Україні в аспекті народовладдя і розвитку правової системи // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2(41). – С.74-82.
18. Тодика О.Ю. Проблеми правової політики у сфері забезпечення народовладдя // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 4(42). – С.5-14.
19. Тодика О.Ю. Співвідношення конституційного ладу і народовладдя: теорія і практика // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 1(36). – С. 27-37.
20. Циппеліус Р. Філософія права. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
21. Чичерин Б.Н. Философия права. – СПб. : Наука, 1999. – 656 с.
22. Шванебах П.Х. О народном представительстве. – К. : Тип. Т-ва И.Н. Кушерев, 1909. – 114 с.
23. Щербанюк О.В. Народний суверенітет в політико-правовому будівництві сучасної держави: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 / О.В. Щербанюк; Київський Національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2014. – 35 с.
24. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Гол. редкол. Ю.С.Шемшученко. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – Т. 4. – 720 с.
25. McDonald F. Novus Ordo Seclorum. The Intellectual Origins of the Constitution. Lawrence: The U.P. of Kansas, 1985. – 359 p.
26. The History of American Constitution / Ed. by C.Williamson. – Princeton: Princeton U.P., 1960. – 460 p.

В статье осуществлено обобщение теоретических подходов к рассмотрению понятия «народный суверенитет». Установлено, что понятие «народный суверенитет» попадает в круг научных исследований в контексте становления и развития конституционализма, а также институтов права и свобод человека и гражданина. Вместе с тем, понятие «народный суверенитет» становится предметом научного поиска в контексте идей «правового государства» и «демократии». С точки зрения автора народный суверенитет выступает центральным элементом системы базовых принципов, которые положены в основу такого специфического способа организации общественных отношений как народовластие.

Theoretical approaches of the «national sovereignty» concept have been summarized in the article. It has been ascertained that the concept of «national sovereignty» falls in the range of scientific researches in the context of establishment and development of constitutionalism and institutions of human and civil rights.

However, the concept of «national sovereignty» is the subject of scientific research in the context of ideas «rule of law» and «democracy.» From the author's perspective, national sovereignty is a central element of the system of basic principles which form such type of social relations as democracy.

Стаття надійшла до редколегії 27.08.2015

УДК 321.7:328.18.008.1(477)

Dziubenko Yuliia, NU "OAL"

MAIN THEORETICAL APPROACHES ON THE ISSUE OF THREAT TO DEMOCRACY

The article analyzes main theoretical approaches of foreign and domestic scholars on the issue of threat to democracy («distortion of democracy», «non-fulfillment of promises of democracy», «threats to democracy», «fragility of modern democratic regimes»). The author defines contemporary threats to democracy and the main threats to democracy in Ukraine which are: incomplete administrative reform; absence of a functioning system of distribution of power for three branches; collisions in legislation; low social mobility; low level of economic development; inability to influence the government; low effectiveness of democratic mechanisms to select elites and elected government institutions; social apathy, «syndrome of uncertainty».

Modern political processes are characterized by democratic transformations in most countries, which, in turn, are characterized by development with particular problems. Of particular note is the problem of threats to democracy. This problem received relevance for our country after 2010, when the question of possible return of Ukrainian political regime to authoritarianism arose. Primarily, this is caused by a significant gap between the aim, objectives and possibilities of reforming society and its democratization.

The need to study threats to democracy is particularly important in current conditions of globalization, as far as democratic transition helps a state to find its place and role in the international community and will enable Ukraine to ensure further democratization of society and to build a developed European state.

Threats to democracy were studied by next foreign and domestic scientists: J. Beshler, F. Schmitter, S. Eisenstadt, A. Tocqueville, N. Baranov, R. Biliichuk, O. Myhailovska, O. Nikandrov, I. Pohorska, D. Lakishyk and others.

 © Дзюбенко Ю. М., 2015

These authors consider a range of issues: from the essence and meaning of concepts «democracy», «democratization» to the major threats to democratic regime.

The aim of the article is to determine the main threats to democracy.

At the present stage of social development issue of threats to democracy remains relevant in many countries. J. Beshler introduced the concept «deficit of democracy» into scientific use, which means shortcomings inherent to democracy and problems arising in the course of democracy. By these, the author divided deficits into two types: 1) arise as a result of inconsistency between ideal and reality (economic problems); 2) related to objective circumstances that prevent approaching the ideal of democracy (power, prestige, wealth) [2, p. 168]. J. Beshler distinguishes three types of «distortions» – political, ideological and moral.

Under political distortions he understands political market – exchange (between private and public spheres), distribution and search. Private interests act as a part in the exchange and offer votes and support to partner during elections. Their partners are politicians who need votes and support of citizens to be elected in authorities. Thus appears a contradiction of democracy.

The author considers that false interpretation of basic democratic principles is the reason of ideological distortions, what leads to ideological conclusions that may adversely affect democratization [2].

To moral distortions J. Beshler includes abuse of freedom, which in most countries that hold democratic course is alleviated by guarantee of civil liberties and separation of public and private spheres. According to O. Myhailovska main deficiencies of Ukrainian democracy are «disregard of laws and absence of effective Constitution» [6, p. 66].

J. Beshler identified threats to democracy, based on retrospective trends and ratio between social expectations and political decisions; F. Schmitter, in his turn, focused on the study of political regimes in transitive period. The author determined two reasons of threats to democracy: «ideological hegemony of democracy may be depleted with the growth of frustration of new democracies in real results; the possibility that democracy will move forward without satisfying expectations of its citizens and without establishing acceptable and predictable set of rules for political competition and cooperation is low»[11].

According to F. Schmitter there are two ways of development in countries with democratic changes: 1) creation of a hybrid regime; 2) formation of a stable unconsolidated democracy [11]. The author notes that most countries of South America, Eastern Europe and Asia will not be able to form a stable government that would become acceptable to society [11].

F. Schmitter describes internal dilemmas to characterize modern democracy, regardless spatial and temporal factors and external dilemmas that challenge the compatibility of new democratic rules and practices with existing social, cultural and economic conditions.

Among internal dilemmas the author considers oligarchy; self-withdrawal, characterized by the lack of rational incentives for citizens to participate actively in political life that leads to political deprivation; «cycles in policy» which is caused by uneven distribution of costs and benefits among social groups that creates unstable majority formed by temporary coalitions; functional autonomy (accountability of undemocratic institutions of a state to citizens and experts); interdependence of national leaders with other democracies and some autocracies associated with limited ability to control decisions of multinational corporations, the spread of ideas, movement of individuals across borders ad so on, which indicates limitation of their power within a state [11].

External dilemmas are characterized by «collective choice between alternative institutional arrangements compatible with existing socio-economic structures and cultural realities» [11]. The author does not agree that historical experience provides adequate and optimal institutional compliance. Over the past twenty years democratic processes involved states without former democratic experience, including Ukraine. These countries, as a rule, rely on foreign experience.

S. Eisenstadt believes that as a result of ideological and institutional history of modern political systems, fragility and instability inherent to any constitutional-democratic regimes. The author believes that the basis for these statements is openness of political process in constitutional democracies and accompanying trend to constant reassessment of the political sphere. «This openness is the main reason for fragility of modern democratic regimes, but the paradox is that it ensures the continuity of their existence» [12, p. 67]. The author notes that if a political system is characterized by openness, it testifies about its ability to adapt to contemporary social and political processes and to form an idea of politics as a «game» without zero sum, when gainings of one party do not tantamount to losing of another [12] .

Among the main «contradictions» S. Eisenstadt names: «contradictions between an emphasis on human autonomy and powerful, severe control; contradictions between creativity, which internally inherent to images created by the ideas of the Renaissance, the Enlightenment and the great revolutions and the blurring of these images, frustration due to routine and bureaucracy of the modern world; contradictions between the complete picture of the modern world, that fills its with meaning, and crushing

of this meaning due to increasing institutional autonomy of such spheres as economics, politics and culture; contradictions between the tendency to self-determination and establishment of independent political units and the growth of international forces that are outside of the control of these units» [1, quote: 12, p. 71].

Threats to democracy may also come from the masses and from the elite. N. Baranov stressed that democracy is best ensured by increasing participation of the masses in politics. However, in the twentieth century the masses became the most susceptible before the temptations of totalitarianism [1].

In his work «The Future of Democracy» N. Bobbio identified three obstacles to the development of democracy: technocracy, bureaucracy and the problem of «unmanageable» democracy [8, p. 89].

A. Tocqueville identified «two major threats to democracy: complete dependence of legislature on the wishes of voters, concentration of all other forms of government in the legislative bodies» [10, p. 158]. Also, «exercising democracy a number of real threats to democracy should be taken into account, e.g. a representative institution, absenteeism, manipulation by the will of people, «the tyranny of masses». Only civil society with a high level of civic democratic culture can confront such threats» [5].

R. Biliichuk among threats to democracy in Ukraine identifies «syndrome of uncertainty inherent both to government and society. Stereotype of the Soviet authorities entrenched in the minds of society; power acted by the scheme a leader – the party – people, and all decisions were taken «from above». In the context of democratic development, society takes a lot of decisions independently, and therefore temptation to return to well-known and simple scheme is more acute»; patronizing and clientelistic model of political elite; oligarchic-corporate type of Ukrainian political system, where representatives of the richest population groups and forensic groups have huge impact on power solutions [3].

I. Pohorska, D. Lakishyk in their work determined conditions and trends that threaten democratic transformation, which deserve support, «the growth among supporters of extreme forms of nationalism, religious intolerance and theocratic aspirations, terrorism and criminal violence, the crisis of the modern model of socio-political system that dominates in most developed countries, the increasing role of advertising specialists and consultants in the media in politics, the lack of interest of citizens in public affairs when it does not concern their specific interests» [9].

M. Boichuk proposed the most appropriate classification of threats to democracy in Ukraine into political and social, with which we actually agree.

The threats of the first type are: «incompleteness of administrative reform; absence of effective system of separation of powers; internal legislative collisions; absence of a strong middle class; low social mobility; low level of economic development; absence of fully-fledged private property; immaturity of basic institutions of civil society in Ukraine; absence of a formed political nation; tendency to form several types of identities at once. A number of authors consider one of the main threats within the procedural factors the regressive trend of democratization, namely the fact that by many signs Ukrainian form of democracy falls under the definition of imitation of democracy or controlled democracy. The social threats to Ukraine's democratic development should include those that appear in the overall public assessment of a state of democracy in Ukraine, in evaluation of the ability to influence the government by society itself, in evaluation of the effectiveness of democratic mechanisms in selection of elites and institutions of government, in evaluation of the situation with the rights and freedoms and general dynamics of assessments on availability of democracy in Ukraine» [4, p. 20].

Thus, after analyzing different views regarding threats to democratic changes in general and in Ukraine in particular, we believe that current trends are characterized by democratic institutions that may peacefully and effectively resolve problems that arise between society and government by changing the ruling elite during the elections.

Summarizing the abovementioned, we conclude that democratic changes in modern conditions are characterized by complexity and ambiguity. As M. Nazarov correctly notes «the immaturity of the political elite, political corruption, clannishness and orientation solely on a leader of a political party, the loss of connection between political forces and voters in the absence of political, economic and social reforms led to prolonged political and economic crisis in the country. The use of democratic slogans by elites in undemocratic struggle for power, became the causative factor for the growth of demands for a politician, which with «a strong hand» establishes order in Ukrainian society» [7].

Bibliography:

1. Баранов Н. А. Трансформации современной демократии : учебное пособие / [Electronic source] / Н. А. Баранов. СПб. : Балт. гос. техн. ун-т, 2006. – 215 с. – Access mode: http://read.virmk.ru/b/BARANOV_DEMOKRATIA/07.htm
2. Бешлер Ж. М. Демократия. Аналитический очерк / Ж. М. Бешлер. – М. : б.и., 1994. – С. 168 187.
3. Білійчук Р. В. Перспективи та загрози для демократії в Україні після президенських виборів 2010 р. [Electronic source] / Р. В. Білійчук //

Наукові записки. Серія «Політичні науки» : матеріали конференції: «Перспективи та загрози демократії у постпомаранчевий період в Україні». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 4. – Access mode: http://eprints.oa.edu.ua/845/1/NZ_stud_Vyp_4.pdf
4. Бойчук М. А. Демократичний процес в Україні: проблема вибору і механізмів реалізації : автореф. дис ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Микола Андрійович Бойчук. – К., 2012. – 30 с.
5. Загрози реальній демократії та її захист [Electronic source] / Навчальні матеріали on-line. – Access mode: http://pidruchniki.com/10560412/politologiya/zagrozi_realniy_demokratiyi_zahist
6. Михайловська О. Г. Деякі проблеми демократичних змін у сучасній Україні / О. Г. Михайловська // Політологічні записки. – 2013. – № 2(8). – С. 63–69.
7. Назаров М. С. Особливості процесу демократичного транзиту в Україні та Республіці Молдова [Electronic source] / М. С. Назаров. – Access mode: https://www.academia.edu/4761413
8. Никандров А. Социализм или демократия: дискуссии Н. Боббио с итальянскими коммунистам [Electronic source] / Александр Никандров // Обозреватель. – 2013. – № 3. – С. 84–92. – Access mode: http://observer.materik.ru/observer/N2_2013/084_093.pdf
9. Погорська І. І. Демократизація і сучасному світі: тенденції поширення та перспективи розвитку [Electronic source] / І. І. Погорська, Д. М. Лакішик. – Access mode: http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/p07/pogorska-lakishyk_u.pdf
10. Токвиль А. О демократии в Америке / А. Токвиль ; пер. с франц. – М. : Прогресс, 1992. – 560 с.
11. Шмиттер Ф. К. Угрозы и дилеммы демократии [Electronic source] / Ф. К. Шмиттер. – Access mode: http://www.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm
12. Эйзенштадт Ш. Н. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменяемость (I) / Ш. Н. Эйзенштадт // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 67–80.

Проаналізовано основні теоретичні підходи зарубіжних та вітчизняних вчених відносно проблеми загрози демократії («перекручування демократії», «невиконання обіцянок демократії», «загрози демократії», «крихкість сучасних демократичних режимів»). Визначено сучасні загрози демократії, також до основних загроз демократії в Україні слід віднести: незавершеність адміністративної реформи; відсутність дієздатної системи розподілу трьох гілок; колізії у законодавстві; низька соціальна мобільність; низький рівень розвитку економіки; неспроможність впливати на владу; низька ефективність демократичних механізмів відбору еліт та виборних інститутів влади; соціальна апатія, «синдром невизначеності».

Проанализированы основные теоретические подходы зарубежных и отечественных ученых относительно проблемы угрозы демократии («искажения демократии», «невыполнение обещаний демократии», «угрозы демократии», «хрупкость современных демократических режимов»). Определено, что к основным угрозам демократии в Украине следует отнести: незавершенность административной реформы; коллизии в законодательстве; низкая социальная мобильность; низкий уровень развития экономики; неспособность влиять на власть; низкая эффективность демократических механизмов отбора институтов власти; социальная апатия; «синдром неопределенности».

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2015

УДК 321.6/8:061.2 (477)

Стоцький В. В., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ЯК СТАНУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглядаються основні підходи до аналізу політичної стабільності в контексті демократичної політичної системи. Наводяться відомі моделі сучасного суспільства, розроблені зарубіжними фахівцями. Розкривається саморганізаціонний потенціал, властивий будь-якій складній динамічній системі, який спрацьовує в екстреній ситуації і забезпечує стабільність політичної системи. Показано, що взаємодія соціального середовища з інституційної системою становить динаміку політичного процесу.

Політичні системи демократичного типу розуміються синергетикою, як відкриті системи, що засвоюють зовнішні дії і знаходяться в процесі зміни і оновлення. Центром синергетичного підходу є флуктуації, під якими розуміються випадкові відхилення значень від їхніх середніх показників, які характеризують стан рівноваги політичної системи. Наявність флуктуації свідчить про хаос на мікрорівні політичної системи. У процесі функціонування системи, завдяки дії позитивних зворотних зв'язків, що забезпечуються суспільством, флуктуації посилюються. Флуктуації можуть виявитися такими сильними, що виникає беззворотність розвитку. Таким чином, попередній стан політичної системи або якісно змінюється (народжується нова структура, політичний порядок, що ґрунтується на новій диференціації елементів системи), або взагалі руйнується.

 © Стоцький В. В., 2015

Така невизначеність майбутнього розвитку отримала назву «точка біфуркації», це точки розгалуження можливих шляхів еволюції політичної системи. Зона біфуркації характеризується принциповою непередбачуваністю, від якої залежить, чи стане розвиток політичної системи хаотичним або виникне нова, більш впорядкована структура, що зможе забезпечити підтримку суспільства. Вибір політичної системи того або іншого шляху для виходу з точки біфуркації залежить від дії флуктуації. А дія флуктуації забезпечується діяльністю конкретних людей – політичних лідерів, громадського активу тощо. Саме конкретні персоналії змушують політичну систему набувати нових системних якостей. Вибір шляху здійснюється ними, виходячи з індивідуальних переваг і установок. Тому для розвитку демократії важливо, щоб погляди політичних лідерів знаходили підтримку в суспільстві.

Більшість представників цього загальнонаукового напрямку стверджують, що для процесу політичної еволюції корисними є «епохи смути», політичної нестабільності, що періодично повторюються. Такі періоди небезпечні для функціонування політичної системи, проте вони обумовлюють спонтанну самоорганізацію, яка породжує нові соціальні структури, що просувають еволюційний розвиток системи і створюють новий порядок [1, с. 220–221].

Отже, синергетична методологія розкриває самоорганізаційний потенціал, який має будь-яка складна динамічна система, що спрацьовує в екстрених ситуаціях і забезпечує стабільність політичної системи. Самоорганізаційний потенціал розкривається у підвищенні активності і громадської участі суспільства в періоди системної кризи, коли саме громадськість може забезпечити можливість стабільного розвитку політичної системи.

У даному контексті аналіз концептуальних основ політичної стабільності потребує і розгляду теорії структурного функціоналізму. Даним підходом найчастіше послуговується політична наука, оскільки неможливо проводити політологічний аналіз без урахування поглядів на стабільність політичної системи його провідних представників. Структурно-функціональний підхід до інтерпретації стабільності політичних систем був запропонований американськими політологами Толкотом Парсонсом, Робертом Кінгом Мертоном, Девідом Істоном, Сеймуром Ліпсетом, Габріелем Алмондом та іншими. Так, Т. Парсонс є засновником теорії дії, яку він сформулював, систематизуючи накопичений досвід дослідження соціальних систем та спираючись на дослідження Спенсера, Дюркгейма, Вебера, Парето. В теорії дії учений акцентує увагу на процесі утворення стійких сукупностей моментів поведінки. Так виникає відома модель суспільства Т. Парсонса, що

складається із взаємозв'язаних, відкритих систем дії, які постійно підтримують складний порядок завдяки обміну із зовнішнім середовищем. Для продовження свого існування всі підсистеми суспільства повинні задовольняти чотирьом системним потребам або функціонально необхідним умовам: адаптації, цілеспрямованості, інтеграції і латентності. Внутрішня стабільність політичної системи і відношення її рівноваги із зовнішнім середовищем забезпечуються завдяки цим функціональним вимогам.

Поняття «стабільність» використовується як характеристика структури і тотожне більш специфічному поняттю стабільної рівноваги. «Система стабільна або знаходиться у відносній рівновазі, якщо відношення між її структурою і процесами, виявляються незмінними» [2, с. 468]. Таким чином, стабільність – це процес взаємообміну «входів» і «виходів» між елементами політичної системи, тобто між системою та її оточенням. Принципова відмінність даної моделі стабільності від статичного її розуміння полягає в тому, що за політичною системою визнається здатність досягати стану рівноваги в точці, що відрізняється від первинного положення.

У політичній системі Т. Парсонс розрізняє два види процесів, здатних забезпечити її адаптацію до зовнішніх умов і зберегти свої межі. Це інтеграційні і регулюючі процеси, які характеризуються компенсаторний характер. Їхніми функціями є забезпечення і відновлення рівноваги після обурень і забезпечення неперервності у відтворенні суспільства.

Важливим стабілізуючим механізмом Т. Парсонс вважає «соціальний контроль», або дії влади, санкції, інституціональне середовище. Головним завданням соціального контролю є забезпечення рівноваги політичної системи в ситуації недостатньої інтеграції цінностей та норм суспільства. Головною ланкою соціального контролю є діяльність соціально-психологічних механізмів, що ізолюють або обмежують колективні прояви соціальної девіації. Велике значення у коректуванні відхилень функціонування політичної системи мають політичні інститути. Використовуючи владний ресурс, вони підтримують нормативний стан системи і злагоджують конфлікти. Стійкість інституційного комплексу, тобто Вперше представники даного напрямку актуалізують такі поняття як «громадська культура» і «громадська свідомість» як фактори забезпечення стабільності політичних систем. Таким чином, Т. Парсонс запропонував механізми, що забезпечують збереження політичного порядку в суспільствах, що характеризуються динамічним розвитком та складною самоорганізацією.

Іншим яскравим і послідовним функціоналістом, що успішно відстоював основні положення Т. Парсонса, є американський соціолог Роберт Кінг Мертон. Він увів поняття «дисфункція», яке визначав як наявні наслідки, що зменшують пристосованість та єдність системи. На його думку, воно також відображало можливі варіанти «відхилень у поведінці», що ведуть до зміни рівноваги політичної системи. Завдяки цим категоріям центром уваги функціоналістів стає напруженість і суперечності у системній структурі. Р. Мертон критикував тих, хто затвердив у функціоналізмі «допущення функціональної єдності суспільства» і положення про «функціональну необхідність». Учений вважав, що всі інституціональні форми сприяють розвитку суспільства і наполягав на тому, що для виконання важливих функцій політичної системи завжди повинні бути альтернативні форми. Такими альтернативами у політичній сфері є різні варіанти недемократичного суспільства, або різні моделі самої демократії.

Значний внесок у розробку поняття динамічної стабільності також зробив відомий канадський політолог Девід Істон. Він здійснив поєднання «макросистемної» основи з біхевіористським способом вивчення політичної поведінки та збору емпіричних даних про неї. У своїх працях Д. Істон намагався вибудувати цілісну теорію, що ґрунтується на вивченні «прямих» і «зворотних» зв'язків між власне політичною системою та її зовнішнім середовищем. Канадський учений у 1953 році вперше обґрунтував концепцію політичної системи як складної відкритої поведінкової системи, що самоадаптується і в якій вдало застосував запозиченні кібернетичні принципи «чорної скрині» і «зворотного зв'язку».

Д. Істон критикував пануючі в західній політичній науці моделі політичної стабільності, що ототожнюються із рівновагою системи. Він зауважував, що система може мати інші цілі, окрім досягнення тієї або іншої точки рівноваги. Система не завжди реагує на зовнішні подразники лише шляхом коливання. Навпаки, політична система, що володіє адаптаційними механізмами, може досить ефективно справлятися з подразниками, змінюючи своє оточення таким чином, щоб взаємодія між нею і оточенням не призводила до зростання напруги. Д. Істон стверджував, що «для будь-яких соціальних систем, включаючи політичні, адаптація є чимось більшим, ніж просте пристосування до системних змін» [3, с. 634–637]. Адаптація, в основі якої знаходиться механізм «гомеостатичної рівноваги» включає різноманітні дії, за допомогою яких відбувається модифікація і здійснюються фундаментальні зміни політичної системи. У результаті система може успішно амортизувати будь-які «стресові» для неї дії. Таким чином,

можна зробити висновок про те, що важливим стабілізаційним компонентом політичних систем є механізм адаптації.

Продовжуючи вивчення досягнень американського суспільствознавства у вирішенні проблеми політичної стабільності, слід розглянути роботи Сеймура Мартіна Ліпсета – провідного американського політолога, відомого завдяки ряду праць з основ ліберальної демократії. Політична стабільність є для Ліпсета предметом окремого аналізу. Поділяючи ідеї демократичного елітизму, Ліпсет виділяє специфічні соціально-політичні підстави для стабільності в політичних режимах двох основних типів – демократії і диктатури. Він визначає декілька станів політичної системи. Це стабільна демократія, нестабільна демократія, стабільна диктатура і нестабільна диктатура. Кожний із типів має власні чинники, що сприяють стабілізації або дестабілізації цієї політичної системи. Учений стверджував, що стабільність будь-якого типу політичної системи залежить, перш за все, від його елітарно-масової структури, в якій правлячі еліти мають центральне значення і можуть зберігати охоронцями найважливіші цінності суспільства.

Основну увагу при вивченні основ політичної стабільності американський дослідник приділяє ліберальній демократії західного зразка. На думку С. Ліпсета, чинниками, що сприяють стабільній демократії, є наявність системоутворюючих, конкуруючих партій, які інституціоналізують класовий конфлікт між «середнім класом» і «робочим класом»; відсутність антисистемних партій, що протистоять правилам «політичної гри» і націлені на зміну конституційних основ суспільства; широкий «консенсус», що забезпечує легітимність політичних інститутів, і сприяє ефективності їхньої взаємодії; висока соціальна мобільність, що сприяє встановленню плюралізму в суспільстві та виникненню різноманітних груп тиску, які згладжують класові конфлікти і протистояння партій; ефективна соціально-економічна система, що забезпечує високий рівень добробуту суспільства і високий рівень освіти й охорони здоров'я.

Важливим для дослідження специфіки демократичної стабільності є визначення американським ученим в якості чинника демократичної стабільності – партисипативної політичної культури, що забезпечує широку участь населення у добровільних асоціаціях та інших групах інтересів. Залучення громадськості також забезпечує легітимність влади та сприяє ефективній її реалізації. Легітимність характеризується як визнання влади більшістю суспільства, а ефективність як функціональність методів управління. «Стабільність будь-якого державного ладу, це здатність ухвалювати рішення і забезпечувати їхнє дотримання без відкритого застосування сили. Легітимність пов'язана зі здатністю

системи формувати і підтримувати переконання в тому, що існуючі політичні інститути підходять для даного суспільства. Ефективність характеризує фактичну діяльність і той ступінь задовільності, з якими система виконує основні функції державного управління» [4, с. 205].

Важливу концепцію розуміння демократичної політичної стабільності запропонував видатний американський політолог Габріель Алмонд. Він поєднав макро– і мікропідходи та відповідні теоретичні концепти політики. З одного боку, Г. Алмонд, як і Д. Істон, виходить із припущення про існування макрополітичної системи, яка перебуває у внутрішньому та міжнародному середовищі, а з іншого боку він намагається знайти в синергетичний моделі місце для таких елементів як діяльність партій і групових об'єднань, політичної соціалізації та рекрутування громадян. Таке розуміння проблеми цілком відповідає науковій гіпотезі нашого дослідження. Г. Алмонд в своїх працях вказує на те, що демократична стабільність політичної системи характеризується впливом таких факторів, як ефективність політичної соціалізації; рекрутування еліти та екстраординарної, дистрибутивної та процедурної політики [5, с. 76–77].

У первинному сенсі концептуальна модель Г. Алмонда дещо схожа з розглянутою вище моделлю Д. Істона, хоча в них є істотні розбіжності. Перш за все це стосується широкої функціональної взаємодії як у середині системи, так і з зовнішніми чинниками. Вказані схеми взаємодій є важливими для інтерпретації всього масиву фактичних зв'язків громадських структур та політики, тому є необхідність приділити їм окрему увагу.

У своїй моделі стабільності політичної системи Г. Алмонд виділяє три аналітичних рівні, пов'язуючи групи функцій макросистеми з діяльністю окремих інститутів, груп і навіть індивідів, включених у системну організацію в якості її елементів. Перший блок, так званий «рівень процесу», пов'язаний із «входом», тобто із впливом середовища на стабільність політичної системи. Це проявляється в здійсненні громадськими і політичними інститутами тих чи інших функцій, причому в динамічному, процесуальному розділі: артикуляції інтересів – це чітка заява про інтереси різними груповими об'єднаннями; агрегування інтересів – трансформація різноманітних вимог в офіційні рішення; вироблення політичного курсу парламентом; здійснення політики виконавчою адміністрацією; арбітражу [6, с. 301–309].

Взаємодія соціального середовища з інституціональною системою, таким чином, становить динаміку політичного процесу. На тому ж рівні в концепції Г. Алмонда відбувається «конверсія» інтересів індивідів і груп у відповідні рішення та дії державних органів. Викладена

класична концепція дає можливість ідентифікації кола інститутів, на які чинить вплив громадянське суспільство.

У другому блоці – «рівні системи», відбувається адаптація суспільства до політичної системи, від якої залежать перспективи її стабільного відтворення або, навпаки, радикальної зміни. По-перше, це функція соціалізації індивідів до стандартів і цінностей політичної системи, пов'язана із соціальними інститутами церкви, сім'ї та школи. По-друге, це функція рекрутування прихильників або супротивників системи, активних і пасивних громадян, включаючи тих, хто потім професійно буде займатися політичною діяльністю. І нарешті, по-третє, це функція політичної комунікації, що забезпечується завдяки інформаційній, пропагандистській та маніпулятивній роботі ЗМІ та інших організацій. У перехідний період стабільна політична система слабшає насамперед через дисфункційний характер старих інститутів, що не забезпечують адекватну соціалізацію, рекрутування й ефективну пропаганду [7, с. 157–159]. Даний блок також висвітлює сфери залучення громадськості до політичної діяльності в тому випадку, якщо вони будуть виконувати роль політичних інститутів.

У третьому блоці – «рівні управління», вирішуються вже останні в даному циклі завдання, пов'язані з управлінням колективними ресурсами суспільства. Це отримання або освоєння, наприклад збір податків у державі; структурне регулювання; розподіл ресурсів – виплати пенсій, соціальна допомога тощо. Далі в моделі Г. Алмонда через зворотній зв'язок «цикл» замикається так само, як і в моделі Д. Істона, оскільки результати діяльності «блоку управління», регулювання суспільних ресурсів повинні певним чином змінити соціальне середовище, що в кінцевому підсумку підсилить або послабить стабільність системи управління, тобто політичної системи. На нашу думку, запропонована американським ученим модель найбільш повно розкриває значення і роль громадськості щодо забезпечення стабільності політичної системи, більше того, ефективне функціонування кожного рівня в цій моделі забезпечується демократичними засобами, що також вказує на обов'язковість розгляду і деталізації в нашому дослідженні концепції Г. Алмонда.

Із метою обґрунтування якнайбільш повної концептуалізації такого складного феномену, як політична стабільність, варто до вказаних підходів додати ще декілька теоретичних установок західної політичної науки з метою виявлення специфіки демократичної стабільності. Цікавим є дослідження форм політичної стабільності американського політолога Д. Яворського, який пропонує розмежування між «мінімальною» і «демократичною» стабільністю. Перший з цих двох

термінів означає просто відсутність в державі громадянських війн або інших форм збройних конфліктів. Така стабільність цілком може бути досягнута авторитарними методами. У свою чергу, стабільність «демократична» зв'язується із здатністю демократичних структур швидко реагувати на суспільні настрої, які постійно змінюються. Стабільність розглядається, з цієї точки зору, як функція демократії, що включає участь громадян в управлінні державою за допомогою інститутів громадянського суспільства. Таке концептуальне значення додає категорії «демократична політична стабільність» сутнісних характеристик і вказує на стабілізаційний потенціал громадянського суспільства, який розкривається в умовах демократичних режимів.

Відтак, дослідження значного теоретичного масиву дає можливість зробити висновок, що проблема стабільного політичного розвитку, чинників забезпечення стабільності демократії цікавила багатьох учених різних наукових напрямів. Проведений аналіз дозволив визначити і навести формулювання цього феномену, що найчастіше використовуються в політологічних дослідженнях.

Демократична політична стабільність інтерпретується як модель політичної поведінки і суспільна риса. У цьому визначенні демократична політична стабільність характеризується як стан суспільства, при якому його члени обмежують себе соціально прийнятою поведінкою, розуміючи, що будь-які відхилення від цих норм дестабілізують систему.

Запропоновані визначення демократичної політичної стабільності не вичерпують існуючі в суспільних науках підходи до даного явища та його соціально-політичних підстав. Проте, наведені інтерпретації вказують на те, що демократична політична стабільність завжди представлена взаємодією політичних структур і громадської сфери, причому остання виступає важливим стабілізаційним чинником [8, с. 71].

Таким чином, демократична політична стабільність – це стан політичної системи, який досягається і утримується шляхом засвоєння демократичних цінностей у суспільному житті та партнерською співпрацею держави зі структурами громадянського суспільства й забезпечує своєчасне реагування системи на внутрішні і зовнішні загрози демократичному розвитку.

Бібліографічний список:

1. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем / В. В. Василькова. – СПб. : Лань, 1999. – 478 с.
2. Американская социологическая мысль : Тексты / [Мертон Р., Мид Дж., Парсонс Т., Шюц А.] ; под ред. В. И. Добренькова. – М. : Моск. ун-т, 1994. – 495 с.

3. Антология мировой политической мысли : в 5 т. / [Нац. обществ.-науч. фонд, Акад. полит. науки] ; Ред.-науч. совет: Г. Ю. Семигин и др. – М. : Мысль, 1997. – Т. 2 : Зарубежная политическая мысль, XX в. – 1997. – 830 с.
4. Американская социология: перспективы, проблемы, методы / [пер. с англ. В. В. Воронина, Е. В. Зиньковского] ; под ред. Г. В. Осипова. – М. : Прогресс, 1972. – 395 с.
5. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор : учебное пособие / [Алмонд Г., Пауэлл Дж., Дантон Р.] ; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 257 с.
6. Almond G. Comparative politics: Sistem, process, and policy / G. Almond, B. Powell. – Boston : Little Brown, 1978. – 458 p.
7. Almond G. Comparative politics today: A world view / G. Almond, B. Powell – Boston : Little Brown, 1984. – 378 p.
8. Карчевська Олена Василівна. Інституціоналізація громадянського суспільства як чинник формування демократичної політичної стабільності в сучасній Україні : дис. … канд. політ. наук; спеціальність 23.00.03 – політичні інститути та процеси. – Луганськ : Луганський національний університет імені В. Даля, 2009. – 213 с.

Рассматриваются основные подходы к анализу политической стабильности в контексте демократической политической системы. Приводятся известные модели современного общества, разработанные зарубежными специалистами. Раскрывается саморганизационный потенциал, присущий любой сложной динамической системе, который срабатывает в экстренной ситуации и обеспечивает стабильность политической системы. Показано, что взаимодействие социальной среды с институционной системой составляет динамику политического процесса.

The basic going is examined near the analysis of political stability in the context of the democratic political system. The known models over of modern society, developed foreign specialists, are brought. Samorganizatsionnyy potential, inherent any difficult dynamic system, opens up, which works in an urgent situation and provides stability of the political system. It is rotined that co-operating of social environment with the institutional system makes the dynamics of political process.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 327:[321:316.483](477)

Кормич Л. І., НУ «ОЮА»

НОВИЙ ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

В статті аналізується специфіка змісту та застосування сучасних мирних і воєнних способів вирішення конфліктів, забезпечення стабільності системи міжнародних відносин на прикладі України.

Сучасний етап функціонування системи міжнародних відносин характеризується рядом особливостей використання традиційних методів та способів вирішення проблемних ситуацій у взаєминах між суб'єктами міжнародної системи. Неодноразово апробовані способи набувають нових ознак, змісту, форм тощо.

Незважаючи на існування понад двохсот мирних способів вирішення конфліктів, на жаль, продовжується і застосування насильницьких воєнних методів стабілізації системи міжнародних відносин.

Існує певне протиріччя між теоретичними засадами функціонування складної системи міжнародних відносин та практичною реалізацією цих функцій.

Так, в другій половині XX століття численні концепції глобалізації мали створити канву для принципово нових стосунків суб'єктів системи міжнародних відносин. Адже, теоретичні розробки таких авторів

© Кормич Л. І., 2015

як Х. Булл, Дж. Доннахью, Г. Аллісон, Б. Баді, А. Вендт, Е. Гідденс та інших дослідників закладали базу перетворення суспільства обраних у суспільство всіх, завдяки контролю над озброєннями, культурному обміну, гуманітарній допомозі тощо.

Свого роду поміркована транснаціоналізація і взаємодія у зовнішніх та внутрішніх справах мали сприяти розвитку, не виключаючи повністю ідею консолідації для збереження суверенітету. Йшлося про сфери, важливі для всіх, що потребували спільних зусиль: права людини, арсенали зброї, міжнародний тероризм і злочинність, екологія, енергетика, продовольче забезпечення, демографія. Тобто, йшлося про питання як військового так і невійськового характеру, від вирішення яких залежав стан всієї системи міжнародних відносин, її стабільність, умови безпеки для людства. Складність їх вирішення обумовлювала потребу у співпраці, яка, в свою чергу, повинна була знижувати рівень конфліктності у міжнародних стосунках, і відтоді, стимулювати використання саме мирних способів вирішення протиріч.

Глобальні проблеми вимагали глобальних підходів і використання різноманітного потенціалу методів. Військове протистояння породжувало лише нові виклики та загрози. Тож аналіз нової ситуації в системі міжнародних відносин стимулював і концептуальне обгрунтування, і практичне моделювання сучасних механізмів взаємодії в рамках міжнародної системи.

Таке коло питань аналізували в своїх працях і провідні українські політологи, правники, філософи, розглядаючи місце України в світових політичних процесах [1 – 4].

Адже дослідження українських реалій, виявлення тенденцій інтеграції України в систему міжнародних відносин дозволяє охарактеризувати нові ознаки форм і методів вирішення конфліктів на сучасному етапі.

Утвердження незалежної суверенної української держави супроводжувалось зміною її статусу як суб'єкта міжнародних відносин.

Україна проявила найбільшу активність у вирішенні такої глобальної проблеми сучасності як зменшення рівня ядерної загрози людству. До травня 1992 року з України до РФ були вивезені всі 3 тисячі ядерних тактичних ракет. А наступним кроком стало знищення всіх 176 стратегічних ядерних ракет. Цілковита відмова України від виробництва, розміщення, використання цього виду зброї масового знищення, повне ядерне роззброєння засвідчили прагнення України до мирних способів взаємодії з іншими суб'єктами системи міжнародних відносин.

На додаток, Україна пішла шляхом значного скорочення чисельності збройних сил в цілому. Здавалося б, що такі кроки зміцнюють мир і можуть стати прикладом для наслідування в аспекті скорочення можливостей військового протистояння та поглиблення економічного і культурного співробітництва.

Але подібне відбувається лише за умов багатосторонніх зусиль та спільної зацікавленості в кінцевому результаті. Послаблення ж лише однієї сторони нерідко виступає провокативним чинником, викликаючи бажання інших учасників процесу розширити свою сферу впливу за рахунок послабленого суб'єкта.

Саме в такий спосіб розвивались взаємини України з її найближчою сусідкою – Російською Федерацією після того, як Україна добровільно відмовилась від статусу ядерної держави.

14 січня 1994 року в Москві президенти України, Російської Федерації та США підписали спільну Заяву, про компенсацію витрат на ліквідацію ядерного потенціалу та про гарантії безпеки України. В 1996 році під Будапештським Меморандумом поставили підписи Україна, РФ, США та Велика Британія, гарантуючи безпеку та цілісність України. Однак жоден з цих міжнародних документів не створив правове поле реальної безпеки. Гарантії виявились лише на папері і не змогли унеможливити конфлікт навіть між підписантами.

На жаль з'ясувалось, що сприяти конфронтації може все: поглиблення недемократичних параметрів політичного режиму, що схиляється до силових агресивних методів вирішення протиріч; відсутність чітко прописаних правових гарантій механізму взаємодії, хибне розуміння власних національних інтересів, сповідування культу своєї месіанської ролі та інші атрибути політичної конкуренції з боку протилежного суб'єкта міжнародної системи.

Такі обставини обумовили трагічний стан речей для України, яка стала об'єктом агресії з боку Російської Федерації з березня 2014 року, коли був анексований Крим та розв'язані військові дії на Сході України – на території Донецької та Луганської областей за участі російських військових та за їх активної військової підтримки місцевих терористичних угруповань та найманців, задіяних у конфлікті.

Ці події засвідчили принципово новий характер сучасної війни: прихованої, так званої «гібридної». Використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів, масштабні інформаційні операції, ігнорування міжнародно-правових норм та двосторонніх угод – це далеко неповний перелік особливостей війни, розв'язаної в Україні та проти України.

Причому, останнє лише стало логічним завершенням всіх небезпечних дій, спрямованих проти незалежної України в попередній період, що своєчасно не було належним чином оцінено українською владою і свідчило про відсутність стратегічного бачення ситуації та її глибокого аналізу.

Адже, вже 21 травня 1992 року Верховна Рада РФ приймала рішення про «неправильність» включення Криму до складу України в 1954 році, а 9 липня 1993 року про статус Севастополя. 3 вересня 1993 року в Масандрі був висунутий ультиматум про використання Росією всього Чорноморського флоту за певну компенсацію, всупереч попереднім домовленностям про його рівний розподіл, досягнутим 26 червня 1992 року у Дагомисі та 3 серпня того ж року у Ялті. Договори 1997 року про 20-річну оренду всіх севастопольських бухт російським Чорноморським флотом та 2010 року про продовження оренди ще на 25 років фактично перетворювали Крим в опорну військову базу Росії на території України, незважаючи на те, що Україна ще у 1993 році в «Основних напрямках зовнішньої політики», затверджених Верховною Радою, проголосила нейтральний статус. Тобто, поступки, які здійснювались під тиском на користь сусідньої держави, взагалі суперечили основоположним стратегічним документам України та її національним інтересам. І це лише військовий аспект тиску.

До нього слід додати економічний: численні «торговельні війни», енергетичний шантаж у вигляді «газових війн», які призводили до великих фінансових втрат та спотворювали міжнародний імідж України як надійного партнера, зокрема стосовно транзиту газу в європейські країни.

Ще один аспект, який ускладнював ситуацію, пов'язаний з широким і нічим неконтрольованим проникненням агентів впливу Росії в економіку, управління, культурно-інформаційну сферу українського суспільства. Це затримувало розвиток, знижувало рівень безпеки, обмежувало самостійність зовнішньополітичного вибору України.

Соціальні, політичні, національні, конфесійні чинники – увесь цей комплекс використовувався для розхитування внутрішньополітичної ситуації в Україні протягом значного проміжку часу. В результаті вносився розкол у суспільну свідомість, руйнувались соціальні зв'язки між регіонами. Багатофакторність впливів та стохастичність організації багатьох процесів ускладнювали вирішення важливих проблем суспільного і державного розвитку.

Особливе місце займали психологічні та інформаційні важелі впливу, що фактично формували у значної частини суспільства протилежні інтереси, принципи, уявлення про загрози тощо. Це ставало

благодатним грунтом для сепаратизму, знижувало рівень легітимності влади, стимулювало правовий нігілізм, знижувало рівень політичної культури.

Інформація, яка забезпечувала подібні зміни та насаджувала стереотипи нової поведінки, перетворилась на зброю, а її використання стало зразком ведення інформаційних війн, спрямованих на руйнацію засад державності. Основні інформаційні канали опинялись в руках антидержавницьких сил і виступали рупором чужих національних інтересів. В поєднанні з безмежною корупцією, що поразила всі гілки влади на різних рівнях управління, все це наносило колосальну шкоду матеріальному і духовному розвитку України і значною мірою перетворювало її з суб'єкту на об'єкт міжнародних відносин.

Але Україна намагалась дотримуватись визначених від початку її незалежності напрямків своєї зовнішньополітичної стратегії, що відобразив, наприклад, Закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1. 07. 2010 року [5].

Знадобились достатньо радикальні суспільні потрясіння, щоб народ відчув власну відповідальність за свою долю, за безпеку держави, за необхідність захисту прав і свобод людини, за право самостійно обирати вектор перспективного розвитку суспільства.

Програвши у справах виявлення, прогнозування та попередження загроз, Україна вимушена реалізовувати проекти нейтралізації їх та боротьби з ними. Фактично заново створюється система захисту, формуються сили, здатні гарантувати безпеку. Це стосується і збройних сил, і правоохоронних органів, і судової системи, і структур державної влади та місцевого самоврядування. Триває процес реформування, хоч темпи його не задовольняють суспільство.

На цьому шляху неоціненною є допомога міжнародної спільноти, адже самостійно жодна держава сьогодні неспроможна протистояти агресії, тим більше, з боку більш сильного в військовому та економічному плані суб'єкту.

Налагоджуються стабільні політичні та військово – економічні зв'язки з розвиненими демократичними державами та міжнародними інституціями, орієнтованими на стабільність міжнародної системи. Україна чітко підтвердила свої євроінтеграційні прагнення, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС; відмовилась від по суті декларативної позаблоковості, яку не сприймала та не поважала РФ і яка була використана проти України, її суверенітету, цілісності та недоторканості кордонів.

Нові умови, що склались, заставили Україну переглянути свою Воєнну доктрину, свої уявлення про союзників, про загрози безпеці існування держави та прогресивному розвитку українського суспіль-

ства. Сучасні тенденції в міжнародних відносинах відобразила нова редакція доктрини, прийнята у вересні 2015 року [6].

Відмова від позаблокового статусу відкриває нові можливості військово – технологічної та військово-політичної співпраці з європейськими державами, США, Канадою; дозволяє модернізувати армію, робить більш сучасною оборонну галузь промисловості, укріплює обороноздатність країни.

Зміни в системі взаємовідносин на міжнародному рівні поставили в порядок денний питання про недостатню ефективність ряду міжнародних структур, в тому числі про необхідність реформування ООН; про важливість додаткових міжнародних гарантій безпеки в рамках міжнародної системи. Відбулась еволюція самого поняття міжнародної безпеки та міжнародної стабільності. Від домінування проблем війни чи ядерної зброї перейшли до усвідомлення потреб вирішення комплексу питань політичних, економічних, військових, екологічних тощо. Енергетична та інформаційна безпека, гібридні війни, боротьба з міжнародним тероризмом посіли центральні позиції в спільних зусиллях протидії агресії в системі міжнародних відносин.

Принципи передбачуваності, взаємної стриманості, справедливості, відповідальності, гнучкого реагування здатні адаптувати систему міжнародних відносин до нових викликів та загроз, надати їй динамічного розвитку, протистояти прояву гегемоністських, конфронтаційних тенденцій у взаємовідносинах держав.

Дотримання базових норм і принципів міжнародного права всіма суб'єктами міжнародних відносин має складати фундамент функціонування цієї системи, створювати засади її стабільності. Адже вони грунтуються на повазі до прав і свобод людини, на визнанні суверенності, цілісності, незалежності та інших життєво важливих постулатах; на усвідомленні гуманістичної спрямованості інтересів, цінностей, установок як окремої людини, так і суспільства, держави, світової спільноти.

Саме такий підхід забезпечує створення дієвого механізму запобігання та ліквідації загроз, формує модель компромісного поєднання запитів окремої людини, суспільства, держави, міжнародного співтовариства. Комплексне системне розуміння можливостей вирішення конфліктів становить змістовне наповнення процесу демократичного розвитку, дозволяє уникати надмірної агресивності поведінки суб'єктів міжнародної системи, посилює безпековий аспект життєдіяльності соціуму.

Поєднання глобального, регіонального та національного рівнів інституційної та нормативної складових системи безпеки життєді-

яльності та стабілізації системи міжнародних відносин підвищує ефективність дій по розв'язанню конфліктів в сучасних умовах, дозволяє одночасно включати політичні, військові, економічні, соціальні, правові важелі впливу на результат.

Так, для України сьогодні в процесі вирішення конфлікту з РФ важливі і політична підтримка на рівні ООН, ЄС, НАТО; і фінансова підтримка МВФ, і економічні санкції проти країни-агресора з боку багатьох держав, і гуманітарна допомога як міжнародних організацій, так і окремих країн.

Все це спрямовується на ліквідацію асиметрії взаємин міжнародних суб'єктів, вирівнює можливості подолання нерівності, поєднує зусилля державних і недержавних акторів в процесі розв'язання конфліктів, сприяє усвідомленню ролі ненасильницьких методів вирішення проблем та необхідності вдосконалення безпекових механізмів, адекватних сучасним реаліям в системі міжнародних відносин.

Україна сьогодні включена у цей процес, виступаючи як у якості його суб'єкта, так і об'єкта. Висновки, що будуть зроблені на підставі аналізу нинішньої ситуації, мають сприяти реформуванню всієї системи міжнародних відносин та зміні місця і ролі в ній України як суверенної демократичної держави, яка чітко усвідомлює власні національні інтереси і підтримує демократичні миролюбні зусилля партнерів задля укріплення миру і стабільності всієї міжнародної системи.

Бібліографічний список:

1. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія /О.Г. Білорус. – К.: ВО «Батьківщина», 2001. – 300 с.
2. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи /М. Михальченко. – К.: Відродження, 2004.-487 с.
3. Скрипнюк О. Демократія: Україна і світовий вимір / О. Скрипнюк. – К., 2006. – 367 с.
4. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / за ред. Ф. М. Рудича. – К.: МАУП, 2002. – 487 с.
5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. //Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
6. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 78 – Ст. 2592.

В статье анализируется специфика содержания и применения современных мирных и военных способов разрешения конфликтов, обеспечения стабильности системы международных отношений на примере Украины.

The article provides the analysis of the peculiarities of essence and application of contemporary non-military and military ways and means for conflict settlement, granting the stability international relations system at the example of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2015

УДК 341.2:341.3

Севостьянова Н. І., Міністерство юстиції України

АНЕКСІЯ КРИМУ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

У даній статті досліджується право на самовизначення, його характеристика, а також форми реалізації. Розкрито трансформацію розуміння цього права та методів його реалізації у зв'язку з історичним розвитком суспільства та міжнародного права. Звертається увага на те, що історії відомі випадки спекулювання правом на самовизначення з метою дестабілізації ситуації у окремих регіонах та реалізації геополітичних амбіцій держав. Досліджено практику організації та проведення референдумів на основі демократичних принципів. Наводиться аналіз невідповідності референдуму, який було проведено навесні 2014 року у Криму загальноприйнятій практиці проведення референдумів.

Розвиток міжнародних відносин та практика міжнародних судових установ зумовлюють нову інтерпретацію окремих категорій та понять у міжнародному праві. Проте, не дивлячись на такі зміни, фундаментальною ціллю функціонування міжнародного права є забезпечення миру на усіх континентах, економічного розвитку держав та стабільного міжнародного співробітництва. Навіть найскладніші процеси у міждержавних відносинах повинні досягати врегулювання згідно принципів міжнародного права, порушення яких однією з держав може стати причиною дестабілізації міжнародних відносин. Вчасне звернення до механізмів врегулювання міждержавних конфліктів на основі норм міжнародного права є запорукою подальшого розвитку нашої цивілізації, а будь-яке спекулювання такими нормами може неминуче призвести до деградації держав та порушення прав їх громадян.

Одним з основоположних у міжнародному праві є право на самовизначення, яке забезпечує демократичний розвиток держав та безпосередньо пов'язане з такими категоріями як суверенітет та територіальна цілісність. Саме тому, будь-яке зловживання таким правом є не припустимим на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин та може завдати негативний вплив окремим державам.

 © Севостьянова Н. І., 2015

Актуальність цієї статті зумовлена необхідністю вивчення права на самовизначення з огляду на сучасні процеси розвитку держав. Аналізу елементів права на самовизначення та його застосуванню Російською Федерацією для виправдання своїх дій на території Кримського півострову присвячена дана стаття. Порівняно незначна кількість досліджень буа зосереджена на вивченні практики організації референдумів у демократичних країнах та проведенні аналізу на відповідність організації таких окремих референдумів зазначеній практиці, що і обумовлює новизну даного дослідження.

Самовизначення у міжнародному праві розуміється, як юридичне право «спільноти» набувати певного ступеня автономії від суверена [1, с. 378; 2, с. 369 – 382]. У цьому сенсі поняття «спільноти» є скоріш юридичною ніж природною категорією [2, 369 – 382]. Це поняття цілеспрямовано було залишене без чіткого визначення у міжнародному праві, аби уникнути його широкого тлумачення та не допустити дестабілізацію держав, що є небезпечним для миру та безпеки[3].

Право на самовизначення стало звичаєвою нормою міжнародного права, яка застосовується та є обов'язковою для усіх країн[1, с. 378; 4; 5; 6; 7], та на сьогоднішній день закріплена у багатьох міжнародних конвенціях та договорах [8; 9; 10].

Згідно праву на самовизначення, група осіб зі спільною ідентичністю та зв'язком з визначеною територією має право вирішувати своє політичне майбутнє демократичним шляхом.[1, с. 378] Право національних спільнот на самовизначення може виражатися набуттям ними простих політичних та репрезентативних прав у країнах з системою централізованого управління, а у деяких випадках реалізовуватися у формах починаючи з «ремедіального відокремлення» до набуття незалежності. Право на самовизначення може набувати різних форм, таких як: самоврядування, автономія та у деяких випадках – незалежність[11, с. 142]. Саме тому актуальним є питання, чи створює право на самовизначення подальшу можливість сецесії та здобуття незалежності[12, с. 112].

За традиційного підходу проголошення незалежності та сецесія, як форми реалізації права на самовизначення застосовувалися до спільнот, які перебували у колоніальному стані, були пригнічені іншими державами [1, с. 380] або чиї права та свободи зазнавали тиску зі сторони національної влади. У сучасному міжнародному праві визнається, що народ або нація має право відокремитися від існуючої держави за умов кричущих зловживань правами представників такої спільноти[1, с. 380]. Це право стало відомо як право на «ремедіальне відокремлення», яке отримало свій розвиток після випадку з Аландськими островами[1, с. 378; 13, с. 5 – 10; 14, с. 28].

Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [10] (далі – Декларація) обумовлює право не колоніального народу на відділення від існуючої держави у випадку відмови останньої у праві такого народу на демократичне самоврядування у складі цієї держави. У Декларації вказується, що ніщо у пункті, яким проголошується право рівноправності та самовизначення народів, не повинно тлумачитися, як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які призводили б до розчленування або до часткового або повного порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних і незалежних держав, що дотримуються у своїх діях принципу рівноправності і самовизначення народів, як цей принцип викладено у Декларації, і, внаслідок цього, мають уряди, що представляє незалежно від раси, віросповідання чи кольору шкіри весь народ, що проживає на даній території [16].

З огляду на сучасний розвиток міжнародного права та на документи інших установ ООН, [17; 18] деякі дослідники звертають увагу, що право народів на «ремедіальне відокремлення» починає сприйматися як норма. За умови, коли правління країною є не репрезентативним та таким, що порушує права людей, набагато більше форм самоврядування набувають потенціального ефекту дестабілізації. Як наслідок не виключенням є проголошення та сецесія, які у подальшому можуть бути визнані легітимними. Слід зауважити, що важливим аспектом під час реалізації права на самовизначення є підтримка народу, що відокремлюється, іншими державами [11, с. 146]. У такому випадку спільноти, що заявляють про відокремлення повинні мати право на пошук та отримання зовнішньої допомоги, а у випадках кричущого порушення прав народів державою, від якої вони відокремлюються, інші країни та організації не можуть мати права відмовитися від надання допомоги новій державі [1, с. 384]. Якщо право народів та націй на відокремлення за умов значного порушення їх прав з точки зору теоретичного сприйняття починає сприйматися як звичаєва норма міжнародного права, то з огляду на практичний аналіз реалізації цього права, воно може бути втілено у життя за умови достатньої політичної (а з часом і не тільки політичної) підтримки народу або нації, що відокремлюється, іншими державами.

Не дивлячись на формування критеріїв, якими характеризуються та за якими визнаються принципи рівноправності та самовизначення націй та народів, за умов сучасного розвитку міжнародних відносин історії відомі випадки спекулювання правом на самовизначення та, більш того, використання його для виправдання відверто дестабілізуючих сепара-

тистських процесів, головною метою яких зазвичай є захоплення окремих територій певних держав іншими та порушення територіальної цілісності. Одним з найбільш відвертих випадків такого спекулювання можна вважати анексію Автономної республіки Крим (далі – АРК) та подальшу її інкорпорацію до складу Російської Федерації.

Проведення демократичного референдуму вважається нагальним процесуальним кроком для реалізації права на самовизначення. Сучасне міжнародне право визнає проведення референдуму, як обов'язковий елемент для реалізація колективного права на самовизначення. Під час організації та проведення референдуму вкрай важливим є слідування процесуальним вимогам та правилам, адже від цього залежить визнання результатів референдуму суб'єктами міжнародного права. Більш того, проведення референдуму з метою реалізації права на самовизначення повинно відбуватися демократичним та мирним шляхом, за прозорою процедурою голосування, а також за умов вичерпання можливості вирішення територіальних питань шляхом переговорів [19] з усіма сторонами, на чиї інтереси може мати вплив проведення такого референдуму.

Основою проголошення незалежності АРК та подальшої її інкорпорації до складу Російської Федерації став референдум, проведення якого є незаконним відповідно до положень Конституції України [20]. Відповідно до статті 2 Конституції України «Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною»[21]. При цьому статус автономії Криму визначено у Розділі Х Конституції України. Стаття 134 Конституції вказує, що «Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання» [21]. Автономний статус надає населенню Криму певні права та самоврядування, а також право проведення референдуму, проте, такими референдумами можуть вирішуватися лише питання місцевого значення. Стаття 73 визначає, що будь-які зміни щодо території держави можуть вирішуватися проведення виключно всеукраїнського референдуму [21].

Проведення референдуму у Криму є порушенням положень Конституції України, та, більш того, не відповідає сучасним визнаним у світі стандартам проведення референдумів [19]. Загальний принцип вільного вибору закріплено у статті 3 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [22] та у статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також у інших міжнародних договорах, сторонами яких є Україна. Складовими елементами, за наявності яких визнається

відповідність принципу вільних виборів є свобода, конфіденційність голосування особи, рівність, а також універсальність виборів. У 2007 році Венеціанська комісія розробила Кодекс належної практики проведення референдумів [23] (далі – Кодекс), у якому викладено організаційні та практичні принципи проведення референдумів. Кодекс є достатньо складним документом, проте країнам-член Ради Європи слід звертатися до нього, як до визнаного джерела. І хоча цей Кодекс не створює норми міжнародного права, що є обов'язковими для виконання усіма державами, тим не менш, у Кодексі містяться міжнародні стандарти та визнана державами практика проведення референдумів [24, с. 380].

Щодо процесуальних правил організації референдуму, то існує визнана практика зі змістовного формулювання питань під час референдуму. Питання, що ставляться на референдумі повинні не мати подвійного змісту, тобто бути чітко визначеними та не повинні вводити в оману голосуючих. Зміст питань повинно бути викладено у такий спосіб, щоб особа, яка голосує, могла дату просту відповідь «так» чи «ні» [23]. Проте, під час проведення референдуму у Криму цей принцип не було взято до уваги. Можна стверджувати, що мало місце порушення правил формулювання запитань, що виносяться на голосування. По-перше, на голосування було винесено одразу два питання, хоча Кодекс Венеціанської комісії з належної практики з референдумів передбачає, що під час референдуму можливо голосувати лише щодо одного питання, на яке повинно бути надано чітку відповідь «так» чи «ні». Два питання, що містилися у опитуванні не залишали можливості голосуючи зберегти Криму статус quo. В одному з питань пропонувалося відновити Конституцію Криму 1992 року проте, без зазначення, яку саме Конституцію, адже існують дві Конституції Криму, що датовані 1992 роком [25].

Аналізуючи відповідність референдуму, проведеного у Криму, визнаним стандартам, важливо зазначити, що Кодекс Венеціанської комісії передбачає декілька інших процесуальних правил, які повинні бути виконані під час організації та безпосереднього проведення референдуму. Кодекс потребує наявність закону, яким би визначалася процедура голосування під час референдуму, а також присутність національних та міжнародних спостерігачів. Саме присутність міжнародних спостерігачів під час проведення референдумів є міжнародно визнаною практикою та представляє собою звичаєву норму міжнародного права [19].

Отже, аналіз наведених фактів свідчить про невідповідність такого референдуму визнаним міжнародною спільнотою стандартам

проведення референдумів, окремі з яких є звичаєвими нормами міжнародного права.

Аналізуючи організацію проведення референдуму у Криму, можливо стверджувати, що референдум відбувся з порушенням принципу вільних виборів, адже на момент голосування військові Російської Федерації контролювали територію Криму та інфраструктуру півострова. У той самий час міжнародні стандарти вимагають відсутність військового впливу від опозиційних сторін під час голосування на референдуму, а також підтримку нейтралітету місцевою владою [23] до кінцевого оголошення результатів. Вочевидь, що обидва ці елементи були відсутні під час проведення референдуму у Криму.

Присутність великої кількості російських військових на території кримського півострову під час проведення референдуму може розглядатися як застосування сили на території іноземної держави. Таке застосування військової сили Російською Федерацією неодноразово обґрунтовувала, як спосіб забезпечення реалізації права на самовизначення. Проте, таке обґрунтування застосування сили не може розглядатися як виправдане. У згаданій вище Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй не міститься положень, які б дозволяли проведення будь-яких військових дій у підтримку права на самовизначення.

Для аргументації законності застосування сили з метою забезпечення реалізації права на самовизначення, необхідним буде наведення нової інтерпретації декількох фундаментальних принципів міжнародного права. Більш того, для аргументації застосування сили з метою реалізації права на самовизначення, по-перше, необхідно довести, що населення Криму дійсно є суб'єктом, яким може бути застосоване таке право. По-друге, необхідно навести факти того, що на весні 2014 року мали місце події, що можна кваліфікувати, як такі, що змусили населення Криму вдатися до «ремедіального відокремлення». Отже, на час сецесії Криму на весні 2014 року не було достатньо фактів та подій, які б підпадали під критерії для застосування принципу самовизначення та відокремлення від держави. Більш того, не було факту визнання Криму, як незалежної держави іншими країнами.

Отже, беззаперечним фактом є те, що проведення референдуму у Криму навесні 2014 року відбулося з порушенням національного законодавства України та визнаних міжнародних стандартів. Право на самовизначення характеризується, як одне з основоположних принципів міжнародного права, через важливість якого будь-яке спекулювання ним може призвести до значного порушення прав

людини та норм міжнародного права, а, отже, таке спекулювання повинно бути припинено. Більш того, на сучасному етапі розвитку світової спільноти та з огляду на важливість забезпечення стабільності у міждержавних відносинах будь-які порушення фундаментальних принципів міжнародного права повинні зазнавати неминучого притягнення до відповідальності держав-порушників.

Бібліографічний список:

1. Scharf M. Earned Sovereignty: Judicial Underpinnings / Michael P. Scharf // Denver Journal of International Law and Policy. – 2003. – № 31. – p. 373 – 379.
2. Gruda Z. Some Key Principles for a Lasting Solution of the Status of Kosova: Uti Possedetis, The Ethnic Principle, and Self-Determination / Zejnullah Gruda. // Chicago-Kent Law Review. – 2005. – № 80. – p. 353 – 367.
3. Brown B. Human Rights, Sovereignty, and the Final Status of Kosovo / Bartram S. Brown. // Chicago-Kent Law Review. – 2005. – №80. – p. 235 – 249.
4. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276, Advisory Opinion, 1971 I.C.J. 16, 31–32 (June 21);
5. Western Sahara, 1975 I.C.J. 12, 31–33 (Oct. 16);
6. Frontier Dispute (Burk. Faso v. Mali), 1986 I.C.J. 554, 566–67 (Dec. 22);
7. East Timor (Port. v. Austl.), 1995 I.C.J. 90, 265–68 (June 30).
8. United Nations, Charter of the United Nations, 24 October 1945, 1 UNTS XVI
9. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, G.A. Res. 1514 (XV), ¶ 2, U.N. Doc. A/64 (Dec. 24, 1960)
10. Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations, G.A. Res. 2625 (XXV), ¶ 1, U.N. Doc. A/64 (Oct. 24, 1970)
11. Sterio M. On the Right to External Self-Determination: «Selfistans,» Secession, and the Great Powers' Rule / Milena Sterio. // Minnesota Journal of International Law. – 2010. – №19. – p. 137 – 176.
12. Dunoff J. International law : norms, actors, process : a problem-oriented approach / J. Dunoff, S. Ratner, D. Wippman. – New York: Aspen Publishers, 2006. – 1044 p.
13. Report of the International Committee of Jurists Entrusted by the Council of the League of Nations with the Task of Giving an Advisory Opinion upon the Legal Aspects of the Aaland Islands Question. // League of Nations Official Journal. – 1920. – p. 3 – 19.
14. The Aaland Islands Question: Report Submitted to the Council of the League of Nations by the Commission of Rapporteurs, League of Nations Doc. B7/21/68/106 (1921) at p. 28

15. Castellino J. International Law and Self-Determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession With Formulations of Post-Colonial National Identity / Joshua Castellino. – The Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, 2000. – 286 p.
16. G.A. Res. 2625 (XXV), 2, U.N. GAOR, 25th Sess., Supp. No. 28, at 121, U.N. Doc. A/8028 (1970)
17. Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination & Protection of Minorities, Protection of Minorities: Possible Ways and Means of Facilitating the Peaceful and Constructive Solution of Problems Involving Minorities, 84, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1993/34 (Aug. 11, 1993).
18. Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, U.N. GAOR, 51st Sess., Supp. No. 18 at 125–26, 11, U.N. Doc. A/51/18 (Sep. 30, 1996).
19. Peters A. Sence and Nonsense of Territorial Referendums in Ukraine, and Why the 16 March Referendum in Crimea Does Not Justify Crimea's Alteration of Territorial Status under International Law [Електронний ресурс] / A. Peters. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: www.ejiltalk.org.
20. Venice Commission, Opinion on «Whether the Decision taken by the Supreme Council of the autonomous Republic of Crimea in Ukraine to organise a Referendum on becoming a constituent territory of the Russian Federation or Restoring Crimea's 1992 Constitution is Compatible with Constitutional Principles», Opinion no. 762/2014, 21.3.2014, Doc. CDL-AD(2014)002.
21. Конституція України, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
22. Council of Europe. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14 [Електронний ресурс] / Council of Europe. – 1950. – Режим доступу до ресурсу: http://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html.
23. Venice Commission, Code of Good Practice on Referendums, CDL-AD(2007)008rev.
24. Marxsen C. The Crimea Crisis – An International Law Perspective / Christian Marxsen. // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (Heidelberg Journal of International Law). – 2014. – № 74. – p. 367–391.
25. Kolstoe P. Russians in the former Soviet republics / Paul Kolstoe. – London: Hurst & co/Indiana University press, 1995. – 305 p.

В данной статье проанализированы понятие и характеристика права на самоопределение, а также формы его реализации. Раскрыта трансформация понимания данного права и методов его реализации в связи с историческим развитием общества и международного права. Обращается внимание на то, что истории известны случаи спекуляции правом на самоопределение

с целью дестабилизации ситуации в отдельных регионах и реализации геополитических амбиций определённых государств. Изучено практику организации референдумов на основе демократических принципов. Проводится анализ несоответствия референдума, организованного в Крыму весной 2014 года, общепринятой практики проведения референдумов.

The notion and characteristic of the fight to self-determination as well as the forms of its realization are analyzed in this article. The transformation of this right and its realization methods are studied with regard to historical development of the society and International law. In this article attention is paid to the issue that in the modern history there are fact of speculation with the right to self-determination with the aim to destabilize situation in particular regions and to realize geopolitical ambitions of concrete States. The practice of referendums' organization based on democratic principles is studied. The non-compliance of the referendum organized in Crimea on spring 2014 with the recognized practice of referendums' organization is further analyzed.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2015

УДК 327.3:327.35:321.728

Польовий М. А., НУ «ОЮА»

ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТЕРОРИСТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Стаття присвячена аналізу гіпотези щодо наявності причинно-наслідкового зв'язку між розвитком сучасних форм міжнародного тероризму та розвитком різноманітних форм глобального громадянського суспільства.

Актуальність проблеми міжнародного тероризму в сучасному світі не викликає жодних сумнівів. Однією з головних характеристик цього явища в наш час можна вважати його поступове розширення в кількісному та, певною мірою, якісному сенсі. Дійсно, тероризм стає більш різноманітним, охоплює дедалі більше країн та соціальних груп. Групи, які його використовують, належать до різних соціальних верств, представляють осіб різної національності та віри. Терористична тактика, за збереження головних рис, також розвивається в бік ускладнення та урізноманітнення. Водночас можна констатувати, що поступове

 © Польовий М. А., 2015

збільшення кількості антитерористичних заходів позитивно корелює зі зростанням терористичної загрози.

Метою даної роботи є виклад гіпотези відносно наявності зв'язку у формуванні феномену глобального громадянського суспільства та у розвитокві сучасного міжнародного тероризму.

Багато дослідників погоджуються з твердженням про те, що феномен міжнародного тероризму безпосередньо пов'язаний з розвитком глобалізації. Власне, до сьогодні популярною є точка зору, згідно якої виникнення міжнародного тероризму може бути описане в термінах архаїчної і асиметричної реакції на глобалізацію з боку світових аутсайдерів, нездатних вписатися в нові правила гри. У багатьох західних інтерпретаціях, які часто повторюються й в роботах вітчизняних авторів, ситуація описується в термінах зіткнення цивілізацій – як зіткнення світових політичних і соціально-економічних процесів та нових інститутів, які глобалізуються, з традиціоналістськими ідеологіями та організаційними практиками. Причому міжнародний тероризм представляють діяльним запереченням «усього західного» і/або бойовою квінтесенцією примітивного антиглобалізму, порівнянного за безглуздям з британським лудізмом XIX ст. [2].

Інший варіант пояснення подальшого розвитку міжнародного тероризму спирається на згадування про особливу роль, яку в його становленні зіграла близькосхідна політика США. Підтримка авторитарних арабських режимів (від Єгипту до Саудівської Аравії) і проізраїльська політика Вашингтона, як вважають деякі автори, викликали опір групи арабських крайніх традиціоналістів до таких дій. З цієї точки зору прагнення учинити дієвий опір глобалізації являється побічним результатом міжнародних конфліктів на Близькому Сході. Тероризм виступає в даному випадку засобом відвернення Заходу (та, вужче, США) від підтримки місцевих авторитарних (та недостатньо традиціоналістських) режимів.

Слід зазначити, що версії про нібито «застарілість» сучасних терористичних організацій не витримують критики, оскільки практика показує їх швидку пристосовуваність до новітніх реалій – як в організаційному плані, так і в логістичному, так і в військово-тактичному. Дійсно, у світі, що складається з країн з проникними кордонами, з країн, які відчувають поступове розмивання територіального суверенітету, міжнародні терористичні організації почуваються досить впевнено. Вони засвоїли нові прийоми і методи організації, адаптувалися до стрімкого розвитку комунікаційних і інформаційних технологій. Звісно, можна сперечатися, наскільки поведінку та засоби відтворення організаційної структури сучасних терористів можна вважати

подібною до мережевої, та які характеристики властиві цій мережі, але подібність міжнародних терористичних організацій інститутам глобального громадянського суспільства складно не помітити.

Загальновизнані «фонові» причини розквіту тероризму в сучасному світі пригадуються майже в кожній роботі з цього приводу та добре відомі. Серед них, наприклад, кризові процеси, що характерні для сучасного розвитку: історичний досвід століття з війнами та державним терором; негативні наслідки науково-технічної революції: різкі структурні зрушення, які підсилюють міграційні та маргіналізаційні процеси, загострені екологічні та демографічні проблеми, «інформаційний вибух», круте ламання традиційних стереотипів та соціальних орієнтирів; насадження культу насильства, нехтування правами людини; загроза ядерної війни та екологічної катастрофи, що веде до песимізму, постійного неспокою, страху та озлобленості, до знецінення людського життя, психологічної вседозволеності; виникнення глобальної взаємозалежності соціально-економічних, політичних, ідеологічних процесів; зростання бажання до звільнення природних інстинктів людини від норм та вимог цивілізації, які її обмежують. Інша група передумов базується на революційних процесах сучасної епохи та національно-визвольних рухах, на яких базується лівий тероризм. Окремий пласт передумов пов'язаний із зацікавленістю правлячих еліт (особливо в біполярну епоху) в різних формах тероризму як засобу досягнення політичної мети у зовнішній та внутрішній політиці. Четвертою групою причин появи та розквіту тероризму називають світопорядок перехідного періоду, розвал старих глобальних регіональних структур міжнародної безпеки, що надає додаткові можливості самореалізації для міжнародного тероризму [1, с. 321-323].

Звернемо увагу на ту обставину, що вплив більшості зі згаданих «причин» саме на розгортання тероризму вкрай складно верифікувати. Йдеться лише про певний збіг у часі розвитку тероризму та розвитку вказаних вище явищ (й те не завжди, як у випадку з біполярним протистоянням – воно вже понад 20 років як припинено, а тероризм все набирає обертів).

Водночас, незважаючи на наявність розгалужених переліків причин появи тероризму взагалі та його розвитку в сучасності, можна констатувати, що винайдення цих переліків причин ніяк не позначається на результативності боротьби з тероризмом. Складається враження, що невдачі боротьби з тероризмом базуються не лише на складності та глобальності його причин, а й на не зовсім вірному розумінні істинних базових причин розвитку сучасного міжнародного тероризму.

До наведеного вище переліку можна додати й рідше згадуваний нечуваний розвиток засобів масової інформації, які надають змогу швидко розповсюдити інформацію про терористичний акт, а телебачення – ще й зробити його наслідки наочними, що є важливою складовою терористичного залякування. Дійсно, цього чинника не існувало аж до другої половини двадцятого століття, але добре відомо, що й «сарафанне радіо» було потужним засобом передавання пліток та іншої інформації достатньо широкому колу осіб. Й це при тому, що загальна кількість населення була значно меншою. Отже, вплив на терористичні можливості від зростання потужності засобів масової інформації майже повністю елімінується значним збільшенням загальної кількості населення та «загальна інформаційна потужність» в перерахунку на особу залишається приблизно однаковою.

Отже, питання пошуку інших, більш схожих на істинні, причин розквіту сучасного міжнародного тероризму залишається відкритим.

Нагадаємо, що головними суттєвими рисами сучасного (міжнародного чи «національного») тероризму виступають наступні [1]:

1) організоване насильство, або загроза його застосування;

2) використання сили з політичною метою, що визначається мотивом та спрямованістю терористичного акту. Отже, акт фізичного насильства (або загроза такого насильства) робить терористичним його мета впливу на політичну владу;

3) поєднання високого рівня політичної мотивації з низьким рівнем участі мас;

4) намагання, крім нанесення безпосередньої шкоди власне жертві, справити певний ефект: посіяти страх, створити загрозу для широкого кола осіб, тобто саме тероризувати. Саме тому здійсненням замаху та закінченням бойової операції терористична акція не завершується. Її головне значення не просто в усуненні окремих осіб, нанесенні матеріальних збитків і так далі, а в досягненні соціального резонансу, в залякуванні урядів, певних соціальних груп або цілих народів. Варто нагадати думку американських дослідників Шульца і Слоена, згідно якої дії терористів значно більшою мірою «мають на меті вплинути на поведінку певних соціальних груп, ніж нести їм загибель» [Цит. за: 3, с. 295]. Можна побачити, водночас, що на початку розвитку тероризму функція залякування ніби знаходилася в тіні, а приблизно з середини XX ст. залякування стає чи не головним змістом тероризму. Щонайменше, найвідомішою його рисою.

Ми підтримуємо точку зору про те, що головним чинником розгортання сучасних форм тероризму із вказаними вище ознаками – в тому числі із залякуванням населення з метою отримання політичного

зиску, – виступає розвиток демократичних політичних режимів та, що не менш важливо, розгортання системи демократичної ліберальної освіти [1, с.325].

До такого висновку підштовхує кілька обставин: по-перше, тероризм із сучасними параметрами, про які йшлося вище, з'являється лише після другої світової війни, саме тоді, коли, як загальновизнано, демократія набуває зрілих форм і стає майже зразковою в ряді розвинутих країн. По-друге, аналіз низки терористичних актів, що відбувалися в 1978-1990 рр. також приводить до твердження про наявність істотного зв'язку між тероризмом та демократією. Наприклад, К.О. Нарочницька [5], спираючись на дослідження В. Єубанка та Л. Вейнберга стверджує, що «стабільна демократія та тероризм супутні один одному» [6 – цит. за: 5, с. 31]. В.Єубанк та Л.Вейнберг, які здійснили аналіз майже 3000 терористичних актів за 1978 – 1990 рр., стверджували більш розлого: «саме стабільні, безпечні демократії, які знаходяться у центрі «демократичної зони», є найбільш вразливими для терористичного насильства»; «… чим більш демократичний режим, тим більша вірогідність того, що різні групи будуть висловлювати протест як у ненасильницькій, так і в насильницькій формі» [6 – цит. за: 5, с. 33].

Отже, якщо паралельність в часі появи та розвитку тероризму і демократії не викликає сумніву, наявність істотного зв'язку вглядає, на перший погляд, більш сумнівним. Розберемо аргументи щодо цього.

Нагадаємо, що головною сутнісною рисою добре відомого сучасного міжнародного тероризму є залякування населення певної країни (країн) з метою здійснення певного впливу на політичну владу. Для більшої наочності викладу нагадаємо досить рідкий приклад успішного для терористів за результатами акту: підриви електропотягів в Мадриді в березні 2004 року з офіційно проголошеною метою помсти за участь Іспанії у коаліції країн, що здійснювали вторгнення до Іраку. Ці теракти супроводжувались наполегливим побажанням до іспанського уряду щодо виводу іспанських військ із Іраку. Враховуючи вибори, які відбувались через три дні після вибухів, вповні очікуваним стало те, що уряд під тиском заляканого населення виконав вимоги терористів та здійснив виведення іспанських військ протягом трьох місяців після даних терактів.

Ми вже мали можливість вказувати на те, що тільки демократичний режим і може надати достатньо «живильного середовища» терористичним діям [1]. Дійсно, лише за демократичного політичного режиму складаються всі необхідні умови для здійснення спроб досягнення політичної мети особами, які за тих чи інших обставин незадоволені законними способами політичної дії, шляхом здійснення терорис-

тичних актів сучасного типу. Більше того, серед відомих на сьогодні позазаконних засобів політичного впливу цей спосіб може вважатися найбільш результативним, що й продемонстрували події в Іспанії 2004 р.: під тиском заляканого терактами населення демократично обраний уряд не мав іншого шляху залишитись при владі, крім виконання вимог терористів.

Водночас було б спрощенням вважати, що лише міжнародні покидьки, користуючись вказаними вразливостями справжніх демократій, намагаються досягнути своїх брудних цілей тероризмом. Дуже важливою умовою задуму будь-якого терористичного акту є, так би мовити, освітня складова: для того, щоб планувати дію, результатом якої буде виконання моїх вимог політичною владою, я повинен знати, у кого ця влада – в простішому випадку – в народа чи в авторитарного керівника. Отже, цілком логічним виглядає припущення про те, що планування (в стратегічному сенсі) терористичних дій можуть здійснювати лише особи зі справжньою «демократичною освітою» – особи, яким втокмачили у коледжах та університетах, що джерелом влади в даній країні є народ (або ж, мовляв, якщо не знаєш, в кого влада, почитай Конституцію). Цьому припущенню пасує спостереження В. Єубанка та Л.Вейнберга, згідно якому саме громадяни демократичних країн частіше всього є терористами та їх жертвами [6 – цит. за: 5, с. 38].

Але звернемось до іншої складової терористичних дій. Якщо ми погоджуємося з тим, що організаторами та часто й виконавцями цих дій стають люди з «демократичною освітою», а також з наявністю певної ідейної платформи, на якій об'єднуються національні терористичні групи в окремих державах, то ми можемо побачити суттєву подібність організацій терористів до будь-яких громадських організацій (звісно, крім чинників неконституційності та антигуманності їх цілей). З наведених вище аргументів щодо зв'язку тероризму та демократії власне й випливає, що організаційно-політичні умови появи терористичних організацій майже не відрізняються від умов появи та розвитку нормальних звичних нам інститутів громадянського суспільства. Можна називати терористичні організації викривленими громадськими інститутами, зіпсованими, перетвореними чи надавати ним будь-яких епітетів, але це не відміняє їх подібності до решти громадянського суспільства.

Звернемо тепер увагу на те, що в умовах загальновизнаного розгортання глобалізації, яка, як вже вказувалося, справляє свій позитивний вплив на полегшення організації та дій міжнародних терористичних груп, а також, що важливо, й на розповсюдження інформації про терористичні дії та їх цілі, без чого ці дії втрачають сенс залякування, спостерігається й розвиток глобального громадянського суспільства.

Це специфічне громадянське суспільство характеризується тими ж мотивами розвитку, що і його національні аналоги – намагання соціально активних громадян об'єднатись для реалізації власних інтересів і, так само як у випадку із «національним» громадянським суспільством, це об'єднання відбувається без ініціативи чи значного впливу держави. Ба більше: у випадку із глобальним суспільством вплив держави майже відсутній. Прозорість державних кордонів для руху інформації, ідей, громадянського спілкування та грошей, а також наявність достатніх транснаціональних каналів комунікації створює достатньо сприятливі умови для подальшого розвитку інститутів глобального громадянського суспільства.

Отже, на нашу думку, немає підстав відмовляти в наявності повної аналогії між глобальним та «національним» громадянським суспільством, що, вкупі із попередньо висловленими зауваженнями, дозволяє стверджувати про суцільну теоретичну можливість формування міжнародних терористичних («громадянських» у висловленому вище сенсі) груп в русі подальшого розвитку глобального громадянського суспільства. Так само, як і у випадку «національних» терористичних організацій, їх можна називати чи характеризувати як завгодно, але теоретичну можливість їх появи можна вважати безсумнівною.

Звернемо увагу на те, що у нашій аргументації йдеться саме про міжнародні терористичні організації в сенсі їх формування та членства та в сенсі намагання вплинути на міжнародну суспільно-політичну структуру. Тобто це не навіть звичні вже на сьогодні національні по суті терористичні організації, які базуються, наприклад, в Іраку чи Афганістані, та намагаються з різним ступенем успішності здійснювати акти міжнародного тероризму – терористичних дій проти громадян інших країн та/або в інших країнах. Зрозуміло, що справжні міжнародні терористичні організації, які формуватимуться за лекалами міжнародного громадянського суспільства представлятимуть собою значно більшу загрозу сучасним демократіям та відповідному тренду світової суспільно-політичної культури як внаслідок своєї «мережевої» (а відтак складної для ліквідації) структури, так і через початкову спрямованість на новий тип терористичного залякування – не просто громадян окремої демократичної країни, а населення усього «демократичного світу».

Отже, можемо стверджувати, що поступовий розвиток глобального громадянського суспільства за збереження тренду подальшої демократизації світової політичної культури сприятиме розгортанню нових міжнародних організацій терористичного спрямування. Проблему подальших досліджень становлять чинники, які можуть слугувати каталізаторами, або ж інгібіторами розвитку подібних організацій.

Бібліографічний список:

1. Польовий М.А. Джерела сучасного політичного тероризму в демократичних режимах / М.А. Польовий // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль, 2014. – Вип. 19. Ч. 1. – С. 319 – 327.
2. Schreiber J. The ultimate weapon : Terrorists and World Order. – N. Y. : William Morrow, 1978. – 218 p.
3. Мошкова Л.И. Понятие и сущность терроризма / Л.И.Мошкова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2000. – Вип. 9. – С. 294 – 299.
4. Кримінальний кодекс України : затверджений Законом України № 2341-III від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1335369427674983
5. Нарочницкая Е. А. Терроризм и демократия : (на примере этнического терроризма в странах Запада) / Е.А. Нарочницкая // Актуальные проблемы Европы : сб. науч. тр. / РАН, ИНИОН. – М. : Изд-во ИНИОН РАН, 2003. – №1 : Европа и США перед вызовом терроризма. – С . 27 – 59.
6. Eubank W. Terrorism and democracy / W.Eubank, L.Weinberg // Terrorism and political violence. – L., 2001. – Vol. 13. – №1. – P. 155 – 164.

Статья посвящена анализу гипотезы о наличии причинно-следственной связи между развитием современных форм международного терроризма и развитием разнообразных форм глобального гражданского общества.

The article is devoted to the analysis of hypothesis about the presence of substantial connection between development of modern forms of international terrorism and development of various forms of global civil society.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2015

УДК 341.645.5:341.231.14.001.8

Пташинська В. П., НУ «ОЮА»

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІМПЛЕМЕНТАЦІЮ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Стаття присвячена питанням застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у внутрішній діяльності держави. Основну увагу приділено рішенням Європейського суду з прав людини, їх впливу на національну імплементацію Конвенції. Розглянуто напрямки імплементації Конвенції у правову систему України.

© Пташинська В. П., 2015

Вступ України до Ради Європи поставив перед країною ряд питань, пов'язаних із процесом встановлення і забезпечення відповідності національного законодавства та юридичної практики держави вимогам європейських стандартів з прав людини, зокрема, нормам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ратифікувавши Конвенцію, Україна висловила згоду на її обов'язковість, надала їй статусу частини національного законодавства та розпочала процес імплементації даного міжнародного договору у національний правопорядок.

Проблема імплементації міжнародних договорів традиційно досліджувалася в науці міжнародного права такими відомими юристами-міжнародниками, як М.М.Антонович, Е.Бредлі, М.В.Буроменський, В.Г.Буткевич, О.С.Гавердовський, Л.Г.Гусейнов, М.Дженіс, А.І.Дмітрієв, Г.В.Ігнатенко, І.І.Лукашук, Р.А.Мюллерсон, С.В.Шевчук, А.А.Яковлєв та іншими. Однак у їх працях здебільшого відображались проблеми міжнародно-правової, а не національної імплементації.

Окремі аспекти судового застосування в Україні практики Європейського суду з прав людини, а також способів імплементації правових позицій, що становлять її зміст, у національну правову систему розглядали у своїх працях І.А.Войтюк, І.В.Дмитриченко, О.І.Євтушенко, В.І.Євінтов, О.В.Климович, В.П.Кононенко, Д.Д.Луспеник, В.В.Лутковська, А.С.Мацко, В.Є.Мармазов, В.П.Паліюк, П.М. Рабінович, Н.М. Раданович, О.В. Соловйов, Т.І. Фулей та інші.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод відзначається високим рівнем абстрактності її приписів, насиченістю оціночними поняттями («розумний строк», «достатньо часу й можливостей», «інтереси правосуддя» тощо), внаслідок чого її основний зміст розкривається у відповідній прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, що сформувалася в ході застосування норм цього міжнародного акта Судом.

Для України як держави-учасниці Конвенції знання та використання таких прецедентів при застосуванні норм останньої є необхідною запорукою виконання взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, що з неї випливають. Звідси рішення Суду наділяються певними можливостями щодо внутрішньодержавної імплементації Конвенції.

У вітчизняній літературі спроба визначити «імплементаційні напрямки» впливу рішень Європейського суду з прав людини на національну імплементацію Конвенції була здійснена Н.М. Раданович в рамках загально¬теоретичного дослідження національної імплементації міжнародних договорів щодо прав людини на матеріалах

впровадження Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод шляхом визначення наступних напрямків:

– обов'язкове виконання рішення Суду державою, щодо якої це рішення було ухвалено;

– можливість повторного розгляду (перегляду) справи за умов неналежного реагування на рішення;

– приведення національного законодавства у відповідність із Конвенцією;

– застосування норм Конвенції національними правозастосувальними органами, зокрема, судами;

– тлумачення Конвенції національними суб'єктами права;

– діяльність органу конституційної юрисдикції, зокрема, Конституційного Суду України;

– вплив рішень Суду на правосвідомість представників органів держави, окремих громадян [1, с.14-15].

Погоджуючись з тим, що ці процеси дійсно мають вплив на імплементацію Конвенції у національну правову систему України, слід зазначити, що зазначені «імплементаційні напрямки» дещо спрощують і схематизують реальні процеси імплементації.

В рамках даної статті зробимо свою спробу встановити можливі напрямки (шляхи) впливу рішень Європейського суду з прав людини на національну імплементацію Конвенції у національну правову систему, національне законодавство та правозастосовчу практику України.

Перший напрямок зумовлено виконанням рішень Європейського суду з прав людини державою, щодо якої це рішення було ухвалено.

23 лютого 2006 року Верховною Радою України з метою врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України, у зв'язку з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї, впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини та створення передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України був прийнятий спеціальний Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» №3477-IV [2], практичне застосування якого визначено Постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 31 травня 2006 р. [3].

В статті 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» законодавець чітко визначив, які рішення Європейського Суду з прав людини необхідно розуміти як рішення Суду, ухвалені у справах проти України: а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України [2].

Рішення Суду є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції. Порядок виконання Рішення Суду визначається вищезазначеним Законом, Законом України «Про виконавче провадження», іншими нормативно-правовими актами з урахуванням особливостей, що передбачені Законом.

Другий напрямок пов'язаний із застосуванням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених статтею 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Додатковими заходами індивідуального характеру є відновлення попереднього юридичного стану, який Стягувач мав до порушення Конвенції (restitutio in integrum) шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; повторного розгляду справи адміністративним органом та інші заходи передбачені у Рішенні [2].

Перегляд остаточних судових рішень Верховним Судом України на підставі рішень міжнародних судових установ, в тому числі Європейського суду з прав людини, якими констатується порушення Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, стало можливим завдяки прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав перегляду судових рішень» від 11 лютого 2010 року [4], яким внесені зміни до вітчизняних процесуальних кодексів, зокрема: Господарсько-процесуального (ст.ст. 111-15, 111-16) [5], Цивільного процесуального кодексів (ст. 354) [6] та Кодексу про адміністративне судочинство (ст.ст. 237, 243) [7] щодо виконання рішень міжнародних судових установ.

Третій напрямок впливу рішень Суду на досліджувану імплементацію передбачає вжиття заходів загального характеру.

Вказані заходи вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням,

забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді.

Заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема:

а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;

б) внесення змін до адміністративної практики;

в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;

г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;

д) інші заходи, які визначаються – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень [2].

Четвертий напрямок передбачає застосування Конвенції та практики Європейського суду з прав людини у національному правопорядку України.

Даний напрямок характеризується застосуванням Конвенції та практики Європейського суду з прав людини національними судами під час здійснення правосуддя, а також у сфері законодавчої діяльності та адміністративній практиці.

Застосування у сфері законодавства та в адміністративній практиці регламентується статтею 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень (далі – Орган представництва) здійснює юридичну експертизу всіх законопроектів, а також підзаконних нормативних актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, на відповідність Конвенції, за результатами чого готує спеціальний висновок.

Орган представництва забезпечує також постійну та з розумною періодичністю перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Суду, передовсім у сферах, що

стосуються діяльності правоохоронних органів, кримінального провадження, позбавлення свободи.

За результатами передбаченої перевірки Орган представництва подає до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо внесення змін до чинних законів та підзаконних актів з метою приведення їх у відповідність з вимогами Конвенції та відповідною практикою Суду.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади забезпечують систематичний контроль за додержанням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Суду.

Відповідно до ч.1 ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [2].

Це положення формально легітимізувало для українських суддів можливість прямо посилатися у судовому рішенні на практику Європейського суду. Посилання на норми Конвенції та рішення Європейського суду з прав людини – це не право суддів, а їх обов'язок.

Під практикою Суду в розумінні законодавця слід розуміти практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини[2].

В п.12 абз.3 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 19.12.2014 року «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» міститься роз'яснення, у відповідності до якого застосування судами Конвенції має здійснюватись з обов'язковим урахуванням практики Європейського суду з прав людини не тільки щодо України, а й щодо інших держав [8].

Практика міжнародних судових органів захисту прав людини доводить, що ці органи докладають чимало зусиль задля ініціювання широкого застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини. Зокрема, Європейський Суд з прав людини неодноразово наполягав на застосуванні такого принципу: якщо Конвенція є правовою основою, на яку може посилатися заявник, то він повинен це робити в національному суді або навіть сам національний суд має звернутися до необхідної норми Конвенції.

Водночас, характеризуючи сучасний стан практики національної імплементації Конвенції, а також практики Суду, слід погодитись з А.А. Яковлєвим, який на підставі аналізу такої практики характеризує її як таку, що поки не є системною, а механізм звернення

до прецедентної практики Європейського співтовариства залишається невідпрацьованим. В окремих випадках без чіткого розуміння причин такого посилання національні суди застосовують різні схеми апелювання до таких «прецедентів»: 1) національні суди звертаються до принципів Конвенції; 2) національні суди звертаються до витлумаченого Європейським Судом з прав людини змісту ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції та основоположних свобод; 3) національні суди здійснюють текстуальне посилання на рішення Європейського суду з прав людини та вказують його назву; 4) національні суди самостійно тлумачать норми ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції і цим створюють власне право розуміння Конвенції; 5) існують приклади так званих «ритуальних» звернень судів до тексту ст.1 Протоколу 1 до Конвенції, коли таке посилання є зайвим.

Імплементація міжнародно-правових норм про права людини, в українське законодавство є складною процедурою, яка потребує спеціального доктринального осмислення. Прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» допомогло визначити підстави та порядок застосування судами України його рішень та практики. Проте Закон не усунув найбільш складних питань, пов'язаних з визначенням місця міжнародних договорів України у правовій системі України, із співвідношення норм ЄКПЛ з нормами універсальних договорів про права людини, які «залишаються» частиною українського законодавства. Закон не надає чіткої відповіді на цілу низку правових питань, застосовуючи, очевидно, загальний підхід – закон не може регулювати особливості застосування судами судової практики, він може лише легалізувати саму можливість застосування. Таким чином саме українські суди повинні виробити підходи до застосування рішень ЄСПЛ [9, с.17-18].

У цьому контексті доречним було би надання рекомендаційних роз'яснень вищих судових установ з питань формування підходів до застосування практики Європейського Суду з прав людини.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що можливі напрямки впливу рішень Європейського суду з прав людини на національну імплементацію Конвенції у національну правову систему, національне законодавство та правозастосовчу практику України знаходять свій прояв у безпосередньому виконанні рішень, їх забезпеченні шляхом вжиття заходів індивідуального та загального характеру, а також застосуванні практики Суду щодо України та інших держав у сфері законодавства, адміністративній практиці та національними судами під час здійснення правосуддя.

Бібліографічний список:

1. Раданович Н.М. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичне дослідження (на матеріалах впровадження Конвенції про захист прав і основних свобод людини) : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. / Н.М. Раданович ; Львівський національний ун-т імені Івана Франка. – Л., 2000. – 19 с.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст.260.
3. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [Електронний ресурс] // Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав перегляду судових рішень. Закон України від 11 лютого 2010 р. № 1876-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 18. – Ст.139.
5. Господарський процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст.56.
6. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №№ 40-42. – Ст.492.
7. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України – 2005. – №№35-37. – Ст.446.
8. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя [Електронний ресурс] // Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 р. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14.
9. Яковлєв А.А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи: автореф. дис. … канд. юрид. наук 12.00.11. / А.А. Яковлєв ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.

Статья посвящена вопросам применения положений Конвенции о защите прав и основных свобод человека во внутренней деятельности государства. Основное внимание уделено решениям Европейского суду по правам человека, их влиянию на национальную имплементацию Конвенции. Рассмотрены направления имплементации Конвенции в правовую систему Украины.

The article is dedicated to the matters concerning the application of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms in the internal activities of the state. The emphasis in the article is paid to the European Court of Human Rights decisions, their impact on the implementation of the

Convention. The directions of the implementation of the Convention in the legal system of Ukraine are considered.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2015

УДК 327:304.4(4-672ЄС)

Граціотова В. І., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНУ ПРАКТИКУ КРАЇН ЄС ТА ПРИЧИНИ ЙОГО КРАХУ

Шукаючи відповідь на фундаментальне питання про справедливість в полікультурних ліберальних державах, феномен мультикультуралізму переміщується з метафізичної площини в інституційну проблему збереження цілісності національних держав країн ЄС і в політичну практику, на яку покладена уся відповідальність за успішне вирішення дилеми рівності прав і свобод громадян, що належать до різних культурних традицій.

Єдина вада, здатна вразити людську групу й перешкодити їй
повністю реалізувати свою природу, – це бути одній.
К. Леві-Стросс.

Соціально-політична реальність, яку покликаний зафіксувати термін «мультикультуралізм» складна та різноманітна. Саме тому існує багато визначень мультикультуралізму, кожне з яких відображає окреме значення цього феномену.

Критики мультикультуралізму розглядають його як загрозу правам людини, як політику культурної дезінтеграції [4]. Мультикультуралізм донедавна сприймався як засіб, який здатний пом'якшити негативні (насамперед для традиційних культур, етнічних та конфесійних груп) наслідки глобалізації, але звужуючи філософський погляд на феномен мультикультуралізму до інституційного рівня, сучасні представники гуманітарної науки і практики в Європі (політологи, соціологи, політики) зіткнулися з тим, що взаємодія культур поки не знаходить належного відображення в теорії і стримується на практиці.

Однією з причин краху політики мультикультуралізму в країнах ЄС, російська дослідниця мультикультуралізму А.В. Веретевська називає заміщення цілей політичної практики мультикультуралізму

© Граціотова В. І., 2015

(таких як інтеграція іммігрантів, дотримання рівності у правах на доступ до суспільних благ) прагненням не допустити політичної участі іммігрантів і, в цілому, не допустити рівної (у порівнянні з корінним населенням) участі іммігрантів у суспільному житті країн ЄС. «Мета інтеграції суспільства на підставі конструктивного політичного об'єднання рівнозначних культурних груп завдяки включенню їх у діалог з приводу визначення спільного блага була заміщена створенням «видимості» полікультурного діалогу для зниження суспільної напруги і недопущення груп культурних меншин до реальної участі в загальногромадянському процесі формування ідеї загального блага» [2].

Виходячи з цього, зауважимо, що мультикультуралізм, в тому вигляді, в якому він розуміється вченими-гуманітаріями, не був зреалізований на практиці. Перш за все так вийшло з причини масштабності феномену мультикультуралізму, застосування якого складно здійснити на рівні повсякденної політичної практики навіть розвинених ліберальних суспільств Європи.

Прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон заявив стосовно проведеної політики мультикультуралізму наступне: «Дотримуючись доктрини державного мультикультуралізму, ми сприяли тому, щоб різні культури жили самостійним життям, окремо один від одного і не залежали від впливів магістральної культури. Ми не запропонували їм бачення суспільства, до якого вони хотіли б належати. Ми виявляли толерантність до цих ізольованих культурних груп, поведінка яких повністю суперечила нашим цінностям» [15].

Питання, на яке шукають відповідь сучасні мультикультуралісти: «як залучити етнокультурні групи (на основі повноправності і зі збереженням їх ідентичності) у процес визначення спільного блага, таким чином, щоб це задовольняло інтереси як меншин так і більшості» [2]. Основна практична і теоретична проблема яка стоїть перед мультикультуралістами на сьогоднішній день – це спір «консервативних мультикультуралістів» (тих, хто виступає за культурну незмінність) і «трансформаційних мультикультуралістів» (тих, хто виступає, за вдалим висловленням їх яскравого представника У. Кімліки, за «неминучу, свідому і безумовну націленість на трансформацію культурних традицій» [13].

Стає зрозумілою полярність існування культурної та громадянської ідентичності корінного населення західних демократій, яка, на нашу думку, є джерелом сучасних проблем міжкультурної взаємодії в країнах ЄС і краху політики мультикультуралізму. Саме знаходження перетинів громадянської та культурної ідентичності є проблемною темою суспільних наук, а в нинішній ситуації, коли необхідна опе-

ративна реакція на виклики полікультурності, ця проблема тільки ускладнилася.

Б. Парек у своїй роботі «Переосмислюючи мультикультуралізм: межі міжкультурної рівності» поставив питання «як представникам різних культур ефективно взаємодіяти один з одним і вирішувати виникаючі між ними конфлікти?», «Як одночасно підтримувати культурну різноманітність та політичну єдність?», «Як технічно уникнути домінування одного етнокультурного співтовариства над іншим?». Відповіддю на ці питання, на його думку, стала б універсальна теорія, здатна дати адекватне пояснення проблемам культурно гетерогенних товариств.

Дійсно, існують праці вчених-гуманітаріїв, які присвятили свої дослідження виявленню дієвих принципів вирішення проблем полікультурності, пошуку критеріїв ефективного мультикультуралізму та вдосконаленню його політико-практичної складової, але доведеться відкрити ще багато соціально-політичних закономірностей і подолати низку суперечностей у політичній практиці мультикультуралізму перш ніж досягти очікуваного результату.

У. Кімліка у своїй роботі «Мультикультурне громадянство» одним з основних завдань поставив перегляд теорії справедливості Дж. Ролза та її перенесення на сферу культури. Головним висновком по цьому завданню є його постулати: 1) всі індивіди мають право на високу якість життя і права на неї у всіх однакові; 2) змушувати когось асимілюватися неправильно ні з точки зору теорії, ні з точки зору практики лібералізму [12]. Таким чином, автономія виступає головним принципом високої якості життя, але в той же час, У. Кімліка зазначає, що представники етнокультурних меншин мають добровільно відмовитися від деяких своїх культурних установок, що йдуть всупереч ліберальним принципам.

Чи можливо здійснити в такому випадку високу вимогу обмежувати свою автономію в повсякденній практиці, що вкорінена в ліберальній доктрині на ряду з дотриманням постульованого права на автономію? Згідно з теорією справедливості Дж. Ролза, на яку спирався Ч. Тейлор відповідаючи на питання про справедливість в міжкультурній комунікації, саме свобода вирішувати, в чому полягає цінність життя, і діяти відповідно з цим власним вільним рішенням, вносячи в нього при необхідності зміни та виправлення, має більш вагоме значення для визначення принципів справедливості, ніж самі конкретні уявлення людей про благо [6] .

У зв'язку з відсутністю конкретної відповіді на питання про справедливість в полікультурних ліберальних державах Західної

Європи, нагальна потреба конструктивного діалогу культурних груп у політичній сфері є головною метою введення мультикультурного курсу в політичну практику. Виходячи з цього, мультикультуралізм був визнаний нежиттєздатним політичними лідерами Німеччини та Франції ще до спроби здійснити цю мету.

На нашу думку, національна політика демократичної держави може виражатися лише в забезпеченні однакової правової і матеріальної основи для розвитку всіх етносів і в недопущенні етнічних пріоритетів у політиці влади всіх рівнів. Критерієм ж оцінки стану міжнаціональних відносин у державі може бути тільки розвинуте і працездатне громадянське суспільство та реальне забезпечення прав людини в ньому, незалежно від її національності.

Діючий уряд Німеччини стверджує, що чотири мільйона вихідців з арабських країн – це частина Німеччини. Але чи згодне з цим твердженням населення країни? Сьогоднішня ситуація з мультикультуралізмом у Західній Європі наштовхує на роздуми стосовно присутності настанов лібералізму у громадянській свідомості населення ЄС.

У 2014 році Європейський суд з прав людини залишив у силі заборону на носіння паранджі в громадських місцях – відповідний закон діє у Франції з початку 2011 року [9]. Згідно з цим законом, жінкам забороняється виходити з дому на вулицю в одязі, що закриває обличчя та тіло – паранджі або чадрі. Порушницям загрожує штраф у 150 євро. Близько 2000 жінок у Франції потрапляють під дію цієї заборони. Але тим самим право іммігрантів мусульманського походження користуватися ліберальним правом на свободу віросповідання утискається. Ще в кінці 80-х років XX ст. троє мусульманських дівчат відмовилися ходити у французьку школу з непокритою головою, посилаючись при цьому на релігійну традицію. Цей випадок викликав у Франції громадську дискусію, яка стала початком тривалого протистояння двох ідеологій у французькій політиці: тієї, що виступає за асиміляцію іммігрантів та етнічних меншин і тієї, що відстоює їх право бути «іншими».

Після терористичного нападу ісламістів з єменської «Аль-Каїди» на редакцію сатиричного журналу Charlie Hebdo в Парижі у 2015 році [10], французи вийшли на акції протесту на захист свободи слова. З цього приводу висловився колишній президент Франції Ніколя Саркозі «Мова навіть не про демократію або республіку, це питання цивілізації. Необхідно, щоб всі цивілізовані громадяни, які б не були їх переконання, об'єдналися. Це – війна, оголошена варварством цивілізованому людству» [10]. Таким чином, настанова на рівність усіх культур у французькому суспільстві грубо порушується.

Згідно з опитуванням Фонду Бертельсманна, що проводилося в Німеччині [14], 57% немусульман, які проживають у країні, вважають іслам загрозою, а 61% впевнені, що іслам не зможе асимілюватися в європейському суспільстві. У грудні 2014 року в комуні Форра в Середній Франконії на північному заході Баварії (Німеччина) був підпалений і зруйнований будинок, що призначався для біженців з Сирії. До цього подібні інциденти відбувалися в Саксонії та інших регіонах Німеччини. Ці приклади аргументують те, що антиімігрантські праворадикальні настрої стають неминучими у європейському суспільстві, вони скоріш за все суттєво впливатимуть на трансформацію ліберально-демократичної ідеї, яка лежить в основі європейської єдності.

Націоналізм в Європі справляє помітний вплив на подальший процес євроінтеграції, обумовлює зростання ксенофобії і міжконфесійних протиріч у країнах Євросоюзу. В даний час окреслилася тенденція використання націоналізму ультраправими європейськими політиками як інструменту викриття промахів соціально-економічної політики за рахунок концентрації суспільної уваги на проблемах іміграції і їм це вдається (збільшення прихильників партії Національний фронт у Франції, діяльність руху PEGIDA – «Європейці-патріоти проти ісламізації Заходу» в Німеччині).

Той факт, що політики Європи не впоралися з імплементацією рівня представлених вимог з боку теоретичної сфери мультикультуралізму, вимагає перегляду взаємодії лібералізму як основи мультикультуралізму з викликами глобалізації.

Етика ліберального суспільства є скоріше етикою права, аніж етикою блага в його загальногуманітарному розумінні (наприклад, Ч. Тейлор визначає етику блага як «деяке загальноприйняте визначення доброчесного життя» інституційно закріплене державою). Тобто основні принципи ліберальної етики стосуються способу регулювання і вирішення суперечок конкуруючих вимог окремих індивідів, які належать до різних культурних традицій, а не залучення до визначення загального блага представників різних культур, які входять до складу населення та зберігають свою автономію. Незважаючи на це, таке розуміння етики ліберального суспільства не вносило гострих протиріч в консолідованих національних державах ЄС, до виникнення жорсткої конкуренції на ринку праці та виникнення економічних труднощів.

Критики мультикультуралізму головним його недоліком вбачають заперечення єдиного суспільства і встановлення замість нього конгломерату громад, об'єднаних спільним громадянством. Таким чином,

суб'єктом права в цьому випадку стає не соціальна група, а етнічна, що відкидає суспільство до донаціональної форми існування, якщо не до становості. Більше того, стверджується, що проголошення мультикультурної політики як домінуючої в більшості європейських країн засноване на елементарній економічній вигоді, а саме – залученні дешевої робочої сили [2].

Іншим не менш вагомим недоліком політики мультикультуралізму є те, що він підриває саму основу існування нації – культурну уніфікацію, а також певною мірою утискає інтереси культурної більшості, якому наказується проявляти толерантність по відношенню до представників інших культур незалежно від того, чи взаємне це толерантне ставлення з боку національних меншин. Іншими словами, політична практика мультикультуралізму виявляється політикою дискримінації більшості. Як доречно підсумувала сучасну ситуацію російська дослідниця Л.В. Руських, мультикультуралізм ліквідує культурні основи нації, формує етнічно структуроване суспільство і тим самим тільки поглиблює культурну диференціацію [7].

Звичайно, потрібно враховувати, що для Німеччини і Франції з їх хоч і різними способами визначення громадянської приналежності (за принципом крові і за територіальним принципом відповідно), іммігранти завжди були відокремленими групами тимчасового перебування, які за визначенням ніколи не змогли б повною мірою інтегруватися в рамки європейської культури [8]. Як відомо, лише невеликий відсоток громадян-іммігрантів третього покоління вважають себе інтегрованими в європейське суспільство, не всі іммігранти мають громадянство (наприклад, лише третина турків-іммігрантів у Німеччині має німецьке громадянство), а з числа тих, хто його має, усього 17 % вступають у вищі навчальні заклади [1]. Такий стан речей можна пояснити компактним проживанням турків у Німеччині та загалом неконкурентноспроможністю їх рівня шкільної освіти з рівнем шкільної освіти дітей корінного населення, а також недостатню мотивованість дітей-іммігрантів інтегруватися у німецьке суспільство та отримувати вищу освіту.

Виходячи з логіки міграційної політики держав західної та північної Європи, вищенаведена статистика є цілком закономірною. Разом з тим, сучасна політична практика все більш переконує, що колишня настанова на моноетнічність національних держав Європи, що ніби заздалегідь була проголошена з метою уникнути різкого невдоволення європейського суспільства, звиклого до моноетнічності, не може надалі характеризувати німецьке або французьке населення враховуючи, що в Німеччині, наприклад, 50 % молоді до 20-ти років складають вихідці

з сімей іммігрантів і проживають вони переважно у великих містах [8]. Основна маса мусульман у Німеччині мешкає у столиці та великих містах – Франкфурті-на-Майні, Кьольні, Гамбурзі, а також у сільськогосподарських районах земель Баден-Вюртемберг, Гессен, Баварії, Північного Рейну-Західній Вестфалії, у промислових районах Руру [1].

Таким чином, на нашу думку, основною причиною кризи мультикультуралізму є абстрактність глобальних цінностей, в наданні переваги глобальному (загальному) перед національно особливим (конкретним). Навіть переконаний модерніст Е. Геллнер стверджує: «Для звичайної людини межі її культури являють собою якщо не межі світу, то, в усякому разі, межі, в яких вона може отримати...можливість брати участь у житті соціуму. Залишаючись в цих межах, вона знає правила гри і розуміє, що відбувається навколо; виходячи за ці межі... людина ризикує перетворитися на посміховисько... Глибинні пласти її ідентичності визначаються не банківським рахунком, не положенням у сім'ї або суспільстві, а засвоєною в процесі навчання письмовою культурою. Її націоналізм є не яким-небудь атавізмом, а навпаки, висловленням цілком визначених і дійсних (хоча частіше за все не усвідомлених) інтересів» [3, с. 166-167].

На практиці виявилося, що принципи, що лежать в основі практики мультикультуралізму в політичній і, ширше, соціальній сфері апелюють не до індивідуальності людини, як володаря вільної культурної ідентичності, здатного розвинути якість суб'єктності, а до усередненої людини-власника, характерної для ліберально-демократичної доктрини [5]. Уніфікація стала неодмінною умовою інтеграції в суспільство, врегульоване нормами закону і ліберальної моралі, так що культура перетворюється на якийсь маркер приналежності до групи [11], не будучи простором пошуку сенсу існування. У мультикультурному суспільстві це посилюється поширенням масової культури, що розмиває кордони культурної ідентичності і девальвує культурні цінності, що не приймається представниками традиційних культур.

На нашу думку, вдосконалення політичної практики мультикультуралізму у Франції та Німеччини пов'язане з розробкою конкретних механізмів встановлення продуктивного діалогу етнічних еліт, представників різних культур, що перебувають на території цих країн. Це дозволить краще вивчити потреби їх соціального, економічного та політичного розвитку та підняти вирішення проблем мультикультурного суспільства на новий рівень.

Бібліографічний список:

1. Билсборроу Р., Хьюго Г. Статистика международной миграции / Пер.с англ. Международное бюро труда. – М.: Академия, 2008. – 419 с.

2. Веретевская А.В. Перспективи і перешкоди для політики мультикультуралізму в консолідованих демократіях Західної Європи: дис.канд.політ.наук: 23.00.02. – М, 2012. – 209 с.
3. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. – М., 1995, 222с.
4. Малахов В. Понаехали тут… Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 200с.
5. Рено А. Эра индивидуализма. К истории субъективности / Пер. с франц. С.Б. Рындина. – СПб: Изд-во «Владимир Даль», 2002. – 409 с.
6. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск, изд-во НГУ, 1995. – 532с.
7. Русских Л.В. Мультикультурализм: интеграция или раскол? // Вестник ЮУрГУ. Серия «Социально-гуманитарные науки»: Философия и социология. – 2013, Т. 13, №1, с. 173-175.
8. Холодова О.А. Підходи до інтеграції імігрантів-мусульман: німецька та британська моделі // Гілея: наук. вісн. Зб. наук. пр. / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УФН, 2011. – Вип. 47. – 792 с. – С. 765-770.
9. Две мусульманки во Франции наказаны за паранджу (11 апреля 2011) http://www.bbc.com/russian/international/2011/04/110410_france_niqab_ban.shtml
10. Déclaration de Nicolas Sarkozy, Président de l'UMP, suite à l'attentat à Charlie Hebdo (7 janvier 2015) https://www.youtube.com/watch?v=kqDQt7Bw8P4
11. Kaina V. Kollektive Identität und Vertrauen in Europa // Welttrends. 2007, №54. S. 85-98.
12. Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford University Press, 1995. 424 P.
13. Kymlicka W. Multicultural Odysseys – Navigating the New international Politics of Diversity, Oxford University Press, Oxford 2007, 320 p.
14. Muslims in Germany have close ties to society and state https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/topics/aktuelle-meldungen/2015/januar/religion-monitor/
15. The official site of the Prime Minister's Office. PM's speech at Munich Security Conference. URL: http://www.number10.gov.uk/news/speeches-and-transcripts/2011/02/pms-speech-at-munich-security-conference-60293

Searching for an answer to the fundamental question of justice in multicultural liberal states, the phenomenon of multiculturalism moves from metaphysical plane in the institutional problem of preserving the integrity of the EU nation-states and into the political practice, which assigned all responsibility for the successful solution of the dilemma of equality of rights and freedoms of citizens belonging to different cultural traditions.

В поиске ответа на фундаментальный вопрос о справедливости в поликультурных либеральных государствах, феномен мультикультурализма перемещается из метафизической плоскости в институциональную проблему сохранения целостности национальных государств стран ЕС и в политическую практику, на которую возложена вся ответственность за успешное решение дилеммы равенства прав и свобод граждан, относящихся к различным культурным традициям.

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2015

УДК 324: 321.74

Бокач В. М., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДОСВІД США У ПРОВЕДЕННІ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

Розглядається досвід проведення виборчих кампаній в США, як країни з значним позитивним потенціалом у цьому напряму. Аналізуються зарубіжні методики електорального маркетингу, діяльності маркетингових і консультаційних служб. Обґрунтовується, що навіть провідні методики не повинні сліпо копіюватися вітчизняними політологами. Весь електоральний досвід, накопичений зарубіжною політичною наукою, повинен бути вивчений, виходячи з українських соціально-політичних реалій.

Країни сталої демократії світу, на відміну від нашої країни, накопичили значний досвід проведення виборчих кампаній, зокрема альтернативних виборів. Професійна організація виборчих кампаній зародилася на початку 30-х років в США. Перша в історії спеціалізована служба з проведення політичних (в тому числі виборчих) кампаній була організована в 1933 р в Каліфорнії журналістом К. Уайтекер і рекламним агентом Л. Бакстером. За 1933-1955 р. вони провели 75 політичних кампаній, 70 з яких закінчилися перемогою. До початку 30-х років в центральному апараті Республіканської партії США вже функціонував відділ «public relations», а в штаб-квартирі демократичної партії існувала посада прес-секретаря. Поступово накопичувалися матеріали в галузі вивчення електоральної поведінки громадян і факторів, що впливають на електоральний вибір. Виборчі кампанії стали розглядатися фахівцями прогнозовані і регульовані комплексні заходи, які піддаються аналізу.

© Бокач В. М., 2015

Починаючи з 60-х років, кандидати на виборні посади, котрі вступають у передвиборчу боротьбу, все частіше проявляли тенденцію до співпраці в проведенні кампанії не з власними партійними організаціями, а з незалежними фахівцями з політичних комунікацій – політичними консультантами. Маркетингові та консультаційні служби стали поступово дистанціюватися від партій, що їх породили, утворюючи незалежні фонди з обслуговування різних політичних сил. Наслідком цього стала відносна деполітизація центрів політичного консультування, а виборчий маркетинг в США почав перетворюватися на різновид підприємницької діяльності [1].

В останні десятиліття учасники передвиборчої боротьби все більше покладаються саме на приватну допомогу та послуги з управління організацією та проведенням виборних кампаній. Дане явище пояснюється в першу чергу тим, що незалежні маркетингові служби запропонували професійний підхід до організації виборчих кампаній, орієнтований на практичну допомогу кандидатам у прийнятті найважливіших політичних рішень в ході проведення кампанії.

Накопичений на Заході і в США досвід в галузі вивчення та проведення передвиборчих кампаній вже досить великий. Саме це і обумовлює необхідність звернення вітчизняних дослідників до знань, завдяки яким ці суспільства сьогодні функціонує більш ефективно. Однак це не означає, що зарубіжні методики повинні сліпо копіюватися вітчизняними політологами. Весь електоральний досвід, накопичений зарубіжною політичною наукою, повинен бути вивчений, виходячи з реалій української соціально-політичної сфери.

Слід зазначити, що спершу електоральний маркетинг найактивніше формувався в США. Американські фахівці в галузі технології виборчих кампаній внесли великий внесок у розвиток цієї сфери політичного знання. Однак, незважаючи на всі заслуги американських електоральних маркетологів, американський досвід організації виборних кампаній вельми неоднозначний, особливо, що стосується цинічного ототожнення багатьма американськими пропагандистами виборів зі продажу «товарів» (кандидата) «споживачам» (виборцям).

Останнім часом стала очевидною спрощеність запозичених у комерційного маркетингу багатьох методів обробки, впливу на рядових виборців. Останні найчастіше розглядаються як однорідна споживча маса, яку для ефективного впливу достатньо тільки сегментувати. Сучасні виборчі кампанії «по-американськи» все більше стають схожі на барвисті політичні шоу, що не несуть скільки-небудь значимого змістовного навантаження, а тільки розважають глядачів, які відіграють передусім на емоціях електорату. І вина за такий стан справ

у першу чергу лежить на організаторах кампаній і представниках ЗМІ, що відповідають за висвітлення виборів. У країнах, де на відміну від США існують значні ідеологічні та інші відмінності між політичними силами і відсутні укорінені демократичні традиції проведення виборів, такий підхід до організації висвітленню передвиборчих кампаній неприйнятний, він може вести до негативних наслідків у сфері масової політичної культури цих країн.

Перераховані недоліки американських методів виборчого маркетингу можна віднести, скоріше, до особливостей американського способу життя і політичної культури. Прихильники професійного підходу стверджують, що маркетинг не може вважатися «всесильним методом маніпулювання свідомістю людей» насамперед тому, що в демократичних суспільствах громадяни мають значний ступінь свободи вибору з великої кількості альтернатив, які їм пропонуються, і все, що можна зробити за допомогою методів виборчого маркетингу в такій ситуації, так це спробувати переконати виборців обрати саме дану альтернативу. Мета виборчого маркетингу у тому, щоб надати виборцям вибір, а не примушувати їх прийняти те чи інше рішення шляхом маніпуляції громадською свідомістю. До того ж «маркетинг безпорадний, якщо виборці заздалегідь не схильні підтримати ту ідею, яку намагається «проштовхнути» менеджер кампанії. Як відомо з психології, з усієї сукупності інформації її реципієнти засвоюють головним чином лише той матеріал, який підтверджує вже сформовану у них точку зору. Так і виборці в основному сприймають тільки ті ідеї, які відповідають сформованим у них уявленням і установкам [2].

Задача електорального маркетингу в подібній ситуації запропонувати політичному лідерові професійну допомогу у вивченні виборчого ринку (особливостей поведінки різних категорій виборців, їх переконань, орієнтації, цінностей і потреб, основних проблем, які їх хвилюють, вимог які вони пред'являють до свого потенційного обранця); у виборі адресної групи, на голоси якої даний політичний лідер може розраховувати і на яку орієнтуватиметься в ході кампанії; в формуванні команди кандидата.

Доцільним у контексті даної статті уявляється маркетингових технологій Т. Рузвельта. Представники адміністрації президента використовували складну маркетингову технологію для виробництва образу лідера, який би міг сприйнятися електоратом. Рузвельт використав дану технологію під час свого перебування на посаді президента, що дозволило йому вплинути безпосередньо на американський електорат після того, як він вступив на посаду в 1932 році.

Спираючись на радіо, Рузвельт біля каміну вів чати з американським народом. У спробі переконати американський народ, що він не був інвалідом, у Рузвельта брекети на ногах були пофарбовані в чорний колір, він завжди носив чорні штани, які спускалися на його взуття так, щоб брекетів не було видно. Насправді, в той час американці знали, що він захворів на поліомієліт, але багато хто не знав, що він був інвалідом від нього. Були розроблені складні схеми для кожного публічного виступу президента Рузвельта.

Успішні компанії витрачають багато часу на вивчення потреб цільових клієнтів і враховують їх реакції і пропозиції на те, яким повинен бути продукт. По-друге, вони роблять клієнтів частиною команди розробників. По-третє, успішно компанії витрачають багато часу на вироблення нового продукту. Нарешті, успішний розвиток нових продуктів вимагає від компанії створення ефективної організаційної структури управління.

Успіх у президентській кампанії складається з аналогічного набору правил, але в набагато більш конденсованому періоді часу. Дійсно, якщо озирнутися на деякі з останніх американських президентських кампаній, успіхи і невдачі відомих політичних лідерів може пояснюється вибором маркетингових стратегій.

Наприклад, Рональда Рейгана у його передвиборчій стратегії називали «Великий комунікатор». Це відбулося після успішно проведених теледебатів, а підсумок президентських перегонів – 489 голосів виборців проти 49, які проголосували за Картера, – свідчить сам за себе. Підготовкою до дебатів став запуск на екранах США шеститежневої серії реклами про губернатора Р. Рейгана, де висвітлювалася його позитивна діяльність на цієї посаді.

Теледебати між Рейганом та Картером сприймалися глядачами як захоплюючу дуель. Так, Картер намагався переконати своїх співвітчизників, викладаючи вірні факти скоромовкою, нудно й повчально. Рейган же чітко вимовляв кожне слово, випромінюючи впевненість та ентузіазм, і заганяв опонента в глухий кут. Він не сперечався з Картером, жонглюючи цифрами. Володіючи природною інтуїцією, Рейган розумів – цифри не так переконують, як стомлюють. На завершення він звернувся до телеглядачів із простим питанням: «Живеться вам краще, ніж чотири роки тому?» і запропонував «інший вибір», заснований на цінностях американського консерватизму: віра в Бога, капіталізм, обмежене правління, антикомунізм, військова міць. Перевага Рейгана була очевидно. Позначалася акторська школа, вміння триматися перед телекамерами. Він, власне, говорив про те, що з часом увійде в історію як «рейганоміка».

Протягом першого терміну перебування в Білому домі Рейган утвердився як впливовий, популярний політик. Демократи не змогли протиставити йому сильну кандидатуру. Тому роль «самогубця» випало зіграти колишньому віце-президенту Волтеру Мондейлу.

Кампанія Мондейла провалилася через нездатність кандидата спілкуватися зі своєю аудиторією через телебачення. Реклама Мондейла була заплутаною і важкою для наслідування. Можливо, найбільша невдача Мондейла була у своїй нездатності передати образ людини, як він був у реальному житті. Мондейл, кажуть, був спокійною і веселою людиною, проте, по телебаченню, він був жорсткий і стривожений. На жаль, Мондейл не зміг використати телебаченння на користь своєї кампанії.

Рейган здобув на теледебатах переконливу перемогу і значною мірою завдяки їм став тріумфатором на президентських виборах. Він переміг у 49 з 50 штатів, крім рідного штату Мондейла – Міннесоти та округу Колумбія. Такого ніколи не було в історії Америки. За Рейганом назавжди утвердилася слава «великого комунікатора».

Вся передвиборча кампанія Дж. Буша-старшого будувалася на його іміджі як законного наступника і продовжувача успішного президентства Р. Рейгана. Заручившись в ході боротьби за Білий дім підтримкою в основних політичних платформах республіканців, Буш здобув перемогу на виборах. Електорат, що забезпечив його успіх, складався переважно з найбільш забезпеченої частини середнього класу, яка була зацікавлена в збереженні отриманих вигод від рейгановской економічної «революції».

Підтримку Бушу зробили і електоральні групи, особливо сприйнятливі до передвиборної патріотичній риторики Буша. Кандидат від демократів, губернатор штату Массачусетс М. Дукакис не зміг протиставити Бушу ні більш переконливої програми дій майбутньої адміністрації, ні більш вражаючого особистого послужного списку.

Результат листопадових виборів 1988 був легко передбачуваний – перемогу здобув Буш, отримавши підтримку 54 % рядових виборців і 426 з 538 голосів виборців. Він виявився першим після Мартіна Ван Бюрена чинним віце-президентом, що добився президентської посади в результаті загальнонаціональних виборів.

Аналізуючи маркетингові технології Білла Клінтона у його двох виборчих кампаніях, слід зазначити, що зі стратегічної точки зору, успіх Клінтона в якості кандидата може бути пов'язаний з гнучкістю, яку він підтримував протягом всієї кампанії. З іншого боку, Буш, намагався повторно позиціонувати свій образ з моменту, коли він виграв війну в Іраку. Він, здавався, зацикленим на образ як лідера західного

світу і єдиного кандидата, на якого можна покластися в разі кризи. Під час кампанії Клінтон був зосереджений на двох речах – економіці і змінах. Гасла економічних змін були ключовими в його стратегії маркетингу, в тому числі виступах, рекламних роликах, підтримці з боку інших політиків і т. д.

Білл Клінтон успішно повторно позиціонував себе на президентських виборах 1996 року, проводячи порівняння між собою, лідером демократичної партії, і Ньют Гінгрічем, лідером Республіканської партії. Контраст зображення виявився вражаючим для американського народу. Президент Клінтон знову позиціонував себе не інсайдером у Вашингтоні, а стороннім. Це було пов'язано, зокрема, зі стратегією тріангуляції, запропонованої йому Дикому Морісом. З цією стратегією Клінтон позиціонував себе на вершині трикутника, протиставляючи дві політичні партії. Іншими словами, Клінтон успішно повторно представляв себе як лідер вільного світу, а не як демократ чи республіканець, і в той же час він адаптував ряд питань і правил обох сторін, щоб не бути позначеним як консерватор або ліберал. В цей же період образ, який був сформований президентом, різко змінився, від показу його в спортивних шортах, що обідає в МакДональдс, до показу як він сидить в Роус Гарден і виглядає як державний діяч, котрий підписує документи з лідерами з усього світу.

Доул був потенційно сильним кандидатом, але Республіканці все ще програвали. Якщо можна винести урок з помилки Доула в цій кампанії, це те, що маркетингова стратегія повинна відповідати продукту. Доул був інсадером для Американського народу, образ якого міг би зіграти більш успішно, якби його технологи здійснили свої маркетингові дослідження якісно. Маркетингові стратегії двох основних кандидатів суттєво відрізнялися. Клінтон просував ідею, щоб відновити американську мрію для дітей Америки. Він пропонував, щоб освіта була як шлях вгору для городянина середнього класу. Його послання було позитивним і конструктивним. Клінтон сфокусувався на проблемах виборців, а не на своїх. У Клінтона не було внутрішньопартійної боротьби, особливо з Джессі Джексоном під час праймеріз. Це допомогло Клінтону зміцнити свою базу.

Уроком, який можна винести тут, є те, що образи можуть бути перероблені, але це вимагає часу. Доул спробував звернутися до американського народу з посланням страху і нереалістичними надіями. Крім того, Доул постійно міняв співробітників передвиборчого штабу, що призвело до розрізненості і розчаруванню.

В 2000 р. Буш-молодший став кандидатом в президенти від Республіканської партії. Його основною опорою стали консервативно

налаштовані виборці. Головним суперником був демократ Альберт Гор, чинний на той момент віце-президент. Джорджа Буша визначали як нову політичну зірку Республіканської партії. Протягом півроку він лідирував у списку претендентів на пост президента в 2000 р.

Після відходу з політичної сцени Р. Рейгана в рядах «Великої старої партії» (GreatOldParty) спостерігався явний дефіцит популярних харизматичних лідерів. Виборча кампанія 2000 р. виявилася унікальною в історії Америки. Учасники президентських перегонів отримали практично рівну підтримку виборців. Вирішальними стали результати виборів у штаті Флорида, губернатором якого був брат Джорджа Буша-молодшого – Джеб. Автоматизований підрахунок голосів дав перевагу Бушу, але розрив між претендентами був мізерний, що дало підставу говорити про можливість технічної помилки. Окружний суд штату Флорида ухвалив рішення про ручному перерахунку голосів, оскільки розрив у кількості голосів, набраних кандидатами, виявився менше 1 %. П'ятитижневий процес юридичних тяжб завершився постановою Верховного суду США, який вирішив завершити ручний перерахунок в штаті Флорида. Тим самим переможцем виборів у Флориді визнавався Буш. І хоча в масштабах всієї країни Гор набрав на півмільйона голосів більше, президентом США став Буш, завдяки двоступеневій виборчій системі (Буш мав 271 голос виборців проти 266 у Гора).

Наступна виборча кампанія характеризувалася тим, що Дж. Буш і Д. Керрі мали однакові шанси зайняти президентське крісло, так як американське суспільство у своїх перевагах розкололося навпіл. Передвиборча кампанія пройшла під гаслом безпеки і захисту США від міжнародного тероризму.

Демократи основні сили кинули на створення негативного образу кандидата-республіканця. З огляду на те що американська передвиборча кампанія побудована за класичними принципам шоу, як і належить в таких випадках, лідер повинен вибрати собі легко впізнаваний образ. Д. Керрі вибрав тему «Довіра». День за днем демократи наполегливо проводили лінію недовіри Дж. Бушу, навіть всупереч даним соціологічних опитувань, що спростовували її.

Звичайно, республіканська партія спільно з командою Дж. Буша виграла вибори не тільки завдяки недолікам опонентів. Вони вдало проводили і власну виборчу кампанію. Інтуїтивно чи свідомо ними було обрано гасло «Безпека», що надихнуло мало не половину американського електорату, впевненого в її нагальній необхідності для країни.

Організатори кампанії Дж. Буша, наприклад, уважно досліджували можливу реакцію виборців на його імідж в порівнянні з іміджем

Д. Керрі. Основними достоїнствами Дж. Буша були його компетентність і реакція на колючі питання. Д. Керрі, навпаки, не відрізнявся цими здібностями. Іншою важливою перевагою Дж. Буша під час телевізійних дебатів було зосередження уваги на питаннях безпеки. Д. Керрі більшу частину своїх виступів присвятив внутрішньоекономічним проблем, що було актуально півроку тому, але не напередодні президентських виборів, бо у той час американського пересічного громадянина найбільше хвилювали питання боротьби з тероризмом. Ефект від виступу на телебаченні для команди Дж. Буша був значний. Американський виборець хотів бачити у своєму президенті людину, яка розуміє їхні проблеми і в той же час вольового і рішучого.

Випадок Б. Обами став в політичній історії Америки в багатьох відносинах першим. Це стосувалося як кольору шкіри потенційного кандидата в президенти, так і його поглядів на себе, на Америку і, що виявилося вирішальним фактором, тієї ролі, яку відіграли Сполучені Штати в життя «худого хлопчини зі смішним ім'ям». Те ж саме можна стверджувати і про ті рішення, які були використані передвиборчим штабом для просування свого кандидата.

Перша кочова позиція – це виступи на публіці. Б. Обама у своїх промовах говорить дуже емоційно, з величезним позитивним посилом до аудиторії. Промова Обами на з'їзді також стала першим етапом великого маркетингового дослідження для виявлення потреб цільової виборчої аудиторії. По суті, Барак Обама у своїй промові обіцяв все те ж саме, що зазвичай обіцяють кандидати в президенти (знизити податки, поліпшити соціальну сферу і т. д.), але він робив це з упором на кожного громадянина США, він звертався до кожного жителю Америки, фактично заявляв про себе як про «бренд, який дійсно піклується про споживача, ставить його бажання і потреби вище власної вигоди». Цей соціокультурний контекст виграв вибори на користь Обами задовго до доленосного листопада 2008 року.

Виборчу компанію Б. Обами було побудовано за принципово новою технологією – «знизу вгору», в той час як традиційно застосовується абсолютно інша стратегія: керівництво виборчого штабу ставить завдання, роздає вказівки, а «низи» виконують. Завдяки новим технологіям, прихильники Обами проводили акції на підтримку свого кандидата самостійно, без контролю з боку виборчого штабу.

В результаті передвиборна кампанія Б. Обами вплинула не тільки на політичний процес, але і на громадянське суспільство. Було створено нове покоління лідерів, причому не обов'язково це молодь – просто люди, які займалися кампанією, організовували акції, дізналися свої можливості, зрозуміли, що вони можуть бути лідерами.

Останню кампанії 2012 року навіть назвали найбільш мікротаргетованою в історії. Тобто йдеться про перемогу об'єктивних підходів над інтуїтивними. Персоналізація реклами, яка сьогодні досить поширена, як раз і призвела до персоналізації виборчої кампанії у вигляді мікротаргетірованія. Конкретні профілі виборців, які могли проголосувати за Обаму, дозволили персоналізувати і меседжі, які до них потрапляли.

Вперше все це почалося в політиці з польової роботи двох політологів – Д. Гріна і А. Гербера. Вони змогли об'єктивізувати певні речі і отримати зрозумілі практичні результати[]Див., напр. : 3]. Йдеться про нагадування у голосуванні різними засобами. Телефон не дав збільшення голосування, пошта принесла лише незначне збільшення, найбільше збільшення дали людські контакти.

Всю цю непереможну базу даних готують сьогодні до наступних виборів. Основну персональну інформацію в ній отримують через контакти людини – особисті, телефонні, електронну пошту, візити на сайти. Тим, хто користується Facebook, додадуть список френдів, а також інтенсивність зв'язків між друзями.

Сьогодні виявляється можливим прорахувати політичну позицію на основі великої кількості даних, які задають стиль життя людини. Наприклад, для США інтерес викликає інформація про те, чи читаєте ви New York Times, дивіться Fox News, чи є у вас діти, купуєте в дорогих магазинах або на розпродажі в eBay тощо.

Незважаючи на команду професійних політологів і піарщиків, Обама відразу йде в народ і провокує хвилю народної любові та уваги, яка вилилася в кілька цікавих і своєрідних піар-акцій. Цілком свідомо в Америці з'являється мода на Б. Обаму. Все, що з ним пов'язано, вважається позитивним і успішним. Саме ця народна захопленість стала у свій час найбільш дієвим рекламним кроком в просуванні Б. Обами.

Але слід зазначити, що задача адаптації успішних методів проведення західній передвиборчої кампанії непроста. В першу чергу, будь-якому рекламістові (а мова наразі саме про рекламний «розріз» політики) потрібно враховувати національну специфіку, як менталітет, так і соціальні характеристики (наприклад, рівень матеріальної забезпеченості) тощо. Тому, вивчаючи позитивний досвід інших країн, дуже важливо креативно його осмислювати в контексті національної концепції і вітчизняних пріоритетів.

Бібліографічний список:

1. Алтухова Н. Ю. Электоральный маркетинг как разновидность политического маркетинга [Електронний ресурс] / Н. Ю. Алтухова. – Режим доступу: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=1972

2. Бебик В. М. Информационно-коммуникационный менеджмент в глобальном обществе : психология, технологии, техника паблик рилейшнз : монографія / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2005. – 440 с.
3. Дэвис Дж. Исследования в рекламной деятельности: теория и практика / Дж. Дэвис ; пер. с англ. Е. Кушнеренко, О. Полищук. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2003. – 864 с.

Рассматривается опыт проведения избирательных кампаний в США, как страны со значительным позитивным потенциалом в этом направлении. Анализируются зарубежные методики электорального маркетинга, деятельности маркетинговой и консультационной служб. Обосновывается, что даже передовые методики не должны слепо копироваться отечественными политологами. Весь электоральный опыт, накопленный зарубежной политической наукой, должен быть изучен, исходя из украинских социально-политических реалий.

Experience of leadthrough of hustings is examined in the USA, as countries with considerable positive potential in this direction. The foreign methods of the electoral marketing are analysed, to activity of marketing and consultative services. Grounded, that even front-rank methods must not be blindly copied domestic political scientists. All electoral experience, accumulated foreign political science, must be studied, coming from Ukrainian socio-political realities.

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2015

УДК 329.63:17.033.2(4)

Васильева И. А., ГУ «ПНПУ имени К. Д. Ушинского»

ФЕНОМЕН СКВОТТИНГА КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ПРОЯВЛЕНИЯ АВТОНОМИЗМА (НА ПРИМЕРЕ СТРАН ЕВРОПЫ)

В статье рассматривается феномен сквоттинга, получивший сегодня достаточное распространение во многих странах. Изучение причин возникновения и процесса становления сквоттерства позволяет утверждать, что в современном мире существует достаточно благоприятная среда для развития данного явления.

Сквоттинг – одно из самых важных и интересных социальных движений второй половины XX века, оказавшее существенное влияние на политику, культуру, урбанизацию, идеи антиглобализма и автономизма.

 © Васильєва І. А., 2015

Слово «сквот» происходит от английского термина «squatting», что означает самозахват населенных зданий, обычно покинутых владельцами.

Идейными предшественниками современных сквоттеров многие считают диггеров – сообщества крестьян, возникшие в эпоху буржуазной революции в Англии и критиковавшие идею частной собственности на землю и ее эксплуатацию властью. Они считали, что частная земля есть результат ее незаконного захвата, и призывали своих приверженцев возделывать незанятые угодья на коллективных началах.

Политизированную форму, которую реализовала молодежь радикально левых взглядов, сквоттерство обрело в эпоху расцвета хиппи, студенческих волнений и зарождения феномена контркультуры. Захваченные здания и территории начали использовать не только для реализации жилищной стратегии, но и для создания в них автономного социокультурного пространства [4, с. 1].

Окончательно сквоттинг оформляется в среде автономизма. Автономизм – название ряда левых политических и социальных движений и теорий, близких к социалистическому движению [5, с. 68].

Для нового поколения сквоттеров захват и проживание в пустующих полуразрушенных зданиях был формой идеологического отчуждения и антикапиталистической борьбы. Они не хотели быть включенными в общество и реализовывать его модели потребления, наоборот – стремились создать автономное самоуправляемое пространство, часто являющееся одновременно жильем, социальным и художественным центром.

Сквоттерское движение всегда было очень разнообразно по своему составу и своей идеологии. Оно включало в себя представителей многих субкультур и контркультур: хиппи, панков, революционно настроенных студентов, художников, музыкантов, творческую молодежь, андеграунд, городских активистов, антиглобалистов, – но всех их объединяла декларируемая оппозиция господствующей культуре и государству.

Заметим, что не все сквоттеры являются участниками сквоттерского движения. К ним следует отнести лишь тех, кто называет себя сквоттерами. Это та часть сквоттеров, которая стремится к созданию автономного социально-культурного центра.

Необходимо выделить две основные функции сквоттерства: во-первых, это представление пространства как для индивидуального, так и для коллективного проживания людей, а во-вторых, предоставление пространства для реализации творческого и политического потенциала участников сквоттерского движения [3, с. 5].

Значительную индивидуальность сквоттерство приобретает в связи с тем, что правила общежития в сквотах строятся не на четких правовых обязательствах проживающих в сквотах людей, узаконенных государством, а устанавливаются непосредственно самими участниками движения в заселенном пространстве. В каждом сквоте, соответственно, эти правила различные.

Сквоттерство по своей природе является протестным движением, противопоставляющее себя массовому обществу и государству.

Политические взгляды участников сквоттерского движения также варьируются, исходя из индивидуальности каждой личности и коллектива. Но если сквот себя позиционирует как политический, то в нем проживают люди левых, а именно анархических взглядов. По выражению русского анархиста Петра Алексеевича Кропоткина, анархисты стремятся осуществить «такой общественный строй, в котором нет никакой верховной государственной власти, а страна представляет собою вольные союзы вольных общин и вольных производственных групп или артелей, возникающих на основах взаимного договора, и разрешающих возможные споры между собою не путем насилия и оружия, а путем третейского суда» [2, с. 136]. Анархисты на деле осуществляют свои идеалы, создавая модель такой автономной общины в виде отдельно взятого сквота, а также налаживая связи с представителями подобных сквотов.

Существует некая классификация сквоттинга, предложенная голландским исследователем Хансом Прайтом. В статье «Squatting in Europe» он выделяет пять видов сквоттерства [8, с. 1]. Обозначим два из них, как наиболее радикальных.

Первый – так называемый кооперативный сквоттинг. В данном случае незаконный захват используется как тактика по противодействию властям или собственникам по сносу зданий (а иногда и целых кварталов) или их нерациональному использованию. Так, в 2000 году в Нидерландах группа активистов захватила военный форт Pannerden, препятсвуя его перестройке в отель. На территории форта сквоттеры организовали музей, рабочие места для художников и регулярные экскурсии для посетителей. Собственниками неоднократно предпринимались попытки их выселения, один раз даже с участием военных частей, но активисты каждый раз возвращались и в итоге добились своего: с ними было заключено соглашение об участии в реконструкции и дальнейшем управлении территорией форта.

Другой вид сквоттинга – политический – выступает платформой для тех, кто занимается антисистемной политикой и идентифицирует себя с революционными идеями. Такие сквоттеры борются не за свои

или чьи-то права, а исключительно против системы и нередко состоят в оппозиции к представителям других форм сквоттеров. Они приверженцы левой идеологии. В подавляющем большинстве это анархисты, для которых характерно то, что они не поддерживают связи с коммунистическими и социал-демократическими партиями, а являются автономными, независимыми группами. Например, анархический польский сквот «De Centrum» – это «дом для таких групп, как Анархистская Федерация, Радикальное Антифашистское Действие, группа «Еда Вместо Бомб», Анархистский Черный Крест» [3, с. 27].

Повседневная жизнь сквоттеров, в определенном смысле, является политикой, низовой политикой современных протестных движений, которые называются «Grassroots».

Исследователь протестных движений Джордж Катсификас называет этот феномен «деколонизацией повседневности», считая, что «непосредственно «здесь и сейчас» автономисты показывают эффективность «прямого действия», справедливость горизонтальных связей, возможность реализации утопии. Автономисты чрезвычайно мобильны – в короткий срок они способны организовать свои разрозненные группы в мощную ударную силу, способную сокрушить повседневность» [1, с. 15]. Правила общежития в сквотах строятся на принципах консенсуса и прямой демократии в противовес правовым актам, на которых строится жизнь в государстве.

Теперь рассмотрим феномен сквоттерства и проследим историю его развития в некоторых странах Европы.

Первые сквоты в СССР начали появляться в перестройку в крупных мегаполисах – городская инфраструктура развивалась, а у властей не было ресурсов следить за нежилыми, заброшенными и старыми зданиями. В отличие от Запада, советское сквоттерское движение не было политически активно и в основном занималось творческой деятельностью. Пустующие здания использовали как мастерские художники-радикалы, музыканты и прочие деятели альтернативного искусства [6, с. 1].

По-прежнему ведется и активная борьба со сквоттерами со стороны властей и криминализация их в глазах общественности. Так, в Нидерландах с октября 2010 года сквоттинг официально признан незаконной деятельностью, за которую полагается штраф и тюремное заключение. В Великобритании сквоттеры также находятся на нелегальном положении. Но и там, и в других европейских странах полумаргинальные элементы, левацкая молодежь и городские активисты регулярно занимают пустые дома, доставляя властям проблемы. Причем занимают их, не просто отгораживаясь от общества

обветшалыми стенами фабричных зданий, но и активно влияя на городское развитие, культурную повестку, локальную и иногда даже национальную и интернациональную политику. Примером последнего можно считать оккупацию лондонскими сквоттерами особняка сына Муаммара Каддафи в 2011 году с требованием вернуть дорогостоящее имущество и недвижимость, принадлежащую родственникам лидера, народу Ливии.

На Западе сквоттеры никогда не захватывают здание ночью, они приходят днем, вывешивают на захваченной территории черный анархический флаг с лозунгом «Этот дом – наш!» Захват пустующих зданий становится актуальным в последнее время из-за ухудшающихся экономических условий. Нуждающиеся ищут место для проживания, а работники креативной индустрии – дешевое пространство для реализации своих творческих идей.

Сквот «Мескаль» в городе Турин является ярким примером переделанного анархистами здания бывшей психиатрической лечебницы в общежитие-центр для творческой, развлекательной и политической деятельности. Материалы и рабочая сила были исключительно бесплатными, так как в проекте было заинтересовано множество людей; добровольцы и сочувствующие нашлись и среди далеких от практического анархизма горожан.

«Мескаль» принадлежит своим жильцам – они инспирируют и утверждают всю культурную и событийную повестку. У них нет лидеров и директоров, зато есть понимание слова «самоуправление». В нужный момент сквоттеры солидаризуются и сообща участвуют в решении какой-нибудь локальной проблемы – помогают беженцам, собирают деньги заключенным товарищам, устраивают хардкор-фестивали.

Немецкие сквоттеры конца 80-х годов стали общеевропейским символом победы автономного движения. Ареной борьбы с полицией была гамбургская улица Хафенштрассе. Тысячи людей участвовали в маршах поддержки сквоттерского движения. Вот что было напечатано в одной листовке по этому поводу: «Все существует в борьбе: боевое сопротивление, борьба за то, чтобы выжить в коммуне, интернационализм, борьба за самоуправление и коллективные структуры». Путь борьбы – вот на что указывали автономисты с Хафенштрассе. Гамбургское автономистское движение формировалось, в основном, из люмпен-пролетариата.

Клаус Доонанье, будущий мэр Гамбурга, не был способен контролировать хаос на Хафенштрассе. Четыре попытки выселить сквоттеров с помощью полиции не увенчались успехом. В то время в руках авто-

номистов оставалось только три сквота, и они перешли к решительным действиям – в контратаку пошло около 10 тысяч человек. Ядром была группа боевиков «Черный блок» из 1500 человек. В схватке многие полицейские были жестоко избиты. На следующий день автономисты сожгли 13 магазинов, причинив огромный ущерб собственникам. Власти пообещали за 2 недели очистить захваченные помещения от сквоттеров. Ответом были разгромы офисов государственных учреждений и ТНК. Итогом стала легализация сквотов по распоряжению мэра, администрация города обязалась отремонтировать захваченные дома.

Спустя месяц все завоевания сквоттеров были аннулированы консерваторами, когда мэр ушел в отставку. Годы переговоров ушли у активистов на то, чтобы добиться от правительства города долгосрочного договора об аренде захваченных ими помещений, но их уже не считали сквоттерами.

В дальнейшем круг автономистов стал сужаться, их сопротивление ослабевало и приобретало партизанский характер. Было замечено небольшое количество автономистов, принимавших участие в марше против визита Р. Рейгана в Берлин и в протесте против собрания МВФ и ВБ.

Движение потеряло доверие населения, а последующая его криминализация стала причиной массового оттока активистов в либеральные сферы оппозиции.

В начале 90-х почти все сквоты Восточной Германии легализовались, то есть их обитатели выкупили дома или получили возможность арендовать их на выгодных условиях.

Самым большим европейским сквотом считается берлинский «Кепи». Сквот представляет собой панк-общежитие, разрисованное граффити и увешанное черно-красными флагами. Сквотом здание стало после падения Берлинской стены и массового переезда восточных немцев в Западный Берлин. Опустевший дом собирались снести, но его вовремя оккупировали сквоттеры.

В итоге все это вылилось в четвертьвековую историю борьбы автономов и власти: при попытках последних выселить постояльцев, жители вооружаются, двор баррикадируется, а у дверей подъездов дежурят панки [7, с. 25].

Завоеванное в те годы свободное пространство используется до сих пор. В больших городах сквоты остаются местом коллективного общежития, политической организации леворадикальных групп и проведения праздников. Здесь организуются различного вида акции, причем ни организаторы, ни участвующие не получают от этого

никакой экономической выгоды. Подобные мероприятия не только обеспечивают финансирование левых инициатив и проектов, но и порождают чувство общности.

Таким образом, каждый существующий сквот является реализованной утопией, попыткой создать модель общежития, не совместимую с миром тотального отчуждения и потребления. Сквоттерскому движению характерно некое разнообразие, как в составе его представителей, так и в идеологии, но всем им присуща общая черта – оппозиция государству, которая выражается в стремлении к самоуправлению.

Библиографический список:

1. Катсификас Дж. Ниспровержение политики. Европейские автономные социальные движения и деколонизация повседневности / Дж. Катсификас. – Волгоград: Перемена, 2002. – 158 с.
2. Кропоткин П. А. Анархия: Сборник / Сост. и предисловие Р. К. Баландина / П. А. Кропоткин. – М. : Айрис-пресс, 2002. – 576 с.
3. Москвин А. С. Феномен субкультуры сквоттеров / А. С. Москвин. – Киров, 2011. – 57 с.
4. Назаров Д. Общее дело: как появился сквоттинг, каким он бывает и почему снова актуален сейчас [Электронный ресурс] / Д. Назаров. – Режим доступа: http://www.furfur/culture/culture/179301-squat
5. Рябов П. Краткая история анархизма / П. Рябов. – Краснодар : Красное и черное, 1995. – 210 с.
6. Тушкин А. Сквоттеры заводятся и в России [Электронный ресурс] / А. Тушкин. – Режим доступа: http://newsland.com/news/detail/id/371930/
7. Херрманн Ф. Радикальные молодежные движения Германии / Ф. Херрманн // «Неприкосновенный запас». – 2008. – № 5 (61). – С. 25-34.
8. Pruijt H. Squatting in Europe [Электронный ресурс] / H. Pruijt. – Режим доступа: https://secure-web.eur.nl/fsw/staff/homepages/pruijt/publications/sq-eur

У статі розглядається феномен сквоттингу, отримавший на сьогодні розповсюдженість в багатьох країнах. Вивчення причин виникнення та процесу становлення сквоттерства дозволяє стверджувати, що в сучасному світі існує достатньо сприятливе середовище для розвитку даного явища.

In the article deals the phenomenon of squatting, that received a sufficient spread in different countries for today. A study of causes of the appearance and the process of becoming squatting, let us to approve that in modern world there is a quite favorable environment for the development of the phenomenon.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2015

УДК 316.652

Скриль С. А., Херсонський економічно-правовий інститут

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ У ДЕРЖАВАХ ЄС

У статті розглянуті цивілізаційні умови формування політичних систем у державах Європейського Союзу. Досліджуються базові цінності, які впливають на світогляд представників європейської локальної цивілізації, а також на особливості організації політичних інститутів.

Формування та розширення Європейського Союзу відбувалось за певних цивілізаційних, політичних, соціально-економічних, правових умов. Можна стверджувати, що саме сукупність перелічених факторів забезпечила сталий розвиток «єдиного європейського простору». Предметом дослідження у даній статті виступають основні цивілізаційні чинники європейської ідентичності та закономірності формування схожих політичних систем на європейському континенті.

Проблематика цивілізаційного виміру сучасного світового порядку та глобальної взаємодії націй-держав знайшла глибоке обгрунтування у працях С.Б.Кримського, Ю.В. Павленка, Ю.Н Пахомова,В.В.Седієва, А.А. Шморгуна та ін. Серед зарубіжних дослідників слід виділити Ф. Фукуяму, Е. Де Фреде та С. Хантигтона.

Цивілізаційний вимір політичних, соціально-економічних процесів у світі виступає фундаментальною міждісциплінарною методологією в умовах глобалізації.

У сучасній науці існує багато визначень цивілізації. Так, на думку С. Кримського, цивілізацію слід розглядати, як окрему, відносно автономну, здатну до самоорганізації та саморозвитку поліетнічну соціокультурну систему, яка має свої географічно-часові виміри, базові духовно-культурні цінності і відносно стійкі структури економічних, суспільно-політичних та культурних форм. За визначеними ознаками та критеріями класифікації виділяються наступні сучасні цивілізації : Західна, Східно-християнсько-Євразійська, Латиноамериканська,Мусульмансько-Афразійська, Індійсько-Південноазійська, Китайсько-Східноазійська, Японсько-Далекосхідна та Тропічна Африка як квазіцивілізаційна спільнота [1, с.8].

С. Хантигтон визначає цивілізацію, як певну культурну спільноту. На його переконання,ідентичність на рівні цивілізації стає все більш важливою. Дослідник вказує на існування таких

© Скриль С. А., 2015

цивілізацій: Західна цивілізація, Індуїстська цивілізація, Ісламська цивілізація, Конфуціанська цивілізація, Латиноамериканська цивілізація, Православно-слав' янська цивілізація, Японська цивілізація, Африканська цивілізація [2]. Цивілізацію як облагороджену культуру визначає Е. Де Фреде. У свою чергу культура, на його думку, – це сукупність поведінкових практик, що набуваються та змінюються в межах певної групи, і забезпечують можливість комунікації між ними [3, с.17].

У контексті історичного розвитку визначає цивілізацію В. Якунін. Зокрема, він вказує, що цивілізаційний підхід в історії є реальністю майже на протязі півтора століття, однак вивчення історії продовжує будуватись на лінійній парадигмі, успадкованій від епохи Просвітництва Гегелем та Марксом. Цивілізація розглядається у даному відношенні як поняття, що визначає усе людство у цілому, тобто як синонім поняття «культури». Але існує і інший спосіб трактування цивілізації як сукупності самостійних планів історичного розвитку, що виникли на особливій національно-територіальній основі [4, с.9].

Значна кількість наведених визначень поняття цивілізації дозволяє виокремити ключові її елементи, а саме: просторово-часовий вимір; базові духовні цінності, що формують сталі моделі поведінки у політичній, економічній та побутовій сферах; «стратегічний план» розвитку і взаємодії з іншими локальними цивілізаціями. Важливим цивілізаційним елементом виступає також право, яке формує нормативну, а тому й мотиваційно-поведінкову, сферу функціонування великих соціальних спільнот.

Аналізуючи особливості європейської локальної цивілізації як автономної самодостатньої частини Західної цивілізації, деякі вчені акцентують увагу на наступних її ознаках: раціоналізм та ідеї про громадянство і юридичні права, успадковані з часів античності; персоналістичне ставлення до Бога за наявності релігійного санкціонування активної діяльності, перейнятої з іудейсько-християнської традиції; індивідуальний характер економічної діяльності, сформований як традиції античності та варварських народів Західної Європи; суспільно-політична самостійність голів домогосподарств – від варварських народів; плюралізм, взаємодія та конкуренція основних соціальних сил; формування релігійно освяченого ставлення до праці як обовязку перед Богом [1, с.9].

Розглядаючи право як частину цивілізації, О. Харитонова та Є. Харитонов визначають властивості Західної традиції права:

1) відносно чітка межа між правовими та іншими інституціями. Хоча політика і мораль можуть визначати закон, але вони не трактуються як сам закон;

2) управління правовими інституціями доручається спеціальному корпусу людей, які для цього спеціально дістають юридичну освіту;

3) юридична думка впливає на правові інститути;

4) право сприймається у суспільстві як узгоджене ціле, єдина сформована система;

5) закон сприймається як цілісна система, «організм», який розвивається через покоління;

6) життєздатність правової системи грунтується на впевненості суспільства в довговічному характері права;

7) розвиток права свідчить, що воно не просто продовжується, а має свою історію;

8) історичність права повязана з усвідомленням його переваги над політичною владою;

9) всередині одного суспільства існують і змагаються різні юрисдикції, що робить переваги закону необхідними і можливими [5, с. 48].

У історичному ракурсі взаємодія світоглядних принципів, правових традицій та господарського укладу народів-представників європейської локальної цивілізації сформувала певні параметри уніфікованих політичних систем. Важливо зазначити, що розвиток політичних систем в державах європейської цивілізації відбувалось у тісному зв'язку із розвитком економічної та правової систем. Складовими економічної системи слід визнати ефективне утвердження ліберальних ринкових відносин, домінування малого та середнього підприємництва, антиконкурентну державну політику. Порівняння економічних реформ у державах Західної, Східної, Центральної та Південної Європи, що майже синхронно проводились у другій половині XX століття, дозволяє сформулювати певний універсальний алгоритм та методологію економічних трансформацій .

Аналізуючи цивілізаційно-правові умови формування «єдиного європейського простору», слід наголосити на поступовому утвердженні у правових системах більшості держав принципу верховенства правового закону. Під правовим законом традиційно розуміється втілення, або «вмонтування», у національну систему права фундаментальних принципів, що відзеркалюють сутність базових духовних цінностей європейської локальної цивілізації. Ці принципи – свобода, рівність та справедливість. Свобода як універсальний принцип передбачає конституційне закріплення права націй на самовизначення у політичній, економічній та культурних сферах, утвердження ефективних нормативних та інституційних механізмів реалізації та гарантій негативних прав людини і громадянина. Рівність визначається як заборона

будь-якої дискримінації, як формальна рівність перед законом усіх громадян. Справедливість знаходить своє відображення у системі гарантій реалізації позитивних (соціально-економічних та культурних) прав людини і громадянина, а також у системі гуманізованого кримінального законодавства.

Означені економічні та нормативні чинники обумовили формування у багатьох європейських державах, пов'язаних між собою ідеєю створення «Європи без кордонів», схожих політичних систем, які будуються на наступних класичних ознаках полікратичної держави:

1) соціальним середовищем її існування є відносно однорідне (наскільки це можливо практично) суспільство з численним та міцним середнім класом;

2) органи державної влади формуються в результаті застосування певних демократичних процедур, а стосунки між ними складаються на основі принципів поділу державної влади, системи стримувань та противаг, взаємодіїї гілок влади;

3) територіальна структура держави складається з урахуванням балансу інтересів центру та місцевих територіальних спільнот різних рівнів;

4) у діяльності органів держави особливу увагу звертають на демократичні форми і методи (зокрема, пошуки компромісу, консенсусу), хоча не виключається й примус, за умов загрози конституційному ладові, демократичному порядку;

5) проголошуються та здійснюються на практиці основні демократичні права і свободи громадян, засновані на визнанні загальнолюдських цінностей[6, с. 171-172].

Для політичних систем полікратичної держави характерним є формування політичної еліти із широких верств населення, переважно – представників середнього класу. Слушно нагадати думки, висловлені у «осьовий час» (за визначенням К. Ясперса) мислителями різних культур (античної та конфуціанської) про те, що ефективне управління державою можуть здійснювати лише освічені особи(філософи) із середнім достатком. Ще однією особливістю політичних систем у полікратичних державах є ідеологічний плюралізм та пов'язана з ним багатопартійність.

Формування сучасних політичних систем у державах Західної та Центральної Європи розпочалось у середині 50-х років XX століття. Країни Східної Європи (Вишеградська група, Румунія, Болгарія) та Балтії (Литва, Латвія, Естонія) стали на шлях політичної трансформації на початку 90-х років минулого століття. Але ці країни не створювали будь-які політичні інститути, які б відрізнялися за своїми функціями

від західноєвропейських. Тобто моделі організації політичних інститутів були майже повністю скопійовані. Також можна говорити про ідентичність текстів конституцій, конституційних та органічних законів у країнах Об'єднаної Європи.

Загальноєвропейські цінності, обумовлені історичним формуванням та розпитком локальної європейської цивілізації, стали «матрицею» функціонування політичних систем у країнах Європейського Союзу. У той самий час спроба держав інших локальних цивілізацій імпортувати західні інституційні політичні зразки не завжди мала успіх. Як зазначає С. Кримський, нав'язані Заходом незахідним державам (Японії, Індії, Пакистану, Єгипту, Нігерії, Танзанії, а також Україні та Росії) форми парламентаризму та багатопартійності, при збереженні там традиційних соціальних відносин та орієнтацій, не можуть бути цими країнами адекватно сприйняті. Ці суспільства не пройшли школи Ренесансу, Реформації та Просвітництва, не розробили західного ідеалу громадянина-власника – раціоналіста, індивідуаліста та прагматика. В сутності вони мають з аналогічними західними інститутами лише зовнішню, формальну схожість. Західна форма наповнюється принципово іншим(а в різних цивілізаційних регіонах значно різним) змістом, що особливо спостерігається на прикладах пострадянських держав[1,с.13].

У свою чергу, цивілізаційна розмаїтість та відмінність України від більшості держав Західної, Центральної та Східної Європи є вагомою перешкодою на її шляху до прискореної та ефективної інтеграції у ЄС.

Бібліографічний список:

1. Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичні корені / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко, Ю. М. Пахомов, С. В. Сіденко, А. А. Шморгун. – К.: НАНУ, 2002. – 630 с.
2. Хантигтон С. Столкновение цивилизаций / Сэмюэл Хантигтон. – М.: АСТ, 2003. – 360 с.
3. Фреде Э. Де. Культура, цивилизация, идентичность/ Э. Де Фреде // Полис. – 2010. – № 4. – С. 17-23.
4. Якунин В. Диалог цивилизаций для построения мирных и инклюзивных обществ/ В.И. Якунин // Полис. – 2010. – № 4. – С. 8-16.
5. Харитонова О., Харитонов Є. Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов. – Харків : Одіссей, 2002. – 591 с.
6. Актуальни проблеми теорії держави та права. Частина 1. Актуальні проблеми теорії держави: Навчальний посібник / С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша, Н. М. Пархоменко, Т. О. Пікуля, Н. В. Пронюк. – К.: КНТ, 2007. – 288 с.

В статье рассмотрены цивилизационные условия формирования политических систем в государствах Европейського Союза. Исследуются базовые ценности, которые влияют на мировоззрение представителей европейской локальной цивилизации, а также на особенности организации политических институтов.

The article describes civilizational conditions of the formation of political systems in the countries of the European Union. Basic values are being analyzed, which influence the worldview of the representatives of European local civilizations, as well as organizational particularities of political institutions.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2015

УДК 332 (437.1/2)

Палінчак М. М., ДВНЗ Ужгородський національний університет

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УГОРСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Проаналізоване правове регулювання державно-церковних відносин в Угорщині. Розглянуто чинне законодавство країни, зокрема конституційні норми, процедура реєстрації релігійних організацій. Особлива увага приділена питанню реституції церковного майна. Здійснено спробу аналізу взаємовідносин країни з Ватиканом. Виявлено, що на тлі широких суспільно-політичних змін в Угорщині закладено нову демократичну партнерську фазу взаємовідносин між державою і церквою. Визначені пріоритетні напрями політики у сфері державно-церковних відносин, серед яких – сприяння релігійним організаціям у реалізації їхніх завдань.

Актуальність дослідження питання правового регулювання діяльності релігійних організацій визначається соціально-політичною важливістю процесу покращення державно-конфесійних відносин в Україні. З метою вдосконалення конституційно-правового регулювання таких відносин важливим є використання позитивного досвіду інших постсоціалістичних країн.

Метою статті є аналіз особливостей конституційно-правового регулювання взаємодії держави і церкви в Угорщині.

Стан дослідження. Дослідженню проблеми конституційно-правового забезпечення державно-церковних відносин в Угорщині

 © Палінчак М. М., 2015

присвячені праці таких вчених як Б. Шанда [6,7,13,14], Ф.Овсієнка [2] та Н. Юскаева [8] та інш.

Відповідно до Конституції в Угорській республіці церква відокремлена від держави. Держава не може створювати органи для перевірки діяльності церкви та її організацій. Згідно з § 60 Конституції Угорщини, право свободи совісті і свободи віросповідання поєднує в собі вільний вибір віросповідання та вільне наслідування інших релігійних переконань. Кожна людина має право практикувати свої релігійні переконання одноособово чи з групою людей, публічно чи на самоті (вдома, в колі своїх близьких). Конституційна норма передбачає, що громадянин Угорщини має право не тільки практикувати, а й пропагувати свої релігійні переконання. Для поширення релігійних чи інших переконань совісті закон передбачає можливість використання засобів масової інформації [1, с. 60].

Релігійні свободи громадян захищені і Кримінальним кодексом Угорської Республіки. Згідно з положенням про «порушення свободи віросповідання та релігії» будь-яка особа, яка, застосовуючи насильство і погрози, чинить перешкоди іншій особі вільно сповідувати свою релігію, здійснює злочин, котрий карається тюремним ув'язненням на строк до трьох років. Насильство, приниження та образа будь-кого через його належність до національної, етнічної або релігійної групи карається тюремним ув'язненням на строк до п'яти років [6, с. 120-121].

Закон, прийнятий 16 квітня 2012 р., автоматично призупиняє дію імунітету члена парламенту, який розпалює ненависть щодо громад, порочить національну символіку або публічно заперечує злочини комуністичного чи націонал-соціалістичного режимів. Закон забороняє публічне заперечення, вираз сумніву або мінімізацію голокосту, геноциду та інших злочинів, скоєних націонал-соціалістичним і комуністичним режимами, і карає такі злочини максимально трьома роками ув'язнення.

Кримінальний кодекс включає в себе заборону публічної демонстрації символів тоталітаризму, особливо свастики, значків СС, перехрещених стріл, серпа і молота, червоної п'ятикутної зірки. Слід зазначити, що така заборона певною мірою суперечить положенням Європейської конвенції з прав людини, відповідно до рішення Європейського суду з прав людини від листопада 2011 р.

Специфікою Угорщини є те, що реєстрація церковних організацій до 2012 р. здійснювалася у відповідному суді за місцем діяльності релігійної організації. Умови реєстрації вимагали, щоб засновниками були не менш ніж 100 осіб. Статут, який відповідав чинному законодавству, повинен був містити такі дані: а) назву церкви, місце розташування,

організаційну структуру; б) якщо церква є частиною якоїсь організації чи відноситься до неї як юридична особа, то має бути вказане ім'я цієї організації. Рішення про реєстрацію церкви у шестидесятиденний строк від дня подання заяви приймав суд. Церква набувала статусу юридичної особи після її реєстрації у відповідних органах, а втрачала цей статус після того як її виключать зі списку реєстру з дня прийняття такого рішення.

Під час дії зазначених норм висувалися пропозиції щодо ускладнення цих досить ліберальних процедур. Так, одна з політичних сил, яка виражає суттєвий спектр суспільної думки, внесла пропозицію про запровадження нових умов реєстрації. Мінімальну кількість членів пропонувалося встановити на рівні 10 тис. осіб. Нова релігійна організація, за цим проектом, повинна надати докази функціонування певного релігійного руху на території Угорщини впродовж 100 років. Подібні пропозиції набули законодавчого унормування в 2011 р., про що докладніше йтиметься згодом.

У відповідності до основного принципу державно-церковних відносин в Угорщині – світоглядного нейтралітету держави – всі зареєстровані церкви мають рівні права і обов'язки. Водночас у своєму законодавстві вона не ігнорує особливостей релігії та церкви. Соціальна роль церков, що склалася історично, дає достатні підстави для особливого підходу до традиційних релігійних інституцій. Як зазначив Конституційний Суд Угорщини, диференціація допустима, якщо вона заснована на фактичних відмінностях, а рівний підхід до церков не виключає врахування реальної соціальної ролі деяких із них. Держава визнає свою відповідальність перед церквами, історична доля яких пов'язана з Угорщиною [Див. : 7, с. 57-62].

9 лютого 1990 р. – через кілька днів після прийняття парламентом нового Закону про свободу релігії, але до його введення в дію – Святий Престол та Угорщина відновили дипломатичні стосунки на найвищому рівні. Угода, підписана в Будапешті, проголошує, що церковні питання мають регулюватися новим Кодексом канонічного права і новим Законом про релігійну свободу. Це означає, по-перше, що угорське право ґрунтується передусім не на угодах, а на законі, і по-друге, що право визнається католицькою церквою. Було укладено ще дві угоди зі Святим Престолом. На початку 1994 р. було підписано договір про військовий ординаріат [6, с. 103], що передбачає запровадження інституту капеланів в армії. 20 червня 1997 р. у Ватикані було урочисто підписано третю угоду щодо фінансових питань католицької церкви. Угорські дослідники зауважують, що угоди між Угорщиною та Ватиканом мають технічний характер, вони не містять загальних формулювань, котрі наявні в угодах типу конкордату [7, с. 103].

Аналогічні угоди в 1999 р. влада уклала з іншими історичними церквами. При цьому були враховані особливості внутрішньої структури кожної з них. Ці угоди становлять цілісні правову, міжнародно-правову та політичну гарантії діяльності церков. Вони забезпечують свободу церкви в усіх сферах життя, передбачають фінансову допомогу церквам з боку держави.

Згідно із Законом «Про свободу совісті і свободу віросповідання, а також про церкви», прийнятим у 1990 р., церкви та релігійні віросповідання є носіями людських цінностей і відіграють значну роль у навчально-виховних процесах, у повсякденному житті суспільства [13, p. 259-278]. Вартим уваги є досвід духовної опіки, яку, згідно з цим Законом, здійснюють в угорській армії священики основних конфесій. Капелани призначаються відповідною церквою, і їм присвоюються військові звання офіцерів. Вони повинні виконувати військові накази, однак їхня релігійна діяльність не підкоряється військовій ієрархії. Інститут капеланів фінансується державою. Намагаючись забезпечити політичну лояльність духовенства, уряд Угорщини ввів обов'язкову присягу капеланів на вірність державі [8, с. 123].

В період 1991-1992 рр. парламент Угорщини прийняв декілька реституційних законів. Метою такої політики було створення моделі, яка компенсувала би церкві ті втрати, яких вона зазнала за комуністичного режиму, та впровадити нові демократичні принципи, зокрема: відокремлення церкви від держави не може означати відокремлення церкви від суспільства. Церква виконує суспільно-корисні функції, зменшує навантаження держави. За умови виконання церквою соціальних програм остання отримує від держави кошти, як і будь-яка установа, що здійснює аналогічні функції. На відміну від Польщі та Словаччини процес реституції в Угорщині мав певну специфіку. На суму оціненого майна, яке підпадало під реституцію, були видані цінні папери – всього на 143 млрд. форинтів. З них католицькій церкві належала компенсація за 2300 споруд, реформатській – за 1000, євангелістській церкві – більш ніж за 100 споруд [14, p. 84]. Ще до прийняття змін та доповнень до Конституції Угорської Республіки у грудні 1994 р. парламент країни 10 червня 1991 р. прийняв Закон «Про колишню церковну власність» (XXXII/1991). Церкві було повернуто приблизно 6 тис. об'єктів нерухомості, експропрійованих у часи комуністичного правління. Відповідно до Закону, церквам повертався і церковний інвентар. Закон передбачав, щоб при поверненні церквам їхньої власності не постраждали державні та культурно-просвітницькі заклади, які до цього часу користувалися нею [10, s. 74]. Він давав право церкві вимагати лише ті будівлі, які були націоналізовані без компенсації

після 1 січня 1948 р. та знаходились у віданні центральних органів влади чи місцевого самоврядування на день вступу Закону в силу – 22 червня 1991 р. Влада була готова віддати церкві майно за умови, що власність, яка використовувалася на суспільні потреби, й надалі використовуватиметься для цих потреб [12, s. 53]. Слід зазначити, що через брак фінансових ресурсів процедури реституції відбувалися набагато повільніше, аніж очікувалося, й тому в 1997 р. остаточний термін для врегулювання всіх питань було подовжено з 10 до 20 років.

У 1997 р. парламент змінив систему державних субсидій церквам. Ще в 1990 р. перший вільно обраний парламент вирішив надавати фінансову допомогу релігійним організаціям на постійній основі. Це означало, що парламент щороку змушений був ділити «церковний фонд» центрального бюджету між різними церквами та конфесіями, залежно від кількості прихожан та «соціальної ролі» релігійних організацій. Проте кількість прихожан визначити було неможливо. Ідею внесення питання про релігійну приналежність в анкету перепису населення було визнано неконституційною. Відповідно до доповнень, з 1 січня 1998 р. було дозволено громадянам виділяти 2 % зі свого прибуткового податку, з яких 1 % – будь-якій релігійній організації та 1 % – будь-якій громадській організації [11]. Лише в 2000 р. за рахунок цих пожертв різні церкви та релігійні організації отримали: римо-католицька церква – 333534 форинти; лютеранська церква – 30534 форинти; кальвіністська церква – 10738 форинтів; Конгрегація віри – 8209 форинтів; єврейська громада – 5791 форинт; послідовники Міжнародного товариства свідомості Крішни – 5505 форинтів; свідки Єгови – 5459 форинтів; баптистська церква – 3373 форинти; Тибетська буддійська громада – 2080 форинтів; унітарна церква – 1558 форинтів [4, с. 445].

Протягом 2012 р. угорський уряд надав 35 млрд. форинтів (близько 161 млн. доларів США) додаткового фінансування церквам для здійснення цілої низки заходів, у тому числі для підтримки громадської колекції витворів мистецтва; підтримки системи релігійного навчання, освіти й культури; виплат щорічної компенсації за неповернену релігійну власність («ануїтет на вічні часи»); сприяння праці церковного персоналу, що обслуговує найменші села. 4 «історичні» церкви продовжували отримувати 93 % від загального обсягу державної фінансової підтримки, що надається релігійним групам [9, s. 2].

Конституційно-правове регулювання відносин між державою та церквою передбачає загальне регулювання діяльності релігійних організацій, закріплення принципу невтручання у внутрішні справи церкви доти, поки її діяльність не суперечить чинному законодавству й не порушує прав людини. У школах Угорщини дозволено викла-

дання релігії, держава виділяє на це кошти. В країні успішно розвивається екуменістичний діалог [5, с. 27]. Хоча церкви відокремлені від держави, їхні керівники, на думку надзвичайного і повноважного посла Угорщини в Росії Д. Нановського, є «партнерами державного керівництва» [Цит. за : 2, с. 168].

Таким чином, падіння комуністичного режиму, зміна правової системи не могли не відобразитися на державно-церковних відносинах в Угорській Республіці. Зміна базового законодавства про свободу совісті привела до розширення конфесійного спектра діючих релігійних об'єднань. Суттєво змінився характер діяльності релігійних організацій. Нині вона включає не тільки культову практику, а й соціальну, культурно-просвітницьку, освітню та підприємницьку діяльність. Це значно розширило сферу та масштаби взаємодій між державою, релігійними організаціями, можливості їхнього правового забезпечення. Релігійний вплив відчутний у сфері освіти, збройних силах, у політичному житті Угорської Республіки.

Отже, в Угорщині створено нормальні правові умови для діяльності релігійних організацій. У процесі суспільно-політичної трансформації в Угорщині, завдяки розвиненій культурі політичного консенсусу та швидкому відродженню структур громадянського суспільства, органічно відбувся процес суспільно-політичної структуризації. З огляду на це, у країні утвердилася стабільна сучасна європейська демократична політична система.

Бібліографічний список:

1. Конституція Угорської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С. Головатий. – К. : Українська Правнича Фундація, вид-во «Право», 1996. – 88 с.
2. Овсиенко Ф. Г. Взаимоотношения государства и церкви в странах Восточной Европы / Ф. Г. Овсиенко // Мировой опыт государственно-церковных отношений : Учебное пособие / Под общ. ред. Н. А. Трофимчука. – М. : Изд-во РАГС, 1998. – 306 с.
3. Палинчак Н. М. Реституция церковного имущества: опыт стран Центральной Европы / Н. М. Палинчак // Вестник : Научный журнал. – Астана, 2011. – № 3. – С. 140-142.
4. Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин в Угорській Республіці / М. М. Палінчак // Acta Hungarica, XIX-XX-ий рік видання. – Ужгород, 2002. – С. 441-446.
5. Религия, церковь в России и за рубежом : Информационный бюллетень. – 1999. – № 1. – С. 23-29.
6. Шанда Б. Государство и церковь в Венгрии / Б. Шанда // Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. – М. : Институт Европы РАН, 2009. – 719 с. – С. 97-126.

7. Шанда Б. Конституционные судебные процессы по вопросу свободы вероисповедания в Венгрии / Б. Шанда // Российский бюллетень по правам человека. – 1999. – № 11. – С. 57-62.
8. Юскаев Н. Х. Из опыта взаимодействия армии и церкви в некоторых восточноевропейских странах / Н. Х. Юскаев // Религия, церковь в России и за рубежом: Информационно-аналитический бюллетень. – 1998. – № 3-4. – С. 120-129.
9. Budapester Zeitung. – 2013. – 10 Januar. – S. 2.
10. Czohara A. Finansova podpora cirkvi v Madarsku / A. Czohara // Modely ekonomickeho zabezpečenia curkvi a náboženských spoločnosti. – Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 1997. – 128 s.
11. Hendon D. W. Notes on church – state affairs : Hungary / David W. Hendon, Dwight D. Allman // Journal of Church & State. – 1999. – Autumn 99. – Vol. 41. – Issue 4.
12. Moravčiková M. Cisárovo Cisárovi. Ekonomické zabezpečenie cirkvi a nabozenskych spoločnosti / M. Moravčikova, M. Cipár. – Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2001. – 277 s.
13. Schanda B. Church and State in Hungary in 1999. The Funding of the Churches in Hungary / Balázs Schanda // European Journal for Church and State Research. – 2000. – № 7. – P. 259-278.
14. Schanda B. Pravni rezim byvaleho cirkevnigo majetku v Madarsku / B. Schanda // Revue pro cirkevni pravo. – Praha, 1997. – 104 p.

Проанализировано правовое регулирование государственно-церковных отношений в Венгрии. Рассмотрено действующее законодательство страны, в частности конституционные нормы, процедура регистрации религиозных организаций. Особое внимание уделено вопросу реституции церковного имущества. Предпринята попытка анализа взаимоотношений страны с Ватиканом. Выявлено, что на фоне широких общественно-политических изменений в Венгрии начата новая демократическая партнерская фаза взаимоотношений между государством и церковью. Определены приоритетные направления политики в сфере государственно-церковных отношений, среди которых, – содействие религиозным организациям в реализации их задач.

Legal regulation of state-church relations in Hungary was analysed in the article. Current legislation of the country is considered, in particular constitutional norms and procedure of registration of religious organizations. The special attention is payed to the question of restitution of church property. The attempt to analyse mutual relations between the country and Vatican was undertaken . It is educed, that on the background of wide social and political changes in Hungary the new democratic partner phase of mutual relations has begun between the state and church. Priority directions of policy were definedin the field of state-church relations among which is an assistance to religious organizations in realization of their tasks

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 323.22/28

Наумкіна С. М., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»
Кравець Г. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

СУЧАСНІ «ЗАХІДНІ» ТА «СХІДНІ» РЕВОЛЮЦІЇ: КЛАСИЧНА СКЛАДОВА І ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ

Розглядається здійснення сучасних революцій, в межах яких виявляється те спільне, що поєдную сучасні та класичні революції, а також виявляє те нове, що привнесли «кольорові» революції в світовий політичний процес останніх десятиліть.

Механізм здійснення революцій було і є предметом дослідження багатьох науковців. Так, даній проблематиці присвятили свої роботи К. Брінтон, В. Ленін, С. Хантінтон, сучасні революції та їх механізм здійснення аналізують В. Мау, Володимир і Віктор Мейтуси, І. Стародубровська, Н. Устрялова та ін.

Дана стаття має на меті розкрити сутність механізму здійснення сучасних революцій, виявити «класичну складову», яка притаманна всім революціям, а також визначити внесок «кольорових» революцій в світовий політичний процес в останні десяиліття.

Серед перших найбільш відомих робіт, присвячених цій проблематиці, вважається книга Крейна Брінтона «Анатомія революції» (1930-і роки). На основі аналізу чотирьох революцій – англійської, французької, російської 1917 року і американської війни за незалежність – він запропонував концепцію стадій революційного процесу: перші стадії революції, безпосередньо пов'язані з падінням старого

© Наумкіна С. М., Кравець Г. В., 2015

режиму, період влади помірних, «царство терору і доброчесності» і, нарешті термідор. Надалі ці категорії увійшли до лексикону фахівців і, з деякими модифікаціями, – використовувалися для опису ширшого круга революцій.

Чіткіше сферу використання схеми К. Брінтона визначив С. Хантінгтон, який вважав, що революції відбуваються тоді, коли поєднуються певні стани політичних інститутів з певними конфігураціями громадських сил. З цієї точки зору двома передумовами революції є : по-перше, нездатність політичних інститутів бути каналами для входження нових громадських сил в політику та нових еліт в сферу управління; по-друге, прагнення громадських сил, відсторонених від участі в політиці, брати участь в ній. Це прагнення зазвичай виникає від властивого групі почуття, що вона потребує якихось символічних або матеріальних придбань, набути яких вона може тільки за рахунок висунення своїх вимог в політичній сфері.

У «західній» моделі політичні інститути старого режиму руйнуються, що спричиняє за собою мобілізацію та залучення до політики нових груп і подальшого створення нових політичних інститутів. «Східна» революція, навпаки, розпочинається з мобілізації в політику нових груп і створення нових політичних інститутів, а закінчується насильницьким поваленням політичних інститутів старого режиму» [3, с. 266].

Західні революції, на думку автора, викликаються слабкістю традиційних режимів; східні революції – вузькістю режимів, що модернізуються. У західній революції основна боротьба зазвичай відбувається між помірними і радикалами; у східній революції вона відбувається між революціонерами і урядом. Проте і в таких схемах можуть виникати визначені модифікації, що викликаються, наприклад, активним зовнішнім втручанням в хід революційного процесу, як це було у Мексиці з боку США.

Тому для аналізу того, наскільки універсальний хід революційного процесу в різні періоди історії, в різних країнах, І. В. Стародубровська та В. А. Мау пропонують визначити своєрідну «революційну криву». Враховуючи основні чинники, що впливають на хід революції, економічна складова у формуванні траєкторії «революційною кривої» має принципово значення. «Фінансова, а потім і ширша економічна криза супроводжує революцію на усьому її шляху і виступає найважливішою детермінантою діяльності революційного уряду. Вплив економічних зрушень на положення різних прошарків та груп у вирішальній мірі зумовлює конфігурацію прореволюційних коаліцій. Нарешті, революційний процес підходить до завершення лише тоді, коли в результаті

перерозподілу власності та економічної влади в суспільстві зможуть сформуватися нові елітні групи. В цілому саме схожість протікання революційних процесів в різні часи і в різних країнах багато в чому визначається спільністю економічного циклу революцій» [2, с. 139].

І. В. Стародубровська і В. А. Мау в роботі «Великі революції від Кромвеля до Путіна» виділяють стадії революційного процесу, спираючись на дослідження К. Брінтона та С. Хантінгтона. Перша стадія революції, яку традиційно пов'язують з приходом до влади революційного уряду, – це влада поміркованих. В трактуванні цієї стадії у К. Брінтона можна помітити, що вона має складну внутрішню структуру і включає різні за своїм характером етапи: починаючи з моменту загальної єдності, названого К. Брінтоном «медовий місяць» (і формально віднесеного їм до перших стадій революції до наступу влади помірних), і закінчуючи ситуацією двовладдя. Первинний момент загальної єдності, який настає після перемоги першого революційного натиску має швидкоплинний характер, оскільки учасники боротьби об'єднані лише невдоволенням старим режимом і короткочасним зльотом революційного ентузіазму, але мають абсолютно різні позитивні програми. Більшість науковців цей етап недооцінюють, проте, на думку І. В. Стародубровської та В. А. Мау, «будучи за своєю природою швидкоплинним і скороминущим, він залишає після себе ілюзії, які живуть незрівнянно довше його самого і серйозно впливають на усю політику помірних. Оскільки при першому натиску революційних сил старий режим розсипається як картковий будиночок створюється враження, що у нього не залишалося ніяких внутрішніх ресурсів, ніякої серйозної опори» [2, с. 140].

Два процеси активно протікають в цей період. З одного боку, відбувається швидка структуризація революційного суспільства, його диференціація відповідно до інтересів тих, що входили спочатку в блок соціальних сил. З іншого боку йде радикалізація інтересів учасників революції, виразно формуються два протилежних полюси, до яких тяжіють нещодавно ще єдині соціальні угрупування. Ці центри російські дослідники умовно називають «партією кінця революції» та «партією радикалізації революції». Саме результати зіткнення між цими двома таборами і визначають подальший хід революції. Перемога радикалів означає перехід революції на нову фазу [Див.: 2, с. 145-149].

Другий етап – «радикальний» – розпочинається з того, що після перемоги радикалам протистоїть внутрішня і зовнішня контрреволюція, вони вимушені справлятися з ще більш складною економічною ситуацією. Проте самі радикали більше за інших пристосовані діяти в умовах роз'єднаності соціальних інтересів. Вони використовують

комплекс заходів, які насильно стягують суспільство в єдине ціле, що дозволяє їм утримуватися при владі. Ще одна причина пристосованості радикалів до реальних обставин, на думку І. В. Стародубровської та В. А. Мау, криється в тому, що ідеологія для них грає іншу роль. Досить жорстка система ідеологічних догм, дійсно проповідуваних радикалами, на практиці не стає внутрішнім обмежувачем дій влади: «ідеологія радикалів – це в першу чергу «зовнішня ідеологія», оскільки служить засобом не для внутрішнього (внутрішньопартійного) застосування, а як інструмент для зовнішнього застосування, для дії на суспільство. Нав'язування суспільству ідеологічних догм (які, до речі, в цілому завжди знаходяться в руслі громадських настроїв) є одним з важливих важелів насильницького забезпечення його єдності» [2, с. 151].

Іншим подібним методом виступає пряме політичне насильство, яке на радикальному етапі нерідко набуває форми революційного терору. Залякування інакодумців стає одним з найважливіших інструментів зміцнення радикальної влади [2, с. 159].

Таким чином, науковці, проаналізувавши діяльність радикалів в різних революціях, дійшли висновків, що радикали приходять до влади у кризових умовах, коли конче необхідно забезпечити єдність суспільства; для досягнення цієї єдності вони використовують усі доступні їм засоби: насильство, нав'язування загальних ідеологічних установок, активне фінансове і соціальне маневрування, обираючи їх згідно завдань сучасного моменту. Проте ці кроки, що робляться радикалами з кон'юнктурних міркувань з метою підтримки нестійкого балансу інтересів має принципово важливе значення для формування вигляду післяреволюційного суспільства «саме на цьому етапі остаточно складаються нові стосунки власності, формуються основи для укріплення нових елітних груп». І остаточний результат усієї сукупності рішень, що приймаються, складається стихійно, як підсумок безлічі різноспрямованих і часто суперечливих дій. «Ось чому результати революції такі непередбачувані та часто такі далекі від первинних задумів» [2, с. 161-162].

Принципово іншою була позиція Н. Устрялова, одного з авторів збірки «Зміна віх», для якого суть термідора полягала не у поваленні влади радикалів, а в її поступовій трансформації до поміркованості, реалізму і опори на корисливі інтереси. І. В. Стародубровська та В. А. Мау вважають, для того, щоб визначити схожість і відмінності термідора і інших стадій революції, необхідно передусім розглянути, чи змінювалася ця соціальна ситуація і в чому суть змін, якщо вони відбувалися. Автори виділяють декілька чинників, що відрізняють інтереси і настрої різних соціальних груп

в умовах термідора від попередніх стадій: по-перше, соціальна втома і орієнтація окремих осіб і соціальних груп переважно на власні, приватні інтереси, які, у міру завершення перетворень в стосунках власності, все більше укорінюються в економічній структурі суспільства; по-друге, деякі соціальні прошарки досягли власних цілей і не зацікавлені у продовженні боротьби, інші ж вичерпали свою революційну енергію і втратили вождів, а тому перестали представляти реальну загрозу для влади, яка може дозволити собі все менше на них зважати; по-третє, в результаті структуризації суспільства, з'являються нові елітні групи, специфічні для кожної країни, зазвичай, вони включають нових власників розпроданого в революційний період майна, нову політичну еліту як результат активності мас, армійську верхівку, що зміцнилася в процесі захисту «завоювань революції»; по-четверте, визначальну роль починають відгравати інтереси еліти, саме в цьому прошарку влада і повинна забезпечити собі соціальну базу.

Отже, термідор – це період консолідації цих груп, їх активної боротьби за сфери впливу і придбання власності. Послаблення суспільства супроводжується виходом на перший план і посиленням ролі еліти у визначенні політики влади і конкуренцією її різних груп за контроль над урядом. Термідор характеризується поступовим зміцненням влади: зменшується її залежність від поточних коливань громадських настроїв, зростає здатність підтримувати порядок, збирати податки і взагалі здійснювати основні функції держави. Проте відсутність базового суспільного консенсусу, глибоко конфліктні і навіть взаємовиключні інтереси різних елітних груп не дозволяють сформувати стійку інституціональну структуру постреволюційного суспільства. Тим самим влада залишається надзвичайно нестабільною.

Таким чином, соціально-політичні реалії термідора у чомусь схожі, а в чомусь відмінні від умов радикальної фази. Схожість визначається тим, що термідоріанський режим, як і його попередники, вимушений активно маневрувати між різними групами інтересів і може вижити, лише проводячи жорстку політику. Відмінність же полягає в тому, що ці групи в основному відносяться до еліти, відбувається їх поступове укрупнення та їх інтереси вже чітко оформлені і визначені. Що стосується типів політичних лідерів і форм політичних дій, необхідних у цей період, то вони принципово не відрізняються від попереднього етапу. Тому не дивно, що у ряді революцій лідери радикальної фази виявлялися в змозі пристосуватися до нових умов.

Процеси послаблення суспільства, консолідації нових еліт і посилення держави, що йдуть паралельно, поступово створюють передумови для зміцнення політичного режиму. Саме з цим моментом

зазвичай прийнято вважати, що відбувається завершення революції [2, с. 165-170].

Віктор та Володимир Мейтуси по-іншому представляють механізм революції, передбачивши певну структуру цього процесу, що порівняно з попередньою моделлю дає більш чіткіше його розуміння, хоча не відкидає їх змісту. Як ми побачимо надалі, всі складові механізму революції, запропоновані В. і В. Мейтусами наявні, проте дещо розмиті в стадіях революційного процесу І. В. Стародубровської та В. А. Мау.

Загальний механізм революції, на їх думку, однаковий для всіх країн, хоча скрізь має свої особливості розвитку та використання засобів здійснення революцій та закріплення її результатів. Основною умовою виникнення революції є революційна ситуація.

Революційна ситуація – поняття, сформульоване В. І. Леніним в статті 1915 р. «Крах II Інтернаціоналу» для позначення об'єктивних і суб'єктивних умов, що складаються в суспільстві напередодні революції. Філософський словник містить таке визначення цього поняття: «… це – сукупність об'єктивних умов, що виражають економічну і політичну кризу цього суспільного устрою, що визначають можливість революції соціальної» [Цит. за : 1, с. 323].

В. І. Ленін виділив три головні об'єктивні ознаки революційної ситуації: 1) неможливість панівного класу зберігати в незмінному вигляді своє панування, ситуація, коли верхи не можуть правити по-старому; 2) різке загострення вище звичайного нужди і лих пригнічених класів, коли низи не хочуть жити по-старому; 3) значне підвищення активності мас, їх готовність до самостійної революційної творчості.

У своєму розвитку революційна ситуація проходить ряд стадій, починаючи з явних ознак масового бродіння і закінчуючи загальнонаціональною кризою, що переростає в революцію. Чим вище стадія революційної ситуації, тим більшої ролі в її подальшому розвитку набуває зрілість суб'єктивного чинника, тобто здатність і готовність революційних класів здійснити назрілі перетворення, повалити владу панівного класу. В період загальнонаціонального кризи роль суб'єктивного чинника стає вирішальною. Не завжди революційна ситуація досягає вищої стадії і перетворюється на революцію, якщо прогресивні класи за тих або інших причин не готові до активних і організованих дій, то в її розвитку настає спад, масове революційне збудження гасне, панівний клас знаходить засоби утримання влади в своїх руках. Таким було радянське бачення політичної обстановки.

На відміну від радянського варіанту, В Володимир і Віктор Мейтуси пропонують своє розуміння революційної ситуації: «нестійкий суспільний стан, за якого достатньо невеликого поштовху в потрібному

напрямку, щоб «процес пішов, виникли зміни, що свідчать про початок революції» [1, с. 452].

Наступною фазою в механізмі революції виступає безпосереднє здійснення виступу народних мас. Цікавою є думка Володимира і Віктора Мейтусів стосовно саме ненасильницького характеру даного виступу в сучасних умовах. Вони вважають, що в фактичному створенні народних мас, в прямому тиску на вищих представників влади, у руйнуванні зв'язків між рівнями влади, в демонстративному переході на бік народу окремих компонент ієрархії влади вищі органи вже непрацюючої влади самі відмовляються від повноважень на користь народу і таке положення закріплюється рішеннями існуючих законодавчих та судових органів або ж референдумом. Така думка дійсно актуальна, зважаючи на механізм «кольорових революцій».

Революція не здійснюється невеличкою групою військових, її народжують великі народні маси, «що ізолюють вищу владу від важелів управління державою, владу, що представляє собою повітряний пухир, готовий з тріском луснути в будь-який момент» [1, с. 455]. Чи змінить влада, що прийшла в результаті революції, соціальні відносини, соціальні структури, чи все закінчиться черговим перерозподілом матеріальних ресурсів, залежить від того, яким буде розвиток революції надалі.

Наступну фазу революційного процесу, яка пов'язана з перетвореннями після захоплення влади, Володимир і Віктор Мейтуси пропонують розділити на п'ять етапів.

Перший етап – це здійснення революційних змін – перехід від загальної незадоволеності до перетворень та реорганізації системи управління. Відбувається створення нових органів управління, проголошуються та виконуються принципи та ідеї, що спрямовані на зменшення невдоволеності і що найголовніше – здійснюється ефективний контроль за діями влади, що прийшла в результаті революції.

На другому етапі приймаються нові рішення про зміни в соціальному просторі, в економічних та культурних відносинах, які б відповідали надіям революційних мас. Це дозволяє зняти соціальну напруженість, пробуджує надії мас та дозволяє навіть використовувати і поза правові дії.

Третій етап – це створення нових або трансформація старих органів влади за рахунок поповнення їх революціонерами, але згідно їх професіоналізму, оскільки потрібні чесні фахівці, які допоможуть уникнути порушень, що можуть виникнути в результаті зламу старої машини управління.

Четвертий етап характеризується посиленням порушень в роботі системи управління, неможливістю впоратися з поточними проблемами, що призводить до реанімації раніше існуючих органів, хоча і під новими назвами. Тут вже починає простежується тенденція невідповідності революційних ідей та принципів можливостям суспільства.

На п'ятому етапі відбувається поступова заміна кадрів серед тих, хто не може впоратися з керівною роботою та перерозподіл влади між кланами та групами, що виникли в результаті революції. Частіше за все перемогу отримує той з них, хто в ході самої гри змінює правила на свою користь.

Проте цими етапами революційний процес не закінчується, оскільки зазвичай в суспільстві залишаються старі або виникають нові причини для незадоволеності, так як до влади приходять індивіди, яких в більшій мірі цікавить сама влада та її ресурсні можливості, ніж суспільні перетворення. «Жодна країна не має стільки ресурсів, щоб після революції усунути всі свої проблеми, хоча деякі країни можуть на деякий час суттєво уповільнити їх прояв у своїх громадян» [1, с. 457].

Таким чином, аналіз механізму революції дозволяє зробити наступні висновки :

По-перше, визначення революції та механізму її здійснення в суспільстві зазнали певної еволюції, рухаючись від розуміння революції як відмінного від заколоту та війн за незалежність процесу, при цьому з яскраво визначеними особливостями їх протікання в західних та східних країнах (Хантінгтон), до спроб сформулювати єдину концепцію революції та механізму її здійснення для всіх сучасних країн.

По-друге, політична теорія для визначення механізму здійснення революції пропонує розгляд її як певної послідовності стадій (етапів) протікання чітко визначених подій, які змінюють одна одну та спрямовані на досягнення єдиної мети – ствердження ідеалів революції в політичній системі даного суспільства.

По-третє, механізм сучасної революції передбачає поступову зміну наступних фаз : революційна ситуація – безпосереднє здійснення виступу народних мас (отримання влади) – перетворення після захоплення влади. Найбільш вагомою фазою (стадією) протікання революції вважається остання – стадія здійснення перетворень в суспільстві після захоплення влади.

Бібліографічний список:

1. Мейтус В., Мейтус В. Массы, движения, революции / Владимир Мейтус, Виктор Мейтус. – К. : Ника-Центр, 2008. – 504 с.

2. Стародубровская И., Мау В. Великие революции от Кромвеля до Путина / Ирина Викторовна Стародубровская, Владимир Александрович Мау; [2-ое изд.; пер. и доп.]. – М. : Вагриус, 2004. – 499 с.
3. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

Рассматривается осуществление современных революций, в рамках которых определяется то общее, которое объединяет современные и классические революции, а также выявляет то новое, что привнесли «цветные» революции в мировой политический процесс в последние десятилетия.

The modern revolutions in which is defined in common, that the classical component, which combines modern and classical revolution, but also reveals something new that brought the «color» revolutions in a world political process in the last decades are analyses .

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2015

УДК 323.23:81'272

Воробйова Г. Ю., КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНИХ МЕТАФОР В ПЕРІОД «ЄВРОМАЙДАНУ»

У статті проаналізовані основні метафоричні конструкції, які використовували під час народного протистояння у Києві (2013-2014). У тексті акцентується увага на метафорі як складовій символічної структури народного протистояння. Також у статті наводяться приклади використання метафор як риторичної фігури у мові представників влади та опозиції.

Політичні метафори як інструмент впливу на масову свідомість розглядаються переважно у американській політичній думці, звідки вийшла політична лінгвістика. Вчені досліджували дискурсивні практики у газетних матеріалах під час Другої Світової Війни, яка виявила потужний потенціал символічного політичного мовлення. Велика кількість досліджень була пов'язана з вивчення особливостей політичної комунікації. Цей механізм яскраво проявився у період народних протистоянь у центрі Києва як реакція на політику четвертого президента України – Віктора Януковича.

Важливою характеристикою української національної системи політичної метафорології є розвиток в умовах діалектичної взаємодії

© Воробйова Г. Ю., 2015

тенденції до обновлення метафоричного арсеналу і тенденції до його традиційності.

Важливою особливістю політичної метафори в політичній комунікації сучасної України є те, що переважно використовуються іменникові метафоричні моделі. Іменникова метафора надає політичній реалії найбільш стійкої характеристики-оцінки. Невисока частотність прикметникової метафори пов'язана з тим, що прикметник у ролі залежного члена словосполучення може залишатися поза увагою читача.

Американські дослідники довели, що під час революцій «метафоричні бурі» зазвичай співпадають за часом з періодами політичних потрясінь, а «метафоричні затишшя» характерні для періодів політичної стабільності. Максимальну метафоричну активність при обговоренні політичного життя проявляє опозиція, тоді як провладні політики уникають надмірної метафоричної агресивності. «Метафоричні затишшя» зазвичай починаються в комунікації правлячої партії, а «метафоричні бурі» – у виступах радикальної непарламентської опозиції.

У книзі «Політична мова та метафора. Інтерпретація та зміна світу», за редакцією професора політичної теорії в Університеті Брістоля Террелла Карвера та викладача політичної теорії факультету соціальних наук, Університету Любляна Дж. Пікало, уперше розробляються нові методологічні підходи для розуміння та аналізу використання метафори в політичних науках і міжнародних відносин під час революційних змін [7, с.198].

У статті політичні метафори періоду народних протистоянь на «Євромайдані» розглядають через такі напрямки:

1. як риторична фігура у мові політика
2. як елемент брендінгу держави на міжнародній арені
3. як символічна структура народного протистояння.

Подібні стихійні зібрання населення неможливі без символічного обрамлення, що виражалось в народній творчості, лозунгах та плакатах, з якими населення України приходило в Київ.

Американський дослідник Даг Стенвол у статті «Слизькі схили політичного дискурсу» показує, як це механічна група метафор працює конструктивно в політичному дискурсі, принаймні, двома способами. По-перше, метафора завжди констатує рух у майбутнє, по-друге, наводить аналогію з теперішнім. Цей процес проявився навіть в самій назві «Євромайдан» [7,с.201]. По-перше, як обраний народом рух до євроінтеграції, в якому проявився протест проти політичного руху нинішнього глави держави. У цьому руху проявилось прагнення українського народу до свободи, як одного з основних європейських

принципів, так і проти узурпації влади олігархічних кіл, які активно підтримував В. Янукович.

Варто розглянути перший пункт аналізу, окреслений вище, це – використання метафор в мові політиків під час виступів на «Євромайдані», прес-конференцій.

Різнобарвність використання політичних метафор у політичному дискурсі України періоду – осінь 2013 року – зима 2014 року зумовлена швидкою мінливістю позицій «влада-опозиція». Мається на увазі те, що при зміні політичних позицій, коли політична сила отримує легітимність і того періоду, коли вона лише прагне до цього і спрямовує діяльність для своєї, відбувається зміна риторики – горизонтальні метафори, які вказують на єднання з народом і близькість, змінюються на вертикальні, які мають авторитарний і наказовий характер [4, с. 45]. Як правило, перші метафори використовуються в іменниковій формі, а другі – в дієслівний причому наказового способу. Перші метафори – теперішнього часу які виражають нагальні потреби, а другі – умовного способу та.

Важливо згадати про такі особистості мовлення політиків, які на хвілі народних протистоянь вдало застосували лозунги та вислови, чим здобули собі перемогу у передвиборчій кампанії (президентські вибори 2014 року та парламентські). Таким прикладом може бути публічний виступ Володимира Парасюка, який закликав екс-президента Віктора Януковича остаточно скласти повноваження – для цього він у певний момент ескалації стихійних емоцій серед народу після оголошення про розгін Майдану і висуває остаточний ультиматум. Коли на виборах Парасюк піде на вибори – він матиме народний кредит довіри, використавши агресивний характер політичної метафорології, який був характерний для риторики та дій влади.

Використання політичних метафор між представниками влади і опозиції важливо розглядати у двох аспектах: коли політики виступали перед народом на Майдані і коли вони зустрічались з опонентами.

Найбільший інтерес для дослідження викликають мовні особливості політичних лідерів. Політичного актора сприймають як символ, у якому акумульовано культурні особливості та очікування суспільства [4, с.135]. Оскільки акцент у роботі робиться на образності та емоційності політичної мови, то варто розглядати публічне мовлення Ю.Тимошенко, зокрема публічний виступ на «Євромайдані» після звільнення з в'язниці.

Вона намагалась представити це як символічну структуру – її звільнення як політичного в'язня авторитарного режиму сприяло

перемозі свободи. Важливо відзначити, що Юлія Тимошенко, за звільнення якої постійно виступали європейські політики, як і в підтримку «Євромайдану» в Києві, намагалась створити символічний наратив з себе як політичної фігури. Недоліком буле лиш те, що вона також була представником старої політичної еліти часів Януковича та Ющенка проти яких виступали українці на Майдані. Варто відзначити також, що в України сформувався специфічний символ політичного лідера як месії та богообраного, який повинен бути мучеником, що страждає за весь народ [4,с.78]. Від цього йде постійний перенос відповідальності на державу та президента, уряд, парламент, яким народ делегує свої повноваження. Лідеру ВО «Батьківщина» не вдалось реалізувати такий образ на сцені «Євромайдану» саме тому, що у нього були свої лідери та стихійна структура самоврядування. Таким чином вона скомпроментувала як своїх союзників, так і не врахувала всіх інших жінок у політичному процесі. Такий вплив був спрямований на емотивну сферу.

У більшості виступів Ю.Тимошенко позиціонує свою політичну діяльність як роботу архітектора, що будує справедливість, правосуддя, нову країну.

Тимошенко цікаво обіграти цю ситуацію, що вона страждає за всю Україну, тому що сьогодні панує свавілля влади і корупції олігархічного меншини. Власне це в основному і зумовлює інтерес міжнародних організацій до цього процесу.

Після звільнення з в'язниці внаслідок прийняття закону Верховної Ради України від 24 лютого 2014 Тимошенко продовжує використовувати світлі квіти в образі лідера підкріплюється такими репліками: «Ми розпочинаємо процес очищення країни і я зроблю все для того, щоб брудні, тіньові гроші ніколи більше не були ключовим фактором української політики».

Отже, за допомогою лінгвістичних засобів та візуальних якорів Ю. Тимошенко впливає на слухачів, надаючи інформації певної забарвлення. Кожне слово, граматична структура, зокрема метафора, впливають на свідомість людини і викликають певну реакцію, спонукають до дій, тим самим знаходячи підтримку серед електорату.

Тимошенко активно використовує такий метод політичних комунікацій як використання сюжету, де існують герої і антигерої. У своїй промові, виголошеній після звільнення на Майдані, Тимошенко назвала всіх чиновників, причетних до масових розстрілів мирних демонстрантів на Майдані, «катами українського народу», і попросила вибачення перед українцями за всі нещастя, принесені минулою владою [9].

У період перебування лідера української опозиції у в'язниці активно формувався образ «змученого, репресованого політика, що свідчило про дефекти демократії як політичного режиму в Україні. У травні 2011 року, через рік, як Тимошенко програла Віктору Януковичу президентські вибори, її офіційно звинуватили в «зловживанні службовим становищем», а в серпні заарештували в залі суду. Кримінальні справи відкрили також проти декількох її колишніх чиновників. Це була кампанія, яку президент Віктор Янукович подав як «боротьбу з корупцією», а українська опозиція сприйняла як «політичне переслідування». Даний факт ще раз презентує тезу про те, що влада і опозиція в Україні формують фрагментарну дійсність, представляю політичні події з кардинально протилежних позицій.

Мучеництво Тимошенко було в центрі уваги медіа та мало величезний мобілізаційний вплив протягом перших місяців її ув'язнення: тисячі демонстрантів регулярно збиралися на вулицях Києва, щоб підтримати ув'язнену лідера опозиції. Слід зазначити, що образ ув'язненої Тимошенко не є статичним протягом останніх двох років.

Згодом Тимошенко почала транслювати з ув'язнення образ безкомпромісній супротивниці режиму, яка продовжує не визнавати легітимність президента Януковича.

Риторика Віктора Януковича стосовно нагоди з Юлією Тимошенко дозволила опозиції створити з неї мученика, що трансформувалося на Майдані в збірних образ постраждалих від політичних репресій. Тому зображення Юлії Тимошенко прикрасило новорічну революційну ялинку на Майдані.

Під впливом трансформації образу Юлії Тимошенко змінювалась риторика екс-президнта України Віктора Януковича.

Якщо в перший рік правління Януковича здавалося, що обіцянку налагодити відносини і з Заходом, і зі Сходом, виконується цілком успішно, то 2011 приніс розчарування. «Холодна війна» з Росією за газ продовжується до цих пір, Захід обурений ув'язненням екс-прем'єра Юлії Тимошенко і судом над екс-міністром внутрішніх справ Юрієм Луценко. Україну звинувачують у переслідуванні опозиції. Президент ставив Росії ультиматуми аж до загрози «втратити Україну», однак пом'якшав після різкої реакції Заходу на вирок Юлії Володимирівні. І тут спроби лавірувати між ЄС і РФ стали очевидними, але неуспішними. Росія, яку не хвилює доля Тимошенко, але хвилює газ, не хоче поступатися Україні. Європа вимагає демократії, і не вірить президенту, погрожуючи йому міжнародною ізоляцією.

Велике значення на збільшення емоційності та стихійності народного зібрання на Майдані мала трансформація риторики Януковича стосовно вектора зовнішньої політики.

На Самміті ЄС екс-президент скаже про угоду з ЄС: «Я сказав, що якщо ви не готові підписувати цю угоду сьогодні, давайте почекаємо завтра, давайте післязавтра, давайте наберемося терпіння».

В українському суспільстві проходить масова агітація на підтримку процесів євроінтеграції, але за кілька днів до Саміту у Вільнюсі Віктор Янукович зупиняє роботу урядової комісії, що готує документи для підписання Асоціації між Україною та ЄС. В цей же час в українському суспільстві відбулася точка неповернення і повного розчарування у чинному президентові і його політиці. Українське суспільство досягло піку активності, що відбилося на тому, що тисячі українців вийшли на Майдан заявити про свій протест існуючій владі.

Поворотною точкою в трансформації образу Віктора Януковича як авторитарного лідера стало побиття студентів та журналістів 1 грудня 2013 на Майдані, що спровокувало наростання агресивності протестного українського суспільства та подальшу ескалацію конфлікту. Прорахунком президента України стало те, що з офіційною заявою з приводу побитих студентів він виступив через кілька днів, що дало опозиціонерам право вважати, що сам президент віддав наказ таким чином розігнати протестуючих.

Своєрідним інструментом політичних маніпуляцій на «Євромайдані» 2014 року стали метафори.

Як у будь-якій війні, має бути територія, де відбуваються події. У даному випадку лідерами опозиції використовувалася цей смисловий наратив як «Майдан-гідності», який як нарратив мав свої символічні кордони, власні органи самоврядування та внутрішню інфраструктуру, що розділяється населенням. Політичний наратив «Майдан» підкріплювався культурними смислами, а саме – багаторазове виконання національного гімну і гасел «Слава Україні», які свідчили про єдність народу в боротьбі проти влади [10].

Гідність Майдану в риториці лідерів опозиції протиставлялося незаконним діям представників влади, у якій зневірений народ бачив ворога. Спекуляція на протиставленні «свої – вороги» використовувалася з трибуни Майдану лідерами опозиції як фактор маніпуляції. Лідер партії УДАР Віталій Кличко часто закликав українське населення з'їжджатися на Майдан бо « Влада оголосила війну народу України. Але нас більше. І ми будемо разом! Сідайте в машини, маршрутки, автобуси». Проте лідер фракції «Батьківщина» Арсеній Яценюк закликав населення на «Євромайдан» після переговорів з президентом України Віктором Януковичем і робочою групою. Він уточнив, що лідери опозиції продовжують проводити переговори, щоб домогтися реального результату, тому мітингувальники повинні зберігати спокій і не вступати в битву

з силовиками. Наступного дня вже Арсеній Яценюк змінює свою позицію і заявляє, що «ми відповідаємо за життя кожної людини. Тримаємо оборону і ні кроку назад». А через ще деякий час один з представників опозиції режиму Януковича Арсеній Яценюк закликав людей бути активними і нагадав, що «Якщо куля в лоб, то куля в лоб», що стало гаслом згодом. Зміна курсу політичної риторики лідерів Майдану по ходу своїх виступів свідчить про стихійність і відсутність системності в процесі прийняття політичних рішень усіма лідерами опозиції.

Неодноразово лідери опозиційних партій України оголошували з трибуни Евромайдана наступні гасла, проводячи діалог з населенням – «Слава Україні – Героям слава – Слава Україні – Смерть ворогам». У даній метафоричній конструкції, враховуючи політичні реалії ситуації в Україні, «вороги» – представники влади, «герої» – народ України, який вийшов на площу боротися за свою свободу. Ототожнення себе як лідерів народного протистояння на Майдані не було ефективним для лідерів опозиції, оскільки значною підтримкою у мітингувальників вони не користувалися.

На «Євромайдані» відбулась сакралізація подій, про що свідчить гасло охоронців площі Майдану «Голосом народу говорить Бог». Таким чином проводиться не тільки психологічне розмежування «ми – вони», «свої – чужі», «друзі – вороги », а й духовне, що на військовому полі вважається орієнтацією на той чи інший силовий табір.

Ірраціональний бік почуттів народу підсилювала риторика лідерів опозиції, спрямована на численні згадки про «втраченої мрії» приєднання до дружної сім'ї європейських народів. Ситуація кардинально змінилася після першого побиття студентів на Майдані, а також того, що Віктор Янукович в той момент перебував з візитом у Москві, намагаючись вирішити економічні проблеми України. Побиття кількох студентів викликало нову хвилю протестів, ще більше радикальну ніж попередню агітацію на підтримку європейських цінностей. Можна говорити про закінчення першого етапу народного протистояння на Майдані, який полягав у вираженні невдоволення фактом непідписання договору з Євросоюзом.

«Євромайдан» трансформувався з орієнтації на Європейські цінності в масові акції протесту проти самого Віктора Януковича. Градус радикалізації дійшов до такого ступеня, що звучали гасла фізичного знищення президента України .

Відповідно свою світоглядну картину політичного світу представляла владу. У свою чергу Верховна влада в контексті прийнятих законів 16.01.2014 року охрестила учасників «бойових дій», а також людей, що знаходяться на площі «ектсремістами », екс-прем'єр-міністр

М.Азаров у відповідь на факти про загиблих назвав їх « злочинцями». Так, член Партії регіонів Ганна Герман в прямому ефірі Громадське. ТБ сказала наступне: «своїми кроками влада хоче остудити гарячі голови, які рвуться в бій. Вони не знають, що таке війна. Це іграшки в войнушки. Справжня війна – страшна».

Президент України Віктор Янукович в офіційному зверненні до українського народу висловлював жаль про факти фізичного насильства на Майдані, і заперечував тим самим свою причетність до цього. Тим не менше, більшість населення України були впевнені, що Віктор Янукович закріпив свій статус як авторитарного лідера, тому всі накази з приводу Майдану віддає особисто.

Прорахунком політичної опозиції було те, що в критичних умовах від них вимагалося єдність думок і рішень, в ситуації коли ідеологічні протидія їх очевидно і по суті вони один для одного також були конкурентами в боротьбі за електорат. Нерідко мови, які вони вимовляли перед мітингувальниками суперечили як настроям населення, так і їхньої спільної позиції. На Майдані також закріпився принцип звітності депутата перед виборцями, незважаючи на те, що в Україні існує тільки вільний мандат, він під революційним натиском трансформувався в імперативний. Наприклад, після перших безрезультативних переговорів з Віктором Януковичем і його робочою групою, Арсеній Яценюк, Олег Тягнибок та Володимир Кличко у виступах перед мітингувальниками на Майдані повідомили, що найголовніші вимоги Майдану, а саме відставка Януковича з поста Президента України неможлива, оскільки президент ніколи на це не погодиться. Віталій Кличко спробував заспокоїти населення неодноразово закликаючи до мирних акцій, які не повинні призвести до кровопролиття, а Олег Тягнибок у відповідній йому манері скандував «Слава Україні», в той час коли від нього як лідера націоналістичної патріотичної партії чекали заклику до конкретних дій. Арсеній Яценюк більш тонко проаналізував настрої мітингувальників на Майдані і закликав до будівництва нової барикади, як оборонної споруди від силовиків, покликаних розігнати Майдан.

У виступах лідерів оппозції простежувався такий недолік їх образів як відсутність харизми, яка б сприяла легітимації їхніх промов перед мітингувальниками. Відомо, що населення відверто виступало проти опозиції, а також їх помірної позиції з приводу недопущення ескалації конфлікту.

Риторика лідерів опозиції змінилася після перших жертв на Майдані. Тоді зі сцени Майдану лідер партії «УДАР » Віталій Кличко повідомив, що відчуває відповідальність перед родичами загиблих і не може закликати людей охороняти барикади. Такої же риторики дотримувались Арсеній Яценюк та Олег Тягнибок.

Символіка народного протистояння полягала у використанні метафор, гасел.

Моделювання політичного простору пояснюється за допомогою теорії психосемантичного впливу, яка наголошує на зв'язку метафори з процесом мислення [6,сю123]. У цій концепції свідомість являє собою сукупність понять і образів (відокремлених інформаційних комплексів), що відомі індивіду й становлять альтернативне поле для вибору тієї чи іншої моделі поведінки. Після того, як Майдан перестав бути просто мирною акцією українців проти свавілля політиків, люди для боротьби та протистояння спецпідрозділу МВС «Беркут» об'єднувались у сотні. Ця назва не є випадковою, адже тут вбачається повернення до історичної памяті – козацької боротьби за незалежність 1917-1921 років. Йдеться про те, що основою організації Вільного козацтва стала сотня, що набиралася з громадян одного села чи міста не молодших за 18 років і не мала чітко означеної кількості. Сотні волості формувалися в курінь, курені – в полки, а полки губернії об'єднувалися в Кіш. На той час вільні козаки об'єднались після розпаду царської Росії задля з метою захисту правди, свободи і соборного народовладдя людей вільної України і священнослужителів Української Православної Церкви. Поділ на сотні відбувався у Самообороні Майдану. Саме слово Самооборона у процесі боротьби з правлячою елітою використовується для протиставлення та наголошення на діаметральній протилежності.

Таким чином, на «Євромайдані» політичні метафори використовували як представники влади, так і опозиції задля впливу на масову свідомість мітингувальників. У процесі боротьби з владою виявився символічний потенціал «метафоричних бурь» українського політичного дискурсу.

Бібліографічний список:

1. Андерсон Р.Д. Каузальная сила политической метафоры / Р.Д. Андерсон. – Е. – 2006. – С. 92.
2. Баранов О.М. Російська політична метафора: матеріали до словника / О.М. Баранов, Ю.М. Караулов. – М., 1991. – 145 с.
3. Будаев Могут ли метафоры убивать? Прагматический аспект политической метафорики / Э.В. Будаев. – Политическая лингвистика. – № 20. – Екатеринбург, 2009. – 74 с.
4. Дацишин Х. Концепт «Україна» в сучасному українському політичному дискурсі: метафоричні моделі і тенденції формування національної мовної картини світу // Комунікативна компетентність правників і їх зв'язки з громадськістю: Зб. наук. пр. – Львів: Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України, 2003. – 163 с.
5. Луман Н. Власть / Пер. с нем. А. Антоновского. М.: Праксис, – 2001. – 256 с.

6. Політологічний енциклопедичний словник // Упорядник: В. П. Горбатенко.– К:. Генеза, 2004. – 497с.
7. Musolff A. Metaphor Scenarios in Public Discourse / A. Musolff. – 2006. – p. 240
8. Political Language and metaphor: Interpreting ang Charging the World / Ed. by T.Carvet , J.Picalo. – London: Routledge, 2008, p.293
9. У суспільстві домінують дві моделі жіночності, – Оксана Кісь. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?u_suspilstvi_dominuyut_dvi_modeli_zhinochnosti__oksana_kis&objectId=1083817
10. Майдан: хроніка відчуттів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maidanchronicles.org/#letters

В статье проанализированы основные метафорические конструкции, которые использовали во время народного противостояния в Киеве (2013-2014). В тексте акцентируется внимание метафоре как составляющей символической структуры народного противостояния. Также в статье приводятся примеры использования метафор как риторической фигуры в языке представителей власти и оппозиции.

The article analyzes the basic metaphorical structure that was used during the popular opposition in Kiev (2013-2014). The text focuses metaphor as a part of the symbolic structure of the national opposition. The article also gives examples of the use of metaphor as a figure of speech in the language of the authorities and the opposition.

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2015

УДК 342.3 – 048.44

Маслов Ю. К., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ ТА ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СУЧАСНУ ДОБУ

Розглядаються основні підходи щодо аналізу співвідношення та взаємовідносин між органами державної влади та місцевого самоврядування з урахуванням особливостей сучасної доби, а саме – поширення глобалізаційних процесів в політичному просторі, ствердження в політичному середовищі мережевих організаційних форм та неолібералізму як ідеології глобалізації капіталу.

 © Маслов Ю. К., 2015

Проблеми взаємовідносин між державними органами влади та органами місцевого самоврядування Одним з наслідків поширення глобалізаційних процесів в політичному просторі є поступове проникнення зі сфери економіки та ствердження в політичному середовищі мережевих організаційних форм. Мережі та їх можливості в політичній сфері на пострадянському просторі є одною з найпопулярніших тем сучасної політичної науки, а останнім часом її активно застосовують до аналізу демократичних перетворень. Вперше про мережі в суспільно-політичному житті стали говорити після виходу в світ відомої трилогії М. Кастельса «Інформаційна доба: економіка, суспільство і культура», де міститься аналіз впливу глобалізаційних процесів на сучасне суспільство та вперше вказано на головну особливість сучасного світу – мережеві структури, характерні для всіх сфер життєдіяльності. Найбільший інтерес, на думку автора цієї статті, викликає перший том трилогії під назвою «Становлення суспільства мережевих структур», який присвячено дослідженню змін в соціальній структурі сучасного суспільства та тим наслідкам, до яких вони призводять в суспільно-політичному житті сучасного світу та в країнах Європи зокрема.

Після краху соціалістичної системи ідеологічним простором майже монопольно заволодів неолібералізм як ідеологія глобалізації капіталу. Постмодерністська думка виявилася нездатною створити реальну альтернативу неподільному пануванню неолібералізму. Ульріх Бек у своїй роботі «Влада і контрвлада в добу глобалізації» [1] пропонує відповідь на цей виклик, зокрема – доктрину космополітизму з його головним світоглядним принципом – утвердженням інакшості інших в такій якості. На його думку, методологічний космополітизм, що протиставляється застарілому на сьогодні методологічному націоналізму в політиці і науці, є теоретичним підходом і водночас сценарієм-ідеологією, який покладає надію на світову громадськість і покликаний задати для неї певні орієнтири у протистоянні зі світовим капіталом і формуванні кращого світу.

Збірник статей переважно західних авторів під загальною назвою «Глобальні модерності» [2] презентує проблематику глобалізації під двома кутами зору – суспільна теорія, в межах якої досліджується, наскільки проблематика глобалізації опросторовує суспільні теорії; другою вузловою проблемою визнається суспільна зміна, де увага зосереджується навколо соціокультурних процесів і форм життя, які виникають за мірою того, як глобальне усуває націю-державу як визначальну основу соціального життя.

Серед сучасних дослідників різних аспектів глобалізації варто зазначити роботи З. Баумана, А. Гальчинського, В. Воронова, В. Колодко-Гжегожа та ін.

Окремим напрямком досліджень в сфері глобалізаційних трансформацій є дослідження мережевих форм організації, де певний інтерес викликають роботи О. Давидова, присвячені дослідженню наслідків становлення мережевих структур в суспільстві та їх вплив на політичну систему та її основні інститути. Мережева методологія дослідження політики та мережевий підхід до політики та управління загалом досліджувалися в роботах російського вченого Л. Сморгунова. Практику становлення соціально-політичних мереж на терені українського сучасного політичного простору досліджувала Л. Лясота та Л. Дунаєва.

Роботи вказаних авторів на сьогодні є найгрунтовнішими дослідженнями сучасних процесів на даному політичному просторі. Особливу привабливість цим роботам додає їх спроможність проаналізувати сучасний стан політичного управління з урахуванням не тільки глобалізаційних процесів, ствердження мережевих організаційних форм, а й культурно-ментальних та історичних аспектів. Тому цілком обґрунтованим є висновок, що саме мережі здатні стати основою для нових політичних інституцій на політичній арені держав – молодих демократій.

Самоврядність та всі форми самоорганізації населення традиційно перебувають в колі зору дослідників, що ґрунтуються на синергетичному підході до власних досліджень. В сучасний час теми нелінійності та самоорганізації займають пріоритетне місце серед наукових публікацій Заходу. Теорія нелінійних динамічних систем, в першу чергу, синергетика та теорія динамічного хаосу, вже вийшли за межі конкретних дисциплін і довели свою високу евристичну значущість. Показовим прикладом виявляються публікації «Шпрингеровської серії з синергетики», число яких вже сягнуло 60 томів і діапазон її інтересів постійно поширюється. До відомого авторитету в сфері дослідження нелінійності – журналу «Phisica D. Nonlinear Phenomena» долучилися такі видання як «Nonlinearity», «Chaos and Bifurcations», «Physical Review E», «Journal of Nonlinear Science» тощо.

В основі синергетики як науки лежать роботи В. Моісєєва та І. Пригожина. Однією з перших праць не тільки в Україні, але й на теренах колишнього СРСР була монографія І. Добронравової «Синергетика: становление нелинейного мышления» [3]. В Україні на прчаток XXI століття вийшла робота Л. Бевзенко «Соціальна самоорганізація» [4], яка є ґрунтовним дослідженням можливостей синергетичного підходу до аналізу сучасних соціально-політичних явищ. Дослідники самоорганізаційних процесів стверджують, що самоорганізація виховується в суспільстві, починаючи з найнижчого

рівня – з місцевої громади. Найбільш обґрунтовано цю позицію відстоює український дослідник О. В. Батанов [5].

Теорію відкритих систем як парадигму процесів глобального розвитку досліджував О. Г. Стариш [6], який в межах монографічного дослідження здійснив спробу синтезувати на основі теорії ноосфери В. Вернадського та теорії конвергенції Дж. Гєлбрейта теорію відкритих систем, до яких відносив, зокрема і політичну систему.

Принцип розподілу влад як основа співвідношення влади та самоврядування досліджувалася низкою суспільствознавців, починаючи з Нового часу, коли Дж. Локк [212] та Ш.-Л. Монтеск'є [266] вперше запропонували принцип розподілу влад як основу здійснення влади в суспільстві. Сучасна західна політична думка пропонує розрізняти практику застосування даного принципу, виходячи з форми держави, а саме – якою є форма адміністративно-територіального устрою.

Реалізацію принципу розподілу влад за умов унітарності розглядали українські дослідники В. Кравченко і М. Пітцик [7] та М. Пухтинський [8]. Вони доходять висновку, що здійснення регіональної та місцевої політики за умов різних форм територіально-адміністративного устрою майже не відрізняється. Напроти, вони приводять Європейську Хартію про місцеве та про регіональне самоврядування як основу здійснення регіональної політики в сучасній Європі, яка по суті своєї є Європою регіонів.

Окремий напрямок в дослідженнях розподілу влад займають роботи з аналізу системи стримувань та противаг. Серед таких дослідників необхідно відзначити роботи Н. Гайдаєнко, А. Гергіци, О. Леванчука, Р. Мартинюка, В. Согрина, В. Шаповалх та інших.

Досить цікавою є позиція О. Новикова [9] та Л. Дунаєвої [10] щодо розгляду принципу розподілу влад в контексті концепції «симфонії влад», яка за природою свого походження є релігійною теорією. Дані автори стверджують, що концепція «симфонії влад» є природно притаманною слов'янському народу, тому пропонують брати її як один з принципів побудови взаємин між владою та самоврядуванням в процесі управління країною. Це, на їх думку, сприятиме гармонійному здійсненню політичного управління країною.

Проблеми взаємовідносин між державними органами влади та органами місцевого самоврядування є постійними темами обговорення на сторінках провідних газет, предметом численних науково-практичних семінарів та конференцій. Різні дослідники виділяють різну кількість наукових принципів, за якими має будуватися діалог та взаємини влади та самоврядування в процесі політичного управління сучасною країною.

Різні аспекти децентралізації як принципу сучасного державного управління та організації влади на місцях міститься в роботах українських авторів. Зокрема, Н. Нижник в своїх роботах акцентувала увагу на централізації та децентралізації державного управління в Україні [11], а також І. Грицяк [12], А. Коваленко [13], А. Колодій [14], М. Корнієнко [15], К. Линьов [16], М. Харитончук [17] та ін.

Власну школу дослідження децентралізаційних процесів мають росіяни, які воліють розглядати її в контексті федералізму. Зокрема, таку думку поділяють російські дослідники В. Введенський, А. Горохов, Е. Шайхлісламов [18]. Необхідно зазначити, що таке уявлення про децентралізацію притаманна і деяким західним дослідникам, зокрема такі ідеї прослідковуються в роботах Р. Уотса, П. Кінга, Д. Елейзера, І. Осагхі та ін.

Своє бачення децентралізації має й польська школа політології, де найбільшого поширення отримала робота професора Є. Рушковського [19] про три системотворчі компоненти децентралізації – політичну, адміністративну та територіальну. Такий підхід поділяється й більшістю українських авторів та законодавцями.

Достатнього рівня наукового осмислення отримав і принцип субсидіарності в межах сучасної суспільно-політичної думки. Серед західних дослідників слід назвати роботи О. Гьофе та Й. Гьюфнера [20], які простежили еволюцію ідеї субсидіарності в межах філософської нерелігійної думки. Серед українських дослідників не існує певної єдності щодо поглядів на зміст та відповідність українським реаліям даного принципу організації владних процесів всередині національних владних систем. Серед українських авторів слід відзначити роботи О. Батанова, Н. Бровинської, І. Грицяка, В. Грубася, Т. Панченко, В. Токовенко, П. Свянєвича та ін.

Поряд із субсидіарністю в межах політичної теорії та практики завжди згадують про солідарність та принцип солідаризму, який також вже є досить дослідженим (в роботах В.-Ю. Даниліва, П. П. Гай-Нижника, Г. Пеша та інших).

Дослідження інституту місцевого самоврядування тісно зв'язано з дослідженням співвідношення влади та самоврядування в політичному управлінні сучасними країнами. Місце і роль інституту місцевого самоврядування в сучасній політичній системі України досліджували В. А. Григор'єв, В. М. Кампо, М. І. Корнієнко, М. П. Орзіх, М. О. Баймуратов та ін. Політичний бік проблеми досліджували М. Пухтинський, А. Ткачук, М. Пітцик, В. Кравченко та ін. Політологічний аналіз функціонування органів місцевого самоврядування в сучасній Україні здійснювали Б. П. Андресюк, Ю. В. Крестєва та ін.

Взагалі до питань реформування державної влади, державного управління та адміністративно-територіального устрою в сучасній Україні звертається майже кожен науковець, який досліджує політичний процес та різні аспекти здійснення державної влади чи місцевого самоврядування в Україні.

Найбільш актуальною реформою для сучасної України, а також для більшості країн Центральної та Східної Європи залишається адміністративно-територіальна реформа, яка постійно перебуває в колі наукового пошуку українських авторів, а також їх колег з ближнього зарубіжжя. Одразу після отримання незалежності, постало питання про необхідність такої реформи і більшість країн пострадянського простору поставили собі за мету її проведення, однак, як зазначає Й. Вишотравка [21], досвід в країнах колишнього СРСР є дуже малим, а інколи навіть відсутнім, на відміну від країн ЦСЄ, які мали приблизно такі ж стартові умови розвитку, як і країни пострадянського простору.

Тому аналіз досвіду цих країн, а також країн Європейського союзу, став окремим напрямком наукових досліджень українських авторів. Зарубіжний досвід адміністративно-територіального реформування став предметом дослідження й в межах монографічних видань українських авторів. Так, О. Каляєв в роботі «Досвід адміністративних реформ країн Європейського союзу в контексті адміністративної реформи в Україні» [22] вказує на першочерговість та вагомість даної реформи для побудови дієвої системи влади та управління в країні, яка претендує на вступ до ЄС. Адміністративно-територіальне реформування в контексті нового публічного менеджменту стало предметом дослідження М. Дурмана, який в межах свого дослідження «Аналіз досвіду реформування адміністративної системи управління зарубіжних країн при переході до нового публічного менеджменту» [23] проводить детальний поетапний аналіз всіх адміністративних реформ в Європі за останні півсторіччя й звертає увагу на провідній ролі управлінських еліт та політичного лідера, здатних взяти на себе відповідальність за реформи та їх впровадження в життя.

Проблеми взаємовідносин між державними органами влади та органами місцевого самоврядування є постійними темами обговорення на сторінках провідних газет, предметом численних науково-практичних семінарів та конференцій.

Необхідно зазначити, що дана проблематика є досить актуальною для політичного диспуту з питань політичного транзиту. Однак, при всьому розмаїтті політичних досліджень всіх їх об'єднує спільна риса – більшість з них присвячена окремим аспектам демократизації, або по-

літичним перетворенням. На даний момент актуальним для сучасної політичної науки та практики постає аналіз соціально-політичних підвалин масштабних політичних трансформацій, зокрема модернізації існуючої системи влади, без чого неможливий подальший цивілізаційних розвиток жодної з країн.

Бібліографічний список:

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
2. Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
3. Добронравова И. С., Финкель Л. С. Динамический хаос в социуме как среда социальной самоорганизации / И. С. Добронравова, Л. С. Финкель // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – №1. – С. 168-180.
4. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
5. Батанов О. В. Політико-правові засади децентралізації публічної влади в зарубіжних країнах у контексті муніципальної реформи в Україні / О. В. Батанов // Юридичний вісник. – 2014. – № 4. – С. 64-69.
6. Стариш А. Г. Теория открытых систем как парадигма процессов глобального развития / А. Г.Стариш. – Симферополь : Универсум, 2003. – 240 с.
7. Кравченко С. О. Світові тенденції розвитку міст і зарубіжних досвід вирішення проблем міського соціально-економічного розвитку / С. О. Кравченко // Держава та регіони. – 2011. – С. 135-141.
8. Пухтинський М. О. Проблеми децентралізації: національний та міжнародний досвід. Збірник матеріалів та документів / М. О. Пухтинський. – К. : Атіка – Н, 2006. – 744 с.
9. Новіков М., Гайко О. «Європейський досвід» адміністративно-територіального реформування : політичний аспект [Електронний ресурс] / М. Новіков, О. Гайко. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/844/
10. Дунаєва Л. М. Влада і самоврядування: еволюція діалогу : [Монографія] / Лариса Миколаївна Дунаєва / Одеський нац. університет ім. І. І. Мечникова. – О. : Поліграф, 2009. – 356 с.
11. Нижник Н. Державна влада й державне управління в Україні / Н. Нижник // Вісник УАДУ. – 1997. – № 2. – С. 36-44; Нижник Н. Р. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація : монографія / Н. Р. Нижник. – К. : УАДУ при Президентові України, 1997. – 448 с.; Нижник Н. Р. Системний підхід в організації держав-

ного управління : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.
12. Грицяк І. Деконцентрація і децентралізація у державному управлінні / І. Грицяк // Проблеми теорії і практики державного управління і місцевого самоврядування : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. проф.-викл. складу та слухачів академії, (Київ, 31 травня 1996 р.) / за ред. В. А. Дона. – К. : Вид-во УАДУ, 1996. – С. 88-89.
13. Коваленко А. Місцеве самоврядування: природа, ознаки, межі / А. Коваленко // Право України. – 1997. – № 2. – С. 3-4.
14. Основи демократії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. А. Колодій]. – К. : Ай Бі, 2002. – 684 с.
15. Корнієнко М. Місцеве самоврядування та «урядова вертикаль» / М. Корнієнко // Місцеве самоврядування. – 1997. – № 3-4 (5). – С. 37-43.
16. Линьов К. О. Централізація, децентралізація та нелінійність у державному управлінні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / К. О. Линьов. – К., 2001. – 18 с.
17. Харитончук М. В. Зарубіжні концепції і практика децентралізації державного управління : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / М. В. Харитончук. – К., 2010. – 17 с.
18. Шайхлисламов Э. Р. Механизм децентрализации государственной власти в федеративном государстве / Э. Р. Шайхлисламов // История государства и права. – 2007. – № 20. – С. 3-12.
19. Finanse publiczne a prawo fi nansowe. Wyd. 2 / C. Kosikowski, E. Ruśkowski (red.). – Warszawa : Dom wydawniczy ABC, 2006. – 263 s.
20. Гьофе О. Справедливість і субсидіарність [Текст] : виступи в Україні / Отфрід Гьофе. – К. : Альтерпрес, 2004. – 144 с.
21. Вишотравка Й. Досвід реформування адміністративно-територіального устрою на пострадянському простору / Й. Вишотравка // Демократичне врядування : науковий вісник. – 2008. – Вип. 1. – С. 7-15.
22. Кравченко С. О. Роль державно-управлінських реформ у процесах суспільного розвитку / С. О. Кравченко // Науково-інформ. вісник з держ. упр. – 2010. – Вип. 4. – С. – 9.
23. Дурман М. О. Аналіз досвіду реформування адміністративної системи управління зарубіжних країн при переході до нового публічного менеджменту / М. О. Дурман // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. ХНТУ / [голова ред. кол. В. Г. Бутенко]. – Херсон, 2010. – Вип. 2 (3). – С. 53-59.

Рассматриваются основные подходы к анализу взаимоотношений органов государственной власти и местного самоуправления державної с учетом особенностей современной эпохи, а именно – расширения глобализационных процессов в политическому пространстве, утверждения в политической

среде мережевых организационных форм и неолиберализма как идеологии глобализации капитала.

The main approaches to the analysis of relations between state authorities and local self-government derzhavnoï taking into account features of the modern era – namely, the expansion of globalization processes in the political space, the statement in the political environment merezhevyh organizational forms and neoliberalism as the ideology of the globalization of capital.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2015

УДК 352.07:351.858:791.641

Нагорняк Т. Л., ДонНУ (м. Вінниця)

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА В УПРАВЛІННІ ТЕРИТОРІЯМИ (ПОЛІТИКА БРЕНДИНГУ МІСТ)

У статті розглянуто процес формування, корекції та просування позитивного образу міст як політичних територій. Доведено, що брендинг міст є напрямом сучасної політики, яка реалізується на трьох рівнях (глобальному, загальнонаціональному та регіональному), має нормативно-правові підстави, впливає на формування стратегії розвитку держави, обумовлює її конкурентоздатність у світовій політиці та виступає публічним індикатором політичної ідентичності та національної самосвідомості громадян. Акцентовано на необхідності залучення територіальних громад в політиці брендингу територій.

Глобальні міста, міста – світові лідери та мегаполіси становлять визначальну електоральну групу у виборчих кампаніях своїх держав та виходять на рівень світового політичного процесу як агенти глобалізації, центри впливових економічних агломерацій, культурної інтеграції та політичні актори. Світова політика та міжнародні відносини змушені шукати чинники корекції, які б ефективно використовували тренди глобалізації та активізацію територіальної ідентичності.

Політична наука і комунікативні практики характеризуються полідисциплінарністю, залучаючи категоріальний апарат, методологічне та інструментальне підґрунтя з соціогуманітарного та природничого поля знань. Концепція територіального брендингу з'явилася одразу після бізнес-брендингу і сьогодні становить ключовий підхід у теорії маркетингу територій (міст). У1970-х роках Джек Траут вказував на можливість й необхідність створення бренду не лише товарів, пос-

 © Нагорняк Т. Л., 2015

луг і корпорацій, а й країн, регіонів, міст. У 1993 році вийшло перше видання знакової книги Філіпа Котлера, Дональда Хайдера і Ірвіна Рейну «Маркетинг територій: залучення інвестицій, промисловості і туризму в міста, штати і країни» [1]. Ця робота вперше чітко обґрунтувала використання маркетингу як механізм всебічного просування територій. Погляди Ф. Котлера мають безліч послідовників і критиків, але теорія маркетингу територій набула визнання і полідисциплінарності. У світовій науці й політичній практиці, визнання того, що серед чинників утворюючих бренд країни, вагому роль відіграють іміджі територій (регіонів й окремих знакових місць). Наукові розробки брендингу територій цікавлять політологів, соціологів, маркетологів, культурологів, істориків, філософів, географів. Можна констатувати факт формування наукових шкіл вивчення іміджу територій та їх брендингу: англо-американська – С. Анхольт (S. Anholt), Ф. Котлер (Ph. Kotler), Дж. Траут (J. Trout), Д. Хайдер (D. Hyder), П. Чілтон (P. Chilton); російська І. Чорна, І. Важеніна, О. Панкрухін, В. Домінін, О. Тюкаркіна (у тому числі потужна Санкт-петербурзька – Д. Гавра, Ю. Таранова, П. Слуцький, М. Спірченко); українська Е. Мамонтова, Ю. Щегельська, В. Бурлачук, Д. Гороховський.

До представників інтелектуальної еліти, які формують цінності та є носіями ідентифікаційних ознак своїх територій у сфері культури, спорту, медицини та інших суспільних сфер, представники громадських об'єднань, що виступають із соціальними ініціативами та суспільними проектами належать – Д. Огілві (D.Ogilvy), Н. Кляйн (N. Klein), М. Елс (M. Earls) (Великобританія, Канада, США); Я. Грицак, Д. Богуш, В. Пекарь, Т. Жданова, Є. Пестерніков, Я. Трофимов, Т. Бебешко, І. Харченко, О. Соскін (Україна); А. Пуртов, Д. Візгалов, І. Лисенко, В. Тамберг, С. Подкар (РФ).

Брендинг міст, як ефективний процес ведення політики, можливий лише за умов консенсусу між науковцями, владою та громадою на чолі з фахівцями-практиками. Бренди міст і держав посідають перші позиції у світових рейтингах. Для України і більшості країн пострадянського простору це актуальна проблема. Її сутність зводиться до відсутності порозуміння між вказаними акторами процесу брендингу, що результує низькими місцями українських міст та самої держави у світових рейтингах. Громадські ініціативи знизу, роблячи свої перші кроки, залишаються у більшості випадків поза увагою влади і бізнесу – сучасна українська тенденція у різних сферах життєдіяльності людини, і формування чи корекція іміджу українських міст чи країни цілком не виключення. За таких умов загостюється необхідність вивчення і систематизації наукового і практичного

досвіду у сфері покращення іміджу країни та її міст при залученні громадських ініціатив та рухів.

Виходячи з зазначеного, автор мав на меті встановити загальні тенденції розвитку міст світу і України у процесі брендингу, акцентуючи свою увагу на ролі громад у цьому процесі. А також виявити роль міст у контексті подальшого розвитку світової політичної системи. Це стало можливо на підставі використання наукових та світоглядних концепцій таких авторів як Т. Левітт (Theodore Levitt), А. Гідденс (Anthony Giddens), Р. Робертсон (Roland Robertson), Д. Драгунський, І. Штефан, С. Сессен (Saskia Sassen), І. Валлерстайн (Immanuel Wallerstain); офіційних світових рейтингів та показників розвитку країн та міст світу. Серед останніх: The Global Competitiveness Report 2012 – 2013; 2012 Global Cities Index; Die Raumgliederungen der Schweiz, BFS, 2005; Рейтинг міст світу 2012: Мегаполисы; – звіти, презентації та прикладні матеріали державних та громадських проектів щодо брендингу міст; а також – громадські звіти та коментарі з приводу брендингу українських міст.

Місто – це громада. Люди зі своїми інтересами, ініціативами, бажаннями і реальними діями на користь міста – громада, що має зробити бренд. Існує принципова різниця між словосполученнями: «територія з населенням» і «держава з народом», «глобальне місто, мегаполіс, агломерація» і «місце, де комфортно жити, де твій дім». Саме громада здатна трансформувати населення у народ і місто у дім, де комфортно жити. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування» – «територіальна громада» – «жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр» [2].

Деякі вчені вважають (класики маркетингу територій Дж. Траут [3] та його послідовники, Д. Богуш) [4], що місто-бренд повинно продаватися і в цьому основна мета брендингу. Вони зводять брендинг міст до бізнес-стратегії матеріально успішного проекту. Міст як бізнес-проектів у світі багато, тому можна зробити висновок про те, що такий раціональний вимір брендингу працює і дає результати. Але, у контексті заявленого, існує й ірраціональний підхід брендингу міст, за яким «своїх не продають», їх зберігають, люблять, визнають слабкі місця, посилюючи унікальність та автентичність [5]. За принципами ірраціонального і не бізнесового створюють «комфортні міста». Вони мають менш затратні бренди і не претендують на роль світових акторів, але популярні для категорії мешканців, що опікуються здоровим

повітрям, спокійним соціальним кліматом та духовністю. Головний критерій дієвості будь-якого бренду міста – прийняття його громадою. Самовизначення («хто ми є?»), що об'єднує громаду, має стати основою бренду міста, що зв'язує його із зовнішнім світом. Для виявлення його існує 4-кроковий алгоритм брендингу: дослідження міста – розробка брендингової концепції – її втілення – підтримка бренду. Вагомим фактором успіху бренду міста є залучення громади до процесу брендингу на усіх його етапах. На першому етапі дослідження міста у ролі реципієнтів соціологічного опитування, користувачів та читачів соціальних мереж і ЗМІ, які задіяні у процесі брендингу, учасників громадських публічних слухань, обговорювань та конкурсів ідей.

Практика брендингу міст світу і України віддзеркалює дихотомію зазначених двох підходів до розуміння сутності брендингу території. На користь кожної з думок, працюють два вектори практики міста як бізнес-центри і аутентичні містечка.

Вектор перший: міста як брендинговий бізнес-проект. За умов закріплення глобалізаційних тенденцій та зростання впливу інформаційних технологій, держави світу, як політичні суверенітети, все менш стають цілісними інституційними гравцями світової конкуренції у будь-якій сфері. Глобалізація підштовхнула до самопрезентації унікальної ідентичності міста і субрегіональні території (курортні та символічні зони – релігійного, історичного, освітнього плану), які здатні приваблювати туристів, абітурієнтів, партнерів та емігрантів іноді більш ніж сама країна. Конкуруючи не тільки між собою, але й іноді з регіонами та цілими державами за інвестиції, кадри, права і навіть геополітичні можливості, вони поступово залучаються до глобального рівня політики. Згідно Т. Левітту (Theodore Levitt), глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації [6]. Процес глобалізації складається з трьох взаємозв'язаних компонентів: нового міжнародного розподілу праці, міжнародного виробництва і політичних відносин. Найпотужніший фактор – економічний. Ключова ідея брендингу міст, які прагнуть статусу «глобальне місто» чи «місто-світовий лідер», прямо пов'язана з боротьбою за економічні ресурси світу. І це не нова ідея в історії людської цивілізації, як і сама глобалізація. Світ вже проходив етап колонізації, створення великих імперій, деколонізації, впливовості наднаціональних утворень. І в контексті усіх перетворень світової системи, міста вже відігравали роль брендів. Витоки людської цивілізації беруть свій початок саме у містах: Вавилон, Єрусалим, Фіви, Мілет, Афіни, Рим – всі ці міста були епіцентрами творення давньосхідної та античної культури, що стала основою для існування сучасного світу.

Міста набували за різні історичні часи особливого статусу – бренду через наступні ключові чинники:

– релігія. Так виникають бренди Єрусалим і Оксфорд. Трансформація бренда «Оксфорд» відбулася у бік центра найкращої в світі освіти, але походження університет веде саме з Оксфордського монастиря, при якому він був відкритий у 1117 р. Єрусалим залишається Святою Землею, світовим самостійним брендом та в обох випадках міста не пов'язуються у масовій свідомості частіш за все з державами, в яких вони знаходяться;

– торгівля у період IX XII ст. Значна частина міст виникали на перехресті торгових шляхів, серед них – Париж, Мілан, Лондон – міста крупного шопінгу і моди сьогодні. Вони без будь-якої державної приналежності виступають самостійними брендами у вказаних сферах;

– мономіста, які створені навколо одного підприємства чи за профілем виробництва, які прославили міста та географічні регіони (Оренбург із хустинками, Голівуд як майстерню кінематографії, Богема із склом та Рим, як політична столиця світу, куди ведуть усі дороги, Барселона як домівка для метрів футболу);

– природні ресурси чи секретні моменти існування, призначення, відкриття, які стали основою їх брендингу (Антарктида, Бермудський трикутник, Троя, Чудеса світу, піраміди в Гізі).

Вказані самостійні бренди, що набули своєї впливовості поза державами, де розташовані, навіть за умов глобалізаційного руху, посилили свої позиції у світі. Завдяки цьому, світова практика пропонує дефініцію «глобальне місто або світове місто», яка стала реальністю через такі характеристики міст, як: загальновідомі міста у світі (Париж), центри найвідомих світових подій і проектів (Нью-Йорк), місця концентрації людей і ресурсів (Лос-Анджелес), перехрестя цивілізацій (Лондон), серце світових фінансів, юридичних і політичних штаб-квартир (Женева), привабливе місце через перспективність бізнес пропозицій (Цюріх) місце провідних технологій (Сінгапур) та культурної унікальності (Пекін).

Особливе змагання йде між так званими глобальними містами, географічна дистанція між якими на даному історичному етапі вже не має принципового значення (Москва – Лондон, Шанхай – Сінгапур, Лос-Анджелес – Токіо). Основою виключного статусу таких міст у сучасному світі є людський капітал, а саме надзвичайно високий рівень його концентрації на обмеженій території. Для того, щоб втримувати свої позиції у власній державі та на міжнародному рівні, вони мають постійно приваблювати своїх мешканців, політизуючи їх ідентичності, ставлячи на перше місце – «громадянина міста». Глобальне місто пред-

ставляє собою ієрархізовану економічну систему, де кожен елемент приречений жорстко конкурувати з іншим за те, щоб просуватися у напрямку її вершини, що цілком відповідає неоліберальній логіці глобалізму.

Громада глобальних міст стає актором глобальної економіки. Зовнішні обставини обумовлюють темп і характер перетворень міста та ідентичності громади. Інструментарій економічного розвитку міст, що розроблений Державним університетом штату Мічиган, та має за мету – допомогти громадам пізнати себе і через динаміку 16 показників розвивати місто в економічному плані. Основні напрямки глобалізація, робочі місця, інновації, інформаційні технології, економічний динамізм [7]. Основні позиції «Індексу економіки знань» спрямовані на комерціоналізацію усієї діяльності громади – від інформації до творчості. Громада у глобальних містах має специфічні ознаки. Вона мультикультурна, схильна до саморозвитку як до складової власної бізнес-стратегії. Ця громада – носій корпоративної культури і постіндустріальних цінностей відкритого інформаційного суспільства. Територіальна та наднаціональна ідентичність громад таких міст нівелює національну. Мешканці глобальних міст відчувають себе скоріш громадянами світу, ніж часткою національних суверенітетів.

У літературі часто змішуються сенси категорій «глобальне місто» і «мегаполіс». Автор поділяє думку Saskia Sassen, яка чітко прояснює, що мегаполіс вказує на свій чисельний пріоритет населення, а глобальні місця пріоритетні своїм впливом у світі [8]. International consulting company ATKearney Research Center і The Chicago Council on Global Affairs опублікували Індекс глобальних міст 2012 (The 2012 Global Cities Index) [9]. Він оприлюднюється раз на два роки на підставі аналізу більш 60 міст світу із населенням більш 1 млн. за 25 параметрами. Основними напрямками відбору і аналізу виступають 5 основних: ділова активність, людський капітал, політична вага, культурний рівень, інформаційний обмін. У 2012 році перші позиції рейтингу глобальних міст займають Нью-Йорк, Лондон, Париж, Токіо, Гонконг, Лос-Анджелес, Чикаго, Сеул, Брюссель і Вашингтон. Це – міста-бренди, на міжнародній арені та в світовій політиці вже стали впливовими самостійними гравцями із розвинутою територіальною ідентичністю своїх громад.

Спроба визначити і категоризувати світові міста вперше була зроблена у 1999 році групою і мережею з вивчення глобалізації та світових міст (GaWC), що розташовується в Університеті Лафборо (Великобританія). Міста були ранговані за критерієм пропозицій міжнародними корпораціями ділових послуг фінансовий облік,

реклама, банківські та юридичні послуги. Дослідження виявило три рівні глобальних міст і кілька підрівнів. Потрібно відзначити, що цей список в основному включає міста, в яких розташовані офіси певних мультинаціональних компаній, які пропонують фінансові та консультаційні послуги, і виключають інші політичні, культурні, релігійні та економічні центри. У 2004 році представник GaWC Р. Тейлор вніс корективи в параметри, за якими міста можна класифікувати як «глобальні» (Лондон, Нью-Йорк, Париж, Амстердам), «Глобальні міста із спеціалізованим внеском» (Сінгапур, Токіо, Гонконг, Вашингтон) і «Світові лідери». Остання категорія міст і поширила категорії класифікації при тому, що провідними залишаються економічні. Світовими лідерами були названі ті, що мали економічний глобальний внесок Франкфурт, Майямі, Мюнхен, Осака, Сінгапур, Сідней, Цюріх. Серед неекономічних світових лідерів Абіджан, Адіс-Абеба, Атланта, Бейсл, Барселона, Каїр, Денвер, Хараре, Ліон, Маніла, Мехіко, Мумбаї, Нью-Делі, Шанхай [10].

Комерційно-раціональний підхід до брендингу міст задля здобуття рівня глобального чи мегаполісу поширюється разом із збільшенням кількості самих міст світу із населенням більш ніж 10 млн. Якщо таким містом у 1950 році був один Нью-Йорк, то у 2005 році таких міст було вже 25, а відсоток урбанізації світу склав 75-85 % у Західній Європі та Північній Америці. Прихований потенціал зростання мегаполісів сьогодні слід шукати у Тихоазіатському регіоні.

Процес урбанізації в світі привів до того, що більш 50 % населення Землі проживають у містах. Внаслідок державної політики чи самостійної стратегії розвитку ресурсної бази, міста стають самостійними політичними акторами. Одним зі шляхів набуття містом статусу глобального політичного актора чи світового лідера є агломерація – утворення навколо одного чи декількох центрів єдиної багатовекторної динамічної системи виробничих, інфраструктурних, соціокультурних та політичних зв'язків міст, що територіально зрощуються. У залежності від кількості центрів, розрізняють моноцентричні (Токійська, Нью-Йоркська) та поліцентричні агломерації (Рурська у Німеччині, Золоте Кільце у РФ). Федеральне статистичне управління Швейцарії встановило чинники, за якими можна фіксувати наявність агломерації. Для моноцентричних це: а) об'єднання муніципалітетів, принаймні, 20 тис. осіб; б) наявність ядра міста, що включає 10 тис. жителів; в) 2 тис. осіб працездатного населення, з яких як мінімум 1/6 зайняті в основному місті (або групи основних міст для поліцентричної агломерації). Для поліцентричних: а) перевищення площі забудованої території над незабудованої в агломерації складає 10 разів, при

чому розрив між будівлями не спостерігається; б) зростання чисельності населення в агломерації у порівнянні з іншими територіями країни [11].

За оцінкою ООН у 2010 році на Землі нараховувалося близько 449 агломерацій із мешканцями більш 1 млн., у тому числі 4 більш 20 млн., 8 15 млн., 23 10 млн., 61 5 млн. Шість держав світу мають більш 10 агломерацій міліонерів: Китай (95), США (44), Індія (43), Бразилія (21), Росія (12), Мексика (12). За останній рік з'явилися нові дані переписів населення таких країн як Індія, Індонезія, Китай, Канада, Бангладеш, США і Південна Корея. Ці звіти привели до низки змін колишнього рейтингу. У 2012 році 26 міських агломерацій були кваліфіковані як мегаполіси з населенням більше 10 млн. чоловік. Серед них провідні місця посіли утворення у південно-східній Азії, США, Бразилії, Мексиці та Китаї [12].

Агломерації в розвинених країнах концентрують значні маси населення, стаючи носієм значної територіальної концентрації промислового виробництва і трудових ресурсів. Агломерації утворюються навколо міст – мільйонників та з населенням 500тис.+. З точки зору брендингу агломерацій, частіш за все, він зорієнтований на утворення адміністративної одиниці (області, регіону, провінції), мегаполісів, міст – світових лідерів чи глобальних міст. Агломерація позиціонує себе як велике промислове/індустріальне/інформаційне/інтелектуальне місто із давньою історією, професійними династіями, високим рівнем освіти, концентрацією управлінців та проблемами соціальної диференціації населення. Такі території називають: «місто-донор», «фінансова столиця», «промисловий регіон», «університетське місто», «інтелектуальна провінція», «центр науково-технічного прогресу». Громада тут керована, заангажована політичними інститутами чи бізнес-спільнотою, бо більшість підприємств агломерацій дотаційні (державні) чи приватні. Тому, вона виступає простим ретранслятором інтересів влади і бізнесу. У політичних процесах (особливо під час виборів) саме мегаполіси і центри агломерації мають визначальний електоральний вплив і через це, такі міста стають площадкою непорозумінь влади і опозиції, фінансових груп, які виступають спонсорами політичних вистав, демонструючи світу політичний плюралізм і демократичні тенденції розвитку.

Поряд із загальновизнаною «Великою Четвіркою Глобальних міст» (Лондон, Нью-Йорк, Париж і Токіо), світові міста-лідери і мегаполіси – центри агломерацій здійснюють свій брендинг, посилюючи свій вплив і статус не тільки за допомогою політичних подій, але і через соціокультурний івент-маркетинг. Агломерації та великі міста світу

заявляють про себе через проведення впливових подій та заходів, залишаючи світу міста Олімпіад (Турін, Сідней, Лейк-Плесід), центри видатних виставок і показів (Мілан, Сан-Франциско, Токіо), конкурси, фестивалі та світські церемонії (Канни, Юрмала, Стокгольм, Лос-Анджелес). Вказані бренди не є центральними у національних брендингах своїх держав-націй, але є напрямками світового туризму та інвестицій. Олімпійські ігри та світові/європейські чемпіонати – іміджеві івенти, які здатні змінити пізнаваність та світове ставлення до міста. Як у позитивний, так і у негативний бік. Лос-Анджелес (у 1932 р.), Токіо (у 1964 р.), Москва (у 1980 р.), Барселона (у 1992 р.), Сідней (у 2000 р.), Пекін (у 2008 р.), Вроцлав і Донецьк (у 2012 р.) завдяки вдалому івент-маркетингу змінили свій імідж на найкраще. Олімпіади в Афінах (у 2004 р.) та Монреалі (у 1976 р.) залишились в історії фактами з назвою The Big 0. Громада задіяна у таких івентах на рівні учасників фінансових проектів та волонтерів, не змінюючи свого призначення і основних характеристик, які були вказані вище.

Автором була проведена кореляція між глобальними містами та державами, що мають у 2012–2013 рр. найвищий рейтинг глобальної конкуренції (13]. Бренди країн, що посідають місця у п'ятірці – Швейцарія (тримає цей рівень четвертий рік), Сінгапур, Фінляндія, Швеція, Нідерланди. Як бачимо, конкурентоздатність глобальних міст та держав світу – результат різних стратегій. Відтік населення з Лос-Анджелесу та Парижу знизили рейтинг цих міст. Глобальні міста світу посідають перші позиції серед «розумних», конкурентоздатних та інноваційних міст і є останніми в рейтингу комфортних міст для життя людини.

Підводячи висновки щодо брендингу міст у контексті першого вектору його практики, який робить ставку на глобальність, інтенсивний економічний та інфраструктурний розвиток, слід визнати, що успішність у зростанні глобальних міст, міст-світових лідерів і мегаполісів, що стають агентами глобальних процесів сучасності. У результаті, світова політика сьогодні вже не уявляє собою міжурядову сферу відносин. Провідні міста світу, приватні особи і ТНК, WikiLeaks і стихійні громадські рухи поширили свій вплив на світові зрушення. За таких умов, політичні еліти контролюють сьогодні сектор громадянського суспільства міст із населенням 250 тис. – 1 млн., на останніх територіях, вона приречена шукати діалог. Це стосується міст із населенням 1 10 млн. і кризових територій світу, з населенням менш 250 тис., де усі помилки світової політики мають яскраве вираження у вигляді соціокультурної деградації населення, політичного абсентеїзму, економічної кризи, високої міграції та маргіналізації соціальних страт.

Останні території у своєму брендингу не обирають перший вектор, їх шлях – вектор розвитку міст другий: аутентичні містечка, селища та «комфортні для проживання міста» ставка на автентичність, власну унікальність, що допомагає їм протистояти глобалізації. За сучасних умов загальної уніфікації, масовості і стандартизації, апелювання до традицій, національних звичаїв, усталених норм є надзвичайно ефективним підходом у здійсненні стратегій керування територіями. Міста, будучи історично епіцентрами культури і цивілізації, акумулюють у собі видатний потенціал, який часто замінює їм відсутність потужних економічних, природних, людських ресурсів. Звернення до унікальності міської культури, здійснення акценту на її глибокій історичності і цивілізаційній приналежності дозволяє місту отримати неповторне обличчя, яке приваблюватиме до нього людей з усього світу, сприятиме залученню інвестицій та розвитку природних для нього галузей господарства. Такого роду міста не зрікаються своєї національної ідентичності. Навпаки, підтримуючи її, вони сприяють трансформації та адаптації до сучасних умов, дозволяють їй зберегтися під тиском глобалізаційних процесів. Особливо яскраво подібну ситуацію ілюструє німецька культура бюргерства, яка безумовно вже не така впливова як раніше, але зберігається й до тепер. На відміну від селян та інших мешканців середньовічної Європи, громада бюргерів не була у васальній залежності від феодалів, маючи певну політичну, економічну і культурну свободу, маючи власний погляд на процеси у країні та світі, що не завжди збігався з тими тенденціями, які офіційно підтримувалися державою. За сучасних умов бюргерська ментальність багатьох німецьких міст дозволяє їм ефективно протидіяти глобалізації, підкреслюючи автентичність своєї культури і захищаючи інтереси своєї громади [14].

Аналізуючи світові рейтинги найкомфортніших (за якістю рівня життя) міст світу, які щорічно складає міжнародна консалтингова компанія у сфері людських ресурсів Mercer [15], компанія Economist Intelligence Unit (EIU)[16], можна зробити висновок, що більша частина людей вважають за краще проживати в невеликих містах, де соціально-політичний та економічний клімат спокійний, вдала інфраструктура, високі показники освіти, екологічної безпеки та охорони здоров'я, широкі пропозиції культурного розвитку. Міста із такими характеристиками можна назвати комфортними містами. Це Ванкувер, Мельбурн, Відень, Торонто, Калгарі, Гельсінкі, Сідней, Перт, Аделаїда, Окленд, Цюріх.

На відміну від глобального, комфортне місто урбанізується інакше і по іншому будує свою брендингову стратегію. Через брак

матеріальних ресурсів, дуже часто невеликий (у порівнянні з іншими) людський капітал та відносно гомогенну культуру свого населення, воно за своєю природою не вписується у вимоги, що висуваються глобалізаційними процесами. Єдиний шанс для нього – використовуючи свої «недоліки» як перевагу, прагнути здобути те, що неможливо отримати у глобальному місті – комфортне життя. Розуміння успіху у мешканців глобальних і автентичних міст принципово різне. Впливовість у прийнятті рішень, упізнаваність громадою та визнання авторитетного статусу тут замінені на рівень професіоналізму, порядність, родинність та унікальні здібності.

Економічне середовище, наявність певних обмежень, якість системи охорони здоров'я та інфраструктури, у підсумку зумовлює надзвичайно високий рівень якості життя, що пов'язаний не з нестримним урбанізмом та індустріалізмом, а з прагненням комфортного проживання за умов збереження автентичності міста. Такого роду міста як громади колективні суб'єкти, які самі зберігають і підкреслюють спільні для них цінності і змісти, спираючись, звичайно, на баланс власних інтересів і можливостей. Міста, комфортні для проживання, внутрішньо орієнтуються здебільшого на спокійне і розмірене життя, вони не вписуються у вимоги глобалізації, а намагаються вижити в них, зберігши власну унікальність як ключовий засіб їх розвитку. У таких містах проекти індустріального буму не матимуть плідного підґрунтя, незважаючи на видатні матеріальні вигоди від їх впровадження.

Окрім глобальних міст, міст-світових лідерів та комфортних для життя, глобалізаційні процеси активізували міста, які позиціонують себе як «вузівські центри», «культурні столиці», «міста-донори» (як правило центри економічних агломерацій), «мономіста» (створені навколо одного виробництва), «перехрестя» шляхів, культур, цивілізацій (ними, на думку геополітиків та географічних детерміністів, проходять світові осі), «цифрові міста» (100 % міського населення використовують Інтернет для вирішення основних життєвих потреб).

Об'єднуючи в собі раціональне та ірраціональне, брендинг міста формується на підставі двох чинників когнітивному (знанні індивіда/групи про територію, її характеристики й унікальні ресурси) та афективному (особистих враженнях, спогадах, асоціативних образах, що формують якісну оцінку території та її мешканців у порівнянні з іншими). Не без підстав, історики вказують на визначальну роль національної / історичної / культурної пам'яті та ментальності мешканців території, надаючи політичній ідентичності аутентичного базису, без прив'язки до якого, жодний брендинговий конструкт буде непрацездатним через свою неприродність.

Виходячи із зазначеного, можна припустити, що кількість глобальних міст та економічних агломерацій буде зростати, а конкуренція між ними змістить «центр Європи» до країн Західної Європи, звужуючи кордони ЄС. Національна ідентичність і далі буде спростовуватися наднаціональною («європейці», наприклад) і територіальною (мешканців міста, регіону, культурної чи етнічної англомерації), що стане джерелом нових територіальних конфліктів та закриття кордонів відповідно (з метою збереження нації в широкому сенсі). Зростатиме конфлікт раціонального та ірраціонального початків людського мислення (тут у контексті розуміння категорій «успіх», «комфорт», «престиж»), що вже віддзеркалюється у двох трендах: 1) зростання кількості мегаполісів і глобальних міст із економічними принципами розвитку та 2) зміцнення ролі територіальних громад в середніх та малих містах, які визнаватимуться більш комфортними для життя. Відтік людей з глобальних міст у комфортні, міграція населення через військові конфлікти та маргіналізація «прикордоння» призведе до перерозподілу ресурсів світу та загострить проблему людського капіталу. Міста і держави у 2020-х рр. конкуруватимуть за дієву громаду. Територіальні громади набуватимуть значних позицій у світі у процесі самоврядування та брендингу міст, що внесе корективи в законодавчу базу окремих держав та муніципалітетів. В невеликих і малих містах і СМТ ініціативи громади будуть менш заангажовані, тому політичні інститути будуть примушені знаходити з нею спільну мову. В містах із високою концентрацією населення, але з нерозвиненим брендом, громада виступатиме простим ретранслятором інтересів влади і бізнесу. Міста-бренди залишаться полем непорозумінь впливових фінансових груп світу, які виступають спонсорами соціальних вистав, демонструючи світу політичний плюралізм і демократичні тенденції розвитку. Першочерговою задачею громади (в незалежності від її рівня та впливовості) повинно стати формування творчої меншості, яка б чітко усвідомлювала цінність і відповідальність свого споглядання за дійсністю.

Бібліографічний список:

1. Котлер Ф. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер ; пер. с англ. М. Аккая. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в СПб., 2005. – 376 с.
2. Сталий розвиток міст за участі громад. Уроки з досвіду впровадження «Муніципальної програми врядування та сталого розвитку». [Електронний ресурс] // Програми розвитку ООН в Україні. Аналітичний документ. – Режим доступу: http://msdp.undp.org.ua/data/publications/zvit.pdf

3. Стратегии брендингу. Интервью с Дж. Траутом. [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. Экспертно-аналитический портал. Гуманитарные связи. Режим доступу: http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2006/442
4. Богуш Д. Стратегическое планирование в Украине: по результатам аналитического исследования [Електронний ресурс] / Д. Богуш // Bohush Communications. – Киев. – 2011. – Режим доступу: http://www.bohush.org.ua/publikacii/detail.php?ELEMENT_ID=452
5. Линдстром М. Чувство бренда. Роль пяти органов чувств у создании выдающихся брендов / М. Линдстром. М. : Эксмо, 2006. – 272 с.
6. Levitt T. Globalization of Markets [Електронний ресурс] / Theodore Levitt. Режим доступу: http://hbr.org/product/globalization-of-markets/an/83308-PDF-ENG
7. Rex L. LaMore Конкурентоспроможність в контексті глобальної економіки знань: оцінка можливостей та необхідні дії [Електронний ресурс] / LaMore Rex L., Faron Supanich-Goldner. Режим доступу: http://www.municipaltoolkit.org/UserFiles/File/LaMore&Supanich-Goldner_UA. pdf
8. Sassen S. The Global City: New York, London, Tokyo [Електронний ресурс] / Saskia Sassen // Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty // Political Theory. – 2012. – № 40(1). – P. 116–122. – Режим доступу: http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf
9. Global Business Policy Council [Електронний ресурс] // AT Kearney. – 2012 Global Cities Index. – Режим доступу: http://www.atkearney.com/ru/gbpc/global-cities-index
10. Метелева Е. Р. Иерархия глобальных городов. Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2006 / Е. Р. Метелева // Международная научно-практическая конференция : сб. науч. тр. – Одесса : «Черноморье», 2006. – Т. 5. Экономика. – С. 3–10.
11. Martin S. Diese Definition stammt aus: [Електронний ресурс] / Schuler Martin, Joye Dominique, Dessemontet Pierre. – Режим доступу: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/regionen/11/geo/analyse_regionen/04.parsys.0002.downloadList.00021.DownloadFile.tmp/agglodefdt.pdf
12. Cox W. Demographia World Urban Areas [Електронний ресурс] / Wendell Cox // Рейтинг городов 2012: Мегаполисы. – Режим доступу: http://rosstroy.info/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=28/
13. The Global Competitiveness Index 2012–2013) [Електронний ресурс] // Schweb K. World Economic Forum. – Режим доступу: http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013/

14. Rose R. Germans East and West. A Comparative Analysis / Richard Rose. University of Strathclyde (Hg.) : Studies in Public Policy, 1994. – 210 p.
15. Mercer's «Quality of living survey» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.theage.com.au/travel/travel-news/ melbourne-beats-sydney-in-worlds-most-liveable-city-rankings-20110221-1b29d. html
16. The Economist's «World's Most Liveable Cities» [Електронний ресурс] // Melbourne storm. – Режим доступу: http://www.economist.com/blogs/gulliver/2011/08/liveability-ranking]
17. Monocle's «Most Liveable Cities Index» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.monocle.com/affairs/

В статье рассмотрены процесс создания, коррекции и формирования положительного образа государства и его регионов как политических территорий. Доказано, что брендинг государств-наций и городов является частью современной политики, которая обеспечивается на трех уровнях (глобальном, национальном и региональном). Брендинг территории имеет нормативно-правовую основу, влияет на развитие стратегии государства, обуславливает его конкурентоспособность в мире и способен выступать индикатором политической идентичности и национального самосознания граждан. Акцентировано на необходимости привлечения территориальных громад в политику брендинга территорий.

The article the process of creation, correction and promoting a positive brand of the state and regions as political territories are considered. It is proved, that states-nations and cities branding is a part of modern policy, which is implemented by three levels (global, national and regional). It has legal basis, influences on the strategy of the state's development, causes its competitiveness in global policy. The states-nations branding stands as public indicator of political identity and the national self-consciousness of citizens. The author focused on the necessity of involving local communities in the territory branding.

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2015

УДК 332.021 '06

Челак О. П., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНИХ КРАЇН

Стаття присвячена з'ясуванню політологічного змісту регіональної політики сучасних країн Європи та України зокрема шляхом виявлення актуальності регіону як рівня управління просторовим розвитком сучасних держав, складових регіональної політики та її актуальності з огляду перене-

© Челак О. П., 2015

сення акцентів сталого розвитку сучасних країн з державного на регіональний (локальний) рівень управління суспільством.

Актуальність проблеми. Вагомою складовою державної політики сучасних країн є управління розвитком територій, яку в межах суспільно-політичних наук називають просторовою політикою розвитку, що ставить за мету нівелювання регіональних диспропорцій та забезпечення збалансованого розвитку регіонів держави із урахуванням їх потреб та можливостей і загальнонаціональних пріоритетів. Особливої актуальності регіональна політика України надула в контексті реформи державного управління в державі, а саме процесів децентралізації, про які Україна говорила більше 20 років, а реальні кроки розпочала здійснювати лише у 2014-2015 рр. на виконання вимог Європейського союзу щодо подальшої інтеграції та вимог МФВ щодо надання кредитів для фінансування реформ в державі. Посилення регіональної політики в Україні як вимога інтеграційних процесів до ЄС викликана актуальністю концепції функціонування ЄС як Європи регіонів, кожний з яких є самостійним та самодостатнім для забезпечення сталого розвитку територій. Однак, регіональна політика ЄС та в Україні мають зовсім різний зміст, отже, виникає певна потреба в з'ясуванні сучасного змісту регіональної політики України в контексті європейської інтеграції.

Аналіз попередніх досліджень. Проблеми регіональної політики досліджувались у працях таких провідних вітчизняних науковців О. Амоша, П. Бєлєнького, З. Бройде, В. Будкіна, З. Герасимчук, Є. Кіш, М. Козоріз, Ю. Макогона, М. Мальського, Н. Мікули, А. Мокія, Г. Музиченко, С. Писаренко, Т. Татаренко та ін. Питання регіональної політики ЄС розглядались в наукових працях О. Грінько, Н. Кондратьевої, Н. Мікули, А. Мокія, В. Чужикова та ін. Разом з тим, чіткого визначення політологічного змісту регіональної політики як складової державної політики на сучасному етапі розвитку української державності немає.

Мета статті полягає у з'ясуванні сучасного змісту регіональної політики як складової державної політики сучасних країн та України зокрема, виявленні її складових та актуальності на сучасному етапі соціально-економічного розвитку.

Викладення основного матеріалу. У західній науці регіональний розвиток є актуальним предметом досліджень, оскільки на фоні сучасних глобалізаційних процесів зростає інтерес до проблем співвідношення глобального і локального розвитку, транскордонних зв'язків. Глобалізація та регіоналізація – це своєрідні полюси цивілізаційного поступу на початку XX ст., між якими замикаються національні інтереси.

Головні тенденції соціальних та економічних змін XX ст. сприяли осмисленню регіону як єдиної істотної форми у різноманітті просторового світу. Одночасно регіональне різноманіття трактувалося як перехідний етап до глобалізації у ступенях та типах господарювання на великих територіях, охоплених економічною активністю людини. Технологічна революція у засобах транспортування та розвиток комунікацій, становлення світової системи ринкової економіки, інтенсифікація процесів урбанізації, пов'язана з поступом індустріалізації господарської діяльності, централізація управління та процесів прийняття рішень, соціальне та економічне планування на засадах раціональності стали свідченням правильності такого підходу. Результатом розвитку цих тенденцій було нівелювання регіональних диспропорцій. Нині регіональні дослідження спрямовані на вивчення процесів, систем, структур, які виникають, перетворюються і зникають у однорідному та однотипному просторі.

Регіони є одночасно ієрархічною складовою національного простору і системою, що має горизонтальні зв'язки із регіональними системами, сформованими різного роду видами діяльності (освіта, економіка, медичне обслуговування, поділ праці тощо). Таким чином, на рівні регіону як домінуючого територіального утворення відбувається взаємопроникнення економічного, політичного, соціального, інформаційного та інших видів діяльності певної території, інтегративне сприйняття яких визначає її специфіку і, відповідним чином, впливає на діяльність людей. Всі ці процеси є предметом дослідження спеціальної наукової дисципліни регіонології – науки «про розвиток регіональних систем, органічний розвиток людини і довкілля, розуміння інноваційної парадигми в регіонотворенні та регіонального потенціалу культури» [1, 30].

Поняття «регіон» еволюціонувало у визначенні ключових для розуміння суті регіональних відмінностей чинників, які виникали у різні періоди соціально-економічного розвитку суспільства. Залежно від особливостей цих змін, мінялися й теоретичні підходи до особливостей регіональної політики.

Відмінності у розумінні терміну «регіон» зумовлені тим, що це поняття містить певну гносеологічну суперечність: якоюсь мірою регіони існують фактично, а певною мірою ця категорія створена дослідниками і аналітиками для полегшення пізнання, класифікації, описування явищ. Загалом же, термін «регіон» на сьогодні вживається у трьох різних, проте взаємопов'язаних значеннях, які відповідають трьом різним поняттям «частини території» [3, 246]. Сучасне розуміння змістового наповнення поняття «регіон» відображено у прийнятій у ЄС дефініції

сталого розвитку регіону (Sustainable Development), який означає такий соціально-економічний розвиток, коли наступає процес інтегрування політичної, економічної та соціальної діяльності при збереженні природної рівноваги і розвитку основних природних процесів із метою забезпечення основних потреб кожної суспільної групи або громадян як сучасних, так і усіх наступних поколінь [4, 12].

Регіональна політика – це сфера діяльності з управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни у просторовому, регіональному аспекті, тобто пов'язану зі взаємовідносинами між державою і районами, а також районами між собою.

Об'єктами регіональної політики є внутрішній соціально-економічний територіальний простір та весь соціально-економічний територіальний простір поза межами внутрішніх територій. Таким чином, об'єктом регіональної політики соціально-економічної територіальної системи будь-якого рівня та форми організації є весь світ, інша річ, що найбільша увага приділяється об'єктам внутрішнього середовища та найближчого оточення.

Суб'єктами державної регіональної політики є лише ті суб'єкти, що віднесені ними до головних, причому із складу «головного вторинного суб'єкта» треба вилучити органи судової влади та районні державні адміністрації, які сприяють реалізації державної регіональної політики, але не беруть участі у її формуванні (не зважаючи на можливість надавати свої пропозиції з цього приводу, що, до речі, може робити і будь-яка інша фізична або юридична особа при публічному обговоренні проектів відповідних документів) [3, 245-246].

Складовими частинами регіональної політики є:

1. Економічна політика, сутність якої полягає у забезпеченні можливостей для самостійного розвитку регіонів на умовах самофінансування та самозабезпечення.

2. Соціальна політика, спрямована на забезпечення зростання рівня добробуту населення, рівних прав і можливостей громадян щодо вибору місця проживання, працевлаштування і соціальний захист.

3. Науково-технічна політика спрямована на визначення пріоритетів щодо вдосконалення та розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в регіоні.

4. Екологічна політика, основною метою якої є оздоровлення довкілля.

5. Демографічна політика, спрямована на гальмування депопуляційних процесів і деструктурування населення.

6. Гуманітарна політика, спрямована на духовний розвиток суспільства, його моральний та фізичний стан на регіональному рівні.

7. Національна політика, спрямована на забезпечення конституційних, політичних, економічних, соціальних тощо прав громадян незалежно від національності та віросповідання.

8. Зовнішньоекономічна політика, основною метою якої є забезпечення умов для активізації підприємництва, формування ринкової інфраструктури, залучення іноземних інвестицій, нарощування експортного потенціалу регіону.

9. Управлінська політика, яка стосується створення єдиної системи регіонального управління, що відповідає завданням регіонального розвитку [4, 25].

Варто зазначити, що в документах ЄС термін «регіональна політика» має інший зміст. Регіональна політика Європейського Союзу – це система заходів, спрямованих на посилення єдності національних економік країн-членів ЄС і забезпечення їхнього гармонійного розвитку, а також нівелювання розходжень між регіонами й ліквідація відсталості найменш розвинутих з них.

При цьому, досить часто замість терміну «регіональна політика» використовується поняття «політика гуртування», яка передбачає одночасне провадження по горизонталі (між регіонами – регіональна політика) та по вертикалі (між верствами суспільства – соціальна політика), отже відбувається зміна понятійного апарату шляхом об'єднання регіональної та соціальної політики, коли їх вже не розглядають окремо.

Теоретичні засади управління регіональним розвитком в ЄС розробляються відповідною державною інституцією, а сам розвиток фінансується з коштів, які є у розпорядженні центральної влади країн-членів ЄС. В окремих випадках уряд делегує свої повноваження органам регіональної влади, однак при цьому визначає головні умови виконання завдань і залишає за собою право контролю. Регіональна допомога з боку держави спрямовується на нівелювання регіональних диспропорцій і підтримку господарської діяльності у регіонах із гіршими економічними умовами, створює переваги для певних напрямків діяльності, а окремі з них підтримує інструментами регіональної політики. На сьогодні політика регіонального розвитку поступово позбавляється автономності здійснення і стає формою вираження відповідних секторних політик.

Перманентний процес удосконалення теоретичних засад управління регіональним розвитком у ЄС на певному етапі спричинив виникнення, а на сучасному етапі – утвердження спільної регіональної політики. Будучи загальноприйнятою основою регіонального розвитку, вона впливає на національну специфіку окремих держав-членів

і ставить за мету нівелювання регіональних диспропорцій та створення передумов для гармонійного розвитку регіонів. Національні політики регіонального розвитку у державах-членах ЄС виходять з положень спільної регіональної політики, яка формується за активної участі усіх держав і уряд будь-якої з них не може бути примушений до виконання жодного з рішень, з яким він не погоджується.

Однак для того, щоб відбулось реальне зменшення регіональних диспропорцій, навіть за умови всебічного заохочення та підтримки тенденцій до позитивних змін у регіоні, потрібен тривалий період та удосконалення управлінської діяльності щодо здійснення спільної політики регіонального розвитку у кожній окремо взятій державі, ефективне використання фінансової допомоги структурних фондів, підвищення ефективності роботи державних та неурядових інституцій регіонального розвитку, підвищення рівня інноваційності регіонів, усунення різних трактувань з боку національних урядів положень нормативно-правових актів ЄС у цій сфері [3, 258].

Без сумніву, тривале проведення політики регіонального розвитку у Європі не сприяє окремим регіонам та територіям у подоланні їх депресивності. Тому одного лише вирівнювання «стартових умов» для регіонів недостатньо. При розробці теоретичних основ управлінської діяльності необхідно зважати, що менш розвинуті регіони будуть існувати завжди, оскільки сам розвиток у європейському, як і у будь-якому іншому просторі, відбувається нерівномірно.

На сьогодні ж основним протиріччям, яке випливає з європейської інтеграції, є зростання поляризації між країнами та регіонами за рівнем життя. Дисбаланс у розвитку регіонів ЄС збільшується із вступом нових членів. Саме тому основною теоретичною проблемою управління тут є розробка і застосування ефективної методології корегування спільної регіональної політики відповідно до сучасних реалій. У цьому контексті основну роль відіграє активна та дієва допомога з боку інституцій та інструментів регіонального розвитку ЄС. Урахування національних особливостей у процесі інтеграції, при виборі її шляхів свідчить про гнучкість та відсутність догматизму у підходах, що застосовуються на сьогодні у ЄС.

У сучасній науковій літературі, яка стосується регіонального та локального розвитку, відбувається осмислення фундаментальних змін, що розпочалися разом із змінами моделі світової економіки, а на сьогодні впливають на способи стимулювання державною владою регіональної і локальної економік. Місто, регіон і навіть держава перестають бути суб'єктами субсидіювання і перетворюються на об'єкти підприємництва. Це відбувається тому, що отримання дотації,

Інвестиційного гранту або субсидії ще не гарантує досягнення конкурентоспроможності суб'єкта підприємництва, а деколи й сприяє поглибленню його проблем [208, 56].

Державна регіональна політика є невід'ємною складовою загальної політики держави. Її головне завдання полягає у забезпеченні розвитку території держави відповідно до прийнятої державної стратегії. Оскільки будь-який регіон країни є унікальним та неповторним, що зумовлено структурною неоднорідністю простору у природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному та політичному аспектах, то будь-яку діяльність необхідно здійснювати з врахуванням комплексу інтересів та особливостей кожного з регіонів, пріоритетності існуючих там проблем. Тому важливо сформулювати єдині принципи регіональної політики держави, які б відображали тактичні і стратегічні орієнтири політики регіонального розвитку. Одні з них можуть бути незмінними протягом тривалого часу, а інші – змінюватись разом із ситуацією у державі.

Регіональний розвиток будь-якої країни, зокрема й України, є багатогранним явищем і тому потребує різноманітних, диференційованих підходів у принципах використання інструментів інтеграції, соціального захисту, в освіті, охороні здоров'я, підтримці громадської ініціативи тощо. Не можна використовувати однаковий інструментарій управління у різних регіонах, оскільки це посилює регіональну нерівність, яка завдає шкоди загальнонаціональним інтересам держави.

Поворотним пунктом у прискоренні процесів посилення локального (а в умовах урбанізації – міського) рівня у взаємовідносинах та взаємодії соціотехноприродних систем «країна» – «регіон» – «місто» на теренах Європи можна вважати ухвалення у 1985 р. Європейської хартії місцевого самоврядування. Вона остаточно зафіксувала нову роль локального рівня у процесах соціально-економічного розвитку країн і прискорила поступову трансформацію суб'єкт-об'єктних відносин між державою та містом у суб'єкт-суб'єктні. Такі процеси, на думку Г. В. Музиченко, наявні і сьогодні, наслідком чого стає:

1) посилення ролі асоціативних органів місцевого самоврядування (асоціацій міст різних країн), які є впливовими легітимними представниками інтересів територіальних громад у відносинах країни та міста, а також ЄС та міста;

2) розробки ефективних механізмів наскрізного управління та планування в країнах ЄС, механізмів збалансування та гармонізації функцій, компетенцій і повноважень органів влади та управління різних рівнів;

3) повсюдне впровадження культури стратегічного планування на рівні міст;

4) формування різних координуючих органів, призначених для збалансування інтересів та впорядкування відносин між містами як по горизонталі, так і по вертикалі (наприклад, Конгрес місцевих та регіональних влад ЄС);

5) поступове збільшення частки місцевих бюджетів у загальних бюджетах країн;

6) стимулювання на місцевому рівні політики спільного (влада – громада) управління територіальним розвитком;

7) запровадження механізмів заохочення горизонтальної кооперації міст і підтримки місцевих ініціатив тощо [3, 261].

Визначені на 2014-2020 рр. нові завдання регіональної політики ЄС передбачають посилення уваги саме до соціально-політичної складової розвитку регіонів ЄС та відмову від політики усунення диспропорцій між регіонами на користь стимулювання власних ініціатив регіонів та місцевого населення до забезпечення сталого розвитку їх територій.

Висновки. Проведений аналіз сучасного змісту регіональної політики сучасних країн засвідчив вагомість локального рівня управління соціально-економічним розвитком, який уособлює собою сучасний рівень регіону, а також підсилення ролі регіональної політики як складової державної політики сучасних країн Європи та України зокрема.

Сучасний регіон стає центральною одиницею сталого розвитку всіх країн світу, що визначається прийнятою ООН концепцією сталого розвитку як основного орієнтиру розвитку на світовому рівні. Саме через регіон відбуватиметься розвиток інфраструктурних проектів, соціально-економічний та політичний розвиток держави. Саме тому державна регіональна політика набуває особливого статусу та значної уваги з боку центральних органів влади як така, що забезпечить подальший розвиток держави на майбутнє.

Бібілографічний список:

1. Злупко С. М. Наукові основи моделювання розвитку регіональних суспільно-економічних систем / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи [зб. наук. праць]. – Вип. 3 (XLVII) / НАН України, Ін-т регіональних досліджень / Редкол. : від. ред. Акад. НАН України М. І. Долішний. – Ч. 1. – Львів, 2004. – С. 15 – 31.
2. Куліш І. М. Державне управління регіональним розвитком України в контексті європейської інтеграції : монографія / І. М. Куліш. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 252 с.

3. Музиченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін : Монографія / Г. В. Музиченко. – Одеса : Друкарський дім, 2012. – 394 с.
4. Шамборовський Г.О. Регіональна політика Європейського Союзу : навч. посіб. / Г. О. Шамборовський. – К. : Знання, 2011. – 187 с.

Статья посвящена определению политологического содержания региональной политики современных стран Европы и Украины путем выявления актуальности региона как уровня управления пространственным развитием современных государств, составляющих региональной политики и ее актуальности, учитывая перенос акцентов устойчивого развития современных стран с государственного на региональный (локальный) уровень управления обществом.

The article is devoted to clarifying political content of regional policy in modern Europe and Ukraine by identifying the importance of the region as managing sustainable development of modern states that makes regional policy and its relevance in view of the transfer of emphasis of sustainable development of the modern state of the regional (local) level of ruling society.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2015

УДК 324:32.019.52

Свекла К. А., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ

У статті нами проаналізована сутність маніпулятивних технологій та їх функціональні особливості у ході виборчих кампаній. Виявлено основні механізми впливу на суспільну свідомість. Утверджена є думка про те, що демократизація виборчої системи залежить не лише від законодавчої ланки, але й від позиції громадян в цілому.

Україна, обравши демократичний шлях розвитку, була змушена за досить короткий проміжок часу пройти шлях, який у розвинених країнах тривав століттями. Проте, це дало можливість уникнути помилок своїх попередників у ході демократичних еволюцій, а з іншого – нерідко змушувало формально запозичувати демократичні інститути без забезпечення їх належної підтримки у суспільстві. Така

© Свекла К. А., 2015

ситуація склалася з одним із найважливіших інститутів демократії – регулярними виборами. Відсутність достатнього рівня політичної культури у політиків, слабкість громадянського суспільства, низький рівень усвідомлення громадянами своєї відповідальності за стан справ у державі не давали підгрунтя для визнання виборів вільними, чесними і прозорими. Тому актуальним видається наукове дослідження функціональних особливостей виборчих технологій, що дасть можливість спрогнозувати та проаналізувати подальші шляхи розвитку виборчої та партійної систем в Україні.

Готовність суспільства до проведення виборів – одна з провідних ознак його демократичності, здатності до вирішення нагальних проблем мирними політичними методами. Вибори як концентроване вираження політичного ринку є одним з механізмів легітимації влади, що забезпечують політичну стабілізацію в суспільстві. Завдання політиків – пропонувати на ринку свій специфічний товар– образ, тобто поводити себе як типові продавці. Факт голосування при цьому рівноцінний факту покупки. Відтак спостерігається процес вторгнення в політологію терміна «політичний маркетинг», що, у свою чергу, виражає визнання можливості розглядати виборчі технології у поняттях ринкової поведінки – як сукупність засобів проведення виборчої кампанії, впливу на електоральний вибір громадян. Ці засоби, тісно зв'язані з основними етапами виборчих кампаній, стали об'єктом політологічного дискурсу.

Знання суті та особливостей виборчих технологій сприяє консолідації суспільства для вирішення нагальних проблем, налагодженню ефективної комунікації між політиком та виборцями, дає можливість досягти успіху в політичній боротьбі.

Можливість застосування елементів і технологій маркетингу щодо некомерційної, зокрема соціально-політичної, сфери діяльності вперше була обґрунтована наприкінці 1960-х років американськими дослідниками Ф. Котлером та А. Андерсеном. Ґрунтовні розробки у сфері політичного маркетингу здійснені російськими дослідниками А. Ковлером, О. Морозовою, С. Андрєєвим, Л. Мельниченко, С. Пшизовою, Ф. Ільясовим, Т. Лебєдєвою та ін.[2]

Політичні технології – це сукупність методів і систем дій, спрямованих на досягнення певного політичного результату. Вони неодмінно застосовуються у виборчих кампаніях. І дуже часто в цій ситуаціїї притаманна досить агресивна форма впливу. Роль і значення політичних технологій, політичного маніпулювання, впливу політичної реклами досліджуються вже протягом тривалого часу. Західні дослідники (Е. Семпсон, М. Спілмен, Р. Фішер) звертають увагу переважно

на методи побудови позитивного іміджу. В розробках радянських науковців (В. Житенєв, І. Мащенко) переважали дослідження впливу політичної агітації, а також критика буржуазного інформаційного бізнесу. Для українських вчених (В. Бебик, Д. Видрін, Г. Почепцов) актуальною є проблематика виборчих технологій, політичного менеджменту і політичного маркетингу. Стосовно політичних цінностей найбільшою небезпекою для масової свідомості є політичне маніпулювання [1,с.608].

Маніпулятивні технології є сукупністю методів, прийомів та засобів маніпулятивного впливу, метою якого є спонукання людини до заздалегідь визначеного алгоритму дій чи вирішення певного завдання. При аналізі політичного маніпулювання в науковій літературі виділяють два його різновиди: маніпулювання процесами та маніпулювання свідомістю. Зосереджується увага на маніпулюванні свідомістю громадян, тобто на різноманітних психоманіпуляціях, технологіях створення віртуальних реальностей, використанні політичних міфів та стереотипів, символів, чуток.

Основою будь-якого маніпулювання массовою свідомістю є соціальний міф – твердження чи ідеї, які сприймаються переважно через віру, без критичного осмислення. В кожному суспільстві побутують міфи, які активно підтримуються і правлячими колами, зокрема за допомогою засобів масової інформації.

Слід зауважити, що у комуністичній системі існували міфи про приватну власність як джерело зла; про неминучий крах капіталізму і перемогу комунізму; про провідну роль робітничого класу й комуністичної партії; про марксизм як єдине правильне вчення. Проте з крахом комуністичної системи почали формуватися нові соціальні міфи: про капіталізм як «світле майбутнє»; про обов'язкові жертви в перехідний період; про правлячі кола і номенклатуру як уособлення демократів та реформаторів.

Навіть у США, де суспільство пишається тим, що буцімто в їх суспільстві немає ідеології, підтримують свої соціальні міфи (за Г. Шиллером): про індивідуальну свободу і особистий вибір громадян; про незалежність основних політичних інститутів – конгресу, судів, ЗМІ тощо; про егоїстичну природу людини, її схильність до споживацтва; про те, що в суспільстві не існує соціальних конфліктів, експлуатації і гноблення; про плюралізм ЗМІ, які насправді контролюються великими рекламодавцями та урядом.

Мета політичного маніпулювання полягає в отриманні, реалізації та збереженні влади. Сьогодення українського суспільства та цілі досягаються шляхом виборів. Позитивний результат голосування

неможливий без значної суспільної підтримки (якщо не брати до уваги приклади прямої фальсифікації результатів голосування). Отже, для укорінення соціальних міфів технологія маніпулювання має найбільший арсенал методів впливу на свідомість людей. До них належать пряме підтасовування фактів, замовчування небажаної інформації, поширення наклепів та ще тонші, рафіновані засоби: напівправда (коли докладно висвітлюються конкретні малозначущі факти і водночас замовчуються важливіші або ж подається вигідна інтерпретація подій), навішування ярликів [5, с. 110].

Найпопулярнішим методом є штампи-ярлики (для компрометації і відторгнення слухачами осіб чи ідей їм без доказів навішується ярлик «фашиста» (О.Тягнибок), «бандита» (В.Янукович) чи «червоного» (П.Симоненко). Ярлики, які насаджувалися з 90-х років по відношенню до Ю. В. Тимошенко: «газова принцеса», «лідер опозиції», «накрала», «Жанна Д'Арк» продовжують застосовуватися і в сучасних кампаніях. Сьогодні також використовується більш тонка форма оголошення всіх кандидатів в президенти, які не репрезентують найкрупніші фінансово-промислові групи України, «непрохідними» (з низьким рейтингом, який не дозволяє претендувати на перемогу).

Ще один приклад симуляції масової демократії – витіснення апеляції до суспільної свідомості за допомогою маніпуляцій експертів з рейтингами. Рейтинги на основі вибіркового опитування – це лише модель реальної думки мас, яку експерти нібито «оживляють».

Наприклад, метод фрагментації полягає в поданні інформації єдиним потоком, отже будь-яку тенденцію вловити важко, а для массового споживача – неможливо. Максимальним вираженням цього методу є прийом «білий шум» – зниження сприйняття фактів поданням такої кількості новин, коли стає неможливим їх сортування. «Шум» може створюватися великою кількістю протилежних за змістом коментарів, які не грунтуються на достовірних фактах. «Шум» може створюватися і через супровід фактів складними теоретичними викладками, зарозумілими коментарями.

Один з аспектів сучасної культури (в тому числі й інформаційної) полягає

у твердженні, що всі проблеми (економічні, політичні, моральні) надзвичайно складні і середній людині їх просто не зрозуміти проблеми подаються як щось надзвичайно серйозне і складне лише для того, аби переконати людей, що в них може розібратися лише «спеціаліст», а це відбиває в людей бажання поринути в суть проблеми без сторонньої допомоги, розібратися в ній і допомогти розібратися іншим. Людина просто відмовляється мислити самостійно [6]. Як

результат, в людини, з одного боку, формується цинічне ставлення до друкованого чи ефірного слова, а з іншого – наївна довіра до всього, що висловлено з достатнім апломбом. Цим досить часто користуються маніпулятори в політиці, подаючи у повідомленнях «думку незалежних компетентних експертів».

Метод створення фактів полягає у поєднанні істинних фактів з вигаданими правдоподібними фактами. Як тільки сумніви аудиторії щодо фактів другої категорії буде розвіяно, то вона повірить «фактам» вигаданим.

Сила прийому використання дезінформації. Сила цього прийому в тому, що провокативні повідомлення використовуються, як правило, в момент прийняття якогось важливого рішення, і в той момент, коли випливе правда – мета дезінформації буде вже досягнута. Спростування дезінформації на психологічне настановлення, що вже склалася, не впливає.

Для кожного інформаційного жанру, поряд із загальними прийомами маніпулювання, існують і спеціальні засоби. Так, для формування у глядачів відразливого ставлення до небажаних політиків, телебачення використовує непривабливі ракурси їх показу або відповідним чином монтує відзняті кадри.

Шляхами переходу від брудних до чистих виборчихтехнологій в України є:

1) відкриття доступу громадянам до вітчизняного та світового знання про повсякденне життя та стратегічний розвиток муніципальних утворень;

2) обмін досвідом місцевих громад щодо використання проти них брудних виборчих технологій, завданих збитків і втрачених можливостей та максимальне оприлюднення цього досвіду;

3) вироблення, впровадження та практичнее відпрацювання чистих виборчих технологій як механізмів реалізації передвиборчої програми переможця;

4) адаптація технологій поточного управління життям і розвитком суспільства до використання їх як чистих виборчих технологій.

Такий підхід до організації та здійснення виборчих процесів широко здійснюється в країнах зі сталими інститутами влади, суспільства, бізнесу. Там діє непорушний принцип виборювання влади: наступний день після перемоги – це перший день подальшої виборчої кампанії.

Впровадження чистих виборчих технологій в політичну практику нашої країни з урахуванням наших соціальних, політичних та економічних реалій, правил гри її світового оточення, зумовило створення

цих технологій інтенсивними засобами, тобто спроектовувати та відпрацьовувати як наукомістку соціотехнічну продукцію.

Технології політичного впливу, мабуть, найбільш широко застосовуються саме під час виборчих кампаній, і в цьому контексті можна виділити його наступні особливості:

– Політичний вплив здійснюється цілеспрямовано, массово та різнобічно (багатовекторно).

– Основна запорука ефективності – досягнення максимальної психогенної (стимуляція безпосередньо психічної системи) результативності впливу.

– Допускаються лише гуманні способи та механізми впливу.

Слід зауважати, що якомога повне розкриття механізмів та принципів впливу виборчих технологій на електорат, висуває гіпотези, що пояснюють самі мотиви голосування:

– «соціологічна»: голосуючи, виборці проявляють солідарність із своєю соціальною группою (класовою, етнічною, релігійною, сусідською і т.д.);

– «соціо-психологічна» : виборці керуються укоріненими, наприклад, у сім'ї, політичними симпатіями, психологічним тяжінням до певної партії, лідера і т. д.;

– «політико-комунікативна»: голосування під впливом власне виборчої кампанії, зокрема, під впливом сформованого ЗМІ іміджу політика чи партії;

– «раціонального вибору»: люди голосують (чи не голосують) не як члени групи, а як індивіди, керуючись при цьому власним інтересом, розрахунком, вигодою [4,с.262].

Як бачимо, пересічного виборця спонукає зробити конкретний вибір цілий спектр мотивів, починаючи від ірраціонального конформного елемента, завершуючи цілком усвідомленими (на перший погляд) раціональними висновками. В цьому контексті варто згадати дві концепції (моделі) електоральної поведінки, що активно дискутуються у світових наукових колах.

На нашу думку, емоційна домінанта є найдієвішою у процесі маніпулятивного впливу на особистість, адже вплив на больові точки суспільної свідомості через пробудження та підтримання різного роду почуттів, стереотипів та міфів часто не усвідомлюється, має значну тривалість і ефективність та призводить до ситуації, коли громадяни не здатні здійснити свідомий вибір. Політичне маніпулювання створює видимість демократії, коли народом, що має природне право приймати рішення, управляють умілі маніпулятори, які нав'язують йому необхідні рішення. Відтак відбувається не просто обман чи пря-

мий примус, а приховане управління, яке перетворює громадянина із суб'єкта в об'єкт політики.

Беззаперечним є той факт, що громадянська культура як чинник обмеження маніпулювання у виборчому процесі передбачає оволодіння максимумом політичних знань, умінням оперувати логічними поняттями політичної сфери. Така культура сприяє підвищенню усвідомлення політичного вибору через зменшення рівня політичного неуцтва та емоційності, зростання обережності та уміння розпізнавати маніпулятивну суть тієї чи іншої політичної пропозиції.

Право громадян брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування є фундаментальною засадою демократичного суспільства. Таке право закріплене і для громадян України. Однак декларація такого права не свідчить про існування в нашому суспільстві ситуації, яка дала б змогу його членам свідомо користуватися правами і виконувати свої обов'язки. Це можливо лише тоді, коли громадяни нашої держави матимуть змогу робити свідомий вибір на користь тих політичних сил, які реально, а не на словах, прагнуть демократичних перетворень, блага своєму народові, визнають необхідність чесного змагання за довіру населення. Все це акумулюється в комплексі цінностей, вмінь та знань, які забезпечують громадянам свідому участь і позицію в політичному житті, можливість виокремити власні політичні інтереси і зіставити їх з інтересам інших людей та всього суспільства.

Більшість досліджень, присвячених політичному маніпулюванню, зосереджують свою увагу на технологічних аспектах використання маніпулювання. Розвиток та значне поширення маніпулятивних технологій зумовлюють необхідність наукового обґрунтування обмеження їх використання, особливо під час виборчих кампаній, та формування інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства як однієї з центральних для теорії та практики політичної науки.

На основі аналізу різноманітних підходів до трактування маніпулювання встановлено, що останнє являє собою приховане спонукання адресата до переживань відповідних станів, прийняття рішень чи виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором такого впливу власних цілей. До основних ознак маніпулювання відносять передусім психологічний та прихований характер впливу, який потребує значної майстерності і знань.

Під політичним маніпулюванням ми вбачаємо процес впливу на здійснення політичного вибору. Такий процес, зазвичай, має прихований характер та формує у громадян так звану ілюзію вибору

та уявну реальність, за якої об'єкт впливу переконаний у своєму свідомому управлінні власними думками та поведінкою. Насправді ж відбувається негативний вплив на свідомість людини, формується політичне неуцтво, яке призводить до неможливості людиною сформувати цілісний образ політичної ситуації [3,с.86].

Політичне маніпулювання створює видимість демократії, коли народом, що має природнє право приймати рішення, управляють умілі маніпулятори, нав'язуючи йому необхідні рішення. Йдеться про процес формування нової форми політичного режиму, який можна назвати маніпулятивною демократією, для якої характерне перетворення людини в маріонетку із запрограмованими бажаннями, думками, оцінками, реакціями. Людина не усвідомлює, що нею маніпулюють, продовжуючи вважати себе вільною та самостійною, такою, що робить свідомий вибір. Провідною є думка, що політичне маніпулювання – це не просто обман чи прямий примус, а приховане управління, яке перетворює громадянина із суб'єкта політики в об'єкт, це своєрідне насильство над внутрішнім світом, свідомістю та волею людини.

Серед основних передумов, які визначають значну ефективність маніпулювання, виділяємо, насамперед, високий професіоналізм в організації маніпулятивних впливів, появу нових форм та засобів прихованого впливу на індивідуальну, групову та масову свідомість, відсутність психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів у більшої частини населення, відсутність соціальних механізмів контролю і нейтралізації інформаційно-психологічних впливів, відсутність концептуального (науково-методичного) забезпечення у сфері захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів.

Однак діапазон маніпулятивних технологій настільки широкий, що сучасне законодавство ще не прописане стосовно їх більшості. Отже, покладатися на застосування правових норм за використання маніпулювання у різних сферах не слід, варто шукати та використовувати інші способи захисту.

Бібліографічний список:

1. Визначення типу виборчої системи сучасної України // Актуальні проблеми політики // Зб. наукових праць / За ред. С. В. Ківалова. – Одеса: Юрид. літ., 2011. – Вип. 12. – С. 606-611.
2. Еволюція виборчих технологій у сучасному політичному процесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://revolution.allbest.ru/political/d00320266.html.
3. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. М. : Эксмо, 2010.-587 с.

4. Кучма Л. О. Маніпулятивні впливи у політичному процесі та способи захисту від них /Л. О. Кучма // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія: Філософські науки − 2015. − № 08. − С. 257−267.
5. Сергєєв А. Г.Політична активність крізь призму політичного маніпулювання та політичного відчуження / А. Г. Сергєєв// Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. − 2014. − № 19. − С.108–113.
6. Нормативні межі маніпулювання електоратом у виборчому процесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/political/d3c0a65635b3ad68b5c43b88421306c37.html.
7. Svekla K. A.

В статье нами проанализирована сущность манипулятивных технологий и их функциональных особенностей в ходе избирательных кампаний. Выявлены основные механизмы воздействия на общественное сознание. Подтвержденным есть мнение о том, что демократизация избирательной системы зависит не только от законодательной составляющей, но и от позиции граждан в целом.

In the article we analyzed the essence of manipulative technologies and their functional properties during election campaigns. There are catching out the basic mechanisms of influence on public consciousness. Its believed that the democratization of the electoral system depends on level of legislation, but position of citizens in general.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2015

УДК 32.019.51:342.36

Кіоссе Л. М., НУ «ОЮА»

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СКЛАДОВА ЛЕГІТИМНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Громадська думка виступає дзеркалом суспільно-політичних процесів легітимності влади. Визначено, що особливе значення набуває громадська думка як складова легітимності влади характерна для демократичної політичної системи та інформаційного суспільства.

Актуальність дослідження громадської думки як складової легітимності влади зумовлена великою практичною значимістю громадської думки в умовах політичного розвитку, обумовлена важливістю громадської думки у взаємодії влади та суспільства,значимістю у процесі

© Кіоссе Л. М., 2015

державного управління. В умовах становлення інформаційного суспільства одним із основних завдань демократичного розвитку стає встановлення легітимності політичної влади, яка б відповідала вимогам часу та сприяла ефективному політичному діалогу влади та громадянського суспільства.

Відносини між народом та владою були об'єктом дослідження з давніх часів. Питанням довіри та поваги народу до влади приділяв увагу, наприклад, китайський мислитель Конфуцій. Зокрема, він стверджував, що в державі з гарним управлінням повинно бути вдосталь продовольства, достатньо зброї та народ повинен довіряти правителям. Філософ вважав, що при крайній потребі можна відмовитися від зброї та продовольства, але не від довіри народу, бо «без довіри народу держава не зможе встояти».

Зустрічається ця проблематика і в працях українських вчених. Так, С.Оріховський-Роксолан в відомій праці «Научення королю польському Сигізмунду-Августу» пише, що вже від початку свого правління королю слід «найпильніше подбати, щоб привернути прихильність тих людей, серед яких правиш. Вона є єдиним захистом королів. Без прихильності підданих неміцною і непевною буває влада короля». Таким чином підкреслюється сутнісна важливість підтримки з боку народу для існування влади та виконання нею своїх функцій. Держава існує лише тоді, коли ті, над ким вона панує, підкоряються авторитету володарюючих.

Громадська думка – означає сукупність поглядів індивідів стосовно певної проблеми. Природа громадської думки складна та динамічна.

Урахування громадської думки є вкрай важливою при розробці та впровадженні політичного рішення адже оптимальне політичне рішення повинно ґрунтуватися на широкій громадській підтримці, що є половиною успіху в його виконанні, запорукою ефективного функціонування влади. Але прийняти таке рішення непросто. Для того суб'єкт, що приймає рішення, повинен:

- урахувати ставлення до проекту рішення тих груп, інтересам яких воно відповідає;
- не знехтувати інтересами інших і передбачити їх поведінку в разі прийняття саме такого рішення;
- знати позицію безпосередніх виконавців (адміністрації);
- урахувати зовнішні обставини, що можуть вплинути на його впровадження у життя (міжнародне становище, фінансові можливості тощо), зокрема і міжнародну суспільну думку.

Якщо все це не враховується, то рішення можуть бути неефективними і не приведуть до очікуваних наслідків. Наприклад, однією з вад

процесу «перебудови» в колишньому СРСР і тих численних рішень, які мали б зробити її результативною, було те, що ці рішення переважно не сприймалися позитивно тими, хто повинен би був їх реалізовувати: партійно-державно-виробиичою номенклатурою, на яку М. Горбачов із тодішнім прем'єр-міністром М. Рижковим намагалися вплинути переважно методом умовлянь. Здається, що на той самий риф часто наштовхуються реформи в Україні, які не опираються на підготовлену громадську думку.

У процесі переходу суспільства від авторитаризму до демократії зростає вагомість фактору постійного інформаційного обміну між владою та громадянами, комплексної взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства.

Сфера застосування політичних рішень поширюється на усе суспільство охоплює усі суспільні відносини, а його ефективність та результативність залежать не лише від функціонування інститутів влади, а й від існування розвиненої мережі політичних комунікацій, активної позиції громадських організацій та окремих громадян, наявності розвиненого громадянського суспільства.

У сучасній політичній ситуації мова йде про необхідність підвищення ефективності процесу взаємодії влади та суспільства, що передбачає як покращення якості управлінських послуг, які надаються владою, так і відповідність політичного рішення нагальним потребам суспільства. Це створить сприятливі умови для забезпечення підтримки впровадження політичного рішення з боку громадян, легітимізує його в очах громадськості.

Політична влада забудь яких обстави готуючись до прийняття певного політичного рішення повинна опиратися на широку підтримку громадськості, у випадку коли такої підтримки немає слід сформувати попередньо громадську думку, яка у майбутньому стала б фундаментом легітимності політичного рішення.

Фактично, у зазначеному контексті підґрунтя легітимаційного процесу складають виробництво, селекція та інспірування у масову свідомість сконструйованих інтерпретаційних систем, які задають смислові координати загальноприйнятих колективних пояснювально-оцінювальних схем. Серед ресурсів соціальної підтримки реалізації легітимаційних практик особливе місце займає інститут громадської думки, яка є станом масової свідомості, що містить у собі латентне або явне, достатньо стійке та компетентне оціночне відношення різних соціальних спільнот до проблем, подій та фактів дійсності [1]. Дійсно, громадська думка характеризується сукупністю установок,

ціннісних орієнтацій, преференцій, переконань, різних суджень (аналітичних, пояснювальних, конструктивних, оціночних тощо), тобто, таких когнітивних нормативно-оцінювальних елементів перцепції об'єктивованої реальності, які конституюють і дорефлекторну, і раціонально опосередковану консенсусну угоду щодо сприйняття існуючого соціально-політичного порядку. Відповідно, громадська думка за своїм функціональним призначенням, виступаючи інструментом пояснення, відтворення та поширення соціально значимих суджень та оцінок відносно певних структур будь-якого порядку, у тому числі й політичних, є однією зі складових механізму легітимації владних інтенцій агентів поля політики. Як відзначає з цього приводу відомий іспанський філософ і соціолог Х. Ортега-і-Гасет, «міцної буде лише та влада, що спирається на підтримку громадської думки. Так було завжди: і десять тисяч років тому, і в наші дні. За всіх часів суспільством можна було правити, тільки спираючись на підтримку громадської думки [2]. Інший представник соціогуманітарної науки У. Ліпман також акцентував значення громадської думки у політичних процесах. Так, інтерпретуючи спосіб функціонування та формування громадської думки як кристалізацію уявлень, знань та думок, існуючих у вигляді емоційно забарвлених стереотипів, свого роду механізму «селективного сприйняття», У. Ліпман підкреслював, що вплив на цей механізм сприяє політичному успіху та визнанню [2].

До необхідних позитивних якостей політичного рішення, що полегшують його виконання, слід віднести: легітимність, компетентність, моральність, компромісність (урахування протиборства суспільних сил). Сильною є не та влада, яка, затуливши рота опонентам та залякавши населення репресіями, може зробити все, що захоче, а та, яка вміє з'єднати різні погляди і бажання людей у своїх рішеннях та, обіпершись на зацікавлені сили, домагається неухильного виконання прийнятих рішень.

Легітимність політичної влади – форма підтримки, виправдання правомірності застосування влади і здійснення правління державою або окремими його структурами та інститутами.[3,4] Таким чином найвідомішою є класифікація легітимної політичної влади запропонована М.Вебером:

- традиційний, який спирається на віру в святість традицій і право володарювати тих, хто одержав владу за цією традицією;
- харизматичний (грец. charisma – милість, благодать, Божий дар, винятковий талант), оснований на вірі в надприродну святість, героїзм чи інші виняткові чесноти володаря і створеної або отриманої ним влади;

• раціональний (легальний), що ґрунтується на вірі в законність існуючого порядку, професіоналізм владних структур.

Ці типи панування легітимної влади не вичерпують усієї багатоманітності політичних відносин, однак фіксують суттєві тенденції розвитку цих відносин, зокрема тенденції їх раціоналізації та формалізації. Крім того, як підкреслює М. Вебер, у реальній практиці влади мають місце поєднання традиційних, легальних в харизматичних форм панування. Зокрема факт переважання у сучасному політичному житті легального типу панування і зростання впливу бюрократії не виключають певного впливу традицій, з одного боку, і віру у харизму того чи іншого політичного лідера – з іншого.

Однак, поняття легітимність політичної влади має дві сторони медалі. Вона включає в себе діяльність різних політичних інститутів, лідерів, яка забезпечує підконтрольним їм засобів масової інформації направлена на отримання підтримки населення, сприйняття результатів цієї владної діяльності населення. Легітимність представляю собою добровільність.

В сучасному світі легітимна влада використовує узаконені засоби примусу, тобто вона впливає на громадян, коли вони порушують існуючі правові норми. А також узаконених засобів примусу, влада використовує й незаконні: обіцянки, підкуп, шантаж, штучне створення перешкод, формування ілюзій, створення додаткових джерел залежності від влади.

Легітимне ставлення до правових норм країни – одне із сучасних уявлень про сутність влади, за якої правові норми мають демократичний зміст і випливають із суверенітету народу як абсолютного першоджерела закону.

Для того,щоб легітимність влади мала авторитет в державі необхідно вміти домовлятися з питання, які є важливими для суспільства. Громадська думка відіграє важливу роль у запобіганні протиріч стосовно демократизації в Україні. Але процес демократизації в державі не може виконуватися без волі та участі населення. Громадська думка як інститут громадянського суспільства повинна виступати як політичний інструмент для задоволення інтересів громадян.

Легітимність має властивість змінювати характер і ступінь підтримки влади та її інститутів. Це вказує на кризу легітимності влади.

Криза легітимності – зниження реальної підтримки органів державної влади, яке впливає на якісні зміни їхніх ролей і функцій.

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку кризи легітимності влади спричинена нездатністю органів влади здійснювати свої функції, нелегітимними формами насилля над людьми,

неспроможністю уряду адаптуватися до динамічної зміни умов суспільного розвитку, руйнуванням конституційного порядку, розривом між конституційними нормами та практикою їхнього втілення, відсутністю серйозних структурних змін.

Таким чином російський політолог Олександр Соловйов, узагальнивши теоретичний і практичний досвід, запропонував такі шляхи і засоби виходу з кризових ситуацій:

– підтримка постійних контактів з населенням;
– проведення роз'яснювальної роботи щодо своїх цілей;
– посилення ролі правових методів досягнення цілей та постійного оновлення законодавства;
– врівноваженість гілок влади;
– виконання правил політичної гри без ущемлення інтересів сил, які беруть у ній участь;
– організація контролю з боку організованої громадськості за різними рівнями державної влади;
– зміцнення демократичних цінностей у суспільстві;
– подолання правового нігілізму населення

Громадська думка за своїм функціональним призначенням, виступаючи інструментом пояснення, відтворення та поширення соціально значимих суджень та оцінок відносно певних структур будь-якого порядку, у тому числі й політичних, є однією зі складових механізму легітимації владних інтенцій агентів поля політики.

Процес формування громадської думки складається із таких основних етапів:

– у політичному просторі відбувається певна подія;
– ця подія оцінюється громадянами на індивідуальному рівні;
– згодом, у результаті обміну думками та обговорення у малих групах, формується колективна думка;
– у процесі обміну інформацією між малими соціальними групами з'являється феномен громадської думки, яка характеризує ставлення до події усього суспільства.

В сучасних умовах громадська думка формується під впливом засобів масової інформації. Саме формування громадської думки за посередництвом мас – медіа належить до основних демократичних механізмів взаємодії влади та суспільства. Саме СМІ дозволяє встановлювати та підтримувати постійний зв'язок з широким соціальним середовищем.

В новітніх умовах відбувається розвиток нових Інтернет – технологій для формування громадської думки. До новинок таких технологій відноситься entertainment marketing і one to one communications.

Особливість людської психіки така, що їй легше сприймати інформацію яка піднесена в якості розваги, ніж нав'язану в агресивній рекламній формі. Інформація підноситься в якості образів, які в свою чергу асоціюються з певними ідеалами. Також велике значення має отримання інформації від друзів, родичів, які заслуговують на довіру.

Основними джерелами легітимності, виступають три основні суб'єкти:

- населення;
- уряд;
- зовнішньополітичні структури.

Отже для укріплення легітимності політичної влади, забезпечення їх ефективності роботи необхідно розвивати інфраструктуру доступу і підключення до Інтернету. В якості прозорості і відкритості легітимності влади, державним органам необхідно активно використовувати технології електронного уряду, включаючи розробку електронних адміністративних регламентів, інформаційних ресурсів, систем, які будуть мати вільний доступ для громадян України.

Бібліографічний список:

1. Полторак В. А. Социология общественного мнения : учеб. пособ. / В. А. Полторак. – Киев – Днепропетровск : Центр «СОЦИОПОЛИС» – Издательство «Арт-Пресс», 2000. – 264 с.
2. Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманизация искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве / Х. Ортега-и-Гассет ; [сб. : пер. с исп.]. – М. : Радуга, 1991. – 543 с.
3. Гаджиев К.С. Политическая философия / Отд-ние экон. РАН; 111 науч.-ред. совет изд-ва «Экономика». – М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 240 с.
4. Оріховський-Роксолан Ст.. Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу // Українська література XIV-XVIст. – К., 1988. – 113-152 с.

Общественное мнение выступает зеркалом общественно-политических процессов легитимности власти. Определено, что особое значение приобретает общественное мнение как составляющая легитимности власти характерна для демократической политической системы и информационного общества.

Public opinion acts as a mirror of socio-political processes of government legitimacy. Determined, the special importance of public opinion as a component of the legitimacy of power characteristic of democratic political systems and the information society.

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2015

УДК 32.019.5-049.2

Єфтєні Н. М., ОНМА

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

В статті досліджується проблематика політичного маніпулювання, аналізується специфіка та особливості застосування даного явища. Зазначено, що основою процесу політичного маніпулювання є система взаємопов'язаних принципів психологічного впливу, а в практиці політичного маніпулювання враховують та використовують соціально-психологічні ефекти, що виникають і функціонують на рівнях «людина – група – маса».

Сьогодні особливий інтерес до проблеми політичної маніпуляції пов'язаний з появою інформаційного суспільства, збільшенням демократичних свобод і розвитком інституту громадянського суспільства. Поширення в сучасному суспільному житті високопродуктивних систем передачі та обробки інформації призвело до кардинальних змін у технологіях політичної маніпуляції, оскільки попередні засоби впливу почали втрачати свою ефективність і на зміну їм прийшли нові методики.

Проблема політичного маніпулювання особливо гостро постає останнім часом, оскільки виступає надзвичайно ефективним інструментом політичного впливу. Маніпулювання в тих чи інших формах присутнє в будь-якому суспільстві, має різнопланові і неоднозначні характеристики, і тому з ним потрібно обов'язково рахуватися. Необхідно зазначити, що маніпуляції носять як позитивний, так і негативний характер, хоча важко визначити межу, де закінчується позитивний вплив політичного маніпулювання. Зазвичай політичним маніпуляціям надається негативна оцінка. Насамперед, це пов'язано з короткостроковістю політичних цілей маніпулятора, які в першу чергу зосереджені на тактичних питаннях досягнення особистих цілей, а не на довгостроковій стратегії розвитку суспільства, що може призвести до соціальної дестабілізації і нестабільності політичного процесу в державі. Під час політичного маніпулювання інтереси суспільства підміняються інтересами окремих особистостей, груп, що веде до посилення соціальної напруженості в суспільстві, відчуження народу від влади. Крім того, порушуються і спотворюються реальні політичні процеси, які відбуваються в суспільстві, що негативно позначається на його керованості, тому що порушується система обміну інформацією і сигналами між владою та суспільством. Відповідно,

 © Єфтєні Н. М., 2015

зростають політичні ризики, зростає рівень політичної нестабільності і невизначеності в суспільстві.

Метою даної роботи є аналіз сутності політичного маніпулювання. Основними завданнями виступає визначення особливостей політичного маніпулювання та механізмів політичних маніпуляцій.

Певне узагальнення напрацювань різних авторів у сфері дослідження маніпулювання зробив сучасний російський психолог Є. Доценко. Він виокремив кілька критеріїв, які можна взяти за основу визначення поняття «маніпуляція»: родова ознака (психологічна дія); ставлення до об'єктів маніпулювання як до засобів досягнення власних цілей; прагнення отримати однобічний виграш; прихований характер дії (як самого факту дії, так і її спрямованості); використання сили (психологічної), гра на слабкостях (використання психологічної вразливості); спонукання, мотиваційне привнесення (формування штучних потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулятивної дії); майстерність і вправність у здійсненні маніпулятивних дій [3].

У науковій та навчальній літературі існує декілька підходів щодо визначення «політичного маніпулювання», які прагнуть відобразити специфіку, ключові завдання, механізми і форми впливу на суспільство. Насамперед, політичне маніпулювання розглядається як система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; а також цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у потрібному напрямі (В. Воронкова). Крім того, воно виступає як частина технології влади, сутність якої полягає у програмуванні думок мас, їх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечення такої поведінки, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції (С. Кара-Мурза) [4]. В працях А. Деркача, В. Жукова політичне маніпулювання визначається як махінація, система психологічної дії, орієнтована на впровадження ілюзорних уявлень. Як дії суб'єкта, що приховано створюють умови для запланованої дії об'єкта маніпулювання розглядає її О. Савельєв. Ю.Єрмаковим вона визначається через загальнолюдський досвід творення, збереження і реалізації тіньової влади, цілеспрямовану гру на людських забобонах і упередженнях. О. Бойко розглядає політичне маніпулювання як потужний інструмент прихованого впливу на психіку людини і поведінку мас, що активно використовується у боротьбі за владу, намаганнях утримати її [2].

Політичне маніпулювання – це приховане управління політичною свідомістю і поведінкою людей з метою примусити їх діяти або не діяти в інтересах маніпуляторів, тобто нав'язування волі маніпулятора

у формі прихованого впливу. Для політичного маніпулювання характерні прихованість (маскування) дії, цілеспрямований вплив на масову аудиторію, бажання маніпулятора скерувати суспільні настрої та поведінку в потрібне русло. Основною метою політичного маніпулювання є отримання, реалізація і збереження (утримання) влади. Успішним політичне маніпулювання буде тоді, коли об'єкти політичних маніпулювань впевнені в тому, що все що відбувається в суспільстві є природним і неминучим. Об'єктами політичного маніпулювання виступають маси, які вивчаються представниками політологічних, психологічних, соціологічних галузей наукового знання.

Особливого значення маніпуляція набуває, коли претенденти на досягнення влади впливають на формування необхідної для них громадської думки. Часто такі способи впливу виходять за межі правового поля, що призводить до проблем в суспільстві, зростання соціальної напруженості тощо. Саме тому і виникає необхідність аналізу і розуміння механізмів функціонування політичного маніпулювання.

Досягнення влади вимагає вирішення наступних завдань, головними з яких є залучення і утримання уваги, а також формування сприятливого іміджу політичних лідерів. В. Амелін, виділяє в політичному маніпулюванні наступні операції: впровадження в суспільну свідомість під виглядом об'єктивної інформації бажаного для деякої групи змісту; вплив на больові точки суспільної свідомості, які викликають страх, тривогу, ненависть і т.д.; реалізація декларованих і прихованих задумів, досягнення яких маніпулятор пов'язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції [1].

Для успішного вирішення завдань і досягнення цілей існують засоби політичного маніпулювання, які називаються політичними технологіями (їх ядро – виборчі методики, які використовуються в період передвиборних кампаній. Засоби політичного маніпулювання можна класифікувати за різними критеріями. По-перше, відповідно до сумісності з чинним законодавством вони діляться на регламентовані законом і ті, які виходять за межі правових норм. По-друге, за способом впливу – на прямі і приховані. По третє, за функціями – на PR (підтримання зв'язків з громадськістю), агітацію (заклик до дії) та ін. По-четверте, за формою – на агітаційні, економічні, адміністративні та провокаційні. По-п'яте, за змістовною спрямованістю – на рекламу і антирекламу. По-шосте, за рівнем впливу – на міжособистісні, групові і масові, По сьоме, відповідно до інформаційних носіїв – на друковані, електронні, зовнішні і т. д.

Всі засоби політичних маніпулювань ґрунтуються на створенні та впровадженні в масову свідомість соціальних міфів, тобто ідей, які

підтримують інтереси маніпуляторів і приймаються більшістю на віру, без серйозного осмислення. Можна стверджувати, що епоха сліпої віри в міфи давно пішла в минуле, але щоденна політична практика показує, що це не так. Як пише Е. Кассирер, «якщо сучасна людина більше не вірить в натуральну магію, то вона, без сумніву, сповідує якийсь сорт «магії соціальної» [5]. Нові політичні міфи створюються за точним планом, відповідно до особистої та соціальної психології людей і цілей маніпуляторів. Е. Фромм доводив, що політична маніпуляція позбавляє людину здатності скласти цілісну картину світу, підміняє її на абстрактну мозаїку з тенденційно пов'язаних між собою фактів [9]. На думку М. Лернера, у людини виникає повне змішування понять і жодного взаємозв'язку подій. Єдина система, в яку вона здатна підставити окремі факти, – це система стереотипів, вже сформованих у неї. Це система, орієнтована головним чином на змагання і боротьбу, де поняття добра і зла приймаються на віру [7].

Варто відзначити, що політичне маніпулювання забезпечує не тільки отримання суспільної підтримки в період виборів або соціальних катаклізмів, а й впливає на повсякденне управління стабільним суспільством. Незважаючи на те, що демократія є загальноприйнятою функціональною системою управлінського механізму в більшості країн світу, різночитання в законодавчій сфері з цього приводу досить істотні. Зокрема, політична реклама, крім передвиборної, обмежена в Німеччині та Іспанії. У Франції та Англії, навпаки, обмежена передвиборна (більше того, у Франції за 3 місяці до виборів заборонена будь-яка платна політична реклама, а безкоштовна обмежена).

Зазвичай, маніпулятори діють, з одного боку, відкрито, часто прикриваються гаслами про загальне благо, але в більшості випадків в їх діях присутній прихований механізм, мета, ідея, які не помітні оточуючим.

В.П. Пугачов ділить управління людиною на два основних типи: відкрите (явне) і приховане (латентне). Якщо управління має явний характер, цілі ставляться і здійснюються відкрито, при латентному – замовчуються, приховуються. Перевага того чи іншого типу, на думку дослідника, залежать перш за все від ступеня розбіжності інтересів керованих і керуючих; цивілізованості суспільства (заходи прийнятності використання сили, прямого примусу в суспільній свідомості); можливостей і вміння правлячої еліти використовувати різні способи прихованого впливу на маси [5].

Масштаби застосування маніпулятивних технологій збільшуються швидкими темпами по мірі розвитку людства. Причинами цього є зростання конфліктного потенціалу суспільства в результаті

збільшення рівня соціальної нерівності, що породжує потребу в обмані, усвідомлення суспільством існуючої нерівності. На розвиток політичного маніпулювання впливає тип політичної системи того чи іншого суспільства, а також способи вирішення конфліктів в умовах функціонування даної системи і запобігання політичним протестам.

Процес маніпулювання складається з наступних фаз:

1) пробудження інтересу в потенційного об'єкта маніпулювання до дій, слів маніпулятора;

2) входження маніпулятора в довіру до об'єкта маніпулятивних дій;

3) зацікавлення інтригою (можливість дізнатися, отримати тощо);

4) маневр відволікання (перенесення уваги об'єкта маніпулювання на другорядну деталь; повідомлення сенсаційної звістки, яка не стосується справи, тощо);

5) підміна, приховування (слова, предмета, дії);

6) констатація сфабрикованого результату;

7) приховане або відверте спонукання об'єкта маніпулювання до дій, слів, поведінки, вчинків, необхідних маніпуляторові.

Політичні маніпуляції здійснюються на міжособистісному, внутрішньогруповому, міжгруповому, масовому рівнях. На міжособистісному та внутрішньогруповому рівнях використовують набір певних маніпулятивних прийомів, а на міжгруповому та масовому рівнях діють маніпулятивні технології.

Варто відзначити, що, маніпуляція не вичерпується впливом на психіку людини тільки за допомогою психологічних прийомів і тактик. У політиці широко застосовується ситуаційне маніпулювання, так як воно дозволяє діяти більш непомітно, при цьому управління здійснюється через інших людей, обставини, характеризується тривалим впливом на свідомість, підсвідомість і поведінку людини. Велике значення при цьому має характер сприйняття ситуації людиною, заснований на наявності у неї певних цінностей, переконань, установок і способів її отримання.

На міжособистісному рівні маніпулятор використовує свої особистісні ресурси, психологічну перевагу над суперником у момент спілкування. Його мета – створити умови для того, щоб людина діяла в інтересах маніпулятора, навіть якщо це суперечить її власним установкам. Для цього застосовуються різні психологічні прийоми і техніки (зустріч лідерів держав, коли в хід пускається їх особиста чарівність, дипломатія як мистецтво знаходити вразливі місця супротивника і маніпулювати ним).

На груповому рівні маніпулятор взаємодіє вже з групою, вміло використовуючи в своїх цілях особливості поведінки людини в колективі. Підкоривши групу своїй волі, маніпулятор привласнює собі її можливості, діє від імені цієї групи, реалізуючи при цьому свої власні цілі і завдання, в той же час він має можливість зняти з себе особисту відповідальність у разі невдачі і перекласти її на групу. Особу маніпулятора від лідера групи іноді важко відокремити, так як вони можуть поєднуватися в одній особі, але лідер завжди діє в інтересах групи, маніпулятор діє у власних інтересах. При цьому маніпулятор витрачає зусилля на підтримку свого престижу в групі, наближаючи одних, віддаляючи інших, зіштовхуючи їхні інтереси.

Комунікація на масовому рівні здійснюється часто через посередників, на сучасному етапі таким посередником виступають ЗМІ. Останнім часом основна ставка в політичній боротьбі робиться на маси. Для маніпуляції їх свідомістю використовуються гасла, що дозволяють емоційно підкреслити та виразити їх в короткій доступній. З появою телебачення вплив здійснюється за допомогою зорових образів і це розширює можливості маніпуляції. Оскільки інформація, що надходить через декілька каналів, має велику силу впливу, в той же час збільшується ефект правдоподібності, створюється ілюзія присутності на місці подій, диктори сприймаються як старі знайомі, виникає ефект довіри. В даний час активно розвивається новий канал впливу – Інтернет.

Політичні маніпуляції можливі на адміністративному рівні. Ресурсом у даному випадку виступає державний апарат, який використовується в інтересах окремих осіб, представників політичних кіл. На думку російського політолога М. Василика, технологія загальнодержавного маніпулювання ґрунтується на цілеспрямованому, послідовному та систематичному впровадженні у масову свідомість соціально-політичних міфів, стереотипів, ілюзій, ідей, норм тощо, які повинні сприйматися без критичного осмислення, на віру. Можливість застосування даної дії зумовлена суперечностями масової свідомості, бурхливим розвитком нових комунікаційних технологій, зростанням рівня витонченості маніпулятивних технологій, методів, прийомів.

Він зазначає, що політичні маніпулятори у своїх діях використовують комплекс специфічних закономірностей масової психології. Зокрема, масова свідомість різниться свідомим і несвідомим розумінням суспільно-політичної дійсності. З одного боку, зростання культури, освіти, поінформованості розширює можливості раціонального осмислення суспільних проблем, з іншого – нерівномірність цих

процесів, ускладнення суспільного життя, його суперечності заважають людині створити системний образ соціальних подій і проблем. Через дефіцит часу на осмислення реальності у людей формується неадекватне, деформоване, несвідоме ставлення до суспільно-політичної дійсності. У політичній практиці поєднуються обидві сторони (свідома і несвідома), але маніпулювання здійснюється саме шляхом звернення до несвідомого (насадження несвідомих політичних поглядів, культивування сліпої віри тощо).

Крім того, масова свідомість характеризується догматичним і критичним ставленням до дійсності. Як свідчить історичний досвід, влада, яка використовує у своїй політичній практиці маніпулювання, як правило, зацікавлена в обмеженні (забороні) критичного ставлення до політичного процесу і культивуванні догматичного, з метою забезпечення стійкості власних позицій. Саме для посилення догматизації, уніфікації мислення суспільству нав'язують систему стереотипів, міфів, іміджу тощо. Поєднання в масовій свідомості звичайного, традиційного та незвичайного, інноваційного відкриває можливості для маніпулювання. Навіть, бажаючи змін і проголошуючи реформи, правлячі політичні еліти можуть часто використовувати маніпулятивні прийоми апелювання до традицій, звичаїв, звичок, які нерідко є фундаментом стійкості політичної влади. Крім того, інноваційні ідеї слугують будівельним матеріалом для створення нових міфів, нової паралельної реальності, яка є сприятливим ґрунтом для ефективного політичного маніпулювання.

Специфіка політичного маніпулювання як специфічної форми політичного впливу, полягає у створенні додаткових психологічних важелів ефективної дії у процесі боротьби за владу. При цьому необхідно приховано коригувати масову свідомість; включати у масову свідомість штучні стимули (мотивацій) дії; спрямовувати суспільні настрої та громадську активність у потрібному для маніпулятора напрямі.

Отже, політичне маніпулювання виступає однією з умов стабільного існування політичних режимів і дозволяє контролювати особистість та її свідомість. Засоби політичного маніпулювання потрібно постійно розвивати і вдосконалювати, оскільки вони допомагають політичним режимам стабільно функціонувати. Політичне маніпулювання повинно бути спланованим і організованим, оскільки може нести в собі потенційні ризики для розвитку суспільства в цілому. Крім того, необхідно активно залучати ЗМІ, які найефективніше поширюють необхідну інформацію і мають найбільший вплив на суспільну свідомість.

Протистояти політичному маніпулюванню стає все складніше, оскільки інформаційне середовище впливає на всіх, особливо на незахищених індивідів. У людей формуються стереотипи, табу, програмується поведінка та свідомість, які, в свою чергу, визначають і регламентують їх поведінку, реакції тощо.

Бібліографічний список:

1. Амелин В. Социология политики. – М., 1992. – 184 с.
2. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання. – К., 2010. – 432 с.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М., 1997. – 344 с.
4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. – М. : Изд-во: Эксмо, 2005. – 832 с.
5. Кассирер Э. Техника современных политических мифов // Вестник МГУ. – Сер. 7 (философия). – 1990. – № 2.
6. Кушакова М. К. Маси як об'єкт політичного маніпулювання // Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2013 . – Вип. 11.
7. Лернер М. Развитие цивилизации в Америке. – М., 1992. – 671 с.
8. Пугачов В.П. Технології прихованого управління в сучасній російській політиці / / Вісник Московського університету. Сер. 12. Політичні науки. – 2003. – № 3.
9. Фромм Э. Бегство от свободы / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1995. – 256 с.

В статье исследуется проблематика политического манипулирования, анализируется специфика и особенности применения данного явления. Отмечено, что основой процесса политического манипулирования является система взаимосвязанных принципов психологического воздействия, а в практике политического манипулирования учитывают и используют социально-психологические эффекты, возникающие и функционирующие на уровнях «человек – группа – масса».

In article the perspective of a political manipulation is investigated, specifics and features of application of this phenomenon are analyzed. It is noted that a basis of process of a political manipulation is the system of the interconnected principles of psychological influence, and in practice of a political manipulation consider and use the social and psychological effects arising and functioning at the levels «the person-group-mass».

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2015

УДК [32:316.72]:316.42

Сушко А. І., НУ «ОЮА»

ПРОЦЕСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті розглянуто політичну культуру як фактор становлення сучасного громадянського суспільства. Дано огляд ідей і цінностей політичної культури розвинутих країн, які найбільш суттєво впливають на формування демократичної політичної культури нашого суспільства.

Постановка проблеми.

Політична культура охормлює всю сукупність відносин, які складаються між учасниками політичного процесу сучасного суспільства і є тим фактором який безпосередньо впливає на його демократичний розвиток. По суті вона є основою і стабільністі і динамічного функціонування розвинутих демократій світу.

Процес демократії, що охопив, діяльність країн пострадянського простору це , по суті, перехід від недемократичної політичної культури до демократичної, яку можна визначити як історично утворені, відносно стійкі політичні уявлення, оцінки та орієнтації, а також моделі і норми політичної поведінки. Характер життя сучасного суспільства значною мірою визначається досягнутим рівнем політичної культури, її взаємодії з іншими політичними феноменами.

Метою дослідження є з'ясування основних аспектів взаємозв'язку елементів суспільної свідомості та політичних процесів які стали домінуючим елементом для розвитку політичної культури сучасного суспільства.

Огляд основних досліджень.

Науково-методична необхідність дослідження ролі та місця політичної культури як фактору становлення сучасної держави та громадянського суспільства досить чітко окреслена. Аналіз окремих аспектів даної проблематики є предметом дослідження в працях В. Добіжи, В. Корнієнко, Б. Цимбеліського, Г. Щедрової, С. Берези та інших.

Другу групу складають дослідження А. Карася, В. Кременя, В. Ткаченко, О. Скрипнюка та інших авторів сучасного суспільства в контексті розвитку процесів демократії, співвідношення громадянського суспільства і держави на певних етапах.

Досліджувані концепції та методологічні підходи щодо аналізу становлення політичної культури сучасного суспільства майже не розглядають фактори взаємовпливу еволюційних процесів у становленні елементів і факторів суспільної свідомості, які впливають

 © Сушко А. І., 2015

на розвиток політичних інститутів та напрями політичного процесу в цілому. Політична культура як відношення громадян до політики та їх участь у політичному житті з однієї сторони, а з іншої – це також і діяльність політичних рухів, партій, суспільних організацій. Ця грань становлення політичної культури досліджена досить фрагментально. Процес модернізації політичної культури в значній мірі залежить від співвідношення з різними елементами політичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Процес переходу до демократії досить складний і має конкретні стадії, а завдяки проведенню (чи затримці) політичних та управлінських реформ, їх завдання та терміни вирішуються по-різному. Сам шлях подальшого розвитку має безліч моментів невизначеності, а політики як правило, недооцінюють неоднозначність майбутнього.

Одним з перспективних підходів є застосування синергетичної методології, яка дозволяє надскладне, досить хаотизоване соціокультурне середовище розглядати на основі ряду фундаментальних ідей та образів, що визначають загальні тенденції у цьому середовищі.

Синергетика пропонує змінювати поле шляхів розвитку будь-якої складної структури через перебудову самого соціального середовища. Це стосується зміни поведінки всіх елементів та підсистем суспільства. В цьому контексті політико-культурний підхід дає можливість подолати формалізоване розуміння політичного процесу, по іншому зрозуміти сутність інститутів політичної системи. Якраз політична культура включає в себе апробовані практикою як ідеї, концепції так і норми політичної практики, які відображають та впливають на взаємодію різних суспільно-політичних інститутів. Вона може змінюватися в ході трансформації політичної системи відображаючи ступінь реалізації політичним суб'єктом його можливостей і прагнень у сфері політичних відносин. Найбільш дієва участь громадян в рамках демократичного політичного режиму, коли вони впевнені у своїй спроможності реально впливати на владу. Тому досить дискусійною є теза щодо неучасті громадян у політичному житті в розвинених демократичних країнах, що пояснюється повною їх довірою, задоволеністю своїм становищем [1, с. 14].

Для орієнтації в політичному просторі демократичних країн громадяни в основному мають переконання в істинності політичних суджень. Цьому сприяють по-перше, умови накопичення обсягів знань, тобто коли є декілька тлумачень можливих дій в будь-якій політичній ситуації. Більш того, завжди є можливість перевірити достеменність знання через практику політичної діяльності. По-друге перетворення знань на переконання можливе за рахунок отримання згоди більшості

щодо правильності судження. І під сумнів не потрапляють основоположні принципи демократичної політичної системи – верховенство права, демократичні процедури тощо., а існування конкуренції систем переконань-стратегій розвитку представлена різними політичними партіями і рухами. Через консенсус доходять згоди в корінних питаннях розвитку соціуму, він є основою в ухваленні програми розвитку, обговоренні законопроектів де реалізуються певні соціокультурні цінності. Їх вільна циркуляція, зміна культурних парадигм відповідає нормам демократичного політичного режиму. При цьому змінюються не самі елементи змісту, а лише їх співвідношення. Будь яка інновація не може втілюватись в політичне життя якщо не відповідає ментальності соціуму. Вона повинна спиратись на історичний досвід, базуватись на певному обсязі знань як вихідному матеріалі.

Зрозуміло, що зміни політичної культури мають різні причини і науковці по-різному їх визначають. Досить фундаментально розглядає дану проблему Р. Інглгарт. Так, він вважає що це результат рівнодіючої сили економічних, політичних, соціальних та культурних змін, а вирішальне значення в соціокультурних трансформаціях має розвиток особистості [2, с. 7]. Поступове задоволення її фундаментальних потреб визначає сутність етапів культурного розвитку суспільства (ціннісні зрушення культури).

Найбільш ефективним інститутом впливу на різні суспільні настрої, що здатен запропонувати сприятливі підходи для зняття деструктивних елементів у політико-культурних відмінностях соціальних груп, етносів і регіонів є толерантність. В епоху постмодерну – це норма цивілізованого компромісу між конкуруючими культурними практиками, а культура толерантності здатна цементувати соціум на началах взаєморозуміння. З часу прийняття Декларації принципів толерантності ООН (1995) світова спільнота збагатила свою діяльність по формуванню культури спілкування та лояльності, але з іншого боку, зросли і масштаби насильства в ряді регіонів щодо інакомислення особливо на релігійному грунті. Тому, в цьому контексті через політичну коректність слід поступово формувати діалогічне мислення в етнокультурних взаємовідносинах, особливо періоду їх загострення.

Толерантність в рамках демократії це ідеальний тип високої чутливості та малої відчуженості. Саме до такого ідеалу на думку дослідниці Л. Малес, прагнуть в Європі, та й частину правозахисних рухів в Україні можна віднести до цього контексту [3, с.10].

На жаль, що сама ідея толерантності в реаліях політичної взаємодії партій в Україні подається, в основному, як вияв слабкості. Тому пере-

вага надається консенсусу, який передбачає непоступливість сторін і на практиці досить часто заганяє проблему вглиб. В сегментованих, поляризованих суспільствах досить сильна традиція перекладання власних прорахунків на попередників чи політичних опонентів в цих умовах виробити стратегічні орієнтири розвитку держави надзвичайно складно. До того ж, слабкість влади провокує радикальний екстремізм у суспільних настроях. Вона по суті не виробила ефективну систему гуманітарного впливу на настрої різних соціальних груп з урахуванням регіональних особливостей. І наш соціум не має консолідуючих ідеологічних орієнтирів. Цю працю слід розпочати з підтримки терпимості як поступливості, примирливості до чужих думок, що і дозволить перейти до толерантності, як терпимості усвідомленої й побудованої на чітких світоглядних принципах, з цивілізованим ставленням до різномислення як суспільної цінності.

В цьому контексті, перш за все, слід зняти вербальну агресію в ЗМІ і активно залучати науковців-гуманітаріїв до формування концепту національно-громадянської ідентичності. В умовах, коли Україна перетворена на об'єкт доволі агресивної інформаційної війни з боку сусідньої держави, а в країні вже сформовані потенційні умови для глобального, широкомасштабного маніпулювання суспільною свідомістю, незрілість і несформованість гуманітарної політики – це пряма загроза національній безпеці.

Культурологи, на думку Л. Нагорної, приділяють чимало уваги констатації феномену постгуманітарної солідарності, як варіанту міжкультурних відносин сучасності, а також способу її «текстуалізації» в інформаційному просторі. Йдеться насамперед про нове розуміння солідарності і появу її змагальних (агоністичних) моделей. Для розуміння особливості сучасної етики міжкультурних відносин Р. Сільверстоуном уведене поняття «належної дистанції». Ним позначають не тільки ступінь близькості таких відносин але й рівень компенсації можливих невдач у процесах спілкування [цит. 4, с. 326].

Для нашої культури соціокультурна біполярність по одній з культурно-історичній традиції – проєвропейській чи проросійській вже провела рубіж між різними її частинами. До того ж, для України, яка по багатьох параметрах ще залишається частиною пострадянського простору подібна ситуація – значне утруднення на шляху побудови як сучасної держави так і в пошуку власного місця в сучасному світі.

Слід зазначити, що політична культура є однією з визначальних сфер котра виступає фактором формування та діяльності нових соціально-політичних рухів. Саме їх функціонування формує нові соціальні цінності, насамперед такі як свобода, культура

та відповідальність особистості. Нові рухи у сучасній Україні виступають по-перше однією з форм реалізації самоврядування, тому що є осередком активного функціонування суспільних зв'язків, у їх діяльності відображається і рівень політичної культури. По-друге виступаючи формою реалізації суспільних інтересів вони стають повноправними учасниками діалогу з органами державної влади та місцевого самоврядування. І нарешті, вони найбільш активно відстоюють пряму участь кожного громадянина у прийнятті всіх соціально-політичних рішень.

Слід відмітити і певну утопічність ідеологічних засад цих рухів, зокрема: досягнення гармонії людини і суспільства, справедливість рішень всіх гілок влади. Але в цілому позитивним в їх діяльності є пошук нових механізмів забезпечення безпосередньої участі громадян в прийнятті рішень на місцевому рівні.

Ідея децентралізації дозволяє звільнити загальнодержавні органи влади від більшої частини оперативних функцій, виключити в значній мірі надмірну централізацію повноважень і відчуженість громадян від влади, а значить підключити значний резерв ініціативи та самодіяльності. Це підсилить плюралізм, розумне суперництво, що стимулює відбір оптимальних варіантів політико-управлінських рішень, а також утвердженню демократичної культури функціонування управлінських інститутів.

Від особливостей свідомості громадян залежить термін утвердження політичної демократії в практику повсякденного життя, отримання її інститутами необхідної міцності в умовах перехідного періоду. В цьому процесі роль держави та її інституцій на місцях – дати можливість на перехід від діяльності певних громадських організацій до здійснення громадського контролю та доповнення функцій управління. В даному аспекті можливі різноманітні форми як наприклад волонтерство, інституції громадського контролю і тому подібні. В політичній сфері ці зрушення означають розвиток партиціпаторної демократії в напрямку до «демократії участі».

Взаємодій» (термін П. Розанваллона), яка підвищує ефективність взаємодії громадянина і влади. Основними принципами організації політичного процесу в умовах сучасного індустріального суспільства стають масова політична активність громадян та процеси децентралізації.

Слід погодитись з домінуючою думкою політологів, що і в цілому громадяни України будучи здебільшого носіями пострадянської політичної культури, не вдаються до широкої партисипації. Це влаштовує значну частину панівної політичної верхівки, дозволяє їй досягти

власних корпоративних інтересів. Відкидаючи погляди на нездатність громадян до вироблення суспільної політики, прийняття (та сприйняття) важливих державних рішень науковці, активісти громадянських рухів ведуть активний пошук засобів прилучення спільноти до процесу осмислення необхідності запровадження нових процедур функціонування політичних інститутів держави. Є розуміння процесу зростання значення мас на етапі трансформації демократії,коли доля багатьох начинань напряму залежить від настрою та свідомості більшості громадян країни.

Серед соціокультурних феноменів особливе місце займає поняття *ідентичності*, що знайшло своє відображення в працях Р. Баумайстера, Е. Гідденса, М. Кастельса, А. Ройта та інших. В сучасних умовах глобалізації, особливо в періоди соціально-політичних трансформацій, більш інтенсивними стають зміни в системі ідентичностей. Для пострадянських держав дослідження єдності суспільства, дотримання цілісності держави реалізується перш за все через становлення спільної ідентичності громадян в процесі політичної соціалізації. Вагому роль у ретрансляції політичних ідей та цінностей відіграють сім'я, школа, культура, наука.

Поширення критичного дискурс-аналізу дозволяє суттєво посилити відповідальність дослідників у формуванні нових, адекватних періоду постмодерну, критеріїв само оцінювання. Так Й. Розен підкреслює, що історик нині відповідальний перш за все за звільнення національної ідентичності з тисків агресивності та уніфікованості і за включення її в пост національний культурний контекст [6, с. 174-277]. Тим більше, що в процесі глобалізації національні почуття не розмиваються і виступають суттєвим фактором збереження власної політики ідентичності. Виявилось, що «держави можуть одночасно позицінувати себе і по осі націоналізму, і по осі глобалізації». В Польщі, Угорщині, Чеській Республіці, Словенії та державах Балтії інтеграції з міжнародними інституціями та економічна лібералізація цілком сумісні з утвердженням національної ідентичності [5 , с. 16]. З деякими корекціями дане положення відповідно діє і в українських реаліях сучасності.

В цілому, політична ідентичність виступає важливим елементом політичного процесу як в країнах розвинутої демократії, так і у перехідних, гібридних режимах, що проявляються у різноманітних формах участі в суспільних процесах, зокрема, демократизує взаємодію влади і громадян.

Таким чином, процес формування політичної культури сучасного суспільства проходить ряд етапів і долає досить укорінені перешкоди,

перш за все – нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, нездатність політичних партій впливати на прийняття державних рішень в інтересах соціуму. Одночасно, слід відзначити, що основні фактори становлення та структурні елементи політичної культури – цінності, знання, орієнтації значно модернізованість, а головне, позитивно спрямованість значною частиною громадян перехідних суспільств.

Бібліографічний список:

1. Деріско І. Політична культура громадянського суспільства в контексті синергетичної парадигми // Грані, 2015. – № 1 (117). – С. 11-16.
2. Инглхард Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Поліс, 1997. – № 4. – С. 6-11.
3. Малес Л. Соціальне сприйняття, як його конституюють інші // Критика. – 2013.Ч. 1-2. – С. 5-20.
4. Нагорна Л. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. – Київ. – 2014.
5. Ратленд П. Глобалізація і конституціоналізм // Світова економіка і міжнародні відносини – 2002. – № 4 – С. 15-18.
6. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. – Львів. – 2010.

В статье рассмотрено политическую культуру как фактор становления гражданского общества. Дан обзор идей и ценностей политической культуры развитых стран, которые в наибольшей степени влияют на формирование демократической политической культуры нашего общества.

The article describes political culture as a factor for establishment of modern civil society. Ideas and values of political culture, which most essentially influence om formation of political culture, were overviewed in developed countries.

Стаття надійшла до редколегії 08.09.2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

УДК 347.91+343.11(477)

Стефанов С. О., Одеський окружний адміністративний суд

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЕКТУ «ЕЛЕКТРОННИЙ СУД» ПРИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті розглядається процес правового регулювання впровадження в українському судочинстві передових досягнень у сфері сучасних інформаційних технологій. У хронологічному порядку здійснюється аналіз деяких нормативно-правових актів, які регламентують процес використання в судочинстві України «Електронного суду». Дається визначення «Електронного суду» с точки зору його змісту. Враховуючи новизну проблематики, на підставі дослідження проблем правового регулювання пілотного проекту «Електронний суд», автор робить висновок про необхідність внесення змін та доповнень в процесуальне законодавство України.

У цей час інформаційні технології все активніше інтегруються в українське бізнес-середовище, стаючи з нею єдиним цілим, не залишаючи без уваги сучасні інформаційні технології та правове співтовариство України. В останні роки практики сфери судочинства та вчені все частіше говорять про необхідність впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність судів, шляхом підвищення рівня комп'ютеризації та ефективності використання комп'ютерної техніки в діяльності судів; створення інформаційних систем і ресурсів, які забезпечують підвищення ефективності діловодства в судах,

© Стефанов С. О., 2015

а також розширення переліку та поліпшення якості інтерактивних послуг, що надаються суб'єктам підприємництва та населенню; підвищення рівня комп'ютерної грамотності та вдосконалення практичних навичок суддів і працівників судів по використанню в роботі сучасної комп'ютерної техніки та інформаційних технологій; забезпечення інформаційної безпеки, безпечного документообігу в системі судів.

20 травня 2015 року Указом Президента України № 276/2015 була затверджена «Стратегія реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки».

Метою даної стратегії є визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства й суміжних правових інститутів для практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади. При цьому закріплені основні завдання стратегії, а саме: визначення кола проблем і визначення їх причин, які необхідно усунути шляхом реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів; визначення напрямів, заходів та етапів реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів; забезпечення належного рівня координації та стратегічного планування процесу реформування; визначення орієнтирів для розробки відповідного плану дій з реалізації стратегії, а також очікуваних результатів і показників реалізації реформи системи судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів; підвищення ступеня довіри суспільства до органів судової влади.

Враховуючи актуальність затвердженої стратегії та її життєву необхідність для всього громадянського суспільства України, слід зазначити необхідність впровадження сучасних інформаційних технологій в українське судочинство з урахуванням вже наявних напрацювань. Вимогою сьогоднішнього дня стає ефективна діяльність судів України по захисту прав, інтересів і свобод громадян з урахуванням існуючих можливостей і досягнень у сфері застосування інформаційних технологій, що дозволяють в режимі он-лайн в будь-який зручний час для учасника судового процесу спостерігати за конкретною справою.

На даному напрямку вітчизняна Феміда спільно з вченими має певні досягнення. В Україні обговорюються широко відомі в колі фахівців судочинства розробки, пропозиції Желтухіна Є., Пошелюжної Ж., Проценко М., Сахарової Ю. Сьогодні українське судочинство від теоретичних напрацювань, пілотних проектів та електронного документообігу переходить до впровадження новацій у сфері інформаційних технологій.

Застосування технічних засобів фіксації судових засідань починаючи з 2005 року, використання Автоматизованої системи діловодства суду та Автоматизованої системи документообігу суду в роботі судів,

починаючи з 1998 року, Єдиний реєстр судових рішень, новий спосіб участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції, запроваджений Законом України від 04.07.2012 № 5041-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» стало практично стартом для впровадження сучасних інформаційних технологій в українському судочинстві. Наступним важливим і відповідальним етапом має стати широке впровадження в практику українського судочинства напрацювань в рамках проекту «Електронний суд».

Процес становлення та здійснення проекту «Електронного суду» в Україні тісно пов'язаний з Законом України «Про Судоустрій і статус суддів», Положенням про Державну судову адміністрацію України, затвердженого рішенням Ради суддів України від 22 жовтня 2010 року № 12, Рішенням Ради суддів України від 29 лютого 2008 року № 38 відносно створення Єдиної судової інформаційної системи, керуючись нормами яких Державною судовою адміністрацією України запроваджено пілотні проекти відносно обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу.

Розроблений Державною судовою адміністрацією України спільно з Державним підприємством «Інформаційні судові системи» проект «Електронний суд» поступово впроваджується в практику судів з кінця 2011 року.

Найбільш популярний і широко вже вивчений етап цього проекту – SMS-повідомлення. Його реалізації сприяла відсутність у процесуальному законодавстві України перепон, а саме: у Кримінально-процесуальному та Цивільно-процесуальному кодексах України. З метою своєчасного інформування учасників судового процесу про час і місце розгляду справи з 1 жовтня 2013 року в місцевих та апеляційних загальних судах запроваджено порядок направлення судами учасникам процесу текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень. За інформацією Державної судової адміністрації України, зараз технічна можливість направлення SMS-повідомлень реалізована у всіх місцевих та апеляційних загальних судах. Однак використовується це не всіма, зважаючи на відсутність заяви від учасників процесів, враховуючи для того, щоб учасникам процесу приходили SMS-повідомлення від суду, необхідно заздалегідь написати заяву про намір отримувати судові повістки в електронному вигляді за допомогою SMS. Для аналізу результативності цього етапу проекту було залучено ДП «Інформаційні судові системи».

На виконання наказу Державної судової адміністрації України від 07 вересня 2012 року № 105 «Про реалізацію пілотного проекту відносно обміну електронними документами між судом та учасниками

судового процесу» розпочато роботу проекту «Електронний суд» в Україні в таких судах, як Святошинський районний суду міста Києва та Апеляційного суду Дніпропетровської області з 15 жовтня 2012 року; Господарський суд Вінницької області, Севастопольський апеляційний господарський суд, Харківський Окружний адміністративний суд, Харківський адміністративний апеляційний суд з 26 листопада 2012 року. Крім того цим наказом затверджено Тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу та зазначено, що електронні документи надсилаються до суду паралельно з документами у паперовому вигляді, перелік яких та порядок надсилання визначено відповідним процесуальним законодавством України.

З 10 січня 2013 року на підставі наказу Державної судової адміністрації України від 04 січня 2013 року № 3 «Про внесення змін до наказу ДСА України від 07.09.2012 № 105» розширено перелік судів, які беруть участь у проекті «Електронний суд». До участі у проекті приєднались: Голосіївський районний суд міста Києва, Дарницький районний суд міста Києва, Деснянський районний суд міста Києва, Дніпровський районний суд міста Києва, Оболонський районний суд міста Києва, Печерський районний суд міста Києва, Подільський районний суд міста Києва, Солом'янський районний суд міста Києва, Шевченківський районний суд міста Києва.

З 17 червня 2013 року згідно з наказом Державної судової адміністрації України від 31 травня 2013 року № 72 «Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу» зі змінами внесеними наказом Державної судової адміністрації України від 14 червня 2013 року № 81, у всіх місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції запроваджено порядок, щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу в частині надсилання судом таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді, паралельно з документами у паперовому вигляді. Відбулося оприлюднення на веб-сайтах судів, а також інформаційних стендах в приміщеннях судів інформаційних повідомлень про початок дії проекту щодо надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу.

До 17 червня 2013 року вказаний порядок було запроваджено у 15 судах загальної юрисдикції. З вересня 2015 два суди в Одеській області – Київський районний суд м.Одеси та Овідіопольський районний суд за матеріальної підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) почали впроваджувати систему електронного обміну процесуальними документами в судове провадження. Діяльність

судів в межах пілотного проекту «Електронній суд» врегульована нормами Тимчасового регламенту обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу.

За своєю структурою Регламент визначає порядок реєстрації в Системі «Електронній суд», роботи Користувача в Системі, подачі Користувачем електронних документів до суду, отримання електронних документів судом; надсилання електронних документів судом Користувачеві.

Регламент закріплює поняття таких термінів як: електронна адреса; система обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу; учасники судового процесу; база даних Системи; персональний кабінет Користувача; власник та адміністратор Системи.

Регламент зазначає, що подання учасниками судового процесу до суду документів здійснюється в електронному вигляді, а також надсилається таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді, паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства.

Згідно Регламенту документи можуть бути подані до суду Користувачем і надіслані йому судом в електронному вигляді лише після реєстрації в Системі, розміщеної на офіційному веб-порталі судової влади України. При реєстрації у Системі Користувач обов'язково заповнює спеціальну форму реєстрації. В форми реєстрації Користувач обов'язково надає зразок електронного цифрового підпису, який буде застосовуватися під час листування з судами у Системі з використанням електронної адреси. Системою здійснюється перевірка відповідності зразку електронного цифрового підпису наданого Користувачем, шляхом надсилання автоматичного запиту до відповідного центру сертифікації електронних цифрових підписів. Результати реєстрації додаються до бази даних Системи на веб-порталі судової влади й можуть використовуватися Користувачами та судами для надіслання процесуальних та інших документів один одному.

Тексти процесуальних документів, які адресовані суду, повинні бути створені Користувачами за допомогою розміщеної в Системі форми шаблону або за допомогою іншого редактора текстів з подальшим перенесенням створеного документа у форму шаблона й скріплюються електронним цифровим підписом.

Документи, які подаються в якості доказів або інших письмових матеріалів, подані Користувачем самостійно або на вимогу суду, повинні бути переведені в електронний вигляд за допомогою засобів сканування, враховуючи вимоги до них, а саме те, що документи

повинні бути відскановані в чорно-білому кольорі в форматі Adobe PDF (якість – 200 точок на дюйм (dpi) для збереження всіх автентичних ознак дійсності, а саме, графічного підпису особи, печатки, кутового штампу бланка, інших ознак). Розмір файлу не може перевищувати 10 Мб. На вимогу суду, подані в електронному вигляді документи та матеріали, повинні бути надані особами, які беруть участь у справі в оригіналі.

Обов'язковою вимогою закріпленою у Регламенті є те, що всі процесуальні документи, які надсилаються до суду електронною поштою повинні бути скріплені електронним цифровим підписом, відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис».

Паралельно із поданими електронними документами Користувач заповнює електронну форму реєстраційної картки вхідної кореспонденції, яка буде містити інформацію щодо реквізитів документа та буде обліковуватися в автоматизованій системі документообігу суду.

Співробітником служби діловодства суду, відповідальним за прийняття документів в електронному вигляді, здійснюється перегляд документів, які надходять до суду в електронному вигляді, який повинен переконатися в тому, що документи, які надійшли в систему подачі документів, доступні для прочитання, адресовані суду, оформлені відповідно до Регламенту та вчиняє дії по складанню та направленню відповідного повідомлення Користувачеві. Права доступу до електронних документів, які надійшли на адресу суду надаються суддям, у провадженні яких перебувають відповідні судові справи.

Суд після виготовлення та підписання процесуального документа паралельно надсилає електронні копії процесуального документа, скріплені електронним цифровим підписом судді, електронною поштою на поштову скриньку учасника судового процесу, якщо такий учасник зареєстрований в Системі як Користувач. При цьому отримання електронного підтвердження доставки електронного листа в поштову скриньку Користувача є тестовим підтвердженням факту належного повідомлення Користувача судом.

Таким чином аналізуючи, зміст Тимчасового регламенту обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу слід відзначити його узагальненість і необхідність доопрацювання з внесенням доповнень. Це пояснює той факт, що враховуючи вже існуючу Автоматизовану систему діловодства суду та Автоматизовану систему документообігу суду яки використовуються судами з 2011 року до перспективних розробок на майбутнє Державне

підприємство «Інформаційні судові системи» разом з Державно судовою адміністрацією України зазначає:

– надсилання статистичних звітів через АСДС після підписання електронним цифровим підписом;

– побудова засобами ДСА України та засобами АСДС бюлетенів та інших зведених звітів;

– індексація документів/справ та швидкий пошук за контекстом;

– можливість отримання документів від сторін процесу в електронному вигляді;

– сплата за роздруківку сторінок тексту отриманих матеріалів;

– кодекси щодо необхідності прийняття судами електронних справ, які підписані електронним цифровим підписом;

– сканування всіх матеріалів справи при реєстрації;

– внесення всіх процесуальних документів в електронну справу;

– доступ сторін по справі до справи через веб сайт;

– використання однієї програми для всіх типів судів;

– централізоване зберігання даних.

Шляхом внесення певних змін та доопрацювання Положення про автоматизовану систему документообігу суду у редакції 2010 року Державною судовою адміністрацією України разом з Державним підприємством «Інформаційні судові системи» частково впроваджено деякі механізми щодо застосування інформаційних технологій, які в певній мірі ще знаходяться в процесі доопрацювання і закріплені в Положенні про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 року. Тим більше, залишаються без необхідного правового врегулювання ряд важливих питань, наприклад, пов'язаних з відповідальністю користувачів даної системи в аспекті їх сумлінності; взаємозв'язок Системи з базами даних державних органів та установ таких як Фіскальна служба, Реєстраційні органи, Виконавча служба, Митні органи та ін…

Тенденції розвитку сучасного українського суспільства і стрімкі зміни в українському процесуальному законодавстві свідчать про те, щоб зробити правосуддя більш доступним для громадян, прискорити процес подачі документів і отримання їх від суду, здешевити судовий процес як для сторін, так і для держави, можливе за допомогою впровадження сучасних інформаційних технологій, а саме: впровадженням елементів проекту «Електронний суду», що і слід визнати його метою. Сторона у справі повинна не тільки зареєструватися на судовому порталі і разом з позовом подати заяву до суду про бажання отримувати процесуальні документи в електронному вигляді, як це на сьогодні представлено на сайтах Державної судової адміністрації України

та судів, а й мати можливість доступу, як правило до всіх документів, які знаходяться у провадженні суду в рамках конкретної справи. Як мені здається, винятком є ті документи, які містять регламентовані чинним українським законодавством обмеження для доступу до них, наприклад, містять гриф «Таємно» або «Особливо таємно»; матеріали по справах, які розглядаються в закритих судових засіданнях.

Аналізуючи можливості впровадження сучасних інформаційних технологій в українське судочинство з урахуванням напрацювань Державної судової адміністрації України спільно з Державним підприємством «Інформаційні судові системи», слід також визначити зміст поняття «електронний суд», як сукупність елементів електронних інформаційних технологій, застосованих у судовому провадженні на додаток до системи документообігу на паперових носіях, які дозволяють:

• прискорити розгляд справ;

• зробити доступними всім учасникам судочинства судових процедур, документів та інформації;

• брати участь у здійсненні процесу руху документів як всередині суду, так і з одного суду до іншого в рамках судового провадження;

• оперативно повідомляти та інформувати учасників судових процесів про всі зміни у виробництві конкретної справи;

• скоротити часові витрати на передачу інформації як апаратом судів, учасниками судових процесів, так і суддею безпосередньо;

• своєчасно вносити інформацію в електронні реєстри судових рішень;

• економити кошти на роздруківку документів, відправку їх поштовим зв'язком;

• обмежити різного роду зловживання з боку посадових осіб судів;

• максимально використовувати бази даних державних органів та установ.

Виконання зазначених завдань допоможе здійснювати контроль за роботою судів, в цілому, і діяльність суддів, помічників і секретарів суддів, працівників канцелярій судів, зокрема.

Слід зазначити, що реалізація проекту «Електронний суд» – це новація, результати якої реально можуть довести та сприяти її законодавчого врегулювання, щоб уникнути недоцільних витрат часу і коштів, як під час розгляду судових справ, так і при підготовці їх до розгляду. Тому «Електронний суд» слід розглядати не тільки в рамках відносин, які існують між судом і учасниками судового процесу, а набагато ширше – це потребує законодавчого врегулювання процесу використання

сучасних інформаційних технологій в роботі суду. Положення Законів України «Про Електронний цифровій підпис», «Про електронні документі та електронний документообіг», Інструкції з діловодства у судах, Положення про автоматизовану систему документообігу суду і ряд інших містять регламентацію тільки частини правових аспектів діяльності «Електронного суду». Паралельно з реалізацією проекту «Електронний суд» необхідно вже вести роботу з розробки проекту Закону України «Про Електроний суд».

При масі позитивних аспектів проекту «Електронний суд» треба розуміти, що неможливо судовий процес замінити «електронним», так як тільки безпосередній огляд і дослідження оригіналів документів, доказів у справі, за рівної участі сторін надає суду можливість визначити законність чи незаконність вимог сторін, правомірність дій чи бездіяльності відповідача. При цьому тільки усний судовий процес може дозволити суду неупереджено і об'єктивно вислухати й оцінити докази й аргументи сторін. Тому «електронний суд», на сьогоднішній день, з урахуванням попиту успішного функціонування у таких країнах як Італія, Австралія, Німеччина, Азербайджан, Росія, як мінімум, поки може бути тільки додатковим, зручним для всіх учасників судового процесу, засобом зв'язку та отримання інформації.

В статье рассматривается процесс правового регулирования внедрения в украинском судопроизводстве передовых достижений в сфере современных информационных технологий. В хронологическом порядке делается анализ некоторым нормативно-правовым актам регламентирующим процесс использования в судопроизводство Украины «Электронного суда». Даётся понятие «Электронного суда» с точки зрения его содержания. Учитывая новизну проблематики, на основании исследования проблем правового регулирования пилотного проекта «Электронный суд», автор делает вывод о необходимости внесения изменений и дополнений в процессуальное законодательство Украины.

The article deals with the process of legal regulation of the introduction of advanced achievements in the field of modern information technologies in the Ukrainian judicial system. Some legal acts regulating process of using «E-court» proceedings in Ukraine are chronologically analyzed. The concept of the «E-court» is given in terms of its content. Taking into account the novelty of the issue, having studied the problems of legal regulation of the pilot project of the «E-court», the author concludes the need for changes and amendments to the procedural legislation of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2015

УДК 349.3

Шумило М. М., Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕНСІЙНО-СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК СТАДІЇ ПЕНСІЙНОГО ПРОЦЕСУ

В статті розглядаються окремі теоретичні аспекти пенсійно-страхових правовідносин. Дано характеристику правовій природі цього різновиду правовідносин у пенсійному забезпеченні. Проаналізовано структуру пенсійно-страхових правовідносин, а саме суб'єктний склад, об'єкт та зміст. Наведено момент виникнення та момент припинення цих правовідносин. Окреме місце у статті займає детальний аналіз методу правового регулювання пенсійно-страхових правовідносин.

Постановка проблеми. Правовідносини у пенсійному забезпеченні є не тільки важливою теоретичною конструкцією, але і мають безпосереднє відношення до правозастосування – юридичної практики. Саме через дослідження правовідносин можна говорити про ефективність законодавства, виявляти прогалини та колізії і, найголовніше, усувати їх негативні наслідки. Крім цього, на прикладі кожного різновиду правовідносин, які існують у пенсійному забезпеченні, буде визначатися, окрім структури та внутрішньої побудови, їхній метод правового регулювання. Однак необхідно підкреслити, що стандартні підходи до вивчення правовідносин або ж розуміння їхньої галузевої приналежності необхідно розглядати з сучасного погляду на відносини, які сьогодні є, а також із врахуванням перспективи їхнього розвитку.

Неодноразово у правовій науці наголошувалося, що правовідносини займають центральне місце. Це дійсно так, але сьогодні стало очевидним, що дослідження окремих видів пенсійного забезпечення та їхніх окремих правовідносин вже не задовольняє вимоги часу. Отже, настав час розглядати конкретні правовідносини не як систему окремо існуючих, до певної міри, з елементами автономії, а з позиції усіх процесів, які відбуваються у пенсійному забезпеченні.

Метою цієї статті є дослідження пенсійно-страхових правовідносин як стадії пенсійного процесу, який включає в себе також процедурно-організаційні та пенсійно-забезпечувальні правовідносини.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах при дослідженні правовідносин у пенсійній системі необхідно змінити науковий інструментарій для вивчення тих правових явищ, які є у пенсійному

 © Шумило М. М., 2015

забезпеченні. Спорадичне дослідження окремих видів пенсійного забезпечення з позицій нормативізму сьогодні не може дати відповідь на запитання щодо ефективності пенсійного забезпечення та перспектив його розвитку. Саме тому виникла необхідність у переосмисленні підходів до вивчення правовідносин у цій сфері. Неодноразово наголошувалося, що право на пенсію, яке передбачене Конституцією України та відповідними законодавчими актами не є абсолютним, і навіть більше: воно не є аліментарним правом, як це було до запровадження пенсійного страхування. Право на пенсію – це можливість, яка надається правовими нормами захистити себе від втрати доходу у майбутньому. Крім цього, щоб ліквідувати залежність від держави, запроваджується механізм страхування. Розмір пенсії залежить не від рішень органів виконавчої влади чи наповнення державного бюджету, як це, наприклад, є у випадку виплати соціальної допомоги, а від особистого внеску застрахованого. У цьому аспекті вбачаємо суттєвий елемент автономії пенсійного забезпечення від соціального забезпечення. Переконані, що настав час досліджувати правовідносини через призму застосування правових норм, яке можна назвати пенсійним процесом від стадії забезпечення права, якою є пенсійне страхування, далі через стадію оформлення конкретного виду пенсії і стадії здійснення права (початок пенсійної виплати). Якщо ж на певній стадії виникають труднощі, то можливі додаткові стадії у формі захисту права на пенсію в судовому порядку та відновлення порушеного права шляхом виконання рішення суду. Усі ці стадії незалежно від виду пенсійного забезпечення супроводжують окремі групи правовідносин, які мають власну мету, метод правового регулювання тощо.

Першою та ключовою стадією пенсійного процесу є пенсійне страхування, за допомогою якого і забезпечується право на пенсію, без якого це право не може виникнути *a priori*.

Очевидно, що кожному рівню пенсійної системи притаманні різні пенсійно-страхові відносини, різний метод правового регулювання, суб'єктний склад тощо. Саме з цих позицій дослідження пенсійно-страхових правовідносин розглядатиметься через призму рівня пенсійної системи, на якому вони функціонують.

Пенсійно-страхові правовідносини є похідними від соціально-страхових, а ті, у свою чергу, є похідними від цивільно-страхових. Таким чином, можна простежити еволюцію страхових відносин, а якщо бути точним, то їх інституціоналізацію як соціально-історичного процесу.

Одним із важливих аспектів теоретичного дослідження того чи іншого явища, полягає також і у визначенні поняття останнього.

Враховуючи той факт, що основні зусилля науковців спрямовані на визначення поняття соціально-страхових відносин, а також те, що пенсійно-страхові є різновидом соціально-страхових, то і у цьому дослідженні будуть аналізуватися дефініції соціально-страхових відносин.

С.М. Синчук зазначає, що соціально-страхові правовідносини – це різновид галузевих правовідносин соціального забезпечення, які врегульовані нормами права соціального забезпечення щодо набуття особою (працівником, самозайнятою особою чи прирівняними законодавством до них осіб) правового статусу соціально-застрахованої особи, перебування в ньому та формування страхового стажу чи соціального капіталу застрахованої особи як необхідної якісної та кількісної передумови реалізації права на соціальне забезпечення [1, с. 266-276]. Таке ж визначення згодом автор відтворила у монографічному дослідженні [2, с. 58].

С.О. Сільченко, у свою чергу вказує, що правовідносини, які виникають у системі соціального страхування, не можуть бути предметом правового регулювання лише однієї галузі права. Вони утворюють сферу міжгалузевого правового регулювання [3, с. 605-609].

Як видно, питання галузевої приналежності соціально-страхових відносин у праві соціального забезпечення вирішується по різному. На нашу думку, соціально-страхові відносини, у силу своєї правової природи не можуть бути моногалузевими. Отже, і соціально-страхові і пенсійно-страхові правовідносин мають міжгалузевий характер, що спричинено, не в останню чергу, їх методом правового регулювання.

Окресливши загальне бачення страхування загалом та соціального страхування зокрема, ґрунтовного дослідження потребує пенсійне страхування через призму пенсійно-страхових правовідносин.

Отже, пенсійне страхування – це особливий вид соціально-економічного, особистого страхування, що базується на засадах загальнообов'язковості та добровільності, об'єктом якого є пенсійно-страховий випадок, настання якого дає право особі на отримання пенсійної виплати.

Суб'єктами пенсійно-страхових правовідносин згідно чинного законодавства на цій стадії пенсійного процесу є:

1) страховик, застрахована особа – це фізична особа, яка відповідно до Закону підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та в нако-

пичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [4];

2) страхувальники – роботодавці та інші особи, які відповідно до Закону сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або є платниками відповідно до Закону [4];

3) Пенсійний фонд України (далі – ПФУ) – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування) [5].

Об'єктом пенсійно-страхових правовідносин є передбачувана чи непередбачувана втрата матеріального забезпечення у формі заробітної плати чи доходу особи.

Українське пенсійне законодавство має внутрішню диференціацію (залежно від розміру пенсійного внеску) на пенсійне страхування за віком (найбільший розмір пенсійних внесків), пенсію по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника. Таке розуміння пенсійно-страхового випадку є найбільш загальним, оскільки саме дохід особи є об'єктом страхування.

Зміст пенсійно-страхових правовідносин у солідарній системі, як і в інших правовідносинах, визначається методом правового регулювання цих відносин. Зміст розуміють як суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін правовідносин. Тісний зв'язок з методом правового регулювання полягає у тому, що дає відповідь на питання, що визначає ці правовідносини: закон чи договір. Однак, незалежно від того, чи це закон чи договір, права гарантуються, обов'язки повинні виконуватися. У випадку пенсійно-страхових правовідносин у солідарній пенсійній системі право належить ПФУ (управлінь ПФУ), як органу виконавчої влади, який акумулює кошти й управляє пенсійним страхуванням. Сплачувати внески є обов'язком як фізичної особи, яка в майбутньому може претендувати на отримання пенсії, так і роботодавця, який здійснює страхування свого працівника на його користь.

Метод правового регулювання пенсійно-страхових відносин у солідарній пенсійній системі. Питання методу є надзвичайно важливим для дослідження правовідносин у пенсійному забезпеченні. Для глибокого наукового аналізу потрібно подати кілька загальнотеоретичних зауваг. Метод правового регулювання є опосередкованою характеристи-

кою політичного режиму. Чим авторитарніша держава, тим більше у регулюванні відносин можна зустріти імперативний метод, тому помилково вважати, що метод правового регулювання є об'єктивною характеристикою галузі права, оскільки метод динамічний. Інколи можна спостерігати конфлікт між предметом і методом, коли предмет потребує диспозитивного правового регулювання, але держава встановила імперативні норми. Як наслідок, криза законодавства і неефективність правового регулювання (це можна спостерігати і в праві соціального забезпечення, і в трудовому праві та ін. галузях). Беззаперечно, що як в українську, так і радянську юридичну науку значний внесок щодо розгляду питання методу правового регулювання зробив класик науки трудового права професор О.І. Процевський. Учений і сьогодні дотримується домінуючої у радянські часи концепції про критерії класифікації норм права, що відокремлення і розмежування галузей права і інститутів права є предмет і метод правового регулювання [6, с. 124]. Дослідник також підтримує тезу про необхідність перенесення центру тяжіння з проголошення прав і свобод на забезпечення їх реалізації, а отже, необхідно основну увагу науки зосередити на правильному розумінні специфіки правового механізму здійснення цієї ідеї. Останнє залежить від правильного визначення специфіки суспільних відносин, їх однорідності, об'єднання в окрему галузь і вибору методу регулювання. Такий підхід до вирішення поставленої проблеми продовжує О.І. Процевський, уможливлює визначити особливості цих суспільних відносин і в законодавстві врахувати підхід до гарантій забезпечення прав і свобод суб'єктів цих відносин [6, с. 139-140]. Викладена позиція вченого є надзвичайно актуальною у тому сенсі, що дійсно, спершу необхідно розібратися із правовою природою відносин, а вже потім визначати метод їх правового регулювання. Проте за таких умов про рівнозначність предмету і методу говорити важко, оскільки метод може перебувати у динаміці, натомість предмет відносин статичний. Предмет є домінуючою довгостроковою структурою, яка майже не зазнає змін у часі. Не втратила актуальності й характеристика методу трудового права, розроблена О.І. Процевським понад 40 років тому (1972 р.). Вона об'єктивно має відбивати: (1) характер взаємодії сторін, який впливає на правове становище суб'єктів відносин (рівність або підпорядкованість); (2) ступінь визначеності наданих суб'єктам прав, що виражається в характері норми (правові приписи мають імперативний чи диспозитивний характер); (3) порядок встановлення прав і юридичних обов'язків суб'єктів [7, с. 130-131]. Запропонована науковцем характеристика і сьогодні є універсальною для різних галузей права.

На нашу думку, в сучасних умовах метод правового регулювання вже не відіграє тієї ролі, яка йому була притаманна в радянський період. Дійсно, спершу необхідно визначитися із правовою природою відносин і тільки потім, із врахуванням найбільш ефективного застосуванням, обирати законодавцем для цих відносин метод. Враховуючи той факт, що більшість відносин у радянській правовій системі визначалися імперативним методом, юридична наука, до певної міри, займалася обґрунтування саме цього методу. Пострадянська українська юридична наука довгий час перебувала в полоні цих доктринальних, ідеологічних суджень. Сьогодні розробляються нові концепції галузевих методів правового регулювання, проте радянські ідеї за інерцією ще зберігають суттєвий вплив. Наприклад, Д.І. Рогачьов у своєму дисертаційному дослідженні, що присвячене методу правового регулювання права соціально забезпечення, вказує, що галузевий метод є неповторною трансформацією загального методу правового регулювання і складається у специфічному комплексі основних і додаткових способів правового регулювання, який існує тільки у системі конкретних галузевих правових норм і першочергово взаємообумовлений, нерозривно пов'язаний з відповідною групою суспільних відносин [8, с. 45]. За таким розлогим викладом немає відповіді на питання, що таке метод соціального забезпечення? На нашу думку, відповіді на питання і бути не може, оскільки метод виконує обслуговуючу функцію, метод, як зазначалося, перебуває у динаміці. Найяскравіше це можна продемонструвати на пенсійному забезпеченні, де солідарна система визначається імперативним методом, недержавне пенсійне забезпечення диспозитивним. Хіба поява диспозитивного методу в галузі якимось чином вплинула на предмет, очевидно, що ні. Відносини, які регулюються залишилися тими самими, однак в процесі еволюції може змінюватися метод правового регулювання. Є два методи: імперативний та диспозитивний, а сучасна правова система є гармонійним поєднанням цих методів. Коли ж науковці говорять про особливість методу, то виникає питання, у чому вона полягає? Очевидно, що усі відносини повинні пройти певну ревізію на предмет методу їх правового регулювання, метою якої має бути відповідь на кілька важливих запитань: (1) чи існують ці відносини без правового регулювання? (2) чи можуть ці відносини регулюватися договором чи тільки законом? У тих випадках, де ці відносини можуть регулюватися договором, необхідно відмовлятися від імперативного методу, оскільки державний примус не є гарантією ефективності функціонування цих правових відносин. Про другорядність методу неодноразово наголошував професор П.Д. Пилипенко, який зазначав,

що метод правового регулювання не є критерієм поділу системи права на окремі галузі [9, с. 42]. Така позиція є виправданою.

Сентенції про особливість методу правового регулювання можна зустріти на сторінках підручників, зокрема В.Ш. Шайхатдінов вказує, що головною рисою методу права соціального забезпечення є відсутність між суб'єктами і рівності і підпорядкування. Специфіка методу полягає у тому, що права та обов'язки суб'єктів, як правило, встановлюються безпосередньо правовими нормами, а не погодженням сторін [10, с. 53]. Наведене наштовхує на думку, що ці ознаки є ознаками будь-якої іншої комплексної галузі. Отже, у чому полягає славнозвісна специфіка методу – не ясно.

Узагальнюючи думки вчених, можна сформувати певну квінтесенцію щодо пенсійно-страхових правовідносин у солідарній пенсійній системі, а саме те, що їх радше треба розглядати як законовідносини, бо вони від моменту виникнення до моменту закінчення прописані в законі.

Наведене наочно показує, що загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у солідарній системі – це публічно-правові відносини. Вони об'єднують елементи оподаткування і страхування. Єдиний метод правового регулювання, що застосовується до них, – це імперативний метод. Ця обставина говорить про неоднорідність правовідносин у пенсійному забезпеченні. Єдиним, об'єднуючим елементом є мета правовідносин – реалізація права на пенсію.

Моментом виникнення пенсійно-страхових відносин у солідарній пенсійній системі є початок відрахування із заробітної плати працівника пенсійно-страхових внесків, а також здійснення роботодавцем відповідних пенсійно-страхових внесків на персоніфікований рахунок.

Моментом припинення пенсійно-страхових правовідносин у солідарній системі – є настання пенсійно-страхового випадку, зокрема і смерть особи, яка є підставою виникнення процедурно-організаційних правовідносин, які спрямовані на реалізацію особою права на пенсію.

Висновок. Пенсійно-страхові правовідносини є автономною групою правовідносин в системі пенсійного забезпечення, які є окремою стадією пенсійного процесу, що включає в себе також процедурно-організаційні та пенсійно-забезпечувальні правовідносини. Метою цієї стадії пенсійного процесу є забезпечення права на пенсію, оскільки само по собі воно не виникає.

Бібліографічний список:

1. Синчук С.М. Соціально-страхові правовідносини як різновид правовідносин соціального забезпечення / С.М. Синчук // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – 2014. – Вип. 59. – С. 266–276.

2. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, об'єкти, об'єкти: многраф. / С.М. Синчук. – Л.: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.
3. Сільченко С.О. Окремі питання теорії правовідносин соціального страхування / С. О. Сільченко // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення; Збірник наукових праць. Матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25-26 квіт. 2013 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, проф. Н.М. Хуторян, доц. В.І. Щербини. – К. : Ніка-Центр, 2013. – С. 605-609.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058. – Електр. ресурс. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15
5. Постанова КМ України «Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України» від 23.07.2014 № 280. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-п
6. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права : моногр. / О.І. Процевський. – Х.: ХНАДУ, 2014. – 260 с.
7. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений / А.И. Процевский. – М.: Юридическая литература, 1972. – 224 с.
8. Рогачев Д.И. Метод права социального обеспечения : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Д. И. Рогачев. - М. : 2002. – 197 с.
9. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: моногр. / П.Д. Пилипенко. – Львів: Вид-й центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – 214 с.
10. Право социального обеспечения: учебник / под ред. В. Ш. Шайхатдинова. – М.: Изд-во Юрайт ; ИД Юрайт, 2011. – 573 с.

В статье рассматриваются отдельные теоретические аспекты пенсионно-страховых правоотношений. Дана характеристика правовой природы этого вида правоотношений в пенсионном обеспечении. Проанализирована структура пенсионно-страховых правоотношений, а именно субъектный состав, объект и содержание. Определен момент возникновения и момент прекращения этих правоотношений. Отдельное место в статье занимает детальный анализ метода правового регулирования пенсионно-страховых правоотношений.

The article examines some theoretical aspects of the pension-insurance legal relations. It has proved that the pension-insurance legal relations are a stage of retirement process, which also includes procedural-organizational and pension-providing legal relations. If the individual's right is violated, procedural – defending and executive (post-procedural relations) can also appear. The characteristic to the legal nature of this kind of legal relations in pension provision is presented.

On the basis of such research a public legal character of the latter in the solidarity pension system is identified. The structure of pension-insurance legal relations is analyzed, namely the subject, object and content. It is noted separately that at the stage of insurance subjects of such legal relations are applied requirement of legal subjectivity of the insured person, at other stages, to exercise his right, it is enough for the person just to confirm his capability. In the study of problems of legal regulation method in pension-insurance legal relations it is established that there is no special method in social security law in general and in pension provision, in particular. There are two methods imperative and dispositive, which, depending on the socio-economic situation may change, i.e. they have features of dynamism. Article presents the time of appearing (starting to pay insurance instalments) and the time of termination (the insured event (retirement age, disability, survivorship) of these legal relations.

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2015

УДК 342.9:351.755

Качура О. А., НТУУ «КПІ»

СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-РЕЄСТРАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті досліджено поняття та ознаки стадій адміністративно-реєстраційного провадження, а також проведена їх класифікація. Зокрема, проаналізовано підходи до визначення поняття «стадія адміністративно-реєстраційного провадження», запропоновано авторське визначення цієї дефініції. Виділено та досліджено ознаки стадій адміністративно-реєстраційного провадження: строк, логіку продовження послідовності операцій, якісні особливості кожної стадії (доцільність, ефективність), результат. Розглянуто наявні у літературі погляди на класифікацію елементів стадій адміністративно-реєстраційного провадження. Доводиться, що кожному із видів адміністративних процедур державної реєстрації властиві свої особливості щодо стадійності, проте для всіх процедур повинні бути наявні основні (обов'язкові та факультативні) стадії.

Актуальність дослідження. Адміністративно-реєстраційне провадження здійснюється у певній послідовності, у певному порядку, який визначає структуру всього провадження та зобов'язує суб'єктів, які приймають учать у цьому провадженні, діяти за певним, визна-

 © Качура О. А., 2015

ченим законодавством, планом. Тобто, адміністративно-реєстраційна діяльність повинна поділятися на стадії. Усім адміністративним провадженням, у тому числі й реєстраційному, притаманне учинення певних послідовних дій – стадій провадження, хоча кожному виду проваджень властиві свої стадії. Проте щодо поняття, ознак та класифікації стадій адміністративно-реєстраційного провадження у юридичній літературі висловлюють різні думки, навіть протилежні. Зокрема, немає єдності у поглядах на поняття стадій адміністративно-реєстраційного провадження, різні погляди висловлюються щодо того, які саме ознаки характерні цим стадіям, по-різному вбачаються думки вчених на класифікацію стадій адміністративно-реєстраційного провадження, у т.ч. які з них вважати обов'язковими, а які – факультативними, не всі дослідники включають у вказане провадження такі стадії як внесення змін до реєстраційних відомостей та припинення державної реєстрації тощо.

Аналіз публікацій і досліджень. Питаннями поділу адміністративних процедур на стадії, у т.ч. адміністративно-реєстраційних проваджень займались такі вчені як С. В. Гринько, Т. О. Гуржій, Т. О. Коломоєць, О. В. Кузьменко, Г. О. Лиско, Д. В. Мовчан, Т. О. Москаленко, Я. О. Пономарьова, В. П. Тимощук, І. С. Ткач, О. А. Шершньова та інші. Позитивно оцінюючи публікації цих та інших дослідників, все ж варто зазначити, що окремі аспекти поняття та класифікації стадій адміністративно-реєстраційного провадження залишаються не висвітленими у літературі.

Мета статті полягає у тому, щоб комплексно на загальнотеоретичному рівні дослідити поняття, ознаки та класифікацію стадій адміністративно-реєстраційного провадження.

Виклад основних положень. Щодо поняття стадій адміністративно-реєстраційного провадження у літературі не існує єдиного підходу. Так, О. В. Кузьменко відзначає: «…У структурі кожного окремого провадження можна відокремити стадії відносно відмежовані, виділені в часі і логічно пов'язані сукупності процесуальних дій (процедур), які відрізняються колом суб'єктів і закріплюються відповідними процесуальними актами» [7, с. 176]. Д. В. Мовчан, розглядаючи стадії реєстраційного провадження органів державної виконавчої влади, вказує, що «…всім видам адміністративного провадження притаманні й загальні риси, що поєднують їх саме як дії адміністративного характеру – такі дії здійснюються в певній послідовності, при якій одна операція змінює іншу, утворюючи своєрідний ланцюг дій. Розташування вказаних дій, операцій у певному ланцюгу має визначатися відповідними нормативно-правовими актами, які містять відповідні норми адміністративного права» [9].

На наш погляд, поняття стадії адміністративно-реєстраційного провадження можна визначити через її ознаки, до яких слід віднести наступні: строк; логіку продовження послідовності операцій; якісні особливості кожної стадії (доцільність, ефективність); результат.

Насамперед, при визначенні стадій адміністративно-реєстраційного провадження слід звернути увагу на строк (термін, період) стадії. Тема строків (термінів, періодів) адміністративному процесі достатньо повно висвітлена у літературі, тому, не вдаючись до дискусії щодо спільності та відмінності цих дефініції, можна погодитись із пропозицією А. В. Баб'яка, що доцільно використовувати поняття «строк», тому що воно всебічно характеризує існуючі процесуальні межі. Також автор формулює власне визначення дефініції процесуальний строк – це передбачений законом відрізок часу, протягом якого повинна або може бути вчинена окрема процесуальна дія, або сукупність дій [3, с. 6].

Єдині строки для повного циклу адміністративно-реєстраційних проваджень у законодавстві не визначені. Також не встановлено єдині строки для кожної зі стадій цих проваджень. На наш погляд, цього і не варто робити, оскільки, зважаючи на різну складність окремих адміністративно-реєстраційних процедур, для них повинні бути встановлені різні строки і їх не слід уніфікувати.

Проте у всіх і у кожному з адміністративно-реєстраційних проваджень задля уникнення затягування вирішення реєстраційної справи необхідно встановлювати граничний строк. Наприклад, заява про зміну імені, подана у встановленому порядку до відділу державної реєстрації актів цивільного стану, розглядається у тримісячний строк з дня її подання. За наявності поважної причини цей строк може бути продовжено, але не більш як на три місяці (ст. Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року № 2398-VI [13]).

Причому граничний строк може конкретизуватися підзаконними актами. Так, згідно Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 року № 915 [16] за наявності поважних причин строк розгляду заяв про зміну імені може бути продовжений не більш як на три місяці з письмового дозволу керівника відділу державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, Головного управління юстиції в області, мм. Києві та Севастополі. При цьому заява про зміну імені дипломатичним представництвом або консульською установою України розглядається

у шестимісячний строк з дня її подання. Також строк розгляду заяви про зміну імені може бути зупинено у разі потреби у поновленні та внесенні відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян.

Щодо логіки продовження стадій адміністративно-реєстраційного провадження, то, як зазначає Д. В. Мовчан, «…Загальноправове значення стадій адміністративного провадження полягає у тому, що вони відображають логічну послідовність розвитку адміністративного процесу. Поки справа не ініційована, не порушена, неможлива й наступна процесуальна діяльність» [9].

Зокрема, реєстраційні провадження – це в основному «заявні» адміністративні неюрисдикційні провадження, тобто такі, що здійснюються на підставі заяв громадян, юридичних осіб і пов'язані з наданням їм суб'єктивних прав чи правового статусу [10, с. 74]. Тому для логічного продовження послідовності операцій у адміністративно-реєстраційному провадженні обов'язкова заява суб'єкта, який реєструється. Інакше вказане провадження неможливо ініціювати.

Навіть у випадках обов'язкової реєстрації необхідна воля суб'єкта, що реєструється. Наприклад, згідно ст.ст. 180, 183 ПК України будь-яка особа, що підлягає обов'язковій реєстрації як платник податку на додану вартість, подає до контролюючого органу за своїм місцезнаходженням (місцем проживання) реєстраційну заяву. Тобто, реєстрація цієї особи є обов'язковою, але вона може бути здійснена лише за реєстраційною заявою вказаної особи до контролюючого органу, інакше адміністративно-реєстраційне провадження не розпочинається.

Проте тут можливі винятки. Так, відомості про осіб, щодо яких встановлено заборону, передбачену ч. 3 або 4. ст. 1 Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року № 1682-VII [17], вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади», що формується та ведеться Міністерством юстиції України (Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади»» від 16 жовтня 2014 року № 1704/5 [15]). Звичайно, подібні адміністративно-реєстраційні провадження ініціюються відповідними компетентними суб'єктами без волі та заяви осіб, які реєструються.

У деяких випадках для ініціювання адміністративно-реєстраційного провадження можливі як подання заяви, так і інші юридичні факти. Зокрема, згідно ст. 17 Закону України «Про Державний реєстр виборців» підставою для видання наказу про внесення запису до бази даних Державного реєстру виборців є подані в установленому порядку

до відповідного органу ведення цього Реєстру документи, які підтверджують набуття особою права голосу у зв'язку з досягненням особою віку 18 років, у зв'язку з набуттям особою громадянства України, у зв'язку з поновленням дієздатності особи, не включеної до Реєстру та у інших випадках. При цьому документи можуть бути подані до відповідного органу ведення Реєстру як у порядку особистого звернення особи за власною ініціативою (подання заяви), так і у порядку періодичного поновлення та уточнення персональних даних Реєстру.

Щодо якісних особливостей кожної із стадій адміністративно-реєстраційного провадження, то слід виділити їх доцільність та ефективність. За загальним правилом, адміністративна процедура повинна здійснюватись просто, швидко та доцільно. При цьому «доцільно» означає – найефективнішим, з точки зору результативності та економічності способом. У вказаному сенсі у західному адміністративному праві часто говорять про неформальність адміністративної процедури [1, с. 49].

На сьогодні дискусія щодо «простоти», «швидкості» та «доцільності» адміністративно-реєстраційних проваджень розглядається здебільшого у контексті застосування спрощеного (на відміну від загального) порядку реєстраційного провадження.

Зокрема, у свій час була прийнята Директива Ради 77/92/ЄЕС «Щодо заходів зі спрощення ефективного здійснення свободи підприємництва та свободи надання послуг стосовно діяльності страхових агентів та брокерів (ex ISIC Group 630) та, зокрема, перехідних заходів стосовно такої діяльності» від 13 грудня 1976 року [6]. Про засадні принципи, пов'язані із імплементацією цієї та інших директив ЄС щодо спрощення порядку реєстрації підприємств у свій час вказувала О. А. Шершньова [20, с. 372-379], про необхідність запровадження спрощеної процедури державної реєстрації прав на нерухоме майно підкреслює І. С. Ткач [19, с. 204-205].

Проте розуміння сутності спрощеного порядку адміністративно-реєстраційного провадження у вітчизняному законодавстві та проектах законодавчих актів на сьогодні все ще залишається неоднозначним. У законодавстві України наявний спрощений порядок окремих адміністративно-реєстраційних проваджень, наприклад, проведення державним реєстратором спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її ліквідації (ст. 38-1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»). Щодо законопроектів, то у ст. 56 Адміністративно-процедурного кодексу України (зареєстрований за № 11472 від 3 грудня 2012 року) [2] передбачено, що форма заяви

повинна бути максимально спрощеною і, як правило, викладатися у вигляді бланків (анкет, формулярів).

На наш погляд, спрощений порядок слід обов'язково залишити для стадії подання заяви – заява, документи, докази мають подаватися заявником адміністративно-реєстраційного провадження та/або отримуватися за ініціативою заявника, враховуючи його статус. Також, зважаючи на те, що не кожен заявник має юридичну освіту чи обізнаний у юридичних справах, доцільно у адміністративних процедурах державної реєстрації передбачити можливість надання заявнику юридичної допомоги (у т.ч. безоплатної відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року № 3460-VI [12]).

У випадку, якщо вимагається залучення до провадження інших учасників, а також проведення спеціальних досліджень, експертиз тощо, то це означає необхідність застосування формальної процедури. Тобто можна визначити, що адміністративні справи, у т.ч. реєстраційні, повинні вирішуватися без застосування формальної процедури, якщо це прямо не передбачено законом або не вимагається характером конкретної справи. Подібне розв'язання вказаного питання міститься у Законі ФРН про адміністративну процедуру, де визначено, що формальна адміністративна процедура застосовується у випадках, прямо передбачених нормами права. У формальній адміністративній процедурі (§ 63-70 Закону) свідки зобов'язані давати показання, експерти – експертні висновки, обов'язково проводиться слухання, встановлені додаткові вимоги до форми та порядку оприлюднення адміністративного акта [1, с. 178].

Також слід враховувати, що кожна стадія адміністративно-реєстраційного провадження повинна мати свій результат, без якого не слід переходити до іншої стадії. Так, Д. В. Мовчан під цим пропонує розуміти правовий результат, якому притаманні такі суттєві ознаки: а) настання такого результату передбачено відповідною нормою закону; б) вчинення дій, що спрямовані на настання кінцевого результату, належить в обов'язковому порядку до компетенції відповідного державного органу, уповноваженого на вчинення тих чи інших реєстраційних дій; в) настання такого результату в обов'язковому порядку створює певні суб'єктивно-правові наслідки для особи, яка звернулася до державного органу, уповноваженого на вчинення реєстраційних дій; г) без наявності такого результату неможливе настання наступної правової стадії реєстраційного провадження [9].

Дійсно, будь-яка реєстрація передбачає наявність надання заявнику певних прав (і, відповідно, також обов'язків). З іншої сторони,

результат реєстрації є доказом існування суб'єктивного права (а також обов'язків, які випливають із цього).

Таким чином, на основі проведеного аналізу стадії адміністративно-реєстраційного провадження можна визначити як строкові логічні послідовні операції, кожна з яких має свої якісні особливості (доцільність, ефективність), а у сукупності всі вони створюють зв'язну структуру вказаного провадження, яке приносить юридичний фіксований результат.

Щодо класифікації елементів стадій адміністративно-реєстраційного провадження, то у літературі наявні різні погляди. Так, О. В. Кузьменко виділяє такі стадії реєстраційного провадження: 1) порушення та розгляд справи; 2) прийняття рішення щодо реєстрації або відмова у реєстрації; 3) оскарження та опротестування прийнятого рішення; 4) виконання прийнятого рішення [7, с. 176]. С. В. Гринько, аналізуючи стадії реєстрації прав на землю, відзначає, що «…Одне тільки визначення реєстрації прав на землю через діяльність відповідних уповноважених суб'єктів передбачає існування процедури як послідовності певних дій, а також можливість наявності її етапів, стадій» [5, с. 22]. Я. О. Пономарьова вважає, що реєстрація прав проводиться в такому порядку: приймання й перевірка документів, поданих для реєстрації прав власності на нерухоме майно; установлення відсутності підстав для відмови в реєстрації прав; прийняття рішення про реєстрацію прав власності або про відмову в реєстрації прав; унесення записів до Реєстру прав; учинення написів на правовстановлювальних документах; видача витягів із Реєстру прав про реєстрацію прав [11].

Слід також зазначити, що елементи стадій реєстраційного провадження можуть змінюватися від волі законодавця у тих чи інших адміністративно-реєстраційних провадженнях. Наприклад, відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV (в редакції Закону України від 11 лютого 2010 року № 1878-VI) [14] (у первинній редакції – «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень») не було передбачено особливості державної реєстрації речових прав на земельні ділянки державної та комунальної власності, права на які пізніше було вже передбачено у ст. 4-1 «Особливості державної реєстрації речових прав на земельні ділянки державної та комунальної власності» цього Закону.

Можна також відзначити, що інші адміністративні провадження мають подібну до реєстраційного провадження структуру. Наприклад, серед стадій адміністративно-дозвільних процедур в Україні

Г. О. Лиско виділяє наступні стадії: 1) подання до відповідного органу публічної адміністрації заяви зацікавленою в одержанні відповідного дозволу особи; 2) безпосереднє вивчення компетентним дозвільним органом поданих документів, їх аналіз, вчинення інших дій, спрямованих на з'ясування вірогідності поданих документів; 3) прийняття рішення про видачу дозволу або прийняття рішення про відмову у видачі дозволу; 4) оскарження прийнятих рішень (факультативна стадія) [8, с. 155].

Отже, більшість дослідників виділяють наступні елементи стадій адміністративно-реєстраційного провадження: порушення справи, розгляд справи, прийняття рішення, оскарження рішення, виконання рішення. Проте, на наш погляд, класифікацію стадій адміністративно-реєстраційного провадження (обов'язкових та факультативних) слід трактувати дещо ширше, тому можна запропонувати наступну систему з п'яти стадій адміністративно-реєстраційного провадження (кожна з яких складається з відповідних етапів): 1) порушення адміністративно-реєстраційної справи; 2) розгляд адміністративно-реєстраційної справи; 3) прийняття рішення щодо реєстрації чи відмова у реєстрації; 4) оскарження та/або опротестування прийнятого рішення; 5) виконання прийнятого рішення; 6) внесення змін до реєстраційних відомостей; 7) припинення державної реєстрації.

Аргументом до включення у перелік стадій адміністративно-реєстраційного провадження стадії внесення змін до реєстраційних відомостей та стадії припинення державної реєстрації (які не характерні для класифікацій, запропонованих у літературі) може слугувати позиція законодавця, згідно з якою у певних адміністративно-реєстраційних провадженнях ці стадії визначені у законодавчих актах. Наприклад, у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» окремими статтями та розділами передбачено внесення змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в Єдиному державному реєстрі (ст. 19), державна реєстрація змін до установчих документів юридичної особи (ст. 29), державна реєстрація змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, які містяться в Єдиному державному реєстрі (ст. 45), державна реєстрація припинення юридичної особи (розд. IV), державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця (розд. VI).

Кожному із видів адміністративних процедур державної реєстрації (за різними критеріями) властиві свої особливості щодо стадійності, проте для всіх процедур повинні бути наявні основні стадії.

Також варто відзначити, що у адміністративно-реєстраційному провадженні існують обов'язкові та факультативні стадії. Зокрема,

обов'язковими є такі стадії, без яких неможливий подальший рух у адміністративно-реєстраційній справі (наприклад, порушення справи, розгляд справи, прийняття рішення). З іншої сторони, майже завжди є факультативною стадією оскарження та/або опротестування прийнятого рішення – ініціювання цієї стадії залежить від волевиявлення зацікавлених суб'єктів.

Висновки. Отже, стадії адміністративно-реєстраційного провадження можна визначити як строкові логічні послідовні операції, кожна з яких має свої якісні особливості (доцільність, ефективність), а у сукупності всі вони створюють зв'язну структуру вказаного провадження, яке приносить юридичний фіксований результат. Класифікацію стадій адміністративно-реєстраційного провадження (обов'язкових та факультативних) варто трактувати розширено, тому можна запропонувати наступну структуру з п'яти стадій адміністративно-реєстраційного провадження (кожна з яких може складатися з певних етапів): 1) порушення адміністративно-реєстраційної справи; 2) розгляд адміністративно-реєстраційної справи; 3) прийняття рішення щодо реєстрації чи відмова у реєстрації; 4) оскарження та/або опротестування прийнятого рішення; 5) виконання прийнятого рішення; 6) внесення змін до реєстраційних відомостей; 7) припинення державної реєстрації.

Бібліографічний список:

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги: Зарубіжний досвід і пропозиції для України [Текст] / [авт.-упоряд. В. П. Тимощук]. – К.: Факт, 2003. – 496 с.
2. Адміністративно-процедурний кодекс України [Електронний ресурс]: Проект, внесений М. Я. Азаровим та Кабінетом Міністрів України, зареєстрований за № 11472 від 3 грудня 2012 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44893.
3. Баб'як А. В. Адміністративно-процесуальні строки [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / А. В. Баб'як; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 18 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / [укладачі: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін.; кер. проекту та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Гринько С. В. Правові аспекти реєстрації прав на землю [Текст]: [моногр.] / С. В. Гринько. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 172 с.
6. Директива Ради 77/92/ЄЕС «Щодо заходів зі спрощення ефективного здійснення свободи підприємництва та свободи надання

послуг стосовно діяльності страхових агентів та брокерів (ex ISIC Group 630) та, зокрема, перехідних заходів стосовно такої діяльності» від 13 грудня 1976 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_284.
7. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України [Текст]: [підруч.] / О. В. Кузьменко, Т. О. Гуржій. – К.: Атіка, 2007. – 416 с.
8. Лиско Г. О. До питання природи дозвільного провадження та його місця у адміністративній процедурі [Текст] / Г. О. Лиско // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Вип. 58. – С. 152-156.
9. Мовчан Д. В. Стадії реєстраційного провадження органів державної виконавчої влади [Електронний ресурс] / Д. В. Мовчан // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ / [редкол.: О. М. Бандурка (відп. ред.), О. М. Головко (заст. відп. ред.), П. О. Білоус (відп. секретар) та ін.]. – 2010. – № 4 (51). – Ч. 2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnuvs/2010_51_2/51-2/4.pdf.
10. Москаленко Т. О. Заявні провадження: теоретико-правовий аспект [Текст] / Т. О. Москаленко, Т. О. Коломоєць // Юридична освіта та юридична наука в Україні: витоки, сучасність, перспективи: Тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 16-17 жовтня 2014 р.) / [ред. колегія: О. Г. Бондар, Т. О. Коломоєць, Ю. В. Пирожкова та ін.]; за заг. ред. Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – С. 73-75.
11. Пономарьова Я. О. Загальнотеоретичні проблеми стадійності адміністративних проваджень у справах реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень [Електронний ресурс] / Я. О. Пономарьова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ / [редкол.: О. М. Бандурка (відп. ред.), О. М. Головко (заст. відп. ред.), П. О. Білоус (відп. секретар) та ін.]. – 2009. – № 2 (45). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnuvs/2009_45/VV-45/VV-45_16.pdf.
12. Про безоплатну правову допомогу [Текст]: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 51. – Ст. 2009.
13. Про державну реєстрацію актів цивільного стану [Текст]: Закон України від 1 липня 2010 року № 2398-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 38. – Ст. 509.
14. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [Текст]: Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV (в редакції Закону України від 11 лютого 2010 року № 1878-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 18. – Ст. 141.

15. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади» [Текст]: Наказ Міністерства юстиції України від 16 жовтня 2014 року № 1704/5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16 жовтня 2014 року за № 1280/26057 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 81. – Ст. 2316.
16. Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 року № 915 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 52. – Ст. 2115.
17. Про очищення влади [Текст]: Закон України від 16 вересня 2014 року № 1682-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 82. – Ст. 2317.
18. Словарь иностранных слов [Текст] / [А. Я. Абрамович, Г. А. Афанасьева, Г. П. Барсанов и др.]; под ред. А. Г. Спиркина, И. А. Акчурина, Р. С. Карпинской. – [12-е изд., стереотип.]. – М.: Русский язык, 1985. – 608 с.
19. Ткач І. С. Проблемні аспекти спрощеної процедури державної реєстрації прав на нерухоме майно [Текст] / І. С. Ткач // Актуальні питання державотворення в Україні: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 травня 2014 р.) / [редкол.: І. С. Гриценко (голова), П. С. Берзін (заст. голови), І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін.]. – К. : Прінт-Сервіс, 2014. – С. 204-205.
20. Шершньова О. А. Спрощення порядку реєстрації підприємств: практика правового регулювання в Україні та в ЄС [Текст] / О. А. Шершньова // Держава і право. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. праць / [ред. колегія: І. О. Кресіна (голова), О. М. Костенко (заст. голов. ред.), М. І. Сірий (відп. секретар) та ін.]. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 48. – С. 372 379.

В статье исследовано понятие и признаки стадий административно-регистрационного производства, а также проведена их классификация. В частности, проанализированы подходы к определению понятия «стадия административно-регистрационного производства», предложено авторское определение этой дефиниции. Выделены и исследованы признаки стадий административно-регистрационного производства: срок, логику продолжения последовательности операций, качественные особенности каждой стадии (целесообразность, эффективность), результат. Рассмотрены имеющиеся в литературе взгляды на классификацию элементов стадий административно-регистрационного производства. Доказывается, что каждому из видов административных процедур государственной регистрации присущи свои особенности по стадийности, однако для всех процедур должны присутствовать основные (обязательные и факультативные) стадии.

The article explored concept and features of administrative stages of the registration proceedings and carried their classification. In particular, analyzed approaches to the definition of «administrative stage of the registration proceedings», offered the copyright determination of this definition. Allocated and investigated signs of stages of the administrative registration procedure: term, the logic of continuation of the sequence of operations, qualitative characteristics of each stage (feasibility, efficacy) results. Considered available views in the literature on the classification of elements and stages administrative registration procedure. Proved that each of the types of administrative procedures for state registration had its own specifics about the stages, but for all procedures should be available basic (compulsory and facultative) stages.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2015

УДК 347.94: 340.111.5

Солопова І. В., ОНМУ

СПЕЦИФІКА ДОКАЗУВАННЯ У МИТНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

В статті акцентовано питання щодо необхідності визначення системного міжгалузевого науково обґрунтованого комплексу доказового інструментарію в митних провадженнях. Виявлені фактори правового, організаційного, методичного аспектів, які суттєво впливають на специфіку характеру доказування у сфері діяльності органів доходів і зборів, а також звернено увагу на необхідність модернізації наукових підходів щодо предмету дослідження з урахуванням сучасної позиції правової думки та методологічного вектору: від суто матеріалістичної діалектики до енерго-інформаційної парадигми. Обґрунтовано виправданим є комплексний підхід в частині формування предметних доказів та їх джерел, відповідного спектру спеціального доказового інструментарію в процесі доказування по справах про митні правопорушення, визначений нормами адміністративно-процесуального права та митного права, що значно оптимізує процес доказування.

Однією з функцій органів доходів і зборів є розгляд адміністративних справ про порушення митного законодавства та застосування відповідних примусових заходів до правопорушників. Враховуючи природу обмежень та їх юридичні наслідки, законодавцем встановлені комплексні вимоги щодо здійснення обов'язкового доказування обставин події та використання специфічного у відповідь до завдань

© Солопова І. В., 2015

митної функції інструментарію. Діяльність з доказування складна, структурно організована у стадії, етапи, логічно організовані епізоди; вимагає застосування наукових рекомендацій різних галузевих наук щодо пошуку, виявлення, фіксації, дослідження і оцінки фактичних даних; матеріалів, речових доказів; виявлення – причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення або полегшували його вчинення; встановлення осіб, які вчинили правопорушення; вирішення питань про притягнення до відповідальності. Ці вимоги є загальними у методичному плані для всіх юридичних проваджень, однак вирішальним фактором стає специфіка завдань митниці, що створює особливий комплекс інструментарію доказування. Рухливі зміни у сфері митної діяльності як відповідь на радикалізм державної перебудови в Україні, потребують постійних і уважних наукових досліджень у забезпечення вчасних впроваджень у законодавчу базу, методику доказування та доказовий інструментарій.

Юрисдикційна діяльність органів доходів і зборів включає збір доказів для виявлення обставин вчиненого правопорушення і винність конкретних осіб; оцінку отриманої інформації про всі елементи правопорушення; прийняття адміністративних актів тощо.

До факторів організації специфічних рис характеру доказування, зокрема, слід віднести об'єкти протиправних посягань: митний контроль; порядок переміщення (включаючи застосування митних режимів) через митний кордон товарів і транспортних засобів; порядок митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон; порядок оподаткування митними платежами та сплати їх, надання митних пільг і користування ними. Кожна група наведених митних правопорушень окремо або в сукупності один з одним за наявності інших ознак утворюють специфічні склади порушень.

Характерним для митних правопорушень є правовий фактор: відповідальність за порушення у сфері митної справи регулюється нормами різних галузей права і в цьому виявляється комплексний характер митного права. Для належного здійснення митної справи важливе значення має законодавча регламентація правових повноважень відповідних структурних підрозділів, які безпосередньо здійснюють діяльність з попередження правопорушень, виявлення і закріплення їх ознак. За порушення митних правил і контрабанду у правозастосовній діяльності органи доходів і зборів для вирішення різних і численних питань митно-правової кваліфікації правопорушень постійно звертаються до положень економічної частини Митного кодексу України, оскільки в цій частині кодексу формулюються мит-

ні правила, порушення яких відбувається в результаті невиконання суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності вимог, що пред'являються законом.

Виключення порушень митних правил з Кодексу України про адміністративні правопорушення [1] та включення їх в Митний кодекс України [2] спричинило системне ускладнення останнього за рахунок додаткової глави, присвяченої провадженням у справах про порушення митних правил. У ній були сформульовані специфічні правила розгляду цієї категорії справ.

Специфіку митних проваджень формує комплекс специфічних процесуальних дій, спрямованих на встановлення фактичних обставин справи під час розгляду справи, а також при виконанні постанов.

Специфічною рисою проваджень у справах про порушення митних правил є й те, що воно здійснюється відповідно до вимог Митного кодексу, а у частині, що не регулюється ним – відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення.

Термінологічний аспект проваджень у справах про порушення митних правил проявляє специфіку, яку демонструють і Кодекс України про адміністративні правопорушення, і Митний кодекс України: у справах ведеться «розслідування», хоча цей термін приналежний до кримінальних проваджень, сутність яких є розслідування злочинів і визначення характеру і міри покарання. Адміністративне процесуальне законодавство використовує термін «розслідування» тільки щодо проваджень у справах про контрабанду, обмеживши суть провадження у справах про порушення митних правил поняттям збирання матеріалів про обставини, що підлягають доказуванню.

Адміністративне розслідування у справах про порушення митних правил здійснюється посадовими особами органів доходів і зборів України. Характерною специфікою цих проваджень є відомча регламентація процедури розслідування, що, фактично, прирівнюється до галузевої традиції і вказує на підміну законних вимог: завдання вирішуються за допомогою митних розслідувань. Митні розслідування – це система процесуальних дій, встановлених Митним кодексом України, а в частині, яка не передбачена, – Кодексом України про адміністративні правопорушення. Зазначена специфіка нормативного врегулювання фактично вказує на суттєві прорахунки у цій галузі права.

В адміністративно-правовій літературі немає єдиного погляду вчених – адміністративістів на принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення. Провадження про порушення митних

правил та контрабанду є різновидом процесуальної діяльності органів доходів і зборів й проблеми принципів провадження про адміністративні правопорушення лежать в проекції митних проваджень.

До проблемних питань в частині принципів адміністративних проваджень зверталися: Д. Н. Бахрах [3], Є.В. Додін [4], І.П. Голосніченко [5]. Сучасні позиції представлені в роботах українських науковців: С.В. Ківалова, О.І. Харитонової, О.М. Пасенюка [6].

Незважаючи на відмінність у поглядах на принципи, що лежать в основі адміністративного процесу, ідея про те, що їх суть криється в нормах конституційного права, які є основоположними по відношенню до норм галузевого права, в тому числі і адміністративного процесуального, не викликає сумніву. Отже, принципи провадження у справах як про адміністративні, так і митні правопорушення, є похідними від основних принципів державного управління. Дана обставина характеризує специфіку проваджень у митній сфері.

Специфіка митних проваджень виявляється у підпорядкуванні іншим, головним функціям митниці, таким як здійснення митного контролю та оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон, ведення митної статистики, створення сприятливих умов для прискорення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон країни та ін.

Узагальненням оглядових позицій на специфічні риси проваджень про митні порушення є позиція С. В. Ківалова у характеристиці, що це є: «комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій, спрямованих на своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне виявлення обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законодавством, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню адміністративного правопорушення, попередження правопорушень, виховання правосвідомості громадян, зміцнення законності діями, здійснюваними спеціально уповноваженими на те посадовими особами органів доходів і зборів з метою виконання завдань з охорони митних правил» [7, с. 100].

Провадження у справах про порушення митних правил та контрабанді є одним з видів процесуальної діяльності органів доходів і зборів. Процесуальним обов'язком є встановлення всіх обставини вчиненого правопорушення у формі доказування, при якій ступінь категоричності суджень і висновків має бути дуже високою. Тому доведення займає центральне місце в адміністративно-процесуальній діяльності органів доходів і зборів.

В даний час у науковій літературі немає однозначного визначення доказування. Однак множинні варіанти трактувань мають спільні

межі. Ключем до розуміння цього процесу є визначення його суті через застосування інструментарію, а саме, засобів доказування; джерел доказів і самих доказів; меж доказування; суб'єктів доказування; стадій доказування тощо.

Доказування являє собою процес встановлення причинно-наслідкових зв'язків між елементами юридичної події та її наслідками; пізнання, обґрунтування уявлень про її зміст, оцінку та використання доказів.

У діяльному аспекті – це пізнавальний процес у форматі свідчень [8, с. 99]. Про деякі особливості доказування в адміністративному провадженні йдеться в ряді робіт Е.В. Додіна: «Вивчення обставин адміністративної справи здійснюється шляхом вилучення, накопичення, зберігання, переробки і відповідної оцінки інформації. Тому можна сказати, що за своїм змістом адміністративний процес являє собою якоюсь мірою процес зібрання та переробки компетентними управлінськими органами необхідної для правильного вирішення конкретної адміністративної справи інформації. За своєю сутністю адміністративний процес являє собою процес пізнання» [9].

Сукупність висловлених авторами понять доказування відображає повноту сенсу. Так, М.С. Строгович уважав, що доказування – це встановлення за допомогою доказів усіх фактів, обставин, що мають значення для вирішення кримінальної справи. Іншими словами, доказування – це користування доказами для з'ясування обставин справи [10, с. 295].

Більш широких меж набуває це поняття з позицій А. Р. Бєлкіна. Він розглядає доказування як різновид загального процесу пізнання, метою якого є встановлення істини. Підкреслюючи, що пізнання є відображенням і відтворенням в процесі людського осмислення дійсності [11, с. 9].

А. Р. Бєлкін, визначивши доведення як дослідницький процес, уводить поняття судового дослідження, під яким розуміє всю діяльність органів дізнання, слідства, суду, експертних установ по встановленню істини у справі. Цей умовний термін позначає комплекс дій усіх уповноважених суб'єктів, об'єднаних єдиною метою, однак з поширенням у сферу кримінальної процесуальної та цивільної процесуальної діяльності.

Уважаємо за потрібне наголосити, що процес доказування слід розглядати як діяльність більш широкого кола державних органів, зокрема, митниці.

Так склалось в адміністративній науці, що темі доказування приділено недостатньо уваги. Однак функція доказування в органах

управління є важливою і необхідною у форматі юридичних проваджень нарівні з провадженнями по кримінальним та цивільним справам: при аналізі обставин правопорушення посадові особи управлінських органів використовують весь арсенал прийомів і методів доказування. Норми адміністративного процесуального права, які регламентують процес доказування і покликані забезпечити достовірне встановлення істотно значущих фактів, що мають істотне значення, у своїй сукупності включені в сферу доказового права.

Норми, які регулюють процес доказування і встановлюють його мету, предмет, межі і засоби доказування, нерозривно пов'язані з процесуальними нормами, що визначають завдання та принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення, втілюючи загальні положення процесу та його окремих стадій. Сучасне становище доказового права вимагає об'єктивізацію процесу доказування, що забезпечується постійним якісним поповненням переліку видів доказів і засобів доказування.

Доведення визнається центральною частиною юридичного процесу, який здійснюється за допомогою активної цілеспрямованої діяльності суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності. Загальна для всіх видів процесуальної діяльності мета – встановлення істини у справі, забезпечується реалізованими у цій діяльності завданнями. Для адміністративного процесу такі завдання визначені у ст. 245 Кодексу України про адміністративні правопорушення і полягають у своєчасному, всебічному, повному і об'єктивному з'ясуванні обставин кожної справи, вирішенні її в точній відповідності з законодавством, забезпеченні виконання постанов, а також виявленні причин і умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, вихованні громадян у дусі дотримання законів, зміцненні законності.

Уважаємо, що вимоги адміністративного процесуального законодавства, орієнтуючи посадових осіб на встановлення обставин правопорушення в узагальненому порядку, допускають вільне трактування щодо характеру і обсягу встановлюваних обставин. Є термінова необхідність в уточненні зазначених позицій у спеціальній статті відповідного процесуального законодавства.

Завершальним і узагальнюючим моментом викладених суджень мають бути наступні положення: риси і характер проваджень у справах про митні правопорушення сформовані під впливом ряду аспектних об'єктивних факторів, що сутнісно виділяють їх від інших галузевих проваджень, насамперед – від адміністративних; сучасна ситуація у правовому регулюванні митних проваджень про адміністративні порушення має подвійну і незавершену форму, а прогалини проце-

дурного характеру в регулюванні відносин в частині захисту інтересів усіх суб'єктів проваджень виникають з причин неможливості створити уніфіковану формулу процедури для усіх видів адміністративних проваджень. Тому є логічна необхідність оптимізувати митні провадження, створивши спеціальний блок норм процедурного характеру у межах Митного кодексу України, виключивши правові підстави апелювання до процедурних норм адміністративного права.

Бібліографічний список:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне, законодавство із змінами та допов. на 01 вересня 2015 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2015. – 262 с.
2. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 86 (4730). – С. 9 – 26, № 87 (4731). – С. 9 – 25 (зі змінами).
3. Бахрах Д.Н. Таможенное право как институт админстративного права // Государство и право. – 1995. – № 3. – С. 14-18.
4. Додин Е.В. Сборник научных трудов, т. 1, кн. 1 / Додин Евгений Васильевич/ Одес. нац. юрид. Академія. – Одесса : Полиграф, 2006. – 372 с.
5. Голосніченко І.П. Стадії процедурної діяльності в процесі розгляду заяв щодо забезпечення прав громадян // Українське адміністративне право: актуальні проблеми реформування. – Суми. – 2000.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Науково-практичний коментар / За ред. Ківалова С.В., Харитонової О.І., Пасенюка О.М. та ін. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2005. – 552 с.
7. Ківалов С.В. Митна політика та митне право в Україні. – Одеса : Юрид. л-ра, 2006. – Сер. «Антологія правової думки. Одеська школа права». – С. 360
8. Канюка В.Є. До питання про предмет доказування у кримінальному судочинстві / В.Є. Канюка // Митна справа. – 2012. – № 1. – С. 97-102. – С. 99
9. Додін Є.В. Сучасна система та структура митних органів України: навчальний посібник (Спеціальний випуск журналу «Митна справа») / Додін Є.В., Федотов О.П. – Львів: Митна газета, 2008. – С. 168
10. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – Т. 1. – М. : Наука, 1968. – 470 с.
11. Белкин А.Р. Теория доказывания / Научно-методическое пособие. – М. : НОРМА, 1999. – 429 с.

В статье акцентируется вопрос о необходимости определения системного межотраслевого научно обоснованного комплекса доказательного инструментария в таможенных процессах. Выявлены факторы правового, организационного, методического аспектов, которые существенно влияют

на специфику характера доказывания в сфере деятельности органов доходов и сборов, а также обращено внимание на необходимость модернизации научных подходов к предмету исследования с учетом современного состояния правовой мысли и методологического вектора: от чисто материалистической диалектики к энерго-информационной парадигме. Обоснованно оправданным является комплексный подход в части формирования предметных доказательств и их источников, соответствующего спектра специального доказательного инструментария в процессе доказывания по делам о таможенных правонарушениях, определенный нормами административно-процессуального права и таможенного права, значительно оптимизирует процесс доказывания.

In article the question of need of definition of a system interindustry evidence-based complex of evidential tools for customs processes is accented. Factors of legal, organizational, methodical aspects which significantly influence specifics of nature of proof in a field of activity of bodies of the income and collecting are revealed, and also the attention to need of modernization of scientific approaches to an object of research taking into account a current state of legal thought and a methodological vector is paid: from purely materialistic dialectics to power-information paradigm. Reasonably the integrated approach regarding formation of subject proofs and their sources, the corresponding range of special evidential tools in the course of proof on cases of customs offenses determined by norms of an administrative procedural law and the customs right considerably is justified optimizes proof process.

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2015

УДК 324+342.8 (477)

Католик Я. Б., ОНУ ім. І.І. Мечникова

УНІФІКАЦІЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В статті аналізується виборче законодавство України щодо узгодженості його норм, а також тенденції його зміни. На думку автора, часте проведення виборів в Україні (особливо одночасне проведення різних видів виборів) викликало хаотичну уніфікацію виборчого законодавства. Автор пропонує системно уніфікувати норми та процедури, що містяться в різних законах про вибори, а також кодифікувати виборче законодавство України,що забезпечитьпевний захист від спробполітичних акторів змінити йогона свою користьнапередодні нових виборів.

 © Католик Я. Б., 2015

В умовах динамічної трансформації політичної системи стабільність та ефективність виборчої системи держави є однією з умов забезпечення ковенціональності суспільно-політичних процесів. Адже недовіра громадян і політичних акторів до встановлених правил і процедур обрання їхніх представників чи їхньої справедливості, а також щодо чесності забезпечення встановлення результатів виборів може призводити до непередбачуваних наслідків (зокрема, і щодо спроб силового вирішення певних проблем радикально налаштованими соціальними групами).З цієї точки зору однією з передумов стабільності та ефективності функціонування виборчої системи є уніфікованість виборчого законодавства, що забезпечує належний рівень роботи виборчих комісій та протидіє спробам змінити «правила гри» під конкретні соціально-політичні умови, що склались напередодні виборів.

Це актуалізує необхідність дослідження виборчого законодавства України на предмет узгодженості його норм, а також пошук оптимальних шляхів уніфікації норм законодавства для уникнення колізій.

В той же час, в цьому контексті слід брати до уваги той факт, що в політичній системі далеко не всі сили зацікавлені у покращенні законодавства про вибори та забезпеченні його сталості. Зокрема, на думку автора,в Україні головною гальмівною силою справжнього реформування виборчого законодавства є політичні актори, які мають доступ до владних ресурсів. Адже їхнє бажання за допомогою адміністративного ресурсу поставити себе в більш вигідне становище порівняно з конкурентами переважає над розумінням необхідності встановлення справедливих та сталих правил виборчих перегонів. Саме через це, на думку автора, в Україні перед кожними виборами приймається новий закон про вибори або суттєво змінюється діючий (показовий факт – за всі роки незалежності України вибори жодного разу не відбувались за тим самим законом, що й минулого разу!), а одномандатні виборчі округи формуються в таких конфігураціях, які викликають щирий подив у фахівців [1].

Однак практика проведення виборів свідчить, що рано чи пізно законодавець змушений уніфіковувати норми законодавства, оскільки внутрішня неузгодженість норм законодавства викликає досить багато проблем та заважає ефективному адмініструванню виборчого процесу. Як правило, це відбувається у випадку одночасного проведення різних видів виборів. Саме через це досить багато змін до законів про вибори було внесено у 2014 році, коли одночасно відбувались президентські вибори та позачергові місцеві вибори в ряді громад [2]. Примітно, що, як правило,уніфікація стосувалась технічних проце-

дур, однак були і винятки, коли зміни стосувались досить серйозних і принципових моментів.

Взагалі ж, на думку автора, уніфікація виборчого законодавства, в першу чергу,має стосуватися формування та роботи виборчих комісій, строків проведення виборчих перегонів, реалізації пасивних та активних виборчих прав громадян, проведення голосування та встановлення результатів виборів, а також оскарження порушень виборчого законодавства. Примітно, що по деяким з цих напрямків уніфікація норм виборчого законодавства вже відбувається.

Так, у 2014 році були внесені зміни до законів про вибори, згідно з якими формування виборчих комісій (в тому числі, чисельний склад виборчих комісій) було віднесено до парафії закону про парламентські вибори і перестало регулюватися окремими законами в залежності від виду виборів, як це було раніше.

Окрім цього на усіх чергових виборах, що відбувались за нинішніми законами про вибори, повноваження виборчих комісій були дещо різними (наприклад, щодо внесення змін до уточнених списків виборців). Зокрема, якщо на президентських виборах 2010 року та на місцевих виборах 2010 року виборчі комісії мали право вносити чи видаляти особу з уточненого списку виборців власним рішенням, то на парламентських виборах 2012 року такого права в них уже не було. В цілому ж законодавець у 2014 році уніфікував цей механізм для усіх видів виборів, заборонивши вносити зміни до уточненого списку виборців у день виборів.

Автор вважає за необхідне також уніфікувати й інші процедури, які мають виконувати члени виборчих комісій, щоб вони були єдиними для всіх видів виборів. Тим більше, що цей процес вже, фактично, розпочався. Зокрема, так відбулось з перевіркою дільничною виборчою комісією факту тимчасової неспроможності виборця самостійно пересуватися. Якщо на місцевих виборах 2010 року це було правом комісії, то на президентських та парламентських – вже обов'язком, а в 2014 році обов'язковість цієї процедури було закріплено і в законі про місцеві вибори.

Спостерігається і проблема різних строків виборчих кампаній в законах про вибори. Так, якщо в законах про президентські та парламентські вибори встановлено, що виборчий процес чергових виборів розпочинається за 90 днів до дня виборів, то в законі про місцеві вибори цей строк становить50 днів[3, 48]. Подібний короткий строк для проведення місцевих виборів не тільки істотно ускладнює ведення передвиборної кампанії для всіх учасників передвиборних перегонів, але й ставить під загрозу реалізацію виборчих прав грома-

дян. Відповідно, для поліпшення функціонування виборчої системи на місцевому рівні, автор вважає за необхідне уніфікувати термін виборчого процесу, встановивши його у 90 днів.

Спостерігаються розбіжності і щодо реалізації виборцями своїх активних та пасивних виборчих прав. Так,закони про вибори порізному регламентують реалізацію виборцями активних виборчих прав. В першу чергу, слід сказати про те, що можливість проголосувати залежить від виду виборів – наприклад, на місцевих виборах не мають право голосу військовослужбовці строкової служби, громадяни, що проживають за кордоном чи позбавлені волі за вироком суду, хоча на парламентських та президентських виборах вони мають право голосу. Звісно, що виборче право на місцевих виборах має свою специфіку, однак, на думку автора, це не має звужувати права виборців. Відповідно, для вирішення цієї проблеми автор пропонує дозволити голосування цій категорії виборців на місцевих виборах (можливо, навіть шляхом кореспонденційного голосування).

Зате в законах про вибори була уніфікована процедура голосування за місцем перебування – якщо на президентських та місцевих виборах 2010 року виборцю необхідно було надати до виборчих комісій лише письмову заяву, то на парламентських виборах 2012 року, а з 2014 року також на президентських і місцевих виборах – вимагається надання підтверджуючих медичних довідок.

Але потребує уніфікації механізм зміни місця голосування без зміни виборчої адреси. Наразі цей механізм в Україні діє на всіх виборах окрім місцевих. Автору видається логічним встановити можливість голосувати на місцевих виборах на іншій виборчій дільниці в рамках округу. Це, серед іншого, вирішить серйозну проблему голосування членів виборчих комісій у випадку одночасного проведення різних типів виборів. Наприклад, у 2014 році в деяких населених пунктах президентські вибори проводились одночасно із позачерговими місцевими виборами в деяких населених пунктах, в результаті чого виникла колізія – члени виборчих комісій, які працювали не на «своїх» дільницях, могли отримати бюлетень лише по президентським виборам, але не по місцевим (звісно, з такими ж труднощами зіткнулись і самі виборці). В разі запровадження цієї процедури на місцевих виборах члени виборчих комісій й інші виборці не зможуть проголосувати, фактично, лише за депутата в сільську, селищну чи міську раду по одномандатному мажоритарному округу.

Окремо слід сказати і про можливість самовисування. Донедавна самовисування було дозволено лише на рівні сіл, селищ та на виборах Президента України [4]. Втім, у 2014 році самовисування дозволили

на всіх рівнях. В той же час, значно більшого поширення набула практика грошової застави для учасників виборчих перегонів. Раніше вона була лише в законі про президентські та парламентські вибори, однак з 2014 року цей інститут впроваджено також і на місцевих виборах [5]. Однак сам розмір грошової застави не завжди відповідає українським реаліям та дуже часто є занадто великим і часто виступає в якості фінансового цензу.

Іншим важливим питанням є участь у виборчих перегонах виборчих блоків. Наразі українське законодавство не передбачає їхню участь, хоча ще донедавна вони були активними суб'єктами виборчого процесу. На думку автора, ця практика є невиправданою та позбавляє політичних акторів права на співпрацю та об'єднання. Натомість автор вважає за необхідне змінити забороняючі норми на обмежувальні – тобто, дозволити участь виборчих блоків на всіх виборах, однак зробити для них дещо вищим прохідний бар'єр.

Що ж до виборчого бар'єру, то він також різниться в залежності від виду виборів. Так, якщо на місцевих виборах для участі у розподілі мандатів партія має подолати 3% бар'єр, то на парламентських – 5% [6]. На думку автора, встановлення 5% виборчого бар'єру на парламентських виборах було невиправдане, а тому варто його зменшити до 3 відсотків – по аналогії з місцевими виборами.

Окремо слід сказати і про час голосування. Так, у 2010 році Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» встановлював, що голосування відбувається з 8:00 до 22:00. При цьому в законах про президентські та парламентські вибори зазначалось, що вибори проводяться з 8:00 до 20:00, тобто на дві години менше. В результаті знову ж виникало питання колізій норм у випадку організації одночасних президентських чи парламентських виборів з місцевими. Вочевидь, саме для їх вирішення у 2014 році в закон про місцеві вибори внесли зміни, встановивши, що вибори відбуваються до 20 години. Тобто, можна говорити про те, що і в цій частині де-факто відбувається уніфікація норм виборчого законодавства.

Аналогічно відбувається уніфікація і деяких процедур роботи виборчих комісій з встановлення результатів голосування виборців. Так, наприклад, якщо в 2010 році закони про вибори Президента України та про місцеві вибори не визначали які саме члени комісії окрім голови та заступника голови мають право транспортувати виборчу документацію з дільничної виборчої комісії (зазначалось лише, що вони мають бути представниками різних суб'єктів подання),то закон про вибори народних депутатів України зазначав, що супроводжувати виборчу

документацію окрім голови комісії та його заступника мають право члени виборчих комісій від кандидатів, які набрали найбільше голосів виборців, а секретар та печатка виборчої комісії мають залишатися на дільниці. А вже у 2014 році в закони про місцеві вибори та про вибори Президента України імплементували аналогічні норми.

Не можна оминути увагою і сферу оскарження порушень виборчого законодавства – до 2014 року закон про місцеві вибори передбачав найменш ефективні механізми захисту порушених виборчих прав, порівняно з іншими законами про вибори. Зокрема, подати скаргу про порушення виборчого законодавства із належними доказами можна було лише на протязі двох днів з дня їхнього вчинення (хоча в законах про президентські та парламентські вибори був встановлений п'ятиденний строк подачі такої скарги). Втім, у 2014 році напередодні президентських виборів до закону про місцеві вибори були внесені зміни, які також встановили п'ятиденний строк подачі скарги про порушення виборчого законодавства. Таким чином, і в цьому напрямку можна говорити про фактичну уніфікацію норм виборчого законодавства.

Втім, не зважаючи на те, що з часу проведення останніх чергових виборів відбулась значна уніфікація виборчого законодавства,наразі все ще існує багато колізійних, неуніфікованих норм. Так, потребують уніфікації норми щодо строків виборчих кампаній,права голосу на місцевих виборах військовослужбовців, ув'язнених осіб та осіб, що перебувають за кордоном, зміни місця голосування без зміни виборчої адреси на місцевих виборах, участі у виборчих перегонах виборчих блоків,а також уніфікації виборчого бар'єру, про що вже йшлося вище.

В той же час, схоже, що саме практика організації одночасних виборів є головним стимулом для законодавця уніфікувати виборче законодавство. Адже це дозволить вирішити проблему колізій норм законодавства про вибори та забезпечити єдині правила для всіх видів виборів. Однак це має бути лише першим кроком в модернізації виборчого законодавства або точніше – його передумовою.

Наступним кроком, на думку автора, має стати кодифікація виборчого законодавства, тобто зведення усіх законів про вибори в один виборчий кодекс. Це, з одного боку, забезпечить більшу сталість виборчого законодавства (внесення змін на одних виборах, скоріш-за-все, потребуватиме внесення аналогічних зміні на всіх інших, що може бути невигідно провладним політичним акторам в силу відмінності суспільно-політичної ситуації як в різних регіонах країни, так і на різних рівнях адміністративного управління),

а з іншого – полегшить ознайомлення всіх суб'єктів виборчого процесу з виборчим законодавством та сприятиме більшій підготовленості членів виборчих комісій.

Ще одним позитивним наслідком прийняття виборчого кодексу, на думку автора, може стати фіксованість меж та складу одномандатних виборчих округів для всіх типів виборів, що унеможливить або, скоріше, мінімізує спроби умисного їх конструювання під окремих кандидатів.

В результаті це гармонізує українське виборче законодавство, забезпечить його сталість, а також певний захист від спроб політичних акторів змінити правила обрання в конкретних суспільно-політичних умовах на свою користь.

Бібліографічний список:

1. Підсумковий звіт за результатами спостереження за виборами народних депутатів України 2012 року // Сайт Комітет виборців України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cvu.org.ua/?lang=ukr&mid=fp&id=3912&lim_beg=15;
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» та деяких інших законів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу»№ 1184-VIIвід 08.04.2014 //Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу :http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1184-18;
3. Католик Я. Реформування законодавства про місцеві вибори в розрізі забезпечення дотримання демократичних стандартів виборів / Ярослав Католик// Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. – № 9 (134). – С. 48-55;
4. Закон України «Про вибори Президента України» № 474-XIV від 05.03.1999 // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=474-14;
5. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» № 2487-XVII від 10.07.2010 року // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2487-17;
6. Закон України «Про вибори народних депутатів України» № 4061-VI від 17.11.2011 // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4061-17.

В статье анализируется избирательное законодательство Украины относительно согласованности его норм, а также тенденции его изменения. По мнению автора, частое проведение выборов в Украине (особенно одновременное проведение различных видов выборов) вызвало хаотическую унификацию избирательного законодательства. Автор предлагает системно унифицировать нормы и процедуры, содержащиеся в различных законах о выборах, а также кодифицировать избирательное законодательство Украины, что обеспечит некоторую защиту от попыток политических акторов изменить его в свою пользу в преддверии новых выборов.

In the article the electoral legislation of Ukraine is analysed in relation to coordination of his norms, and also tendency of his change. In opinion of author, frequent realization of elections in Ukraine (especially simultaneous realization of different types of elections) caused the chaotic unification of electoral legislation. An author suggests system to unify norms and procedures that are contained in different laws on elections, and also codify the electoral legislation of Ukraine that will provide the certain protecting from the attempts of political actors to change him on the benefit on the eve of new elections.

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2015

УДК 347.721(410+477)

Nahorniak Iryna, Kyiv

BRITISH EXPERIENCE FOR MODERN CORPORATE LAW IN UKRAINE

System crisis in Ukraine, which accompanies all fields of human life, leads to the search for ways and mechanisms in order to minimize losses of group of interests. The author describes the basic mechanisms of English law, which are effectively carried out in Ukrainian legal field. It was revealed and justified the necessity of improvement of the national legislation by implementing provisions on non-competition and performance guarantees.

1. Reasons for using of instruments of English law in Ukraine.

Under the condition of the absence of effective reforms, armed conflict on the East of Ukraine, decline of the state's investment attractiveness, increasing of the external debt, deficit of the consolidated budget and system crisis, Ukrainian entrepreneurs attempt to minimize their risks. They are looking for the tools in order to protect their business. This is an incentive to go after a foreign jurisdiction and adaptation of foreign law.

© Нагорняк І. О., 2015

Ukraine has risen four places in the annual ranking of doing business by the World Bank «Doing Business». It has occupied 83 place. A slight progress was caused by simplification of business registration. However, other criteria, which are presented in this ranking, clearly demonstrate the problematic aspects of doing business in Ukraine. In particular, it comes about international trade (109th), the resolution of insolvency (141 place), enforcing contracts (98th place), etc. [1].

Ukrainian legislation is full of peremptory provisions, which can not be violated during the process of doing business. Moreover, even the absence of an explicit prohibition on the including of some of the legal structures in the contract does not mean that the court would recognize such contracts valid.

That is why English law is often used during the fulfillment of complex deals in Ukraine (such as M & A, asset purchases, etc.). Its provisions are more dispositive and broaden horizons of the situation. English law allows to specify contract conditions, warranties and other details in order to secure the business.

Non-use of the provisions of Ukrainian legislation and the search for a foreign jurisdiction lead to deceleration of the development of Ukrainian law. Moreover, it does not increase the level of legal consciousness of Ukrainians. According to experts, the introduction of flexibility in Ukrainian law and the implementation of mechanisms, which are similar to the English ones, are absolutely real. [3]

It confirms the relevance of the given topic and its possible practical application.

The aim of this article – is research of English law instruments, which are suitable for implementation in Ukrainian legislation, in the context of its development.

The given topic is still insufficiently explored. The majority of publications and articles are published by legal practitioners, but not the scientists. The need for increasing the number of dispositive provisions in Ukrainian legislation has emerged a short time ago due to the scientific and technological progress.

D.Nishpal, N.Stetsenko, A.Babich, J. Romanchuk, O. Malsky – are the leading practicing lawyers, who call on the modifications to the Civil Code and Commercial Code.

N. Stojko, E. Alexandrova, E.Bychkova, Maria Jose Falconi y Tella, Paul Collier – are the world's scientists, who claim about the convergence of the Anglo-Saxon and continental legal systems. They note that these legal families tend to borrow specific arrangements in particular cases.

2. Basic mechanisms of English law which can be carried out in Ukrainian law field.

Representations are past and present facts that spell out why each side was brought to the deal. A misrepresentation claim, if provided, gives rise to damages and a remedy called rescissions, which is the unwinding or undoing of the deal.

Warranties are inserted to protect a party if losses arise because the future doesn't unfold in the way that was represented by those facts. A breach of warranty gives rise to damages. So separate concepts, separate sets of remedies [4].

The seller's representations usually relate to the information that the buyer is relying on to value the company. Therefore, the seller ends up not only stating that all financial information provided is true and accurate, but also having to deliver information to support this statement such as financial statements, customer and supplier listings, copies of all major contracts, equipment listings, etc. This information all forms part of the schedules to the purchase and sale agreement, and may be referred back to post transaction to ensure that what was effectively purchased truly does exist.

The buyer's representations usually relate to the form of consideration being used to complete the transaction. If the buyer's stock is part of the transaction consideration, then the buyer must represent that it is legally able to offer this stock. In addition, the buyer must provide a shareholder agreement for the seller to review and state that the stock is being offered free and clear of any encumbrances [5].

Non-compete clauses have been on the rise over the last decade. What were once used for top executives, scientists and technicians, and sales people, are now being given to all new hires to sign.

Non-competition clauses, commonly called non-comps, are pretty standard in written employment contracts. Essentially, they attempt to prevent an individual from competing with a business for a certain period of time and within a certain geographical area. With a non-solicitation clause or agreement, there is no restriction on working in a certain field but the individual is prevented from contacting existing customers, clients and patients [6].

Non-compete clauses usually try to specify three key areas: the geographic scope of where you could or could not work; the scope of your services, roles, and skills that can or cannot be used for a competitor; and the duration of the clause, in which one year is a fairly typical time constraint. Non-compete clauses must protect a legitimate business interest of the employer, such as trade secrets, confidential information, and customer relationships [7].

Abovementioned mechanisms are a tiny part, which can be implemented in Ukrainian legislation.

3. Ways of improvement Ukrainian legislation in the context of the implementation of English law instruments.

Nowadays, the legislation of the Russian Federation has moved many steps forward in contrast to Ukrainian one. The Civil Code of the Russian Federation has recently been filled with the articles, which have similar structure to English law. Such formulations also can be included in the Civil Code of Ukraine.

For instance, the mechanism of «representations and warranties» can be formulated in paragraph 4 «Warranty», Chapter 49, « Enforcement of obligations» «Party, which at the conclusion of the treaty, either before or after its conclusion provided the other side with false assurances concerning the circumstances, which are relevant to the conclusion of the treaty, its execution or termination (including those relating to the subject matter of the treaty, the authority to its conclusion, correspondence between the treaty and applicable law, the presence of necessary licenses and permits, its financial state or relating to third party), is obliged to compensate the other party at its request losses caused by the unreliability of the assurances provided in the treaty or pay a penalty. «

Non-competition clauses – is rather controversial mechanism. It is not contained in the legislation of the Russian Federation. Thus, Russian employers have to conclude «confidential agreement».

Employers have a right to protect their relationships with their customers and their confidential information, but former employees have a right to earn a living. When the employer and the employee have entered into a non-competition agreement, these interests must be balancedю

By analogy with US legislation (in particular, Oregon Law), it would be expedient to include such provisions to the Labor Code chapter «Labor Treaty»:

A noncompetition agreement entered into between an employer and employee is voidable and may not be enforced by a court of this state unless:

A. The employer informs the employee in a written employment offer received by the employee at least two weeks before the first day of the employees employment that a noncompetition agreement is required as a condition of employment; or

B. The noncompetition agreement is entered into upon a subsequent bona fide advancement of the employee by the employer [9].

Thus, due to the fact that the English law instruments has long been used in Ukrainian law field during complex dealings, it would necessary to include these provisions to Ukrainian legislation.

Bibliography:

1. World Bank Group «Doing business 2015». Retrieved from http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine
2. Nyshpal D. English Premier League. Yuridicheskaya Praktika, 11. Retrieved from http://www.integrites.com/en/publication/article-by-nyshpal-english-law
3. Stetsenko N. Ispolzuya instrumenty angliyskogo prava, my ne izobretayem velosiped. Yurliga, Ligazakon. Retrieved from http://jurliga.ligazakon.ua/news/2011/12/29/54642.htm
4. Hasselback D. Representations and warranties: The same thing only different. Entrepreneur. Retrieved from http://business.financialpost.com/entrepreneur/representations-and-warranties-the-same-thing-only-different
5. Reps and Warranties. In Encyclopedia Divestopedia online. Retrieved from https://www.divestopedia.com/definition/889/reps-and-warranties
6. Cobb M. Non-Competition and Non-Solicitation Clauses or Agreements. Retrieved from http://www.cobbjones.ca/cj/article/non-competition-and-non-solicitation-clauses-or-ag/
7. Randall S. Hansen. Dealing With Non-Compete Clauses and Agreements. Retrieved from http://www.quintcareers.com/non-compete-clauses/
8. Osborne Clark Representations and warranties in private M&A. Retrieved from http://www.osborneclarke.com/connected-insights/blog/representations-and-warranties-in-private-mergers-and-acquisitions/
9. Oregon Laws. Noncompetition agreements § 653.295[1]. Retrieved from http://www.oregonlaws.org/ors/653.295

Системна криза в Україні, яка супроводжує усі сфери життєдіяльності людини, обумовлює пошуки шляхів і механізмів мінімізації втрат груп інтересів. У даній статті розглянуті основні механізми англійського права, які ефективно застосовуються в українському правовому полі. Виявлено та обґрунтовано необхідність удосконалення вітчизняного законодавства шляхом внесення положень про неконкуренцію і гарантій виконання зобов'язань.

Системный кризис в Украине, который сопровождает все сферы жизнедеятельности человека, обусловливает поиски путей и механизмов минимизации потерь групп интересов. В данной статье рассмотрены основные механизмы английского права, которые эффективно применяются в украинском правовом поле. Выявлена и обоснована необходимость совершенствования отечественного законодательства путем внесения положений о неконкуренции и гарантий выполнения обязательств.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2015

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327.5(477.74)(1-32)/«17-18»

Красножон О. С., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ПРОБЛЕМА МІЖЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ (КІНЕЦЬ XVIII – СЕРЕДИНА XIX ст.)

Стаття присвячена аналізу міжетнічних відносин та факторів виникнення міжетнічних протиріч Одеського регіону в кінці XVIII – середині XIX ст. Розглянуто ключові моменти взаємодії народів і народностей регіону та окреслено їх основні характеристики.

Однією з глобальних проблем, що стоять перед людством на сучасному етапі його розвитку, є існування конфліктів, що мають етносоціальний, етнокультурний, етнорелігійний, а найчастіше – етнополітичний характер. Сучасний європейський і, зокрема, український геополітичний простір зазнає впливу цілого ряду трансформаційних процесів на етноісторичних засадах, що можуть викликати його розбалансованість. Одним з головних проявів цього може слугувати зростаюча соціальна диференціація як між різними країнами, так і всередині окремо взятих країн, радше багатонародних, що у поєднанні з конкуренцією за різноманітні природні ресурси призводить до локальної та міжетнічної напруги і до відкритих міжетнічних конфліктів. Неврегульовані етнополітичні відносини та крихкі етносоціальні інститути мають складний та неоднозначний характер, тому етнічні проблеми, конфлікти та необхідність їх якнайшвидшого вирішення набувають дедалі відкритого і вибухоподібного характеру.

© Красножон О. С., 2015

Проблема міжетнічних конфліктів є особливо актуальною для регіонів із поліетнічним складом населення, де характер міжнаціональних відносин відіграє надзвичайно важливу роль. Яскравим прикладом такого українського регіону є Одеська область, яка суттєво відрізняється від інших за національним складом населення. Тут проживають представники понад 130 національностей та народностей, причому особи некорінної національності складають понад 45% населення, тоді як загалом по Україні цей показник дорівнює 26,4% [5]. Територія Одеської області як адміністративної одиниці остаточно сформувалась після завершення Другої світової війни та приєднання до неї у 1950-х роках Південної Бессарабії. Райони, які увійшли до складу області, з самого початку були зоною розселення різних етносів, що призвело до утворення зони складних міжнаціональних взаємодій, де анклавні осередки представників окремих національностей посмугово перетинаються з поліетнічними поселеннями, у межах яких співіснують різні етнічні групи. В межах Одеської області опинились три великі історико-етнографічні одиниці: причорноморські степи Буго-Дністровського межиріччя, Південна Бессарабія (Буджак) та Південне Поділля. Між ними, у центральних районах області, утворилась своєрідна «перехідна зона» [10]. Подібні маргінальні території завжди знаходились у центрі уваги дослідників. Терміном «етномаргінальний регіон» у даному випадку визначаються поліетнічні прикордонні райони, що є зоною постійних активних міжнаціональних контактів і, як наслідок цього, місцем проживання багатьох етнічних маргіналів, тобто людей, що мають батьків різної національності й через це – певні вагання під час етнічної самоідентифікації [6, с.203]. Не зважаючи на помітну різницю у етнічному складі адміністративних районів Одеської області, їх пов'язує тяжіння до центрального мегаполісу, навколо якого склалася багатоступенева господарська та культурна мережа.

Етнічними протиріччями та визначенням ролі національних меншин в етнополітичних дослідженнях займались В.О. Котигоренко, М.І. Панчук, О.Я. Калакура, Л.Є. Шкляр та ін. [7,3,14]. Проблемами єврейської колонізації краю у XVIII-XIX ст. займався О.Й. Губар, чия фундаментальна праця «Євреї Одеси» вийшла в світ нещодавно [2]. Багато унікальних та маловідомих даних щодо етнічного складу населення найбільшого міста регіону – Одеси, зібрано відомою американською дослідницею П. Херліхі [13]. Окремі аспекти етнічної культури населення Півдня України досліджують В.Г. Кушнір, Л.І. Полякова, О.А. Пригарін, А.В. Шабашов та ін. [1,4, 8, 9].

Значна частина проблем, що постають перед державою у сфері етнічних взаємин, виникли не сьогодні, а мають тривале історичне

коріння. Для Одеського регіону чи не найважливіше значення має період кінця XVIII – середини XIX ст., коли формувався сучасний поліетнічний стан території, яка сьогодні являє собою Одеську область. Тому їх дослідження на широкому історичному фоні створює базу для успішного й ефективного розв'язання в сьогоденні. Це визначає практичну та політичну значимість вивчення проблеми в регіональному розрізі й, зокрема, на Одещині, де процес формування та динамічного розвитку етнічних груп активно продовжується.

Протягом періоду, який розглядається в роботі, відбувалися активні міграційні процеси як на зовнішньому, так і на внутрішньообласному рівні, підвищувались темпи урбанізації та, як наслідок, посилювався процес переміщення населення до міст взагалі та, зокрема, до обласного центру. Колонізація Новоросії відрізняється однією характерною ознакою: у ній надзвичайно важливу роль відіграють іноземні колоністи. Особи, що стояли на чолі місцевого управління наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (Г. О. Потьомкін, П. О. Зубов, А. Рішельє), прагнули до швидкого заселення цього пустинного краю і використовували для досягнення своєї цілі всіляких засобів. З іншого боку можна було сподіватися, що іноземці внесуть в новий край більш високу та сучасну матеріальну і розумову культуру, що благотворно впливатимуть на тубільне і прийшле населення. То були чи не найважливіші мотиви для заохочення іноземної колонізації. Політична ситуація як у Європі так і Росії на початку XIX ст. лише сприяла такій еміграції європейців. Почалася колонізація за ініціативою уряду, який запрошував колоністів і турбувався про їх влаштування.

Перші поселенці в Новоросії були переважно вільними людьми або, принаймні, жили як вільні. В укріплених містах розміщувалися солдати і козаки. Багато з них після завершення терміну служби залишалися вже як цивільне населення, в тих містах, які раніше ними охоронялися. Серед перших переселенців чітко виділялися також і підприємці, торговці, які прагнули використати можливості освоєння родючих і пустельних південних степів. Підраховано, що в 1797 році третина населення однієї тільки Одеси становили або іноземці, або безпаспортні, що означало незаконний характер їх проживання [13, с. 74]. Доля останніх становила складну проблему для влади. До того ж місто Одеса було першим центром реформаторського руху в юдаїзмі, першим центром сіоністського руху. Організація грецьких патріотів «Філікі Етерія» теж знаходила в місті підтримку. Діячі національних рухів – болгарського, польського, українського – так само як і декабристського руху – створювали в місті свої таємні групи.

Основна характерна риса одеського суспільства – це, безсумнівно, наявність у місті великих етнічнічних груп, що відрізнялися одна

від одної мовою та релігією. Найбільша етнічна група складалася з тих, хто говорив на слов'янських мовах. Серед слов'ян більшість складали росіяни, вони становили половину населення 50,78% в 1897 році [13, с. 318]. Можливо, ця цифра збільшена, що є прагненням частини неросійського населення записувати російську в якості рідної мови і, тим самим, зарахувати себе до політично домінуючої групи.

Після слов'ян другим головним компонентом одеського населення були євреї. Більшість одеських євреїв були російськими підданими, хоча була також група іноземних євреїв, в основному австрійських. Будучи об'єктом різних цивільних обмежень, євреї часто стикалися з ставленням до них як до іноземців, хоча насправді вони були серед перших поселенців регіону 60 – 70-ті рр. XIX ст., яке дослідники визначають як «золоте століття» для одеських євреїв [2, с. 63].

З 1870-х рр. статус євреїв знижується, при тому, що чисельність продовжує зростати. Вирішальними у погіршенні юридичного і значною мірою соціального становища євреїв Одеси стали ганебні травневі «тимчасові» закони Ігнатієва, введені в 1882 році [13, с. 423]. Вони були урядовою відповіддю на зростання міжетнічної напруги та створювалися для умиротворення росіян, які в інших умовах могли б звернутися до революційної діяльності проти уряду. Закони гарантували, що євреї не могли експлуатувати неєвреїв. Згодом євреї були жорстоко обмежені в їх пересуванні; вони були позбавлені права на житло в сільській місцевості, навіть у межах осілості. Їм було заборонено купувати землю поза містами і навіть жити як землевласникам у сільській місцевості. Вони не мали права працювати по неділях і в дні християнських свят, отримуючи тим самим переваги в порівнянні з християнами. У той час як закони визначали економічне хитке становище євреїв, їх політичні наслідки були ще більш небезпечними. Ставала очевидною політика уряду по відношенню до євреїв як до громадян другого сорту, які позбавлялися повноцінного законного захисту проти актів залякування. Англійська міністр вказував в 1880-ті рр., що статус євреїв знизився, в порівнянні з попередніми десятиліттями. Вони ставали суб'єктами безпрецедентного цькування. Наприклад, оголошення, вивішене на громадській лазні: «Собакам і євреям тут митися заборонено» [2, с. 214 – 215].

Багато євреїв приходили до висновку, що асиміляція і навіть пристосування до життя у новому «великому суспільстві» має занадто перешкод і робили вибір в сторону еміграції з Одеси і держави. Інші відправлялися в Санкт-Петербург, де громадське та інтелектуальне життя були, за чутками, менш пригніченими. Інші вибирали сіонізм і закликали до повернення на «Землю обітовану» [11].

Євреї були також найбільш швидко зростаючою групою населення. У 1873 році жителі іудейського віросповідання становили 26,55 % населення Одеси. У 1892 році євреї становили 32,96 %, і до 1897 року їх чисельність досягла вже 34,41 % населення. Відповідно православне населення в Одесі скоротилася з 64,79 % в 1873 році до 57,46 % в 1892 році. Ще більш знизилася ця частка в 1897 році, до рівня в 55,93 % [2]. І це – всупереч усім спробам Олександра III сприяти русифікації та поширенню православ'я. Одеса швидко ставала переважно єврейським містом. Це демонструє, що умови все ще залишалися сприятливими для одеських євреїв, але в той же час, безсумнівно, це викликало і ворожнечу багатьох не євреїв по відношенню до них.

Упередження проти єврейського населення розповсюджується внаслідок економічних, а не релігійних причин – просто вони стають все більш багатими і процвітаючими, в той час як інші втрачають грунт під ногами у всіх заняттях і професіях. Розточивши свої капітали в невдалих підприємствах або в розвагах і надмірностях, населення змушене закладати свою власність євреям для збереження хоча б видимого благополуччя. Водночас євреї здійснюють контроль над усіма вигідними підприємствами і напрямами справ в Одесі. Їх сини в університеті демонструють ту ж серйозність і старанність, що у своїй торгівельній конторі. Тому вони стають кращими лікарями, адвокатами та інженерами, їхні послуги користуються попитом, в той час, як інші представники цих професій часто марно очікують клієнтів.

У 1874 р. британський консул зазначив: «У змішаному населенні цих країв один з найбільш цінних елементів складається з німецьких колоністів, які, чисельністю близько 160 тисяч, складаються з поселенців, запрошених сюди на проживання в часи Катерини II» [13, с. 398]. Привілеї, якими останніх залучали до поселення в Новоросії, були скасовані, так що багато емігрували з сім'ями в Америку.

У першій половині XIX ст. численні етнічні групи, що складали населення Одеси, проживали у взаємній терпимості і навіть у ілюзорній гармонії. У своєму колі кожна група вела суспільну діяльність, відправляла релігійні культи і організовувала навчання дітей. Антиєврейські виступи траплялися в 1821, 1849, 1859 рр..

У другій половині XIX століття євреї стали складати другу за величиною етнічну общину в місті. Багато євреїв в Одесі були в значній мірі асимільовані, русифіковані, освічені і сприймали загальну культуру. У 1865 та 1870 роках єврейські купці домоглися ще більших успіхів. З початком 1871 року відчувається ворожість між греками та євреями, яка проявилась в насильницьких діях. Погром 1871 року почався біля грецької православної церкви. Американський консул відправив

до Вашингтона детальний звіт про події. Ворожість до євреїв, пояснював він, виникає з наявності в місті приблизно 40 – 50 тис. євреїв і приблизно вдвічі меншу кількості греків. Греки вели «в основному більш велику і вигідну торгівлю» [13, с. 455-456].

Десятиліттям пізніше погром був організований краще. Погром 1881 року повинен був продемонструвати руйнування майна для того, щоб сигналізувати урядові: народ обурений єврейською «експлуатацією». Це мало означати: суворі закони і обмеження щодо євреїв будуть вітатися. І, звичайно, цю «місію» погром виконав [13, с. 457].

Погроми 1881 року були добре організовані і скоординовані по всій південній Росії, що вказує на діяльність центральної організації, що направляла їх. Визначити ж глибинні причини насильства неважко. У березні 1881 року імператор-визволитель Олександр був убитий. Перед тим, як його син, новий імператор Олександр III, підготував свою версію вбивства батька, реакціонери могли дати вихід власній ненависті до євреїв і стверджувати, що їхні дії є помстою за вбивство царя. По всьому півдню ходили чутки, що цар наказав знищувати єврейське майно. Насильство почалося в Єлисаветграді в квітні, а в Одесі – у травні [13, с. 458].

Соціальні потрясіння а потім і страшний погром 1905 року отруїли ту, в основному, доброзичливу атмосферу, в якій жили раніше одеські євреї. Перед початком першої світової війни чимало євреїв, що боялися за свою власність і навіть за своє життя, емігрували з Одеси та її околиць. За даними Європейського статистичного товариства, до 1904 року відсоток єврейського населення Одеси скоротився з 35 до 30,5% від загальної чисельності городян. Невдовзі після жовтневого погрому 1905 року Одесу покинули до 50000 євреїв [13, с. 393].

Підводячи підсумок можна зазначити наступне, що не зважаючи на заохочення на ранніх стадіях з боку влади, вже в середині-другій половині XIX ст. відношення до іноземних меншостей змінюється. Так, євреї вступають у стадію конфлікту з греками та переживають декілька погромів, які влада не намагалася зупинити принаймні в перші дні. Загалом етнічні спільноти поступово перетворюються на «повноцінних» громадян імперії, льотні відносини з боку держави зникають. Саме декілька таких прикладів (як необхідність призову та податкова політика) призвели до міграції у США тисячі представників німецьких громад краю.

Суто політичним проектом стала організація по визволенню Греції від османського панування – «Філікі етерія», що діяла в Одесі. Певною мірою на прикладі тієї ж Одеси ми можемо прослідкувати формування міфу «найкосмополітичнішого» міста Російської імперії.

Але це місто навпаки – мало найбільш гострі міжетнічні конфлікти на теренах держави. Достатньо сказати, що саме тут почалися перші погроми у державі на етнічному ґрунті. З іншого боку, з роками деякі групи колоністів обрусіли, втративши свої етнографічні особливості. Наприклад, серби, чорногорці і хорвати [1].

Також певні інтереси сусідньої Османської імперії були порушені, коли російській уряд наполегливо провадив політику переселення до своїх земель підданих ворожої держави православного віросповідання. Зокрема, молдован, греків та болгар.

Отже, виходячи з поліетнічності населення, враховуючи традиції співжиття на своїй території різних в етнічному, культурному, мовному відношенні груп, Одеський регіон взяв курс на формування багатокультурного суспільства. Національна ідентичність його членів базується не на етнічній належності, а на засадах територіального патріотизму та етнічного плюралізму [12]. Українське населення сьогодні повинне усвідомити можливість конфлікту, своє місце у єдності суспільства, яке називається українською нацією. Це найважливіші умови для національної єдності, яка виникає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через спільну господарську діяльність і державно-політичне об'єднання. В умовах поліетнічності населення Одеської області її етнонаціональна політика є важливою складовою гуманітарної політики в цілому. Консолідація суспільства, а отже, зміцнення української державності, можливі лише за умови створення сприятливих умов для розвитку всіх етнічних спільнот, оптимального врахування їхніх інтересів. В основі порозуміння етнічних і національних спільнот лежить міжетнічна комунікація, що є важливим фактором побудови громадянського суспільства в сучасній Україні.

Біблографічний список:

1. Богуславская Ю.Ю. К вопросу об этническом составе населения Одесской области / Ю.Ю. Богуславская // Етнічність в історії та культурі: матеріали і дослідження / Одеський державний університет ім.І.І.Мечникова. – Одеса : Гермес, 1998. – С. 29-31.
2. Губарь О.И. Очерки ранней истории евреев Одессы./ О.И. Губарь. – Одесса : ВМВ, 2013. – 414 с.
3. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В.О. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.
4. Кушнір В.Г. Формування регіональних груп українців у Буджаку, Нижньому Подунав'ї і дельті Дунаю / В.Г. Кушнір // Традиційна культура діаспори. Збірка наукових праць / Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». – Одеса : КП ОМД, 2012. – С. 210-279.

5. Лихачёв В. Н. Антисемитизм в Украине (2005 – 2006 гг.) [Электронный ресурс] / В.Н. Лихачов // Режим доступа: www.eajc.org/index_r.php.
6. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л.П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
7. Панчук М. І., Калакура О. Я. Національні меншини як об'єкт етнополітичних досліджень / М.І. Панчук, О.Я. Калакура // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / Збірник. – К., 2002. – С. 239-252.
8. Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / А.А. Пригарин. – Одесса-Измаил-Москва, 2010. – 528 с.
9. Станко В. Н., Шабашов А. В. Этнографическое изучение болгар Южной Украины в Одесском университете: методика и направление исследований / В.Н. Станко, А.В. Шабашов // ЗІФ. – 1996. – Вип. 3 – С. 79-86.
10. Татаренко Т. М. Етнічні кордони і міжетнічна толерантність/ Т.М. Татаренко // Політичний менеджмент. – К., 2004. – № 5 (8). – С. 31 – 39.
11. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Пошуки згоди і миру в сімействі (концептуальні засади етнополітики) / В.П. Трощинський, А.А. Шевченко // Віче. – 1997. – № 10. – С. 31.
12. Фельдман О. Б. Поєднання зусиль заради міжнаціонального миру, міжетнічного порозуміння. Статті, виступи, інтерв'ю / О.Б. Фельдман // Асоціація національно-культурних об'єднань України. – К., 2001. – 40 с.
13. Херлихи П. Одесса. История: 1794-1914./ П. Херлихи. – Одесса : Оптимум, 2007. – 576 с.
14. Шкляр Л.Є. Етноконфліктний потенціал в Україні: особливості, характер, типи/ Л. Є. Шкляр // Етнополітичні конфлікти в посттоталітарному просторі. – К., 1999. – С. 97-100.

Статья посвящена анализу межэтнических отношений и факторов возникновения межэтнических противоречий Одесского региона в конце XVIII – середине XIX вв. Рассмотрены ключевые моменты взаимодействия народов и народностей региона и очерчены их основные характеристики.

The article is devoted to the analysis the factors of inter-ethnic relations and the emergence of inter-ethnic conflicts of the Odessa region in the end of XVIII – the middle of the XIX century. Considered the key points of interaction between peoples and nations of the region and outlines their basic descriptions.

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2015

УДК 364.3(477)"17/19"

Форманюк В. І., НУ «ОЮА»

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті в історико-економічному аспекті розглядається загальний розвиток форм соціального захисту населення. Особлива увага приділяється становленню системи соціального страхування, відмічаються її позитивні і негативні риси. Підкреслюється прогресивний характер організації страхової справи в Україні.

Постановка проблеми. Історичний досвід показує, що реформування соціальної сфери ніколи не відбувалося з міркувань гуманності або добродійності. Майже завжди воно було обумовленими політичними причинами. Так, наприклад, О. Бісмарк наприкінці XIX ст. ввів пенсійне забезпечення, страхування щодо безробіття і медичне страхування з єдиною метою – запобігти соціальному вибуху, перехопивши ініціативу в німецьких соціал-демократів. У Радянському Союзі проводилась патерналістська соціальна політика в обмін на лояльність громадян. У сучасних економіко розвинених країнах влада виділяє значні кошти на соціальні потреби з метою отримання підтримки населення.

Розглядаючи історичний досвід становлення розвитку соціальної політики будь-якої держави, необхідно зауважити, що головним її аспектом є соціальний захист населення, його окремих (найбільш вразливих) верств і категорій залежно від конкретних соціально-економічних обставин, рівня розвитку суспільства та самої держави. На сьогодні у світі все частіше науковці, політичні діячі, службовці високого рангу обговорюють проблеми соціального захисту населення, що виникли на фоні економічної кризи та демографічних процесів і супроводжуються збільшенням питомої ваги людей похилого віку, зменшенням кількості працездатних осіб, недостатністю фінансування соціальних заходів та пропонують механізми вирішення цих проблем.

Однак реформування системи соціального захисту населення, яке спрямоване на збільшення частки фінансування з усіх рівнів бюджету, не призвело до покращення ситуації в економіці та поліпшення життя населення. З огляду на це, важливо розглянути історію розвитку соціального захисту населення в Україні у тісному зв'язку з соціально-економічним та культурним середовищем.

 © Форманюк В. І., 2015

Концепцією соціального захисту населення України, яка була прийнята Верховною Радою України у 1993 р., проголошено створення системи соціального страхування як економіко-організаційної форми соціальної підтримки громадян країни від соціальних ризиків. Важливою складовою цієї системи є страхове медичне обслуговування населення. Проте перешкоди, які виявилися на шляху розвитку страхової медицини, не подолані й досі. На цьому фоні виникають сумнівні і песимістичні погляди на можливість впровадження страхування в систему охорони здоров'я. З огляду на це актуальним вважається вивчення досвіду щодо принципів, тенденцій розвитку, адміністрування, управління оперативною діяльністю в системі соціального страхування, яка застосовувалася в суспільстві на рубежі XIX–XX століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, які розглядають даний аспект страхової проблематики, можна назвати таких дослідників: Єрмілов В., Сарбей В., Лехан В., Лісіцин Ю., Новіков В., Полянський Ф., Роїк В. та інші вітчизняні та зарубіжні науковці.

Метою статті є узагальнення результатів наукових розробок щодо еволюційного розвитку форм і видів соціального страхування, виявлення тих моментів, які мають позитивне значення для сучасної соціальної політики.

Основні результати дослідження. Історично в Україні форми соціальної самоорганізації населення визначалися специфікою традиційного суспільства, основу якого становили родина, громада у сільській місцевості та цехові організації у центрах промисловості, що народжувалися. Протягом XVI ст. – першої половини XVII ст. патріархальність солідарної допомоги і взаємодопомоги залишалися базовим принципом, на якому в той час формувалася будова суспільства. У другій половині XVIII ст. традиційні форми соціального захисту (сімейна, громадська, християнська) почали доповнюватися артільною (яка стала прикладом спрощеної корпоративної соціальної політики). Члени трудової артілі (рибалки, чумаки, ремісники, селяни-підприємці) об'єднували свої зусилля від постійних і чисельних ризиків щодо прибутковості своєї діяльності та для самодопомоги.

З XVIII ст. поодинока соціальна допомога поступово замінюється систематизованою. Політика в галузі соціального захисту набуває диференційованого характеру. Спостерігається виборчий підхід до соціального забезпечення різних категорій громадян. Розвиваються суспільні форми підтримки вразливих верств населення, посилення адресності надання соціальної допомоги. Фізично здорові громадяни повинні були працювати. Знедолені діти влаштовувалися до господарств з метою набуття професії, а у монастирі – для навчання.

Поступово держава починає виділяти кошти на соціальну допомогу. Відбувається трансформація громадських механізмів соціальної допомоги у державні. Відповідно до Укладу про губернії та указу від 7 листопада 1775 р., виникла дворівнева система соціальної допомоги (яка проіснувала 143 роки), а саме: 1) соціальні державні структури в формі органів (наказів) суспільної допомоги у складі губернської управлінської системи (їм підпорядковувалися лікарні і психіатричні будинки); 2) місцеві органи піклування станового характеру: дворянська опіка і міський сирітський суд. Органи соціальної допомоги функціонували на умовах самофінансування. Доходи формувалися за рахунок прибутків від господарської діяльності, надходжень від фонду приміщень, благодійних внесків, організації аптек тощо. Найбільш інтенсивно розвивалась медична допомога населенню, система якої зазнала протягом XVIII ст. організаційних змін і в цілому визначала прогресивний характер соціальної політики.

З адміністративних нововведень слід відмітити утворення Наказів суспільного нагляду для управління медичними закладами і запровадження посад повітових лікарів (1875 р.), створення громадянських лікарняних управ в губерніях. У 1770 р. утворені Медична канцелярія як центральний орган охорони здоров'я, а потім – Медична колегія, що замінили собою Аптекарський наказ. З метою подолання безпритульності у містах відкривалися будинки виховання, при яких були палати для народження. Реорганізація системи адміністративного управління охороною здоров'я відбувалася в поєднанні з удосконаленням статистичної бази. Запроваджувалася демографічна статистика, зокрема народжуваності і смертності населення [4, С. 119].

Додатково до державної системи соціального захисту формувався інститут благочинності. Добровільна безплатна допомога, поки вона не набула законодавчого підґрунтя, виконувала свої функції у незначних обсягах. Лише з 1854 р. філантропічній та просвітницькій діяльності надається особливий статус, і вона отримує поштовх до розширення. За статистичними даними, більше половини бюджету системи органів суспільної допомоги забезпечувалося за рахунок приватної благочинної діяльності.

Із настанням фабрично-заводського періоду економічного розвитку виникають нові форми та структура соціального захисту, в межах яких відбувається інтеграція різних сфер діяльності і забезпечується координація зусиль найманих працівників по формуванню колективної системи соціальної допомоги. Остання набуває страхового характеру і поступово замінює соціальний захист, заснований на принципах само підтримки, сімейного забезпечення і благодійності. Слід

зауважити, що держава в період змін займає позицію спостерігача. Її активна роль у соціальному захисті торкається лише надання деяких видів гарантій і допомоги (переважно пенсійної) державним службовцям і робітникам, праця яких мала високий професійний ризик (гірнича справа та ін.).

Вперше серед капіталістичних країн фабричне законодавство з питань праці було введено у Великій Британії. Законодавчо регулювалися тривалість робочого дня, питання охорони та гігієни праці, запроваджувалося обов'язкове страхування на випадок втрати працездатності на виробництві в окремих галузях економіки. Наприкінці XIX ст. в інших західноєвропейських країнах також з'являються елементи законодавчого регулювання питань праці та лікування. У 1890-і роки в Німеччині стався проривний перехід до системи обов'язкового соціального страхування.

Стратегія формування ефективної системи соціального захисту мала позитивний вплив на упорядкування й розвиток політики соціального захисту в Україні, яка створювалася в законодавчому полі Росії. Варто відмітити, що, використовуючи зарубіжний досвід, Росія та Україна вже в той час мали власний досвід соціального захисту, йшли своїм шляхом (враховуючи територіальну та економічну специфіку суспільного устрою). Так, організація медичної допомоги мала теоретичне обґрунтування доцільності створення національної системи охорони здоров'я, почалися практичні дії по її здійсненню. Формувалися земська система з принципами безоплатної загальнодоступної медичної допомоги, медико-санітарна статистика, фабрично-заводська і міська медицина, що заступала на місце застарілої структури органів суспільної допомоги. Розраховувалися нормативи стаціонарної та амбулаторної допомоги за рахунок підприємств.

Особливо слід підкреслити роль земської організації соціального захисту населення як унікального явища, яке було характерне тільки для адміністративних утворень, що входили до складу Російської імперії. В Україні земство було введено після скасування кріпосного права і мало, безперечно, позитивне значення для налагодження справи охорони та укріплення здоров'я населення. Земська медицина засновувалася на прогресивних принципах організації медичної допомоги й функціонування земських закладів. Головним із них був принцип безоплатності медичного лікування для бідних селян і знедолених верств населення.

Організація медичної допомоги спиралась на дільничний принцип, тобто принцип поділу території на окремі ділянки з розташованими на них медичними закладами. Важливим нововведенням було

запровадження виїзної системи надання медичної допомоги, яка полягала у відвідуванні лікарями й фельдшерами сіл для лікування хворих. Крім дільничних лікарень, у складі земської медицини функціонувало Земське санітарне бюро, яке проводило значну роботу з вивчення стану здоров'я населення, поліпшення структури медичних закладів, розробки гігієнічних рекомендацій.

Виник активний суспільний рух медичних працівників, діяльність яких найбільш плідно виявилася в організації та проведенні земських з'їздів лікарів в губерніях і, особливо, у створенні та діяльності товариства на честь пам'яті М.І. Пирогова. На них, крім суто медичних питань, висувалися та обговорювалися ідеї про участь медичної громадськості в управлінні справами охорони здоров'я. Цей аспект є актуальним і для сучасного реформування медичного обслуговування населення України.

У країні створювалися чисельні комісії, проводилися перевірки стану охорони здоров'я земськими та фабрично-заводськими організаціями, офіційними державними органами. Комісії С.П. Боткіна і Г.Е. Рейна та ін. розробили обґрунтовані пропозиції щодо створення центрального органа по управлінню охороною здоров'я [4, С. 199].

У XIX ст. склалася унікальна організація медичної допомоги (якої не існувало в інших європейських країнах), а саме: земська, фабрично-заводська і міська (міських дум та Союзу міст). Із цих служб на рубежі XIX–XX ст. на страхових принципах функціонувала лише фабрично-заводська медицина, виникнення якої пов'язано з активізацією робітничого руху.

Спочатку медичні організації страхового типу створювалися на добровільних і вибірково-обов'язкових (тобто для обмежених категорій зайнятих) засадах. З часом вони отримали статус публічно-правових закладів обов'язкового соціального страхування й охоплювали таке коло соціальних ризиків, як професійні, медичні, вікові. Під страхування підпадали працівники промисловості, а потім – й інших галузей та сфер економіки.

Початком розвитку соціального страхування вважається закон Російської імперії «Про обов'язковий заклад допоміжного товариства на казенних гірничих заводах» (1861 р.). Згідно із законодавством, членами товариства могли бути робітники, внески яких у розмірі 2–3% їх заробітної плати акумулювалися у страховій касі. Страховий фонд формувався також із внесків роботодавців.

З кінця 80-х років XIX ст. соціальне страхування поширюється на Південну Україну – регіон, який займав провідні позиції у справі соціального забезпечення робітників. На підприємствах Одеси за-

проваджувалося добровільне страхування робітників у приватних загально-страхових товариствах від ризиків їх здоров'ю в результаті нещасних випадків на виробництві. Для середніх підприємств така форма страхування була найбільш прийнятною в економічному відношенні. Відшкодування втрат здоров'ю внаслідок травми або професійного захворювання, які часто траплялись, їм було вигідніше виплачувати через систему саме добровільного комерційного страхування. На малих і великих підприємствах приватне страхування не набуло помітного розвитку: на перших – через дефіцит фінансових ресурсів; на других – навпаки, віддавали перевагу компенсаційним виплатам за рахунок підприємства.

Одеська ініціатива згодом поширилась на промислові центри Херсонської губернії (Миколаїв, Херсон, Єлисаветград). За статистичними даними, протягом 1896 р. роботодавці отримали від страхових компаній 23,9 % суми сплачених страхових внесків. Решта (76,1 %) становила прибуток страхових компаній [1, С. 48].

У зв'язку з економічною невигідністю приватної форми страхування її функціональна роль почала переходити до нових форм, організованих на основі власного добровільного взаємного страхування (а не на комерційних засадах). Виникали контрольні структури страхової справи: наприклад, активно впроваджувалась фабрична інспекція, яка була законодавчо затверджена у 1882 р. У 1989 р. виникло «Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасного випадку з їх робітниками і службовцями». Підприємці товариства всю суму страхових надходжень витрачали на потреби застрахованих. Приблизно 80% коштів спрямовувалося на страхові виплати. Решта зібраних страхових сум витрачалась на цілі лікування та медичну експертизу непрацездатності застрахованих від професійних ризиків. У 1903 р. поняття «професійного ризику» вперше було законодавчо зафіксоване Законом «Про винагороду потерпілим та їх сім'ям за каліцтво і смерть у промислових закладах».

Страхові товариства сприяли ефективному регулюванню соціально-трудових відносин між роботодавцями та найманими працівниками, оскільки відшкодування шкоди за втрату здоров'я й лікування надавалося страховому посереднику. Організація некомерційних добровільних страхових товариств активізувала страховий процес. Збільшилась кількість застрахованих, зростали суми страхових премій та страхових винагород потерпілим.

Одночасно виникали й інші форми добровільного некомерційного медичного страхування. Так, у Миколаєві двома громадськими організаціями: кооперативним товариством «Трудова копійка»

і товариством взаємної допомоги, які об'єднували ремісничих робітників, – створювалися лікарняні каси на зразок німецьких. У 1912 р. III Державною думою Росії був прийнятий пакет законів із соціального страхування, який активізував подальший розвиток системи лікарняних кас в українських регіонах. Було прийнято закони «Про затвердження присутствія по справах страхування робітників», «Про затвердження Ради по справах страхування робітників», «Про забезпечення робітників на випадок захворювання», «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві».

Лікарняні каси і страхові товариства були основними страховими органами на місцях. Для створення лікарняних кас необхідно було залучення не менше 200 працюючих. У зв'язку з цим невеликі підприємства об'єднували свої зусилля з метою організації спільних кас. Бюджет страхових кас формувався на пропорційній основі: відрахування від заробітної плати робітників давало 1/3 всіх страхових внесків; решта 2/3 – складалися із доплат роботодавців. У товариствах страхування від нещасних випадків внески повністю складалися з відрахувань роботодавців [7, С. 28].

В Україні діяли сотні страхових лікарняних кас і ряд товариств, радою у справах страхування робітників об'єднаних за округами, межі яких могли поширюватися на кілька губерній. В них бюджет формувався часто за іншими пропорціями внесків фігурантів кас (в порівнянні з вищенаведеними). Залучення трудового населення до управління лікарняними касами сприяло самоорганізації працівників: вони вносили в політику соціального страхування нагальні практичні питання [1, С. 49].

На початку XX ст. різновидами страхових кас були допоміжні каси робітників, що поступово перетворювалися на загальні ощадно-допоміжні каси (до них їх члени вносили до 6% своєї заробітної плати).

Наявність розгалуженої структури страхових органів, рівень державного керівництва її інституційним розвитком свідчив, що більшість губерній України за динамікою достойно виглядала на фоні загально цивілізаційних процесів організації страхування і мала своє специфічне обличчя.

У спеціальній літературі досягнення в розвитку страхової справи у країні в кінці XIX – на початку XX ст. оцінюються не однозначно. Поряд з позитивними оцінками щодо цього є і явно нігілістичні [4, С. 200–201]. Становлення страхування як основного виду соціального захисту населення мало відповідало рівню політичних завдань щодо динаміки соціально-демографічних процесів і матеріальному стану широких кіл населення. Недоліком страхування розглядуваного

періоду був невисокий рівень охоплення населення соціальним захистом. Медичними страховими послугами забезпечувалась одна шоста частина від загальної чисельності працюючих, і вони поширювалися тільки на зайнятих у промислових містах. До негативних сторін страхової справи належали: а) недоступність кваліфікованої медичної допомоги (особливо спеціалізованої) для сільського населення і більшості міських мешканців; б) територіальна і відомча обмеженість страхування; в) домінування роботодавців у керівництві страхуванням, в зв'язку з чим тут мотивацією слугували індивідуальні або корпоративні інтереси. Слабким місцем були також такі моменти, як нехтування солідарним принципом організації діяльності страхових кас, технологічний розрив між їх функціонуванням і роботою медичних закладів, надання послуг тільки сім'ям членів страхових кас. У страховій справі мав місце невисокий рівень матеріального забезпечення клієнтів, були відсутні чіткі уявлення про необхідність створення національної системи страхування.

Суттєвою причиною, яка обмежувала поширення страхових принципів, була незрілість на той час громадянського суспільства.

Незважаючи на свою недосконалість, страхова форма медичного обслуговування населення виявила свою організаційну сталість і функціональну ефективність у скрутні роки Першої світової війни. З метою посилення ролі у суспільстві лікарняним касам у липні 1917 р. на законодавчій основі було передано лікувальні справи застрахованих і дозволено об'єднуватися в галузеві та загальноміські каси, що зміцнювало всю систему охорони здоров'я того часу. Лікарняні каси продовжували свою діяльність і під час громадянської війни.

Висновки. Викладений матеріал свідчить, що в основі впровадження медичного страхування в Україні та Росії була ініціатива місцевих органів, корпоративна галузева соціальна політика, професійна активність медичних працівників, а також державна підтримка, яка виявилась у законодавчому полі. Все це демонструє багатоаспектний характер медичного соціального страхування, який доцільно враховувати у моделі страхування, що проектується.

Досвід функціонування медичного страхування свідчить, що при його впроваджені необхідні послідовність та етапність. У зв'язку з цим: а) доцільно ввести у законодавче поле медичного страхування ринкові елементи, які стосуються статусу медичних закладів; б) запровадити стандартизацію медичних технологій як основи якості медичної допомоги; в) знайти оптимальне співвідношення між обов'язковим медичним страхуванням і додатковим медичним обслуговуванням; г) максимально використати минулий і сучасний досвід роботи лікарняних кас.

Бібліографічний список:

1. Єрмілов В.С. Історичні паралелі медичного страхування минулого і сьогодення // Охорона здоров'я України. – 2001. – № 2. – С. 48–50.
2. История Киева. В 3 т. – Том 2 / Редколлегия тома: В.Г. Сарбей (отв. ред.) [и др.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 463 с.
3. Лехан В. Процес реформи системи охорони здоров'я в Україні: спроба аналізу // Регіональна політика в галузі охорони здоров'я: шляхи реформування та реалізації: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 5–6 червня 2003 р. – 2003. – Одеса. – С. 274–289.
4. Лисицын Ю.П. История медицины. – М. : Гэотар-Мед, 2004. – 392 с.
5. Новіков В. Організація і розвиток соціальної сфери (зарубіжний і вітчизняний досвід). – Київ, 2000. – 246 с.
6. Полянский Ф. Я. Земство // Экономическая Энциклопедия: Политическая экономия. В 4 т. – Том 1 / Глав. ред. А.М. Румянцев. – М. : Сов. Энциклопедия, 1972. – С. 523.
7. Роик В. Эволюция форм социальной защиты в России // Человек и труд. – 2004. – № 10. – С. 25–30.

В статье в историко-экономическом аспекте рассматривается общее развитие форм социальной защиты населения. Особое внимание уделяется становлению системы социального страхования, отмечаются её позитивные и негативные черты. Подчеркивается прогрессивный характер организации страхового дела в Украине.

In an article in the historical and economic aspect is considered the overall development of forms of social protection. Particular attention is paid to the establishment of the social insurance system, marked its positive and negative features. Emphasized the progressive nature of the organization of insurance business in Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2015

УДК 329 (44)

Гримська М. І., КНУ імені Тараса Шевченко

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ У ФРАНЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА ІДЕОЛОГІЯ

Висвітлено історію виникнення та здобуття електоральної підтримки Національним фронтом як найвпливовішою крайньою правою політичною партією Франції. Окреслено фактори, що сприяли зростанню популярності даної партії та передували здійсненню електорального прориву. Охарактеризовано процес становлення ідеології партії та її погляди на сучасному етапі розвитку.

 © Гримська М. І., 2015

Постановка проблеми. Вибори до Європейського парламенту у травні 2014 р. були визначальною подією в новітній історії крайніх правих політичних партій. Ця порівняно нова група політичних партій продемонструвала чергове зростання рівня підтримки, здобувши рекордну кількість голосів у багатьох державах Європи. Франція не стала винятком. Національний фронт (найбільша французька крайня права політична партія) підтримали майже 25% виборців, що дозволило йому делегувати 24 представників до Європейського парламенту. 4,7 мільйона французів віддали перевагу саме цій політичній партії, що дає змогу стверджувати про радикалізацію електоральних преференцій у цій країні на користь крайніх правих.

Особливу увагу Національний фронт привертає і тим, що він відноситься до так званої першої хвилі крайніх правих політичних партій. Партія має тривалу історію, що, у випадку крайніх правих, є, скоріше, значним недоліком, оскільки викликає асоціації з так званим «історичним» фашизмом та нацизмом (перші крайні праві політичні партії в Європі були засновані колишніми фашистами та нацистами або відданими прихильниками даних систем поглядів). Разом з тим, саме Національний фронт вважається взірцем успішного становлення крайніх правих політичних партій і його досвід часто стає своєрідною інструкцією для нових партій, що сповідують цю ідеологію. Навіть в умовах внутрішньої конкуренції та порівняно низького рівня представленості в органах влади власне Національний фронт є і залишається одним з найвідоміших у всьому світі. Відтак, історія та специфіка ідеології цієї партії заслуговують на ретельну увагу науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що Національний фронт протягом своєї історії був мало представленим на загальнодержавному рівні, специфіка побудови його організаційної структури, обрання засобів діяльності, лідерство та ідеологічна спрямованість були і залишаються предметом наукового вивчення у зарубіжній політології. Зокрема, він досліджується у працях, присвячених різноманітним аспектам історії та сьогодення крайніх правих політичних партій таких дослідників як М. Вільямс, Т. Гівенс, П. Ігнаці, Р. Ітвелл, П. Меркл, К. Мудде, П. Норріс та ін. Є й чимало публікацій, які зосереджують увагу виключно на цій політичній партії. Серед них варто відзначити праці таких вчених як Дж. Войгелерс, П. Девіс, Б. Ля Монтань, О. Мондон, Д. Поста, Д. Стокемер, К. Фіші, Дж. Шілдз тощо.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим і присвячено статтю. Незважаючи на те, що зростання рівня підтримки та електоральні успіхи крайніх правих політичних партій

в європейських країнах можуть мати прямий вплив на євроінтеграційні прагнення України (ці партії традиційно виступають проти розширення ЄС, а також заперечують розгляд російської держави як агресора, щодо якого слід застосовувати санкції, позиціонуючи себе як «друзів Путіна»), їх становлення та сучасний стан не отримує належної уваги вітчизняних науковців. У той час як в європейській політології уже декілька років тривають активні дискусії щодо впливу крайніх правих на партійно-політичні системи країн та їх майбутнє, в Україні поки що недостатньо публікацій для започаткування такого обговорення. Відтак, *метою даної статті* є комплексний аналіз історії та ідеології Національного фронту у Франції як однієї з найбільш впливових крайніх правих політичних партій сучасності.

Висвітлення основного матеріалу дослідження. Виникнення та активний розвиток крайніх правих політичних партій у Франції вважають прямим наслідком режиму Віші, який був тут встановлений під час Другої світової війни. Розуміючи, що це по суті було нав'язане ззовні маріонеткове правління, французи, тим не менше, прихильно ставились до підкреслення національних інтересів на противагу індивідуалізму, закликів до відновлення національної єдності, створення могутньої французької держави та інших поглядів, які ним відстоювались. Головні принципи режиму Віші – робота, сім'я, країна – було покладено в основу ідеології крайніх правих політичних організацій, які почали з'являтись у Франції ще з кінця 1940-х рр. Найактивнішою серед них була «Молода нація», що існувала у 1949-1958 рр. і просувала ідею збереження колоніального статусу Алжиру [3, с. 88-89]. У 1954 р. було створено Союз із захисту власників крамниць і ремісників («Пужадисти»), який став першою електорально успішною крайньою правою політичною партією у Франції, здобувши у 1956 р. 9% голосів виборців та 41 місце в Національній асамблеї [7, с. 70]. Як і більшість крайніх правих політичних партій, заснованих одразу після Другої світової війни, Союз не зумів закріпити свій успіх. Однак його історія варта уваги хоча б тому, що саме тут розпочалась політична кар'єра майбутнього лідера Національного фронту Жана-Марі Ле Пена, який вперше став депутатом.

Національний фронт було засновано у 1972 р. низкою активних студентських організацій, які критикували втрату Алжиру, вважаючи це початком занепаду Франції як держави. Те, що на початку своєї історії партія виступала як «парасолькова» для прихильників крайніх правих ідей, мало як позитивний, так і негативний вплив. З одного боку, це дозволило одразу сформувати певне коло підтримки серед прихильників організацій, що її заснували. Однак з іншого

боку, це призвело до традиційних для молодих крайніх правих політичних партій внутрішніх протистоянь та конфліктів між найбільш радикально налаштованими представниками студентських та інших організацій, звиклих до вуличної активності із застосуванням насильства, бійок з поліцією тощо, і поміркованих груп, які розглядали створення партії як інструмент для донесення ідей через здійснення легальної парламентської політичної діяльності. Лише після загибелі одного з найвпливовіших представників опозиції до Ле Пена Франсуа Дюпра та виходу з партії найбільш радикальної групи, яка заснувала власну політичну партію під назвою «Партія нових сил», Ле Пену нарешті вдалось зосередити усі повноваження у своїх руках [8, с. 83].

Загалом, у перші десятиліття свого існування Національний фронт демонстрував досить низький рівень підтримки. У 1973 р. за партію проголосувало 0,46% виборців, у 1978 – 0,29%. 1981 р. вважають найгіршим за всю історію Національного фронту. Він не спромігся назбирати 500 підписів, необхідних для реєстрації свого кандидата на президентських виборах, а на парламентських виборах за нього проголосувало всього 0,18% виборців [2]. Вважається, що серед іншого, це було зумовлено і специфікою виборчої системи Франції. Як правило, мажоритарна виборча система абсолютної більшості вважається більш сприятливою для великих політичних партій та партійних союзів, в той час як невеликим партіям складно переконати виборців підтримувати їх. Оскільки за таких умов мандат віддається лише переможцю, громадськість схильна до так званого «стратегічного голосування», коли перевага віддається тим, у кого шанси вищі, щоб «не втрачати голос».

Відтак, Ле Пен був змушений переглянути стратегію партії, якої вона дотримувалась у перші роки свого існування і яка передбачала критичне ставлення до усіх інших політичних партій та відмову від формування союзів. Не маючи змоги набрати достатньо голосів не лише для обрання, а й навіть для потрапляння в другий тур, Національний фронт почав об'єднуватись з правими та правоцентристськими партіями. Це дозволило партії здобути перші електоральні успіхи. Зокрема, у передмісті Парижу містечку Дре за спільний список Національного фронту, Союзу за французьку республіку та Раллі за республіку проголосувало більше виборців, аніж за соціалістів, що дозволило Національному фронту делегувати чотирьох представників до міської ради. Згодом це було здійснено і в низці інших міст, що свідчило про подолання партією маргіналізації і початок електорального прориву [8, с. 83].

Успіх Національного фронту не залишився непоміченим і з боку засобів масової інформації, і у 1984 р. Ле Пена вперше запросили на національне телебачення, що, враховуючи його харизматичність та комунікаційні здібності, привернуло увагу як до його особи, так і до партії загалом. Як наслідок, на виборах до Європейського парламенту партія отримала 10,95% голосів, що дало їй 10 мандатів. Вдалими були і вибори до представницьких органів на рівні кантонів у 1985 р. Партія висунула своїх кандидатів у 1521 кантоні з 2044. У першому турі за неї проголосувало 8,8% виборців, 144 кандидати пройшли у другий тур і одного було обрано [2].

Таблиця 1

Результати виборів у Франції (Національний фронт) [2]

Рік	*Тип виборів*	*1 тур, % голосів*	*1 тур, кількість голосів*	*2 тур, % голосів*	*2 тур, кількість голосів*	*Кількість мандатів*
1973	Парламентські	0,46%	108 616	--	--	0
1974	Президентські	0,7%	190 921	--	--	--
1978	Парламентські	0,29%	82 743	--	--	0
1981	Парламентські	0,18%	44 414	--	--	0
1984	Європарламент	10,95%	2 210 334	--	--	10
1986	Парламентські	--	--	9,8%	2 699 307	35
1988	Парламентські	9,66	2 359 528	1,07%	216 704	1
1988	Президентські	14,4%	4 376 742	--	--	--
1989	Європарламент	11,73%	2 129 668	--	--	10
1993	Парламентські	12,42%	3 152 543	5,67%	1 168 160	0
1994	Європарламент	10,52%	2 050 086	--	--	11
1995	Президентські	15%	4 570 838	--	--	--
1997	Парламентські	14,94%	3 785 383	5,59%	1 434 854	1
1999	Європарламент	5,69%	1 005 225	--	--	5
2002	Парламентські	11,34	2 862 960	1,85	393 205	0
2002	Президентські	16,9%	4 804 713	17,8%	5 525 032	--
2004	Європарламент	9,81%	1 684 947	--	--	7
2007	Парламентські	4,29%	1 116 136	0,08%	17 107	0
2007	Президентські	10,4%	3 834 530	--	--	--
2009	Європарламент	6,34%	1 091 691	--	--	3
2012	Парламентські	13,60%	3 528 663	3,66%	842 695	2
2012	Президентські	17,9%	6 421 426	--	--	--
2014	Європарламент	24,86%	4,712,461	--	--	24

Зростання підтримки правих та крайніх правих політичних партій не задовольняло правлячу на той час Соціалістичну партію Франції. Прагнучи зруйнувати альянс та змусити ці політичні сили конкурувати між собою, вона провела виборчу реформу: традиційна для Франції мажоритарна система абсолютної більшості була замінена на пропорційну. Для Національного фронту така реформа була надзвичайно вигідною, оскільки сприяла більш пропорційному розподілу мандатів. Хоча за партію проголосувало менше виборців (2,1 мільйона), вона вперше в історії отримала велике представництво в національному парламенті – 25 мандатів [2]. І хоча уже до наступних виборів було повернуто мажоритарну систему, соціалістам вдалось частково досягти бажаного – стосунки між правими та крайніми правими погіршились. З того часу Національний фронт почав себе позиціонувати суто як антисистемну політичну силу, виступаючи уже не лише проти «комуністичної загрози», а проти усіх інших політичних партій, які розглядались як «банда», що змовилась задля задоволення власних інтересів [3, с. 96].

Завдяки успіхам в середині 1980-х рр. Національний фронт зміцнів і організаційно та фінансово. Партію почали підтримувати відомі та впливові у Франції особи, було налагоджено процес управління. Велика увага приділялась ідеологічній роботі та комунікації з громадськістю. Зокрема, для роботи над ціннісними продуктами було засновано аналітичні центри, до яких долучались науковці та інтелігенція. Для поширення ідей було створено низку періодичних видань для різних сегментів виборців, в тому числі і суто місцевих. Партія активно освоювала і нові технології, виробляючи власні аудіо та відеопродукти, створивши вдалий веб-сайт тощо [8, с. 88].

Зростання електоральної підтримки продовжувалось до середини 1990-х рр. У 1988 р. у першому турі президентських виборів за Ле Пена проголосували 14,4% виборців. Дедалі більше представників партії потрапляли до других турів на місцевих виборах. У 1988 р. на виборах до парламенту Національний фронт підтримали 2,3 мільйони виборців у першому турі та 216 тис. у другому, що дозволило їй отримати один депутатський мандат. Кількість місцевих депутатів зросла до 1336 після муніципальних виборів 1989 р. У 1992 р. на регіональних виборах партія одержала 13,9% голосів, на рівні кантонів за неї проголосувало 12,4% виборців. Від Національного фронту було обрано 33 мерів, 239 депутатів на рівні регіонів та 1666 депутатів місцевих рад від цієї політичної партії. Хоча у 1993 р. партія не здобула жодного депутатського мандата, за неї проголосувало 12,42% виборців. Вдалими стали і вибори до Європейського парламенту у 1994 р., де партія отримала 11 мандатів. 15% виборців підтримали Ле Пена у першому

турі виборів президента. У 1997 р. було повернуто представництво у Національній асамблеї – у першому турі партія одержала 14,94% голосів і один кандидат переміг у другому турі. Здобувши 15,3% голосів на регіональних виборах 1998 р. партія здобула 275 депутатських мандатів на цьому рівні [2].

Починаючи з кінця 1990-х рр., успішний розвиток Національного фронту дещо сповільнюється. У той час на поверхню вийшов ретельно приховуваний конфлікт між Ле Пеном та його заступником Бруно Мегре. Останній вважав, що партії не слід було відмовлятись від стратегії співпраці з іншими політичними силами. Після кількох публічних скандалів Мегре та його прихильники вийшли з Національного фронту та заснували власну політичну партію «Національний рух», пізніше перейменований у «Національний республіканський рух» [3, с. 102]. Не здобувши жодного місця на виборах до Європейського парламенту Рух все ж зумів протистояти Національному фронту на місцевих виборах у 2001 р., зберігши кілька посад мерів та місцевих депутатів. Про конкурентноздатність руху свідчить і той факт, що, незважаючи на коротку історію, партія зуміла представити достатньо кандидатів на місцевих виборах та зібрати необхідних 500 підписів для участі у президентських виборах. Саме на цих виборах Ле Пен неочікувано здобув достатню кількість голосів для потрапляння у другий тур, перемігши навіть тогочасного прем'єр-міністра від соціалістичної партії Ліонеля Жоспена. Критика Ле Пена та відмова підтримати його у другому турі негативно вплинула на Національний республіканський рух, який почав втрачати підтримку. Однак поява цієї та низки інших політичних партій крайнього правого спрямування створила ситуацію конкуренції для Національного фронту, який з того часу змушений постійно враховувати необхідність боротьби з ідеологічно близькими організаціями.

Становлення Національного фронту та його поступове перетворення у впливову політичну силу здійснило свій вплив і на ідеологічні засади партії. Перша програма «Захищаючи французьке» була представлена ще у 1973 р. і була доволі поміркованою. Головною тезою було твердження про необхідність збереження національної ідентичності Франції, яка перебувала у глибокій політичній та моральній кризі. Партія відстоювала традиційні цінності, захист малого бізнесу тощо. Варто також підкреслити, що у цій програмі Національний фронт виступав за продовження європейської інтеграції і формування конфедерації, до якої входила б і Великобританія [7, с. 172].

У першій програмі практично не піднімається проблема імміграції, яка стала провідною темою партії лише з кінця 1970-х рр. Саме у той

час погіршення економічної ситуації та зростання безробіття привернуло увагу населення до темпів міграції і Національний фронт зумів вчасно використати це і першим представити своє бачення проблеми, в тому числі і у маніфесті «Право та економічна демократія», прийнятому перед виборами у 1978 р. Слід відмітити і радикалізацію риторики партії. Зокрема, гаслом передвиборчої кампанії стало «Один мільйон безробітних – це один мільйон іммігрантів. Франція та французи передусім» [7, с. 185].

Після здійснення електорального прориву 80-х рр. XX ст. програму було дещо розширено та модифіковано, але питання імміграції залишалось ключовим і з ним пов'язували і такі проблеми як злочинність, безробіття тощо. Партія стверджувала, що іммігранти відбирають робочі місця і соціальні блага, які по праву мали б належати французам. Йде мова уже й про загрози мультикультуралізму. Разом з тим, на відміну від інших крайніх правих, Національний фронт залишався досить проамериканським [7, с. 212-215]. Така позиція зберігалась до початку війни у Перській затоці, яка стала переломним моментом для зовнішньополітичних орієнтацій партії. Ле Пен був єдиним з відомих французьких політиків, хто виступив проти участі ООН та зокрема Франції у військових діях. Більш того, у складі делегації представників крайніх правих партій він зустрічався з Саддамом Хусейном. З того часу Національний фронт перейшов на антиамериканські позиції, виправдовуючи попередні погляди необхідністю співпраці з США в умовах Холодної війни [6, с. 160].

Після підписання Маахстригського договору у 1992 р. Національний фронт змінив і своє ставлення до європейської інтеграції. Загалом підтримуючи ідею співробітництва європейських країн, партія негативно розглядала створення Європейського союзу і підписання Шенгенської угоди, вважаючи, що це призведе до обмеження національного суверенітету та передачі повноважень у руки «брюссельських бюрократів». Формування ЄС, стверджувалось у документах партії, є інструментом створення нового світового порядку, де домінуватимуть США [6, с. 161].

Проблематика імміграції залишається провідною темою риторики Національного фронту і до сьогодні. Зокрема, у програмі партії стверджується, що імміграцію не можна розглядати як гуманітарний проект, оскільки насправді вона є зброєю великого капіталу для обмеження соціальних прав працівників, зменшення їх заробітних плат тощо. Імміграція є загрозою ще й тому, що за таких її темпів асиміляція новоприбулих у французьке суспільство уже неможлива. Відтак, у державі утворюються гетто, відбуваються політичні і релігійні конфлікти.

Для ефективної боротьби з імміграцією партія пропонує зосередитись не на її проявах, а на головній причині виникнення – щедрій соціальній політиці, яка змушує людей переїжджати до Франції. Будь-які блага і допомоги, наприклад, соціальне житло, допомога сім'ям з дітьми, сприяння працевлаштуванню та ін., повинні надаватись виключно французам або європейцям [5].

Традиційно для крайніх правих партій Національний фронт виступає за зміцнення позицій Франції на міжнародній арені. Державі слід активніше просувати французькі культурні продукти та використання французької мови у міжнародній політиці і спілкуванні. В економіці це має проявлятись через протекціоністські міри для малого і середнього бізнесу (впровадження спеціальних митних правил, квот на імпорт та ін.). У внутрішній політиці також важливо підтримувати розвиток підприємництва як основи економіки, заохочуючи населення підтримувати національного виробника і створюючи ефективну та зрозумілу податкову систему. Для охорони правопорядку необхідно підвищити престиж та ефективність роботи поліції і забезпечити невідворотність покарань за злочини [5].

Незважаючи на тривалу історію, Національний фронт і сьогодні зберігає лідерство серед крайніх правих політичних партій не лише у Франції, а й у Європейському союзі загалом. Рівень підтримки партії не знизився і після відставки Ле Пена з посади Голови у 2011 р. (партію очолила його донька Марін Ле Пен). Так, у 2012 р. за Національний фронт проголосували 13,6% виборців, що дало їй два мандати в національному парламенті. У 2014 р. на виборах до Європейського парламенту партію підтримали майже 5 мільйонів виборців (24,96% голосів), що означало здобуття нею 24 мандатів [2]. Успіх партії зберігається і всупереч конфліктам між Жаном-Марі Ле Пеном та його донькою через виключення першого з Національного фронту. Наступні вибори покажуть, чи матиме це вплив на рівень електоральної підтримки, однак це лише привернуло додаткову увагу до партії, яка і без того дедалі частіше представлена у ЗМІ у зв'язку з так званою «міграційною кризою» у Європі. Це дозволяє стверджувати про беззаперечність впливу даної партії на політичний порядок денний у Франції.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Вивчення будь-якого явища чи процесу потребує не лише розуміння загальних засад його розвитку, а й детальний аналіз окремих випадків, «кейсів», які ілюструють його на практиці. Враховуючи роль Національного фронту у становленні ідеології крайніх правих та поступового здобуття ними місця у партійних системах різних країн, без належної уваги науковців до цієї політичної сили буде складно започаткува-

ти дискусію щодо сучасного стану та майбутнього крайніх правих не лише в Європі, а й в Україні. Тому дана стаття покликана сприяти активізації вивчення крайніх правих політичних партій загалом та Національного фронту зокрема у вітчизняній політології.

Бібліографічний список:

1. Davies P. The extreme right in France, 1789 to the present: from de Maistre to Le Pen / Peter Davies. – London: Routledge, 2002. – 224 p.
2. Elections. Les résultats [Ressource électronique] // Ministere de L'Interieur. – Donnéesélectroniques. – Mode d'accès: http://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran.
3. Ignazi P. Extreme right parties in Western Europe / Piero Ignazi. – Oxford: OUP Oxford, 2006. – 310 p.
4. Mondon A. Nicolas Sarkozy's legitimization of the Front National: background and perspectives / Aurelien Mondon // Patterns of Prejudice. – 2013. – Vol. 47, No. 1. – P. 22-40.
5. Notre Projet. Programme Politique du Front National [Ressource électronique] // Front National. – Données électroniques. – Mode d'accès: http://www.frontnational.com/pdf/Programme.pdf (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran.
6. Right-wing extremism in the twenty-first century / [edited by Peter H. Merkl, Leonard Weiberg]. – London: Frank Cass Publishers, 2003. – 320 p.
7. Shields J. The extreme right in France: from Pétain to Le Pen / James Shields. – New York: Routledge, 2007. – 432 p.
8. Williams M. H. The impact of radical right-wing parties in West European democracies / Michelle Hale Williams. – New York: Palgrave Macmillan, 2006. – 248 p.

Отображена история возникновения и получения электоральной поддержки Национальным фронтом как влиятельной крайней правой политической партией Франции. Определены факторы, способствовавшие росту популярности данной партии и предшествовавшие проведению электорального прорыва. Охарактеризован процесс становления идеологии партии и ее взгляды на современном этапе развития.

The history of establishment of the National Front as the most influential French far right political party and its path to popularity are presented. The factors that contributed to rising popularity of the party and led to electoral breakthrough are distinguished. The process of party ideology development and its current issue positions are characterized.

Стаття надійшла до редколегії 24.09.2015

НАШІ АВТОРИ

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, академік Національної академії педагогічних наук України, Заслужений юрист України, Президент Національного університету «Одеська юридична академія», народний депутат України.

Бальжик Ірена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія».

Бокач Вікторія Михайлівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

Васильєва Ірина Анатоліївна – аспірант кафедри політичних наук и права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Воробйова Ганна Юріївна – аспірант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Глушков Валерій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Граціотова Вікторія Ігорівна – аспірант кафедри історії та світової політики Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Гримська Марта Ігорівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дзюбенко Юлія Михайлівна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Єфтєні Наталія Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Одеської національної морської академії.

Калаянова Олена Дмитрівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ.

Католик Ярослав Богданович – аспірант кафедри політології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Качура Олександр Анатолійович – аспірант кафедри господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Кормич Анатолій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Кормич Людмила Іванівна – доктор історичних наук, професор, академік УАН, академік УАПН, голова Південноукраїнського центру гендерних проблем, завідувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Кравець Ганна Василівна – викладач кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Красножон Олена Сергіївна – здобувач кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Кіоссе Лідія Михайлівна – асистент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Маслов Юрій Костянтинович – доктор політичних наук, професор кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Нагорняк Ірина Олексіївна – перекладач-консультант Медіахолдингу “On media Consulting”, м. Київ.

Нагорняк Тетяна Леонтіївна – доктор політичних наук, професор кафедри політології Донецького національного університету (Вінниця).

Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Палінчак Микола Миколайович – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, декан факультету міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Польовий Микола Анатолійович – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Пташинська Вікторія Петрівна – аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Свекла Костянтин Анатолійович – аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри Міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія», перший заступник Міністра юстиції України.

Скриль Сергій Анатолійович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін Херсонського економічно-правового інституту.

Скрипнюк Олександр Олександрович – аспірант Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України.

Солопова Іржина Віталіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального і адміністративного права юридичного факультету Одеського національного морського університету.

Співак Марина Вікторівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного права і процесу Національної

академії внутрішніх справ, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України.

Стефанов Сергій Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, суддя Одеського окружного адміністративного суду.

Стоцький Володимир Володимирович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Сушко Анатолій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Форманюк Василь Іванович – кандидат юридичних наук, доцент Національного університету «Одеська юридична академія».

Хлевнюк Тетяна Петрівна – кандидат політичних наук, доцент, завідуюча кафедрою соціальних теорій Інституту післядипломної та інноваційної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Чальцева Олена Михайлівна – доцент кафедри політології та державного управління Донецького національного університету (Вінниця).

Челак Олександр Петрович – аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Штуца Віктор Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри національної економіки Національного університету «Одеська юридична академія

Шумило Михайло Миколайович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Ківалов С. В.
Університетська автономія: ґенеза ідеї та історичний досвід її впровадження.....3

Глушков В. О.
Основи новітньої теорії ведення сучасних війн.....12

Чальцева О. М.
Просторові виміри публічної політики.....21

Кормич А. І.
Сучасна українська держава: соціальний вимір.....31

Хлевнюк Т. П.
Демократі західного зразка – «реалістичні стандарти» та «туманний ідеал».....37

Співак М. В.
Методологічні засади дослідження політики збереження здоров'я.....45

Штуца В. М.
Концепція економічного підходу до права.....59

Бальжик І. А.
Церковне право в системі правового регулювання.....66

Калаянова О. Д.
Сучасні концепції сутності експертних досліджень.....76

Скрипнюк О. О.
Теоретичні підходи до розгляду поняття «народний суверенітет»....83

Дзюбенко Ю. М.
Основні теоретичні підходи до проблеми загроз демократії.....92

Стоцький В. В.
Концептуальні основи дослідження політичної стабільності як стану демократичної політичної системи.....98

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

Кормич Л. І.
Новий зміст процесу вирішення конфліктів в сучасній системі міжнародних відносин: українські реалії.....107

Севостьянова Н. І.
Анексія Криму та міжнародне право.....114

Польовий М. А.
Формування глобального громадянського суспільства як чинник розвитку терористичної активності в глобалізованому світі.....122

Пташинська В. П.
Вплив рішень європейського суду з прав людини на національну імплементацію конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 129

Граціотова В. І.
Проблеми запровадження мультикультуралізму в політичну практику країн ЄС та причини його краху 137

Бокач В. М.
Досвід США у проведенні виборчих кампаній 145

Васильєва І. А.
Феномен сквотингу як одна з форм прояву автономізму (на прикладі країн Європи).....154

Скриль С. А.
Цивілізаційні умови формування політичних систем у державах ЄС.....161

Палінчак М. М.
Конституційно-правове регулювання державно-церковних відносин в Угорській республіці 166

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Наумкіна С. М., Кравець Г. В.
Сучасні «західні» та «східні» революції: класична складова і особливості здійснення 173

Воробйова Г. Ю.
Особливості використання політичних метафор в період «Євромайдану» 181

Маслов Ю. К.
Основні теоретичні підходи до аналізу взаємовідносин між державною владою та органами місцевого самоврядування у сучасну добу 190

Нагорняк Т. Л.
Територіальна громада в управлінні територіями (політика брендингу міст) 198

Челак О. П.
Регіональна політика як складова державної політики сучасних країн 211

Свекла К. А.
Функціональні особливості виборчих технологій та їх вплив на масову свідомість 219

Кіоссе Л. М.
Громадська думка як складова легітимної політичної влади 227

Єфтєні Н. М.
Політичне маніпулювання: особливості застосування 234

Сушко А. І.
Процеси трансформації політичної культури сучасного суспільства 242

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Стефанов С. О.
Деякі аспекти правового регулювання проекту «Електронний суд» при його реалізації в судочинстві України *249*

Шумило М. М.
Теоретичні аспекти пенсійно-страхових правовідносин як стадії пенсійного процесу *258*

Качура О. А.
Стадії адміністративно-реєстраційного провадження: поняття, ознаки та класифікація *266*

Солопова І. В.
Специфіка доказування у митних провадженнях *277*

Католик Я. Б.
Уніфікація виборчого законодавства України як передумова модернізації виборчої системи України *284*

Нагорняк І. О.
Британський досвід для сучасного корпоративного права України *291*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Красножон О. С.
Проблема міжетнічних конфліктів в Одеському регіоні (кінець XVIII – середина XIX ст.) *296*

Форманюк В. І.
Розвиток соціального страхування в Україні наприкінці XVIII – на початку XX століття *304*

Гримська М. І.
Національний фронт у Франції: історія та ідеологія *312*

НАШІ АВТОРИ *322*

Запрошуємо до співпраці
у збірнику «Актуальні проблеми політики» науковців, викладачів, аспірантів, фахівців-практиків

Змістовні вимоги до рукописів:

згідно з постановою Президії ВАК України №7-05/1 від 15.01.2003 (Бюлетень ВАК України № 1, 2003 р.) редколегія може приймати до розгляду лише роботи, які мають такі обов'язкові елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями,

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор,

– виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття,

– формулювання цілей статті (постановка завдання),

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів,

– висновки з даного дослідження,

– перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку.

До редакції подаються:

1) роздрукований текст рукопису з індексом УДК та анотаціями, підписаний автором;

2) електронний текст рукопису у форматі MS Word (DOC) або Reach Text Format (RTF), а також файли з ілюстраціями (за їх наявності) на CD-R диску. Файли рукопису можна надіслати також на електронну пошту: app7@ukr.net;

3) довідка про автора (співавторів) – надається із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю та обов'язково українською мовою), вченого ступеня, вченого звання, основного місця роботи, посади, домашнього та службового телефонів, e-mail;

4) рекомендація роботи до публікації, що може бути оформлена у вигляді виписки із протоколу засідання відділу (сектору, кафедри) або рецензії фахівця з науковим ступенем. Підписи мають бути завірені за місцем роботи рецензентів.

Технічні вимоги до оформлення рукописів:

Авторські рукописи мають відповідати державним стандартам оформлення наукових робіт і таким редакційним вимогам:

Обсяг роботи не повинен перевищувати: для статті 0,5 – 0,7 друк. арк. (20 – 28 тис. знаків або приблизно 10 – 12 сторінок, набраних у текстовому

процесорі MS Word шрифтом Times New Roman 14 пт з інтервалом 1,5); наукових повідомлень і рецензій – до 0,25 друк. арк. (10 тис. знаків або до 5 сторінок, набраних з аналогічними умовами).

Вкрай бажаним є представлення рукописів українською мовою.

На початку рукопису обов'язково зазначається індекс УДК. Далі вміщуються прізвище та ініціали автора та скорочена назва організації, що є основним місцем роботи автора. У наступному рядку вказується назва рукопису.

Після назви статті обов'язково вміщуються анотації українською, російською та англійською мовами. Кожна анотація має містити: прізвище та ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті. Обсяг кожної анотації не повинен перевищувати 800 знаків включаючи пробіли.

Посилання на джерела подаються у вигляді списку наприкінці статті з наскрізною порядковою нумерацією [1, 2, 3...]. Знак посилання в тексті робиться цифрами у квадратних дужках (не слід використовувати автоматичні кінцеві чи звичайні виноски).

Бібліографічні описи джерел та літератури мають бути оформлені згідно Державному стандарту – ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

Авторські примітки відмічаються в тексті символом * (*, **, *** тощо), а текст приміток розміщується наприкінці тексту роботи.

Ілюстрації до статей (графіки та малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен рисунок в окремому файлі). При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що у збірнику не використовується кольоровий друк.

Рукописи, що надійшли до редакції і не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє й не розглядає з метою публікації.

Авторські рукописи не рецензуються та не повертаються авторам.

Тел. для довідок: (048) 719-88-07
Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к. 404.
Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;
відп. секр.: (048) 719-88-07
E-mail: app7@ukr.net

Примірники збірника можна придбати в редакції.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 56

Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к.404.
Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;
відп. секр.: (048) 719-88-07
E-mail: app7@ukr.net

Видавці збірника:

Національний університет «Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23
Тел.: (048) 719-87-60
Факс: (048) 719-87-60
E-mail: aul513@ukr.net

Південноукраїнський центр гендерних проблем
65026, м. Одеса, вул. Грецька, 20
Тел.: (048)722-40-57
Факс: (048)733-40-57
E-mail: odgender@ukr.net

Коректор *Г. М. Кондратьєва*
Технічний редактор *М. А. Польовий*

Підписано до друку 26.10.2015. Формат 60х84/16. Тираж 300 прим.
Ум. друк. арк. 20,1. Зам. № CG-56

Віддруковано з готового оригінал-макету у видавництві «Фенікс»
(свідоцтво ДК №1044 від 17.09.2002)
65009, м.Одеса, вул. Зоопаркова, 25, тел.7777591
Для листів: 65059, м. Одеса, а/с 424

УДК 32(082)